

МИЛИЦА КОЧОВИЋ

ДОКТОРСКА ДИСЕРТАЦИЈА

БЕОГРАД
2016.

УНИВЕРЗИТЕТ УМЕТНОСТИ У БЕОГРАДУ
ФАКУЛТЕТ ДРАМСКИХ УМЕТНОСТИ
(смер: Менаџмент у уметности и медијима)

**ДОПРИНОС ЕКО-КУЛТУРНОГ ТУРИЗМА ОДРЖИВОМ РАЗВОЈУ
ЗАШТИЋЕНИХ ПОДРУЧЈА СА ПРИПАДАЈУЋИМ ПРИРОДНИМ И
КУЛТУРНИМ НАСЛЕЂЕМ**

ДОКТОРСКА ДИСЕРТАЦИЈА

КАНДИДАТ

**Милица Кочовић
бр.индекса 16/2009**

МЕНТОРКА

Ред. проф. др Весна Ђукић

**БЕОГРАД
2016**

Захваљујем се свима!

Захваљујем успешним и преамбициозним члановима моје породице, који су објективним квалитетима допринели да схватим од раног детињства да живот дефинитивно није у послу и титулама. Живот је у ствари сва она разлика. ☺ Хвала на неизмерној и безусловној љубави и подршци за све. Тиме што јесте, ви сте допринели мом путу ка високом образовању, које ми пречесто у укупним условима онога што живот јесте - није ултимативно корисно☺. Неизмерно сам вам захвална зато што сам ту. Шта год да сам одлучила да радим, због вас бих била натпросечно добра у томе!

Мама и тата, хвала за све.

Захваљујем се посебно мојој менторки, која је када је било најважније више веровала у мене него ја у себе. Строго, фер и крајње добронамерно – ка квалитету у финалу.

професорка Весна, хвала Вам неизмерно.

Хвала свим члановима комисије на извршним коментарима и уложеном напору.

Посебна захвалница за све дивне људе, којих има јако много на територији НП Ђердап, који су ми помогли са неопходним информацијама као прави пријатељи посебно:

Ненад, Јелена, Владимир, Јелена, Тања, Нена, Ивана, Сале и још много њих.

Хвала вам, настављамо...

Хвала мојој огромној фамилији пријатеља и колега

Хвала свим мојим правим пријатељима, који ме чине најбогатијом особом на свету! Хвала вам једнако на разумевању и неразумевању, јер је то начин да будем још боља. ☺

Хвала онима који су ту, и онима који више нису. Хвала вам што сте увек уз мене када ми је потребно, посебно:

Брка и Бојана, Чили, Дина, Боки, Пантаман, Гошке, Мирела, Марија, Тити, Елена, Весна,
Кастро

Посебно хвала Луки, можда највећој подршци и колатералу овог рада

Допринос еко-културног туризма одрживом развоју заштићених подручја са припадајућим природним и културним наслеђем

Резиме:

Еко-културни туризам као феномен у истраживању за потребе дисертације ће се јавити као логичан међусекторски, међуресорни, интердисциплинарни покретач и спона, која може обезбедити одрживи развој заштићених подручја, уз оптимално управљање природним и културним наслеђем и креирање додатне вредности. У претпостављеним просторним границама конкретних заштићених подручја, налазе се заједничка добра - наслеђе, које представља неодвојиви део заштићених подручја (са урбаним и руралним зонама). Уједно, ова добра одређена су временском и просторном димензијом, односно интеракцијом човека и природе, те културним и природним пејзажима које одликују посебности.

Предмет истраживања докторске дисертације је свеобухватни, интердисциплинарни допринос еко-културног туризма одрживом развоју заштићених подручја са припадајућим природним и културним наслеђем.

Основни циљ истраживања је да се на основу изучавања и упоредне анализе свих релевантних теорија, које спајају алтернативне облике туризма у еко-културни туризам, изврши испитивање и пројекција могућности развоја ове специфичне врсте туризма и њеног доприноса одрживом развоју заштићених подручја и наслеђа. Уважавање међународних и домаћих норматива, отвориће простор за моделовање препоруке ефективнијег модела са циљем бољег повезивања и успостављања одрживог развоја. Анализа подразумева обухватање: организационих, социо-економских, социо-културних и правних претпоставки за покретање и функционисање еко-културног туризма. Еко-културни туризам, адекватни менаџмент избори, креирање партиципативног модела управљања, као новог системског решења и креирање нових еко-културних производа, обезбедиће допринос одрживом развоју заштићених подручја и њима припадајућег културног и природног наслеђа.

Кључне речи: Еко-културни туризам, заштићена подручја, одрживи развој, културно наслеђе, природно наслеђе, вредност наслеђа, културни пејзажи, менаџмент у култури, партиципативно управљање, њу ејд тржиште алтернативних облика туризма, еко-културне руте.

Научна област: Менаџмент у култури и уметности, менаџмент еко-културног туризма

Contribution of eco-cultural tourism to sustainable development of protected areas with associated natural and cultural heritage

Abstract:

Eco-cultural tourism as a phenomenon in the research for the needs of PhD thesis will arise as a logical cross-sectoral, cross-departmental, interdisciplinary initiator and clamp, which can provide sustainable development of protected areas, with optimal management of natural and cultural heritage, with the aim to create additional value.

In the assumed specific spatial boundaries of protected areas, there are common goods - heritage, that is an inseparable part of the protected areas (including urban and rural areas). At the same time, these goods are determined by the temporal and spatial dimension by the interaction of man and nature, and cultural and natural landscapes (which are characterized by its particularities).

The subject of research of the doctoral dissertation is a comprehensive, interdisciplinary contribution of eco-cultural tourism to sustainable development of protected areas with associated natural and cultural heritage.

The main objective of the research is to enforce testing and screening of opportunities for development of this specific type of tourism, and its contribution to sustainable development of protected areas and associated heritage. It is based on previous researches, studies and also on the basis of a comparative analysis of all the relevant theories, that connect alternative forms of tourism in eco-cultural tourism.

Consideration of international and domestic legislative standards, opened space for a more effective modeling of recommendations in order to improve connectivity and establish new model of sustainable development. Conducted analysis imply coverage of : organizational, socio-economic, socio-cultural and legal prerequisites for the launch and functioning of eco-cultural tourism. Eco-cultural tourism, adequate management choices, creation of participatory management model as a new system solution and creation of new eco-cultural products, will provide a contribution to sustainable development of protected areas and their associated cultural and natural heritage.

Keywords: Eco-cultural tourism, protected areas, sustainable development, cultural heritage, natural heritage, heritage value, cultural landscapes, cultural management, participatory governance, new age market of alternative forms of tourism, eco-cultural routes.

Scientific field: Management in culture and arts, management of eco-cultural tourism

Садржај

1. УВОД.....	3
Предмет истраживања.....	8
Циљеви истраживања.....	8
Основна истраживачка питања	10
Основне истраживачке хипотезе.....	10
Методологија истраживања.....	13
Методи и студија случаја.....	17
Ток истраживања за потребе студије случаја НП Ђердап.....	22
2. ТЕОРИЈСКО - ЕМПИРИЈСКИ ОКВИР.....	26
2.1. Научне теорије на које се истраживање позива.....	26
2.2. Дефинисање значајних појмова	27
2.2.1. Заштићена подручја и природно наслеђе у Србији.....	27
2.2.2. Културна добра и културно наслеђе у Србији.....	34
2.2.3. Наслеђе као заједничка добра, вредност, вредновање, међусобне везе и управљање.....	40
2.2.4. Култура и значај одређивања њеног делокруга.....	56
2.2.5. Пејзаж- заједнички именилац природног и културног наслеђа.....	63
2.3. Улога јавних практичних политика као смер за функционисање еко-културног туризма у заштићеним подручјима, са циљем одрживог развоја	70
2.4. Улога међународних организација	88
3. ИЗАЗОВИ ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА.....	94
3.1. Одрживи развој.....	94
Култура као четврти стуб одрживом развоју	96
3.2. Циљеви UN у функцији одрживог развоја за период 2015-2030. године.....	100
3.3. Изазови финансијског пословања националних паркова у Србији	114
3.3.1. Финансијски положај НП Србије	115
3.3.2. Ликвидност и солвентност националних паркова	119
3.3.3. Анализа имовинског положаја НП Ђердап.....	121
3.3.4. Профитабилност	124
3.4. Туристичко кретање и пројекције на територији Ђердапа	127
Предвиђања броја туриста у наредном периоду.....	130

3.5. Мапирање добрих пракси управљања наслеђем у заштићеним подручјима.....	132
4. ДОПРИНОС ЕКО-КУЛТУРНОГ ТУРИЗМА ОДРЖИВОМ РАЗВОЈУ	140
4.1. Алтернативни облици туризма као одржива решења	140
4.2. Теорије које су иницирале алтернативне облике туризма	144
4.3. Екотуризам, културни туризам и еко-културни туризам	146
Екокултурни туризам као верификатор и промотер наслеђа.....	153
4.4. Природа тржишта еко-културног туризма	160
4.4.1. NAT (New Age Tourism) тражња	165
4.4.2. NAT понуда.....	173
4.4.3. Улога рута, стаза, коридора као нових производа еко-културног туризма	176
4.5. Одрживи развој еко-културног туризма са снагом четири стуба.....	181
4.6. Показатељи мерења доприноса еко-културног туризма одрживом развоју	186
5. СТУДИЈА СЛУЧАЈА НП ЂЕРДАП.....	193
5.1. Територија НП Ђердап и зоне заштите	193
5.2. Културно и природно наслеђе НП Ђердап	199
5.2.1. Културно наслеђе НП Ђердап.....	199
5.2.2. Природно наслеђе НП Ђердап	205
5.3. Ситуациона анализа територије НП Ђердап	212
Национални парк Ђердап (SWOT)	214
6. МОДЕЛОВАЊЕ	222
6.1. Партиципативно управљање	222
6.1.1. Теоријски преглед партиципативног управљања и стратегије партнерства.....	223
6.1.2. Савети за стварање новог модела партиципативног управљања са циљем постизања одрживог развоја НП Ђердап	227
6.2. Нови производи: еко-културне руте и стазе.....	231
Моделовање, дизајн, менаџмент рута.....	234
6.3. Управљање ризицима наслеђа и посетама.....	246
6.3.1. Моделовање нових облика осигурања наслеђа- пул осигурања.....	247
6.3.2. Превентивне мере и управљање посетама.....	252
8. ЛИТЕРАТУРА.....	270
9. БИОГРАФИЈА	298
10. ПРИЛОЗИ.....	301

1. УВОД

Тема доктората „Допринос еко-културног туризма одрживом развоју заштићених подручја са припадајучим наслеђем“ значајна је из више разлога. Лако је уочљива комплексност теме, која природно налаже неопходност интердисциплинарног приступа, са циљем оптималног обухватања феномена, ради откривања међусобних релација и важних фактора утицаја.

Еко-културни туризам јесте алтернативни облик туризма настао као спој еколошког и културног туризма. Ове облике туризма карактеришу специфични туристички производи, који се ослањају на наслеђе (природно и културно), као и на све културне изразе, стваралаштво произишло из наслеђа (са циљем формирања нових производа). Такође, може се рећи да је еко-културни туризам у својој природи и дестинацијски и туризам специфичних интересовања, јер је одређен и природним (урбаним, руралним зонама, пејзажима, наслеђем), али и културним ресурсима (наслеђем), као и преференцијама посетилаца. Еко-културни туризам је у неопходној интеракцији учесника који конституишу његово постојање. У овој релацији учествују разни стејкхолдери: еко-културни туристи, локално становништво у оквирима одређеног простора (тј. географске територије), локална самоуправа, као и многобројне институције из различитих сектора, са циљем подршке у функционисању. Све актере - стејкхолдере екокултурног тржишта карактеришу специфичности „нове ере туризма“ (*new age tourism - NAT*). Еко-културни туризам доприноси остваривању одрживог развоја. Одрживи развој претпоставља минимум три основна стуба, (дефиниција је према Агенди 21, 2010. године за локални развој проширена препоруком за четврти стуб културе). Према Агенди 21, питања која је потребно са једнаком важношћу усагласити у вези су са: економијом, екологијом, друштвом и културом, ради могућности укупног разумевања интеракција које обезбеђују одрживи развој. Улога културе је несумњиво препозната како кроз идентитет, заснован на култури сећања једног народа, који чини део глобалне целине, тако и кроз све већи практични и прагматични значај доприноса културе решавању значајних друштвено-економских питања, деловањем културних и креативних индустрија (ККИ). Од средине деведесетих година, интензивно се изучавају ККИ јер су допринеле већем повезивању културе и привреде. Односно, може се рећи да је допринос ККИ несумњиво велики у

контексту материјалног вредновања културних и креативних израза. На овај начин прагматично је препозната важност културе (кроз визуру економије), као и нових вредности које настају кроз међуресорну синергију коју култура (посебно културно наслеђе важно за поље истраживања доктората) и креативни изрази обезбеђују. Заштићена подручја природе, одређена као просторне целине, уједно и историјско-просторне целине, богата су аутентичним културним и природним наслеђем, које представља само по себи огроман потенцијал и вредност. У контексту теме лако је увидети међусобну повезаност поменутих кључних појмова. Рад указује на то да ће бити могуће (адекватним повезивањем уз анализу и моделовање), остварити ефекте синергије кроз заједничко деловање еко-културног туризма и наслеђа, са циљем одрживог развоја заштићених подручја, а кроз формирање специфичних еко-културних производа. Поменуто ће бити могуће кроз проактивније укључивање стејкхолдера у партиципативне облике управљања. Синергија до које долази недвосмислено подразумева и деловање разних облика предузетништва, као неопходне основе на коју се еко-културни туризам ослања.

Уважавајући многобројне друштвено-хуманистичке теорије на које је истраживање ослоњено, допринос доктората се огледа у системском свеобухватном и интердисциплинарном приступу проучавања модела организовања еко-културног туризма, као посебне области културе усмерене на туристичко активирање природног и културног наслеђа у заштићеним подручјима.

Научни допринос доктората огледа се у препорукама за ефективнији и ефикаснији менаџмент еко-културног туризма. Менаџмент еко-културног туризма представља интердисциплинарну научну област, која укључује већи број научних дисциплина на које се докторат ослања и то у областима: културе, екологије, туризма, антропологије, економије, просторног планирања, управљања ризицима наслеђа и др.

Услед дугогодишње кризе условљене санкцијама, ратовима, закаслелом транзицијом и неадекватном приватизацијом Србија је доведена до ивице банкрота. Ова слика се одразила на све друштвене сегменте, па су у реалности сиромаштво и угрожени одрживи развој нарушили основне претпоставке адекватног управљања и третмана заштићених подручја, као и припадајућег наслеђа. Због тога се јавља потреба за тражењем могућих алтернатива за заштићена подручја са околином у њиховом непосредном

окружењу и припадајућим природним и културним наслеђем, као заједничким добрима. Развојни потенцијали Србије за алтернативне облике туризма и пратеће привредне делатности, са циљем одрживог развоја, јесу итекако многобројни и велики. Предности и шансе за развој огледају се у материјалним и нематеријалним посебностима геополитичке позиције и вишемиленијумским слојевима природног и културног наслеђа. Еко-културни облик туризма указује на значај успостављања хуманије релације човека и природе уз уважавање начела одрживог развоја, које подразумева правичну и оптималну употребу заједничких ресурса. Еко-културни аспект иницира постизање културне и еколошке одрживости, (као тема за себе) али и као интегрални део концепта одрживог развоја. Коначно, еко-културни туризам јавиће се као верификатор вредносних аспекта наслеђа, са циљем формирања нових туристичких производа (еко-културних рута).

Проблеми који су примећени током истраживања (на државном нивоу Србије) огледају се у непостојању релевантних података. Изостају подаци о алтернативним облицима туризма, смештајним капацитетима, а посебно о алтернативним смештајним капацитетима. Такође, нема довољно података о креативним и културним индустријама, као премостиоцу културе и економије, не постоје подаци/мапирање, које је системски доследно спроведено. Унапређење система прикупљања и обраде статистичких података је императив, као предуслов за сва будућа научна и примењена истраживања (са циљем формирања нових јавних практичних политика и др.), јер постојање информација, итекако омогућава иницијално тестирање у вези са ма којим феноменом, кроз секундарне податке. На жалост, током истраживања било је тешко долазити и до секундарних података (чак и када је њихова валидност упитна, тешко их је „добити“).

Пети део доктората посвећен је конкретној емпиријској анализи и студији случаја. НП Ђердап је узет за репрезентативан пример заштићених подручја Србије, будући да укључује природно и културно наслеђе и покрива највећу територију у односу на остале националне паркове РС. Национални парк Ђердап је заштићено подручје, које је препознато и од стране међународних организација (UNESCO и IUCN) и територијално обухвата природно и културно наслеђе од националног и међународног значаја. Такође, ово је адекватан пример, јер је и погранично подручје, те је поред локалног, регионалног и националног значаја, потребно разматрати и његове међународне развојне потенцијале. Дунав, као највећи европски културни, еколошки и туристички коридор, све више изазива

пажњу (посетилаца). Може се сматрати да предности/шансе, опасности/мане, до којих се у истраживању дошло, могу бити корисне и за остале НП, као и друге врсте заштићених подручја природе у Србији. Детаљнија SWOT анализа је спроведена на примеру НП “Бердап” са циљем предлога препорука, које би могле са извесним корекцијама бити корисне и за друга заштићена подручја у Србији. У студији се кренуло од дијагностиковања постојећег стања да би се дошло до оцене нивоа развијености са: одрживог (социо-економског, еколошког, социо-културног), правно-политичког, организационог, (стратешког менаџмент) аспекта. То је омогућило анализу вредносно-идејних инструмената, с једне стране, и економских, правно-политичких и организационих инструмената политике заштићених подручја и наслеђа, с друге стране. Такође, анализом су обухваћени и релевантни стејкхолдери који ће се наћи у различитим улогама. Шести део доктората, односи се на моделовање, односно укључује препоруке, до којих се дошло на основу истраживања. Активности стратегијског менаџмента и маркетинга као што су: планирање, организовање, контрола, евалуација будућих резултата, мониторинг, нова системска решења, креирање нових производа - (еко)културних рута и управљање ризицима наслеђа и посетама, неопходни су у циљу превазилажења проблема, изазова и подстицања успешног одрживог развоја заштићених подручја.

У раду су коришћени првенствено квалитативни методи, дескриптивна статистика али и квантитативни методи, како би се јасно увиделе релације између релевантних категорија. У обзир су узете релевантне теорије које третирају вредност „побочних грана економије“, односно других ресурса, зависних од разних облика финансирања, оптималног организовања уз максимално укључивање заједнице. Како ови ефекти међусобно утичу на опште економске, социјалне, културне и еколошке показатеље, такође је од великог значаја за рад и будућа истраживања.

У ширем смислу култура је одређена као комплексна целина дистинктивних, духовних, материјалних, интелектуалних и емотивних особина, које карактеришу друштво или групу. Поред уметности она укључује и облике живота, фундаментална права људских бића, вредносне системе, традиције и веровања. (UNESCO, Compendium of Cultural Policy: Contry profile Latvia 2014). Укратко, култура је начин деловања у свакодневном животу, ослоњен на сећања и интерпретацију историје, а један од циљева у вредновању културе јесте и указивање на опасност валоризације кроз облике (елитна /популарна), и њиховно

међусобно удаљавање. Суштина оваквог погледа на културу/ као симболичке свакодневне праксе, тј. моста без почетка и краја, претпоставља да као таква, богата и аутентична, без нужних подела на „високу и ниску“, буде предмет креирања еко-културно туристичке понуде (формирањем нових производа), уважавајући теорије и досадашњу праксу у обликовању понуде

WTO предвиђа да ће међународне туристичке посете достићи број од око 1,56 милијарди до 2020. године. Са овим пројектованим растом културни туризам се издваја, као облик који надмашује друге туристичке сегменте, у погледу раста (Перспектива Кине, 2004, Исак 2008). Због све већег значаја који култура има у савременом друштву долази до раста пратећих делатности, које спајају већи број ресурса, са циљем економског вредновања културе. Такође, постоји све веће интересовање стручне и научне јавности за мерење ефеката преливања до којих долази у побочним гранама привреде. У том смислу како би се обезбедио развој еко-културног туризма неопходно је размишљати у смеру промоције наслеђа, директно укључених институција и других заинтересованих страна на институционалном нивоу (кроз инструменте и стратегије јавних практичних политика усмерених на менаџмент наслеђа), као и на ванинституционалном нивоу (појединци, неформалне групе и сл).

Алтернативни облици туризма превасходно ће се односити на питања нових облика туризма, туристичког тржишта *нове ере (NAT)*. Стране понуде и тражње конституишу тржишта алтернативних облика туризма. Такође, као блиско значајно у вези са претходним, обухваћена су и питања: промоције, коришћења, очувања и рехабилитације наслеђа уз адекватне менаџмент и предузетничке активности, које ће допринети њиховом одрживом развоју, али и одрживом развоју заштићених подручја (у оквиру чијих територија се наслеђе налази). Допринос планираних активности одрживом развоју, односиће се првенствено на: локалне урбане и руралне територијалне зоне, уз уважавање препорука и стратегија развоја на регионалном, националном и наднационалном нивоу, са крајњим циљем предлагања конкретних нових системских решења и еко-културних производа. .

Управо због свега наведеног определила сам се за изучавање еко-културног туризма, будући да он отвара простор за мултиперспективистичко интердисциплинарно проучавање, спајање дисциплина са циљем решавања питања која се тичу: економије,

друштвених процеса, културних и еколошких промена које опредељују одрживи развој (кроз управљање заједничким природним и културним ресурсима уз уважавање свих културних специфичности, идентитета и израза). У најбољем случају, ово истраживање због релевантности може подстаћи и помоћи обликовање: јавних практичних политика, дати оквир за функционисање на локалном нивоу јавном, приватном и цивилном сектору. Еко-културни туризам претпоставља и снажну подршку свим облицима еколошког и културног активизма, имајући у виду да сумира важне теорије, норматив и праксу са јаким етичким упориштем.

Предмет истраживања

Предмет истраживања докторске дисертације је интердисциплинарни допринос еко-културног туризма одрживом развоју заштићених подручја са припадајућим природним и културним наслеђем.

Услед дугогодишње кризе из које још увек није изашла, Србија је доведена у тежак економски положај. У реалности сиромаштво у разним друштвеним сегментима и угрожени одрживи развој су нарушили основне претпоставке адекватног управљања и третмана заштићених подручја. Стога се за заштићена подручја са околином (првенствено локалне урбане и руралне територијалне зоне, уз уважавање препорука и стратегија развоја на регионалном, националном и наднационалном нивоу) у њиховом непосредном окружењу и припадајућим природним и културним наслеђем и добрима, морају тражити алтернативне могућности за промоцију, коришћење и оживљавање уз оптималне менаџмент и предузетничке активности, које ће допринети њиховом одрживом развоју.

Еко-културни туризам ће се јавити у истраживању као логичан међусекторски, међуресорни, интердисциплинарни покретач и спона, која може обезбедити одрживи развој заштићених подручја уз оптимално управљање природним и културним ресурсима.

Циљеви истраживања

Основни циљ је да се на основу интердисциплинарних истраживања и упоредне анализе релевантних теорија, које спајају наведене специфичне врсте туризма у еко-

културни туризам, установи могућност развоја ове специфичне врсте туризма и њеног доприноса одрживом развоју заштићених подручја.

Анализа подразумева обухватање: организационих, економских, социо-културних и правних претпоставки за покретање и функционисање еко-културног туризма. Еко-културни туризам, адекватни менаџмент избори и интегративна заштита (заштита која претпоставља обједињени третман у превенцији и заштитити културног и природног наслеђа, као оквир за хармонични одрживи развој) ће дати допринос одрживом развоју заштићених подручја и њима припадајућег културног и природног наслеђа у Србији. Такође, веома значајан циљ је указивање на вредност наслеђа и потенцијале наслеђа да ствара вредност. Наслеђе као стожер и креатор економских и културних вредности, посредством: еко-културног туризма, креативних и културних индустрија, разних облика социјалног предузетништва, тј њиховом синергијом може да ствара и везује вредност на локалном нивоу. Начин на који претходно поменуто може бити обезбеђено, претпоставља моделовање нових системских решења (партиципативних облика управљања, нових производа и управљања ризицима наслеђа).

Полазећи од разних схватања културе (углавном антрополошке теорије) циљ дисертације се огледа и у посебном вредновању алтернативних облика туризма, као што је еко-културни. У раду поменути примери алтернативних форми туризма имали су за циљ да укажу на веће укључивање и међусобно повезивање локалног аутентичног становништва и савремених, знатижељних и радозналих културних туриста (*new age tourism tourists*). NAT туристи личним одабирима и разумевањем значења, на посебан начин утемељују и значај дестинација богатих природним и културним наслеђем. Према томе, вредност је категорија која ће се наћи између свих учесника који конституишу еко-културни туризам.

Основна истраживачка питања

У контексту основног циља истраживања намећу се питања: Да ли еко-културни туризам као специфичан облик туризма са менаџмент активностима, понаособ и заједно, може дати допринос превазилажењу проблема развоја заштићених подручја са припадајућом баштином и успостављању њиховог одрживог развоја? Посредством којих механизма, поред економских и правно-политичких, је могуће стимулирати претпостављени дугорочни развој заштићених подручја, на локалном, регионалном, националном и наднационалном нивоу? Да ли је могуће и на који начин остварити синергијске ефекте јединственог природног и културног наслеђа заштићених подручја кроз развој специфичних облика туризма попут еко-културног туризма и деловањем ККИ? Ко су стејхолдери? Какво је тржиште екотуризма? Да ли се у условима слободног тржишта треба ослањати искључиво на државу или је ефикаснији мешовити модел када је финансирање развоја одређених, специфичних облика туризма у питању? Који су алтернативни облици финансирања активности? На који начин се могу активирати развојни потенцијали градова и села према оближњим заштићеним подручјима? Могу ли природна/културна добра заштићених подручја захваљујући развоју еко-културног туризма постати носиоци уравнотеженог (локалног, регионалног, националног, наднационалног) развоја? Који су начини да се заштићена подручја учине познатим, доступним и привлачним за жеље и специфичне потребе еко-културних туриста?

Основне истраживачке хипотезе

Рад се заснива на следећим основним хипотезама:

X1: Еко-културни туризам као алтернативна могућност подстицаја одрживог развоја заштићених подручја у Републици Србији, представља значајан фактор за остваривање овог циља. Заштићена подручја у Републици Србији дају делимичну географску одредницу, коју карактеришу специфично природно и културно наслеђе. Еко-културни туризам уважава интегративни приступ паралелног управљања културним и природним наслеђем у оквиру ових подручја, дајући им једнаки значај.

Дубока криза, са тешким економским последицама у Републици Србији, апострофирала је значај развојне парадигме еко-културног туризма као и неопходност предузимања алтернативних могућности за њено остваривање. Ова хипотеза ће бити тестирана на примеру изабраног заштићеног подручја НП Ђердап. Еко-културни туризам представља алтернативну могућност за опстанак и одрживи развој наслеђа у заштићеним подручјима а самим тим и у Србији. Значајно смањење износа средстава јавног финансирања културе у Србији, као последица економске кризе, угрожава опстанак многих њених сегмената. Заштита природне и културне баштине, очување обичаја и традиције, подстицај развоја креативних градова и села, као и брига о заштићеним подручјима не изискују нужно велика улагања у односу на ефекте који се могу постићи развојем еко-културног туризма (и нових производа нпр: еко-културних рута). Ова хипотеза ће бити тестирана кроз финансијску анализу свих националних паркова у Србији, потом ће бити спроведена дубинска анализа на примеру НП Ђердап. На основу одабраних примера добрих пракси из света, у компарацији са реалним стањем у оквиру НП Ђердап, лако је било доћи до закључака који хипотезу потврђују.

X2: Синергија међусекторског и међуресорног деловања, и активности које претпостављају паралелни ток спајања и припајања делатности и сектора у локалним окружењима која припадају заштићеним подручјима представљају значајан потенцијал за развој еко-културног туризма. Нпр: економски, еколошки и културни развој урбаних и руралних средина (које могу бити уједно и »предео изузетних одлика/ културни пејзажи, амбијенталне целине« заснован на еколошко-органској пољопривреди, старим занатима, еко-културном туризму, пермакултурним принципима, ККИ, едукацији и сл.).

Сагледавање узајамних веза културне, еколошке и туристичке политике, уз мапирање и систематизацију ресурса, (заштиту животне средине, креирање еколошке, политике одрживог развоја, просторног планирања и разних других макроекономских мера, на различитим територијалним нивоима, кроз њихову међусобну комуникацију и повезивање) представља услов за ефикасан развој еко-културног и других специфичних облика туризма у заштићеним подручјима. У раду ће приликом тестирања ове хипотезе на примеру конкретних заштићених подручја бити квантификовани економски и некономски ефекти (пре свега посредством тржишних сегмената и малих креативних

предузетничких активности попут агро комплекса, старих заната и сл.) као и њихових синергијских ефеката на потенцијал развоја еко-културног туризма.

Додатне хипотезе:

X3: Развој инфраструктуре еко-културног туризма у заштићеним подручјима Републике Србије условљен је макроекономским приликама, окружењем и местом еко-културног туризма у релевантним националним, регионалним и локалним политикама и стратегијама.

X4: Алтернативни облици туризма и еко-културни туризам, представљају тржишне сегменте туризма. Адекватно утврђивање тржишта и тржишних ниша је императив за одрживи развој заштићених подручја деловањем алтернативних облика, посебно еко-културног туризма. Уколико су познати сви учесници тржишта, могуће је вршити оптималне симулације.

X5: Између нивоа развијености еко-културног туризма, специфичних облика туризма, културног и креативног предузетништва и одрживог развоја заштићених подручја постоји висок степен квантитативног слагања.

Да би тестирали ову хипотезу показатељи нивоа развијености сваког параметра који се односи на специфичне, културне и креативне облике туризма, предузетништва и креативно-културног стваралаштва морају бити компатибилни са показатељима одрживог развоја заштићених подручја, односно морају се односити на економску, социо-културну и еколошку димензију тог развоја. Будући да улазни подаци нису обухваћени званичном статистиком, то отвара простор за будућа истраживања.

X6: Еко-културни туризам јесте верификатор наслеђа. Еко-културни туризам као интегративни елемент, може повезати наслеђе кроз активности где се обједињено узимају у обзир потребе за адекватним третманом, промоцијом и коришћењем наслеђа. Ова хипотеза ће бити доказана кроз теоријске и практичне примере, као и ефекте које побочне гране имају на укупну привредну делатност (првенствено ефекти мултипликатора, акцелератора и гравитације, подржани теоријским радовима Микић, Мурзин и др.).

X7: Наслеђе посредством еко-културног туризма представља садржај за креирање нових еко-културно туристичких производа. Културно и природно наслеђе, као заједничка добра, уз уважавање еко-културне етике чине потенцијал за постизање одрживог развоја заштићених подручја, туризма, наслеђа. Креирање еко-културних рута, као нових еко-

културно туристичких производа, обезбедиће одрживи развој заштићених подручја посредством еко-културног туризма. Ова хипотеза је подржана теоријом првенствено аутора Тимоти и Бојда, као и наведеним практичним примерима.

X8: Партиципативно управљање са стратегијом повезивања представља ново системско решење за постизање оптималног међусекторског повезивања у функцији еко-културног туризма као покретача одрживог развоја заштићених подручја са припадајућим наслеђем. Ова хипотеза има упориште у комплетно спроведеном истраживању за потребе дисертације, на основу ког се приступило моделовању новог системског решења и препорука.

Методологија истраживања

Теоријски оквир помаже у формулацији истраживачких питања, односно тестирању хипотеза. Посебна пажња у функцији овог истраживања односи се на релевантна питања у вези са феноменом еко-културног туризма и његових релација са заштићеним подручјима, културним и природним наслеђем као и свим стејкхолдерима који деловањем утичу на формирање и функционисање еко-културног тржишта. Како би дошли до закључака у вези са важним релацијама кључних појмова, предложене хипотезе су изабране на основу теорија и актуелних практичних питања у вези са темом. Обликовање теоријско-емпиријског оквира пружило је неопходну основу за интерпретирање емпиријских закључака, који су произишли из теоријских и практичних истраживања, посматрања и анализе, уз давање значења и смисла добијеним резултатима са могућношћу објашњавања узајамних релација, које указују на позитивне ефекте синергије удруженог деловања. Фокусирање на конкретне факторе истраживања (као што су кључни појмови истраживања) омогућило је проверу њихових међусобних релација представљајући концептуални оквир. Кључне факторе у истраживању (заштићена подручја, наслеђе, стејкхолдери) било је неопходно детаљно анализирати, будући да од њих главни истраживачки феномен (еко-културни туризам) зависи. Концептуални оквир открива смерове за даље истраживање са циљем обликовања специфичног аналитичког оквира. Према „три нивоа“ оквиру који Харисон предлаже (Pierce 2007) први ниво односи се на студије које се фокусирају на појединце, њихове друштвене улоге и међусобне

интеракције. У контексту рада, овде се испитују мотиви туриста, локалног становништва и професионалаца, који својим међусобним деловањем одређују еко-културно тржиште и отварају простор за креирање нових еко-културно туристичких производа – рута, посредством стратегије диверсификације. Поменуте интеракције представљају примарни услов за формирање и постојање еко-културног туризма. У теоријском контексту углавном ће бити коришћене бихејвиористичке теорије понашања потрошача и мотивације. Теорије дају оквир за анализу социјалних улога, ставова, мотивације, могућих конфликта и потенцијала за повезивање и заједничко деловање. За потребе студије случаја НП Ђердап теренска истраживања се поклапају на високом нивоу са теоријама у вези са индивидуалним изборима, у контексту истраживаних феномена. Законским оквиром, који важи у Србији, обухваћене су активности које се тичу удруживања, ради заједничког деловања кроз разне правне форме у циљу покретања и развоја еко-културног туризма.

Студије другог нивоа, треба да испитају и укажу на друштвене структуре и мање друштвене системе. Други ниво анализе позива се на теорије средњег ранга („*mid-level theories*“), које имају за циљ испитивање социјалних структура, мањих социјалних система (међусобних улога и интеракција). У функцији истраживања овај ниво открива правилности у вези са функционисањем еко-културног туризма на локалном нивоу (у обзир су узети правно-политички оквири, социо-економски, кроз институционално, организационо, структурно окружење), па у том смислу долазимо до потенцијалног предлога о новом системском решењу – кроз партиципативни облик управљања, који би довео до већег умрежавања сектора, посредством стратегије повезивања.

Студије трећег нивоа, помажу нам у тестирању „*grand theories*“, односно на основу трећег нивоа и генералних теорија могуће је указивање на интернационализацију, глобализацију, међународне системе и њихов утицај на развој феномена еко-културног туризма. Овај ниво је значајан због фокуса на могућности креирања транснационалних рута. Такође, овај ниво истраживања указује различите секторске улоге у операционализацији туризма као ресора (државе и владе; појединаца; институција културе, туризма; и др. субјеката). На основу великог броја теорија и законске регулативе, може се рећи да постоји дисбаланс на нивоу Републике Србије и то више по питању спровођења, него обухвата политика и закона.

Међународне препоруке од стране UN (и релевантних тела: IUCN, Europarc, Natura 2000, UNESCO, ICCROM, ENSTATC, ЕС, СоЕ и др.) које важе на нивоу EU, углавном су доприносиле формирању и спровођењу оптималних развојних политика и на националном нивоу. Ове препоруке се усвајају уз уважавање националних специфичности и важећих закона. Одступања постоје, и углавном се односе на земље са закаснелом транзицијом, које карактерише спорост у променама, висок ниво корупције, низак животни стандард и сл.

У Србији постоји неколико проблема у вези са правно-политичким оквиром у контексту феномена еко-културног туризма. Први изазов огледа се у непостојању законских оквира и акционих планова, који би обједињено обухватили феномен еко-културног туризма, због хоризонталне ресорне и секторске неповезаности. Постоје појединачна законска решења која се тичу сваког феномена понаособ (одрживог развоја, туризма, културе, заштићених подручја, просторног планирања, акциони планови за управљање ризицима). Међутим, основни недостатак огледа се у непостојању акционих планова, који би довели до практичне примене закона и обједињеног третмана феномена. Дакле еко-културни туризам у нашем законодавном систему не постоји. Други вишедеценијски проблем огледа се у политичкој неизвесности, коју прати пракса да чак и када се одређени закони усвоје, они се недоследно примењују. Ови изазови осликавају стање које генерално карактерише посттранзиционе земље¹, где је улога државе и даље велика, а у доброј мери смер деловања и државних подстицаја зависи од актуелне власти. Целокупна слика даље се прелива на институционалну подршку и управљање. Управљање је стихијског карактера углавном *ad hoc*, услед непостојања институционалних и организационих стратегија. Велики проблем у управљању институцијама, огледа се у нејасној надлежности. На примеру НП Ђердап, надлежност за институције је поларизирана од високо централизованих (и даље везаних за републички ниво: НП Ђердап, Археолошки музеј, иако се налазе у југо-источном кластеру/региону Србије), до (макар декларативно) аутономних које се углавном односе на различите облике организација приватног и невладиног сектора. У скорије време је музеј Лепенски вир², ре-организован у туристички

---

¹ Неки аутори ће се пре одредити за израз посттоталитарне земље. Транзиција као процес указује на прелазак са једног система на други. Зато сам се одредила за овај термин.

² који је до недавно представљао организациону јединицу Народног музеја. На исти начин ТП- туристички простор, биће организована и Голубачка Тврђава. Реорганизација је довела до повољнијег статуса у контексту неопходних финансијских средстава, која додељује надлежно ресорно Министарство. На примеру

простор. Са овим изазовима, тешко је говорити о стратегијском приступу и менаџменту, јер већина релевантних институција и нема обавезу стратешког планирања. У вези са претходним, даљи изазови односе се на недостатак система контроле и мониторинга активности, па самим тим је и систем евалуације крајње неадекватан, због унапред нејасних критеријума за оцену.

Аналитички оквир служи истраживању са циљем постизања експлицитнијих анализа на конкретним важним примерима за истраживање, уважавајући важност података и обликујући ток истраживања, на основу добијених секундарних и прикупљених примарних података на примеру студије случаја НП Ђердап.

Будући да еко-културни туризам (заједно са релевантним феноменима овог рада, који отварају заједно истраживачке проблеме) има упориште у различитим дисциплинама, у истраживању је неопходно ослањати се на широки спектар теорија.

Трећи ниво односи се и на анализу феномена у глобалном контексту. Глобализација је донела интернационализацију политика, капитала и високу повезаност тржишта. Теорије које се тичу релевантних феномена а у контексту модерне и постмодерне, указују на то како се кроз време мења фокус са националне државе, према интернационалном приступу, све доступнијим информацијама, кроз нове форме медија. Да би дошло до правилне валоризације свих ресурса (природних, културних, људских) кроз туризам, неопходни су даљи напори за побољшавање управљања наслеђем и заштићеним подручјима, у погледу очувања и развоја одрживих метода њихове употребе. У поменутим изазовима са којима се носе земље у транзицији, решења се могу огледати кроз многобројне међународне и транснационалне програме. Овакви програми најчешће у свој фокус узимају изградњу капацитета за примену заједнички разрађених стратегија и акционих планова. Транснационални програми могу обезбедити оптимални оквир за координацију акција подршке наслеђу, одрживом развоју, одрживом туризму и заштићеним подручјима. Суштина оваквих програма је учествовање већег број држава, а културна разноликост представља велики потенцијал за развој кроз коегзистенцију бројних етничких и верских група, што претпоставља стварање основа за бољу комуникацију и интензивнију сарадњу. Ови пројекти промовишу мере за интеграцију

Лепенског Вира, средства за која је могуће аплицирати значајно су већа код ресорног Министарства Туризма, него Културе.

одрживе политике за заштиту и унапређење природних ресурса, заштићених подручја, пејзажа и културног наслеђа у оквиру одрживог развоја туризма. Позитивни импакти међународних и транснационалних пројеката огледају се и у подстицању умрежавања, институционалне сарадње, јавно-приватног партнерства уз укључивање локалне заједнице. Питања културних разноликости добијају на све већем значају, због великог броја миграција и миграната који се задржавају углавном око већих градова. Уједно, мултикултурализам представља извор за развој културног и креативног стваралаштва и подстицање креативних индустрија (сектор динамичног развоја, који може допринети бољем међуресорном повезивању економије, туризма и културе). Због развоја свих пропратних индустрија подршке, као и отварања могућности за већу партиципацију заинтересованих страна у формирању развојних политика, оваква слика доводи до већег простора за кретање и путовања на глобалном нивоу. Позитивни елементи се огледају кроз ослањање на међународно право, политике и пројекте, који за циљ управо имају повезивање земаља посредством наднационалних заједничких стратегија, као и веће укључивање региона и становништва у управљачке процесе.

Методи и студија случаја

У раду је примењен већи број метода и техника научног истраживања на основу којих је било могуће тестирати хипотезе које су постављене у оквиру истраживања. Комплексност проблематике која проистиче из теме дисертације захтевала је интердисциплинарно истраживање с мултиперспективистичким методолошким приступом што је омогућило повезивање и прожимање различитих области друштвено-хуманистичких наука: менаџмента у култури, одрживог развоја, економије, културне политике, екологије, просторног планирања, антропологије, туризмологије, економике културе, социологије културе, социјалне антропологије и др.

Кабинетско емпиријско истраживање (енгл. desk research) спроведено је с циљем да се прикупе сви релевантни емпиријски подаци садржани у иностраној и домаћој литератури као и већем броју извора (попут статистичких извештаја објављених од стране надлежних националних и интернационалних организација, закона, препорука међународних тела и сл.) релевантних за постављени проблем. На тај начин су прикупљени подаци који се односе на више од 30 примера добре праксе у свету (нпр. Нови Зеланд, Канада, САД,

Намибија, Кенија, Шпанија, Грчка, Малта, Немачка, Белгија, Данска, Холандија, Велика Британија и др), у региону (нпр. Словенија, Република Српска), као и праксе свих 5 националних паркова у Србији под заштитом државе. Посматрање и бележење на терену, подржао техникама интервјуа и анкетирања, пружило је подршку емпиријском делу истраживања, јер је омогућило добијање примарних података. Емпиријски подаци су потом систематизовани, класификовани и анализирани у контексту проучавања теме дисертације.

Спроведена је и веома значајна систематизација закона и препорука (домаћих и међународних) који уређују различите ресорне јавне практичне политике. Током анализе и интерпретације добијених података посебно је наглашен значај међусобног уважавања и комплементарног деловања разних побочних грана привреде, у циљу постизања одрживог развоја заштићених подручја с припадајућим природним и културним наслеђем. Посебна пажња је усмерена на правно-политичке инструменте еколошке и културне политике, пољопривреде, спорта, просторног планирања, урбанизма и изградње као и на нормативне инструменте којима се у форми препорука сугеришу циљеви и приоритети у вези с одрживим развојем и третманом заштићених подручја. Анализиран је велики број закона (коришћењем нормативног метода и нормативне анализе) којима се претежно индиректно уређује функционисање еко-културног туризма у заштићеним подручјима у Србији (иако је истакнуто да еко-културни туризам није експлицитно предвиђен ни једним законом, али дометима јесте), као и међународних препорука и ратификованих конвенција које се односе на тему рада.

Анализом је обухваћен велики број закона и подзаконских аката којима се уређује делатност заштите културних добара у Србији: „Закон о културним добрима“, „Закон о култури“, „ПРАВИЛНИК О садржају и прегледу и оцени пројеката и документације за извођење мера техничке заштите и других радова на непокретним културним добрима“, „Анекс Правилника о садржају пројекта“, „ПРАВИЛНИК О приоритетима у финансирању програма, пројеката и мера техничке заштите и других радова на Непокретним културним добрима“; „Правилник о ближим условима за почетак рада и обављање делатности установа заштите културних добара“, „Правилник о начину вођења евиденције о непокретностима које уживају претходну заштиту““, „Решење о

утврђивању територије Завода за заштиту споменика културе“, „Извештај- установе културе од националног значаја“.Правилник о просторном планирању НП Ђердап.

Активности које се спроводе у циљу заштите, одржавања и промоције заштићених подручја (природе), у Србији засноване су на мерама које су предвиђене законима: „Закон о заштити природе“, „Закон о националним парковима“, „Правилник о критеријумима вредновања и поступку категоризације заштићених подручја“. „Уредба о режимима заштите“, „Правилник о условима које мора да испуњава управљач заштићеног подручја“, „Уредба о распореду и коришћењу средстава за субвенционисање заштићених природних добара од националног интереса у 2013. години“, Закон о Националним Парковима, Закон о просторном планирању.

Остали Закони који третирају питања од важности за дисертацију су: „Закон о просторном плану Републике Србије од 2010 до 2020. године“, „НАЦРТ ЗАКОНА о изменама и допунама Закона о планирању и изградњи (јун 2014.)“, „Закон о заштити животне средине“, „Закон о стратешкој процени утицаја на животну средину“ „Закон о регионалном развоју“, „Закон о пољопривредном земљишту“,

СТРАТЕГИЈЕ:

„Национална стратегија одрживог развоја“, „Стратегија развоја туризма републике Србије“, „Стратегија просторног развоја Републике Србије 2009-2013-2020“, „Стратегија развоја пољопривреде“, „Национална стратегија одрживог коришћења природних ресурса и добара“, „ Национални програм заштите животне средине“, Мастер план културне руте; Мастер план- Доње подунавље; Оперативни маркетинг план туризма туристичког подручја Ђердап; Оперативни Маркетинг план туризма туристичког подручја Ђердап.

МЕЂУНАРОДНЕ КОНВЕНЦИЈЕ:

“Закон о ратификацији Конвенције о заштити светске културе и природне баштине”, “Закон о потврђивању Европске конвенције о пределу”, “Закон о потврђивању Конвенције о доступности информација, учешћу јавности у доношењу одлука и праву на правну заштиту у питањима животне средине”

“Конвенција о сарадњи за заштиту и одрживо коришћење реке Дунав”, “Закон о потврђивању оквирне конвенције о заштити и одрживом развоју Карпата”, “ Закон о потврђивању Кјото Протокола уз Оквирну конвенцију Уједињених нација о промени

климе”, “Закон о потврђивању конвенције о процени утицаја на животну средину у прекограничном контексту”.

Позивам се на велики број конвенција и публикација предложених од стране UNESCO-а, ICOMOS, IUCN, ICCROM, EU развојног програма, и Европске Комисије, о којима ће нешто више бити речи у наслову који се односи на улогу међународних организација.

Статистички методи примењени су за посматрање, прикупљање, сређивање, приказивање и описивање података помоћу табела, графикана и сумарних показатеља. Овим методама су обезбеђени подаци о природном и културном наслеђу (материјалном и нематеријалном), домаћој радиности, економији, институцијама и другим факторима који утичу на развој еко-културног туризма као динамичке појаве у заштићеним подручјима. Применом метода дескриптивне статистике, прикупљени подаци су обрађени, а на основу добијених резултата су формиране табеле, дати графички прикази и израчунати сумарни показатељи као што су средње вредности, мере дисперзије и мере облика расподеле.

Метод студије случаја примењен је за дубинско емпиријско проучавање заштићеног подручја националног парка «Ђердап» који представља репрезентативан пример заштићених националних паркова у Србији. Критеријуми за одабир ове студије случаја били вишеструки: 1. територија овог парка је највећа у односу на остале националне паркове у Србији; 2. НП «Ђердап» је препознат од стране међународних организација (UNESCO i IUCN) будући да територијално обухвата природно и културно наслеђе од националног и међународног значаја; 3. будући је погранично подручје, на територији овог парка се развијају бројни пројекти локалног, регионалног, националног и међународног значаја, међу којима је већина посвећена Дунаву као највећем европском културном, еколошком и туристичком коридору који све више привлачи пажњу посетилаца.

У квалитативној анализи добијених података, кренула сам од дијагностиковања постојећег стања да бих дошла до оцене нивоа развијености са становишта: одрживог развоја (социо-економског, еколошког, социо-културног), стратешког менаџмента и правно-политичких инструмената јавних практичних политика. То је омогућило анализу вредносно-идејних инструмената, с једне стране, и економских, правно-политичких и организационих инструмената јавних практичних политика које имају утицаја на заштићена подручја и

припадајуће наслеђе, с друге стране, као и свих релевантних «стејкхолдера» који су се током истраживања нашли у различитим улогама.

За прикупљање потребних улазних података о тржишту понуде и потражње еко-културног туризма на територији НП «Ђердап», у оквиру методе дубинске студије случаја, примењене су и технике анкетирања и усменог интервјуа. Анкета је спроведена међу посетиоцима и ренџерима који воде туре у првој зони заштите (на основу случајног узорка), а усмени интервјуи и анкете са представницима менаџмента релевантних институција (НП Ђердап, Археолошки музеј Кладово, Лепенски вир - туристички простор; и са туристичким организацијама у три општине на подручју парка).

За обраду података о одабраној студији случаја прикупљених током кабинетског и теренског истраживања, поред уобичајених логичких метода анализе и синтезе, и других конвенционалних метода друштвено-хуманистичких наука, коришћене су и додатне технике *SWOT* и регресионе анализе у СПСС програму којима су идентификоване снаге, слабости, могућности и претње постојећег модела еко-културног туризма у Србији, као и пројектовани будући трендови посета НП «Ђердап».

Коначно, на основу резултата анализа прикупљених емпиријских података, а у складу с полазним теоријско-емпиријским оквиром теме, применом метода моделовања пројектован је нови етичнији и тржишно ефикаснији и ефективнији модел у односу на постојећи. То је омогућило формулисање низа делотворних препорука намењених носиоцима јавних практичних политика и менаџменту националних паркова у Србији. Ове препоруке, и поред тога што се примарно односе на један национални парк, садрже изванредан степен универзалности те, уз извесне корекције, могу бити примењене и на територији других заштићених подручја у Србији.

Ток истраживања за потребе студије случаја НП Ђердап

Иницијални план је у прелиминарној фази истраживања предвиђао три студије случаја. Међутим, током истраживања отворен је низ проблема у вези са временом и информацијама. Једнако тешко је било доћи до примарних и релевантних секундарних података. У почетним фазама су коришћени подаци доступних, претходно спроведених релевантних истраживања, која се односе на одрживи развој: туризма, културе, заштићених подручја на регионалном, републичком и међународном нивоу.

Примарни подаци су прикупљани у оквиру теренског истраживања спроведеног од јуна 2014. до јуна 2016. године интервјуисањем и анкетирањем, ради утврђивања нивоа постигнутих циљева који се назале у стратешким плановима. Избор заштићеног подручја, извршен је на основу „међународно признатих критеријума“ (од стране IUCN и UNESCO-a), како бих формирала ширу слику о могућностима повезивања еко-културног туризма са осталим релевантним феноменима. За потребе конкретне студије случаја НП Ђердап, због неадекватно вођене или непотпуне статистике на нивоу Републике Србије, до информација сам настојала да дођем коришћењем више различитих извора.

Схватила сам да је најургентнији, горући проблем на чијем превазилажењу треба радити - модернизација система података, методологије, дигитализација, уредно и усклађено вођење на свим нивоима територије Републике Србије.

Одлуку да се фокусирам само на једну студију донела сам јер је иницијални план претпостављао да прве две студије, заправо, буду значајно мањег нивоа детаља (регионални, национални ниво), те да прикупљене информације буду третиране као саставни део треће студије.

Имајући у виду да су спроведена основна истраживања свих релевантних емпиријских извора, као и да НП Ђердап допушта анализу кроз све нивое (локални, регионални, национални, интернационални), у томе лежи одговор и разлог зашто сам за дубинску студију случаја изабрала баш НП Ђердап. На примеру НП Ђердап могуће је пратити све феномене које би планиране студије укључиле.

Уводни део Студије НП Ђердап, указује на велики број развојних потенцијала, заснованих на различитим територијалним нивоима посматрања. НП Ђердап може бити посматран из перспективе локалних самоуправа. Будући да цела територија националног

парка Ђердап повезује већи број урбаних и руралних зона, можемо га третирати и као регион, тј као најзначајнији развојни потенцијал југо-источног дела Србије (или према туристичкој кластерској подели - југоисточни кластер). Такође, НП Ђердап има велике интернационалне потенцијале због реке Дунав који повезује велики број земаља.

Методолошки поступак који сам користила приликом израде Студије стучаја НП Ђердап подразумева више фаза:

1) У првој фази је спроведена анализа основних информација у вези са пет Националних Паркова, (заштићених подручја) Републике Србије и њихово поређење у смислу територије, броја запослених, финансијских показатеља и сл. Информације сам прикупила као секундарне, кроз правна интерна и екстерна документа.

2) У другој фази фокус стављам на НП Ђердап. Најпре сам проучила правно-политичке инструменте и мере које се односе на рад НП Ђердап. Потом сам, с циљем откривања тржишних потенцијала и учесника, испитивала феномен понуде и тражње. Детаљније истраживање природног и културног наслеђа, релевантног за обликовање еко-културних туристичких производа, спровела сам на основу прикупљених секундарних података са интернета (сајтови: Републички Завод за заштиту споменика културе, Завод за заштиту природе, Туристичке организације општина: Мајданпек, Голубац, Кладово, НБС). Спроведено истраживање имало је за циљ анализу тренутног стања туристичког тржишта и утврђивање његовог потенцијала за развој еко-културног туризма и нових еко-културних производа. Такође, истраживање је указало на потребу за алтернативним управљачким решењима за релевантне институције на територији НП Ђердап: музеји, туристички простори (Археолошки музеј Кладово, Лепенски Вир), туристичке организације, јавно предузеће НП Ђердап.

3) Потом сам спровела примарно истраживање у вези са релевантним институцијама културе, екологије, заштићених подручја и туризма на територији НП Ђердап (јавни, приватни, цивилни сектор) на основу упитника и анкете, са идентичним питањима, а са циљем добијања улазних података за SWOT анализу за територију НП Ђердап.

4) Са представницима руководства поменутих организација спровела сам и сетове интервјуа, са посебно усмереним питањима. Поменути истраживачки поступци обезбедили су информације за SWOT анализу сваке институције за себе, као и за обједињену анализу. Обухватна SWOT анализа је отворила простор за решења која се огледају у препорукама за слабости и претње, са фокусом на предностима и шансама (развој нових системских решења и нових еко-културно туристичких производа, управљање ризицима и посетама) са циљем постизања одрживог развоја НП Ђердап са припадајућим наслеђем.

5) Спровела сам истраживање на основу анкета попуњених од стране посетилаца, који су користили постојећу туристичку понуду, формирану у оквиру НП Ђердап, а која обједињује културно и природно наслеђе. Спроведено истраживање је имало за циљ утврђивање њихове перцепције у вези са вредновањем и преферираним понашањем, како бих дала адекватну препоруку која се односи на нове еко-културно туристичке производе. Анкетирала сам посетиоце који су дошли на територију НП Ђердап, као и оне који су раније били. Претпоставка је да сам добила случајан статистички узорак, на основу насумично изабраних посетилаца (користећи туристички инфо пулт, НП Ђердап, Лепенски вир) и људи који су „лајковали“ фејс бук страницу НП Ђердап, као репрезентативни друштвени медиј (њима сам посала анкете у електронској форми, које су ми попунили и вратили).

Обухват је омогућио тржишно мапирање основних стејкхолдера, њихових менаџмент потенцијала и евентуалног будућег партиципативног укључивања у процес управљања, употребе и промовисања наслеђа. Резултати SWOT анализе су омогућили да се формулише одговарајућа стратегија развоја еко-културног туризма, као и да се разумеју елементи, процеси и праксе локалних институција и сугеришу одговарајуће интервенције и корекције. Такође, трећа студија укључује и релевантне показатеље за праћење утицаја алтернативних облика туризма.

У трећем поглављу представљена је компаративна анализа основних финансијских показатеља НП на нивоу Републике Србије, као део економског вредновања заштићених подручја. Финансијски аспект јесте део економског стуба и представља изазов одрживом развоју заштићених подручја. Други изазов огледа се у анализи туристичких посета, које

пројекцијом на будући период указују на параболни оштри пад посета. Ови изазови јесу везани за домен привреде у ширем смислу, али и одрживог развоја у целини. Поменута два изазова, заједно са теренским истраживањем и информацијама добијеним за SWOT анализу, отворила су простор за тражење решења у виду препорука, које се налазе у шестом поглављу доктората.

Финални циљ у вези са студијом случаја на примеру НП „Ђердап“ је нада да ће некада практично бити тестиране препоруке. НП Ђердап поред свог богатства, које се огледа првенствено у припадајућем наслеђу, јесте и локално, регионално, погранично заштићено подручје, чији еко-културни потенцијали су велики на међународном нивоу.

У контексту еко-културног туризма (као и многих других облика туризма), веома је тешко разликовати локално становништво од посетилаца у смислу коришћења заштићених подручја. Основни фактор који се користи за праћење туриста - јесте време проведено ван места сталног боравка. Сви посетиоци заштићених подручја користе на извесном нивоу ресурсе ових подручја, па у том смислу поново на сличан начин доприносе. Поједине туристичке производе и услуге је тешко мерити, јер не постоји ни адекватно ажурирана статистика у вези са бројем преноћишта. У том смислу, ако бисмо пожелели да меримо учешће специфичних производа и услуга (еко-културне руте, стазе и сл.), то би било прилично тешко без озбиљног вишегодишњег системског рада на овом питању. Ипак, позитивна страна у вези са покушајима пројектовања броја посетилаца када је реч о заштићеним подручјима, огледа се у томе да се кретања могу пратити кроз посете туристичким, природним и културним атракцијама (у односу на посету институцијама: музеји, НП, туристички простори, пећине и сл.).

2. ТЕОРИЈСКО - ЕМПИРИЈСКИ ОКВИР

2.1. Научне теорије на које се истраживање позива

Теорије екологије, заштићених подручја, културе, херитологије, алтернативних облика туризма, урбанизма, бројне теорије економије и макроекономије, социологије, атропологије, етнологије, савремена теорија одрживог развоја, теорија потреба, урбаног и руралног развоја, менаџмента у култури и маркетинга јесу у основи истраживања.

О теоријама ће бити више речи, јер ће прожимати све делове доктората. Са циљем обухватања појма еко-културног туризма, културе и наслеђа, посебно су за овај рад биле важне антрополошке теорије. Ове теорије такође представљају основни правац, за потребе социо-економске и социо-културне анализе која ће бити представљена у раду. Како наводи Аманда Стронца (Stronza, 2001), истраживања туризма у антрополошком смислу могу се поделити на два правца концептуално: један правац покушава да разуме порекло туризма, а други да открије утицаје туризма.³ Оно што се најчешће дешава као изазов у оваквим приступима јесте фокус или на туристе и њихове потребе, или на локално становништво и утицај који туризам ствара. Свакако, циљ ове дисертације јесте да утврди тржиште алтернативних облика туризма, и на тај начин помири наизглед супротстављене стране понуде и тражње, предлагањем нових производа еко-културног туризма.

Предметом рада непосредно ће бити обухваћени како мотиви еко-културног туристе, тако и (позитивни) утицаји које алтернативни облици туризма могу имати на локалну заједницу и становништво⁴. У раду ћу покушати да укажем на то како алтернативни облици туризма заједно са креативним и културним индустријама могу да стварају повољне социјалне, економске, културне и еколошке користи за релевантне стејкхолдере, на одабраним заштићеним подручјима.⁵ Првенствено, разлог за то је што заштићена подручја укључују културно и природно наслеђе, руралне и урбане просторне целине, уз општу аутентичност и вредности које није ни мало лако изразити.

---

³ Ауторка наглашава да чак и када се оба антрополошка правца узму у обзир, она могу дати само делимичну слику за потребе анализе туризма.

⁴ Позитивни утицаји су значајни, јер представљају решења подршке теорији одрживог развоја

⁵ Јавни, приватни, цивилни сектор; учеснике у процесу еко-културног туризма (локалне заједнице и туристе, са институцијама подршке како би се обезбедиле максималне користи, а са циљем одрживог коришћења наслеђа).

Имајући у виду наведене теорије, допринос доктората се огледа у системском свеобухватном и интердисциплинарном приступу проучавања модела организовања еко-културног туризма, као посебне области културе усмерене на туристичко активирање природног и културног наслеђа у заштићеним подручјима.

У наставку текста се објашњавају различита значења кључних појмова у контексту бројних научних и стручних истраживања – с једне стране, и међународних конвенција и домаћег законодавства – с друге. Ова почетна фаза је омогућила боље разумевање читавог низа проблема, отварајући путеве за одговоре на постављена истраживачка питања и могућа решења која се огледају у конкретном предлогу модела партиципативног облика управљања, (који утемељује потребу за бољим повезивањем свих интересних група) и нових еко-културних производа (рута).

2.2. Дефинисање значајних појмова

Релевантни појмови који ће бити дефинисани и додатно објашњени у овом делу односе се на заштићена подручја и природно наслеђе, са посебним акцентом на националне паркове. Потом ће бити дефинисани културна добра и културно наслеђе, у складу са важећом легислативом и теоријом. Затим је посебан наслов посвећен наслеђу, као заједничком добру, његовом вредновању и значају. Било је важно дефинисати и објаснити значај пејзажа, као стожера културе у природном контексту, јер пејзажи су често и саставни делови других заштићених подручја. Након тога, следе наслови у вези са улогом јавних практичних политика и међународних организација. Дефиниције које се односе на одрживи развој и еко-културни туризам, налазе се у трећем и четвртном поглављу, као посебни наслови и појмови значајни за дефинисање алтернативних облика туризма и тржишта.

2.2.1. Заштићена подручја и природно наслеђе у Србији

Заштићена подручја, као културни артефакти, имају веома дугу историју. Историјски налази сведоче да су поједина подручја стављана под посебну заштиту у циљу очувања природних ресурса у Индији још пре два миленијума (Holdgate, 1999). Заштићена подручја у Европи се успостављају у време ренесансе, најпре у виду краљевских ловачких

резервата, која касније постају отворена за јавност (Eagles, McCool, Haynes 2002). Талас изградње заштићених подручја у модерном смислу од стране „нових“ нација у Сједињеним Америчким Државама, Канади, Аустралији, Новом Зеланду и Јужној Африци током XIX века попримио је глобалне размере у XX веку, када готово свака земља на својој територији издваја заштићена подручја и усваја одговарајућу правну регулативу која се њима бави (Phillips, 2004). Временом је еволуирала и идеја о сврси заштићених подручја од једноставног концепта великих дивљих површина намењених уживању, ка заштити природе и промоцији културних вредности. У датом смислу значајан је развој еколошке науке током '60-их година претходног века, који је довео до ширег прихватања потребе за систематским приступом планирању и управљању природним ресурсима. Истовремено је откривањем економског утицаја туризма у заштићеним подручјима препознат њихов значај на локалном, регионалном и националном нивоу.

IUCN (1994) даје јединствену дефиницију заштићених подручја као површина земљишта и/или мора које су посебно посвећене заштити и одржавању биолошке разноврсности, као и природних и пратећих културних ресурса, и управљању њима путем правних и других ефикасних средстава. Према ближој и новијој дефиницији *заштићено подручје представља јасно дефинисани географски простор који је препознат, намењен и којим се управља путем правних или других ефикасних средстава са циљем дугорочног очувања природе са пратећим екосистемским и културним вредностима* (IUCN, 2008). Слично, Конвенцијом Уједињених нација о биолошком диверзитету, заштићена подручја се посматрају као *„географски дефинисана подручја која су креирана, регулисана и којима се управља како би се постигли специфични циљеви конзервације“* (UN, 1992).

У циљу стандардизације дефинисања и управљања заштићеним подручјима, установљени се одговарајући системи за њихову категоризацију. Актуелни систем IUCN обухвата шест категорија заштићених подручја: *строге резервате природе, подручја дивљине, националне паркове, природне споменике или обележја, подручја управљања стаништем или врстом, заштићене копнене/морске просторе (лендскејнс) и заштићена подручја са одрживим коришћењем природних ресурса* (IUCN, 2008).

Наведене међународне организације имале су активну улогу у препознавању значаја друштвених и културних вредности, као и признавању важности заштићених подручја, као кључних индикатора за постизање глобалног биодиверзитета и одрживог

развоја. IUCN и WCSA (1994) *заштићену област су дефинисали као површину земљишта и / или мора, посебно посвећену заштити и одржавању биолошке разноврсности, као и природних и културних повезаних ресурса, где се управљање врши путем правних и других ефикасних средстава* (IUCN, 2012) .

Закон о заштити животне средине који важи у Србији, налаже правно-политичку регулацију, када је у питању заштита предела. Према члану 26. поменутог закона :

“Заштита предела подразумева планирање и спровођење мера којима се спречавају нежељене промене, нарушавање или уништење значајних обележја предела, њихове разноврсности, јединствености и естетских вредности и омогућавање традиционалног начина коришћења предела. У планирању и уређењу простора, као и у планирању и коришћењу природних ресурса мора се обезбедити очување значајних и карактеристичних обележја предела“ (*Закон о заштити животне средине*). У трећем делу коју се односи на „*Заштићена природна добра*“ , Према члану 27. у заштићена подручја убрајамо:

1) заштићена подручја

- I а) строги резерват природе,
- I б) специјални резерват природе,
- II национални парк,
- III споменик природе,
- IV заштићено станиште,
- V предео изузетних одлика,
- VI парк природе;

2) заштићене врсте

- строга заштићена дивља врста,
- заштићена дивља врста;

3) покретна заштићена природна документа.

Према члану 28. домаћег *Закон о заштити животне средине* подручја која имају изражену геолошку, биолошку, екосистемску и/или предеону разноврсност могу се прогласити за заштићена подручја од општег интереса. Критеријуме и индикаторе за проглашење заштићених подручја (у складу са општеприхваћеним међународним критеријумима и индикаторима) прописује министар посебним актом, по претходно

прибављеном мишљењу министарства надлежног за послове пољопривреде, шумарства и водопривреде и министарства надлежног за послове заштите културних добара.

Укупна површина заштићених природних добара износи око 5.471,76 км², што чини око 6,19% од укупне територије Републике Србије. До сада је под заштиту стављено око 6,2% територије Републике Србије, а више од 2,6% територије се налази у поступку заштите, са планом да до 2012. године буде заштићено 12% територије Републике Србије. Последњих година трендови показују да се значајно шири свест о потреби заштите природе. Претходно претпоставља спречавање негативних тенденција, као што је неконтролисана бесправна изградња у заштићеним подручјима и деградација вредних природних подручја (*Закон о просторном планирању РС*). Одрживи развој остварује се доношењем и спровођењем одлука којима се обезбеђује усклађеност интерес заштите животне средине и интерес економског развоја.

Република Србија, односно Аутономна Покрајина, односно јединица локалне самоуправе, у оквиру својих овлашћења обезбеђују финансирање и остваривање циљева заштите животне средине, у складу са овим законом.

(2) Средства за заштиту животне средине могу се обезбеђивати и путем донација, кредита, средстава Међународне помоћи, средстава страних улагања намењених за заштиту животне средине, средстава из инструмената, програма и фондова Европске уније, Уједињених Нација и међународних организација (Закон о заштити животне средине РС).

Табела 1: Број националних паркова 2009-2015 у Србији.

Заштићена подручја по врстама	Укупно	Централна Србија	Војводина	Косово и Метохија
Национални паркови	5 за 2009	3 за 2009	1 за 2009	1 за 2009
	5 за 2010	3 за 2010	1 за 2010	1 за 2010
	5 за 2011	3 за 2011	1 за 2011	1 за 2011
	5 за 2012	3 за 2012	1 за 2012	1 за 2012
	5 за 2013	3 за 2013	1 за 2013	1 за 2013
	5 за 2014	3 за 2014	1 за 2014	1 за 2014

Извор: Републички завод за статистику, Статистички годишњаци

До 2015. године, у Републици Србији бројно стање националних паркова се није мењало. Три национална парка у централној Србији: Тара, Копаоник, Ђердап (подела није

вршена према туристичким кластерима), један у Војводини - Фрушка Гора и један на Косову и Метохији - Шар планина. Након 17.12.2015. године, према вестима у вези са којима више нема пуно релевантних доступних информација (Штампани и електронски медији vesti.rs rs.n1info.com), власт са Косова је «упала и окупира» просторије НП Шар Планина. Статус овог НП није јасан, осим чињенице да њихови биланси нису представљени на сајту Народне банке Србије, са ког су преузете информације у вези са НП на територији Републике Србије. Није било могуће доћи до званичних података у вези са ставом Републике Србије о овом значајном питању, будући да се у оквирима територије НП Шар планина налази највредније Српско нематеријално светско наслеђе - средњовековни Српски манастири под заштитом UNESCO-а.

Већи број институција из различитих сектора у Србији се бави питањима заштићених подручја. То су пре свега: министарства, државне агенције и заводи у јавном сектору, али и различита правна лица у приватном и НВО сектору. Поред природне разноврсности, заштићена подручја одликује богато историјско и културно наслеђе. Претходно представља значајан потенцијал за развој различитих облика туризма, а пре свега еко-културног туризма. Иако се класификација заштићених подручја првенствено врши по природним својствима територија, једнако су значајне и културне одлике тих подручја, што представља и једну од хипотеза коју је потребно доказати у раду. Појавом „културних пејзажа“ (cultural landscapes) на UNESCO светској листи, јавља се потреба за интеграцијом приступа у управљању овим подручјима. Природни и културни пејзажи се и према дефиницијама прилично преклапају.

Завод за заштиту природе Србије обавља делатности заштите и унапређења природе Србије, као централна надзорна институција. Активности заштите спроводи кроз низ активности: покретање процедуре заштите, односно спровођење истраживања и израда студија као стручне основе за заштиту подручја; истраживачки рад и рад на очувању биодиверзитета и геодиверзитета; стручни надзор који подразумева праћење стања заштићеног подручја и предузимање мера његове активне и пасивне заштите, уз пружање стручне помоћи и остваривање сарадње са управљачима (Национални Паркови, Србијашуме); издавање услова за радове у заштићеним подручјима и утврђивање услова заштите природе у поступку израде пројектне документације, просторних, и урбанистичких планова, основа (шумских, ловних, риболовних, водопривредних и др), програма и стратегија у свим делатностима које утичу на природу; издавање научно-стручних публикација,

односно публикавање научних и стручних радова из области гео - и биодиверзитета, монографија, брошура, приручника и другог информативног материјала о заштити природе, заштићеним подручјима и биљним и животињским врстама; израда штампаног, аудио и видео материјала који се односи на природне вредности Србије; образовање, презентација и комуникација; међународна сарадња кроз повезивање и размену података и искуства с различитим установама из света које се баве заштитом животне средине и природе, учешће у раду међународних организација, ангажовање на имплементацији међународних конвенција из области заштите природе и учешће у спровођењу одређених међународних програма и пројеката (*Делокруг рада Завода одређен је на основу Закона о заштити природе Службени гласник РС, бр. 36/2009 и 88/2010*).

Набројане активности представљају почетне основе за очување и унапређење угрожених и ретких врста као и објеката геонаслеђа, са циљем упознавања јавности са богатством и вредностима природног наслеђа Србије, развијања јавне свести о неопходности и значају заштите природе и методолошке помоћи у образовању у области заштите животне средине и природе.

Поред централног Завода за заштиту природе, постоји и регионални, који делује у Војводини. У контексту дисертације, посебан фокус је стављен на заштићена подручја (конкретно на примеру НП Ђердап у оквиру студије случаја), у чијим се просторним оквирима поред природних добара и наслеђа појављују културна добра и наслеђе. Конкретним заштићеним подручјем као што је НП Ђердап, управља правно лице (НП Ђердап, јавна институција), чије обављање пословних активности је одређено државним Законом о Националним Парковима (*Службени Гласник РС, бр. 39/93, 44/93 и 101/2005*), који налаже да управљач НП мора бити искључиво јавно предузеће основано са том намером.

Кривошејев наводи примере који указују на случајеве када су у улози управљача других видова заштићених подручја различита јавна предузећа нпр: Србијашуме, као и јавна комунална предузећа⁶, или када се ЈП оснива са циљем управљања питања из више ресора⁷. Постоје примери заштићених подручја, за која су наменски основана привредна друштва⁸, док је установа туристичка организација Чачка одређена за управљача заштићеног подручја⁹, а постоје и¹⁰ примери где удружења грађана управљају заштићеним подручјима (Кривошејев, 2014).

---

⁶ Србијашуме управљају многим парковима природе и шумама; ЈКП управља Парком природе Стара Тиса.

⁷ ЈП за заштиту природе, развој туризма и угоститељство Ресавска пећина

⁸ Примере наводи Кривошејев: Резерват природе Увац, Мокра Гора, Споменик Природе Ђавоља Варош.

⁹ Уредбом Владе Републике Србије, ТО Чачка, одређена је за управљача заштићеног подручја изузетних одлика: Овчарско-Кабларске клисуре. Исти извор.

У табели 2 су приказане основне информације о националним парковима у Србији класификоване према Закону о националним парковима у Србији 2015..

Табела 2: Карактеристике националних паркова Србије

	Национални парк "Фрушка гора",	Национални парк "Ђердап"	Национални парк "Тара"	Национални парк "Копачица"
ПОЗИЦИЈА НП	Национални парк "Фрушка гора", налази се на северу Републике Србије у Аутономној покрајини Војводини и заузима Централни Масив, Липик Ворово, Надош сам Опаленик, и већи број мањих просторних целина. Национални парк "Фрушка гора", простире се на деловима територија: града Новог Сада - Стари Петроварадину, града Сремске Митровице, Општина Бачка Паланка, Беоцин, Инђија, Ириг, Сремски Карловци сам Шид, у оквиру 45 катастарских општина.	Национални парк "Ђердап" налази се у североисточном делу Републике Србије и обухвата дио подручја Ђердапске клисуре (Гвоздена врата) у средњем току Дунава. Обухвата делове масива Северног Кучаја, Мироча сам Штрбаца ширине 2-10 км, као и део Дунава, који припада Републици Србији. Подручје Националног парка "Ђердап" простире се на територији општина Голубац, Мајданпек и Кладово, у оквиру 17 катастарских општина.	Национални парк "Тара" налази се на крајњем западу Републике Србије, захвата подручје ограничено лактастим током реке Дрине, између Вишеграда и Бајине Басте, а чине га Планински масиви звезда, Црни Врх и Равне Таре. Са Источне стране подручје је одвојено Солотушком реком и висоравни Поникве а са јужне Креманском сам Мокрогорском котлином. Подручје Националног парка "Тара", простире се на територији општине Бајина Башта у Републици Србији.	Национални парк "Копачица" налази се у јужном делу Републике Србије и захвата највредније сам највише делове планине Копачица сам да, сливове Самоковске, Гобелске, Брзећке сам Барске реке, са низом врхова виших од 1600 м надморске висине И Панчићевим врхом ОД 2017 м. Подручје Националног парка "Копачица" простире се на територијама општина Рашке сам Брус, у оквиру 16 катастарских општина.
УКУПНА ПОВРШИНА СТЕПЕН ЗАШТИТЕ И ВЛАСНИЧКА СТРУКТУРА	Укупна површина 26.672 хектара, од чега је 19.308 хектара у државној својини, у приватној и другим облицима својине 7.364 хектара, од чега је I степеном обухваћено 3%, II степеном 67% и III степеном 30% укупне површине.	Укупна површина 63.786,48 хектара, од чега је 45.454,87 ха у државној својини, ау приватној и другим облицима својине 18.331,60 ха, од чега је I степеном обухваћено 8,01%, II степеном 21,50% и III степеном 70 79% укупне површине.	Укупна површина 24.991,82 хектара, од чега је 13.588,51 ха у државној својини, у приватној и другим облицима својине 11.403,36 ха, од чега је I степеном обухваћено 13,35%, II степеном 34,07% и III степеном 52 58% укупне површине	Укупна површина 11 969, 04 хектара, од чега су у државној својини 9.862,6 ха, у приватној и другим облицима својине 2.106,98 ха, од чега је I степеном обухваћено 12,38%, II степеном 29,94% и III степеном 57,68% укупне површине
ГОДИНА ПРОГЛАШЕЊА	1960.г	1974.г	1993.г	1990.г
Бр. ЗАПОСЛЕНИХ (2011)	156 , 2 СЕКТОРА	72, 2 СЕКТОРА	206, 4 СЕКТОРА	40, 2 СЕКТОРА
ПРИРОДНО НАСЛЕЂЕ	налазишта фосила, изданак са откривеним геолошким творевинама значајним за сагледавање геолошке грађе и историјско-геолошког развоја литосфере. очување јединственог брдског предела са грбенским делом под	Дунав, Ђердапска клисура, Бољетинска реке, кањони Брњице и др.; станишних типова: полидоминантних реликтних Заједница, осиромашених реликтних Заједница, шибљака, савремених и других типова шума (букове шуме, храстово-грабове	крашког рељефа (увале и долине, и Вртаче), тресаве и др.; шумских екосистема лишћарских, четинарских и мешовитих заједница, на Балкану и Европи, изванредне структуре, квалитета и здравствено стања састојина; станишта и популације	Гранити, серпентинити, шкриљци, мермери, андезити (кречњаци); вегетација високих планина г дела Балкана; (Панчићева режуха, Копачичка Чуваркућа, и љубичица, и др.); богате фауне, међу којом се посебно истичу птица (Балканска

¹⁰ Пределом изузетних одлика, стара се Еколошко удружење Градац, управљајући кањоном и реком Градац, Покрет Горана управљач је Засавице, као и више ловачких удружења који управљају заштићеним подручјима у оквиру којих су ловишта, риболовци из Делиблата управљају специјалним резерватом Крањевац. Исти извор.

	шумом и падинама, Очување реке Дунав и важних станишта	шуме, термофилне И горе-медитеранске храстове шуме и др). популације дивље фауне, посебно птитса.сисара (РИС, Европски јелен, дивља свиња, медвед, видра, шарене твор, Дивокоза и Срна) ја риба (Сом, кечига, Смуђ, деверика итд)	дивље флоре, са бројним врстама биљака од а посебно Панчићеве оторике. популације дивље фауне, посебно птица, (Медвед, Дивокоза, вук, дивља свиња, дивља мачка и Кун Златица), инсеката (КуотеЕБегин-реликтни Панчићев скакавац).	Шева и др.), већи број гмизаваца, водоземаца и сисара (Вук, Видра, Срна, Алпска ровчица, пух лешникар, шарене твор, дивља свиња и др), риба (Потоцна Пастрмка) и др.; објекти геонаслеђа, воде и предели.
КУЛТУРНО НАСЛЕЂЕ	17 српских православних манастира и спомен обележја	Голубачки град, Лепенски вир, Трајанова табла, Дијана Караташ, Трајанов мост, спомен обележја и др.	Манастир Рача, некропола у Перућцу и Ратишту, скита Св. Ђорђа	Остаци црква Св. Прокopa на Небеским столицама, Црква у Метођу и црква Св. Петра и Павла у Кривој Реци

Извор: Према Закону о националним парковима у Србији 2015.

2.2.2. Културна добра и културно наслеђе у Србији

Према Савету Европе, члан 2, Конвенције (2005) *Културно наслеђе представља групу наслеђених ресурса из прошлости које људи идентификују, независно од власништва, као одраз и израз њиховог сталног развоја вредности, веровања, знања и традиције. Културно наслеђе обухвата све аспекте окружења, у којем настаје као резултат интеракције између људи и места кроз време* (Конвенција о вредновању наслеђа за друштво Европске комисије, члан 2, 2005). Конвенција препознаје и *заједницу наслеђа*, која треба да обезбеди јавним деловањем одржавање и опстанак наслеђа за будуће генерације. Ешворт и многи други аутори (Ashworth et al., 2000; Howard, 2003) у ширем смислу схватања наводе да културно наслеђе обухвата материјалне и нематеријалне елементе направљене у прошлости, који одржавају своје користи и тумачења од стране различитих актера у садашњости. Поменути елементи обухватају: зграде, артефакте, локације, пејзаже, традиционалне активности, знања, начин живота, итд.

Културна добра су ствари и творевине материјалне и духовне културе од општег интереса, које уживају посебну заштиту утврђену законом о културним добрима (Закон о културним добрима, члан 2). Културна добра у зависности од физичких, уметничких, културних и историјских својстава, могу бити непокретна и покретна. У непокретна културна добра спадају: споменици културе, просторне културно-историјске целине, археолошка налазишта и знаменита места (Закон о културним добрима).

У дисертацији ће акценат бити стављен на непокретна културна добра (материјална), традиционално културно наслеђе и савремено стваралаштво локалног становништва (обичаје, знања, фестивале и сл.) у контексту примера одабране студије случаја. Претходно је значајно зато што културна добра рефлектују просторно дефинисана заштићена подручја природе за стваралаштвом које је настајало кроз време.

Према Закону о културним добрима, у зависности од физичких, уметничких, културних и историјских својстава, може се извршити подела на:

1. споменике културе,
2. просторне културно-историјске целине,
3. археолошка налазишта и знаменита места ;
4. уметничко- историјска дела, архивска грађа, филмска грађа и стара и ретка књига (*Закон о културним добрима 2015*).

Прва три спадају у непокретна културна добра, а у тачки 4. набројана су покретна културна добра.

У односу на критеријум значаја културна добра разврставају се у категорије:

1. културна добра,
2. културна добра од великог значаја,
3. културна добра од изузетног значаја (*Закон о културним добрима 2015*).

Културу, поред савременог стваралаштва чине наслеђена културна добра и изрази настали током историје. Наслеђена културна добра према ауторки Шешић, припадају следећим категоријама:

- примерци из области зоологије, ботанике, геологије,
- археолошки предмети,
- етнолошки предмети и документација,
- предмети из области ликовне и декоративне уметности, као и предмети примењене уметности,
- књижевна, музичка, фотографска и филмска дела,
- архиве и документи (Шешић, Стојковић, 2007).

У Србији постоји већи број институција које се баве заштитом непокретних културних добара¹¹.

Институције које према актуелним важећим законима воде рачуна о културном наслеђу јесу: Заводи за заштиту споменика културе, музеји, архиви, кинотека и библиотеке (под претпоставком да поседују ретке књиге). Пословање и основна делатност ових институција, (у главном јавних) одређени су: *Законом о јавним институцијама, Службени Гласник РС, 42/91; Законом о култури, Службени Гласник, РС 72/09 и Законом о културним добрима, Службени Гласник РС, 71/94*. Кривошејев наводи да већина институција културе у Србији има статус јавних служби типа установа. Поред тога постоје и зависни музеји, односно музејске збирке, које представљају радне јединице других установа, пре свега поливалентних центара за културу и библиотека¹² (Кривошејев 2014). Пример са посебним статусом музеја, представљао је Пољопривредни музеј у Купинову. Пољопривредни музеј је радио под покровитељством Пољопривредног факултета из Новог Сада, потом је поверен управи удружења грађана, да би 2004. године постао одељење Музеја Војводине (Кривошејев 2014). Бројни су слични примери. Посебно значајни за докторат су примери Лепенског Вира и Археолошког музеја Кладово, који су дуго функционисали као пословне јединице Народног музеја у Београду, налазећи се на територији НП Ђердап. У међувремену је Лепенски Вир постао туристички простор, а сарадња је настављена са Народним музејом (људски ресурси и сл.). Лепенски вир је као туристички простор, остварио много веће могућности приликом добијања додатних средстава.¹³ Кривошејев наводи и примере специјализованих музеја насталих при јавним предузећима ПТТ и Железнички музеј у саставу јавних предузећа, али и музеји у саставу

---

¹¹ То су различите институције посматрано по ресорима и нивоима деловања (локални, републички, покрајински ниво).

¹² *Кривошејев наводи да једини музеј који обавља све функцијеу Србији, а да није самостална установа, већ орган управе јесте Војни музеј у Београду, који послује у саставу Министарства одбране...У Србији на почетку 21.в постоје и приватни музеји, основани од стране физичких и приватних лица: Српски музеј хлеба(пећинци); Музеј пчеларства(Сремски Карловци); Уметнички музеј Маџура(Нови Бановци); Музеј Центер, основан 2010, који обавља све музејске функције, Музеј аутомобила у Београду, аутор наводи као добар пример јавно-приватног партнерства Града Београда и Физичког лица. (стр: 161).*

¹³ Лепенски вир, је пример где је очигледно јасно колико је могућност добијања већих средстава, директно повезана са ресорним министарством. Као туристички простор, за чију надлежност је одговорно Министарство туризма, институција Лепенски вир има веће шансе за добијање неопходних средстава, него што је имала као музеј (надлежно Министарство културе, са далеко скромнијим финансијским ресурсима).

приватних субјеката као што је Музеј пива у Челареву, у оквиру пиваре Калсберг (Кривошејев 2014).

На примеру НП Ђердап, у оквиру јавне институције НП Ђердап, постоји такође специјализовани музеј, са документарним филмовима о НП, и поставкама примера флоре и фауне.

Најзначајнији у делатности заштите су Заводи за заштиту споменика културе, којих има четрнаест на територији Републике Србије.¹⁴ Надлежности Републичког завода за заштиту културних добара су : Остваривање увида у стање непокретних културних добара; стручно усавршавање запослених који раде на заштити; вођење централних регистара културних добара; старање о заштити културних добара од изузетног значаја; примени критеријума у погледу предлагања за проглашење непокретности за културна добра; вођење евиденције и документације; обавештавање једанпут годишње Народне Скупштине Републике Србије о стању заштићености културних добара уписаних у Листу светске културне баштине; утврђивање да ли одређени предмети културног наслеђа, изузев публикација, које уживају претходну заштиту, могу да се привремено или трајно извезу у иностранство; проучавање непокретних културних добара и израда студија, елабората и пројеката са одговарајућом документацијом ради најцелисходније заштите и коришћења одређеног непокретног културног добра; старање да се у оквиру планирања и уређења простора непокретним културним добрима обезбеди одговарајуће место и улога у одређеној средини; објављивање грађе о предузетим радовима на непокретним културним добрима; израда пројеката за извођење радова на непокретним културним добрима и извођење радова; остваривање увида у спровођење мера заштите и коришћења непокретних културних добара; пружање стручне помоћи на чувању и одржавању културних добара сопственицима и корисницима тих добара; старање о коришћењу културних добара у сврхе одређене законом; праћење спровођења мера заштите и предлагање мера заштите културних добара; спровођење мера техничке заштите и физичке заштите културних добара; издавање публикација о културним добрима и о резултатима

---

¹⁴ Заводи су према новом закону, пребачени на финансирање са Републичког на локални ниво. Такође, од «богатства» локалне самоуправе, зависиће услови за рад. Постоји разлика у покривености територијалној која је изузетно изражена. Нпр. Заводи за заштиту споменика културе Нишки и Краљевачки територијално покривају готово 2/3 површине Србије југо-исток и југо-запад. Поред ова два завода јужно од Саве и Дунава налазе се још три у Смедереву и Ваљевоу и Крагујевцу, док је осталих девет позиционирано северно од Саве и Дунава.

рада на њиховој заштити; излагање културних добара, организовање предавања и других пригодних облика културно образовне делатности.

Делатност свих осталих Завода који функционишу у Србији на међуопштинском нивоу, одређена је Законом о културним добрима („Сл. гласник РС“, бр. 71/94) Међуопштински завод за заштиту споменика културе врши делатност заштите на територији већег броја општина. На основу закона члан 10. *„Делатност заштите и коришћења културних добара обављају за то основане установе у складу с одредбама овог закона» (Закон о културним добрима, РС)*. Основна делатност Завода је заштита споменика културе, просторних културно-историјских целина, археолошких налазишта и знаменитих места на подручју града и припадајућих општина које територијално покрива. Чест је случај у пракси да Републички Завод делегира активности (које се тичу заштите културних добара од изузетног значаја, за које он једино има формалну надлежност) на друге Заводе за заштиту споменика културе, који територијално покривају тај део земље. Формално, сви остали Заводи требало би да баве се другим категоријама културних добара. Такође, разлика се огледа и у томе што само Републички Завод, врши организовано едукацију и полагање стручних испита, и изнад њега хијерархијски посматрано постоји само Министарство Културе.

Заводи за заштиту споменика културе процес заштите обављају у сарадњи са: Заводима за просторно планирање и урбанизам и Заводима за заштиту природе. У процесу заштите културног наслеђа, ове институције се по потреби ослањају на извршну и судску власт када је потребно реаговати на активности које нису законом предвиђене. Велики проблем је што за разлику од Завода за просторно планирање и урбанизам, Заводи за заштиту споменика културе немају инспекторе који би изашли на терен и контролисали активности које имају за последицу промену културног наслеђа¹⁵. Такође, ингеренције Завода за заштиту споменика културе су прилично ограничене, па од воље извршне власти да реагује (полиције) у случају кршења правила које претпостављају измене на културном наслеђу, зависиће судбина наслеђа.

Притисци су огромни, и велики проблем представља корупција у управљању културним добрима, као и у већини других ресора. Срећна околност и могући правац

---

¹⁵ Интервју спроведен са Иваном Цветковић, истраживачем Завода за заштиту споменика културе Ниш.

огледа се у могућности већег укључивања заједнице у вези са проблемима неадекватног третмана културних добара, будући да Закон о културним добрима, према члану 16 предвиђа да се на поднеске, решења, жалбе, као и друга акта који се односе на заштиту културног добра не плаћају административне и судске таксе установљене републичким прописима. На основу закона који одређују делатности Завода, може се видети колико ова област вапи за бољим хоризонталним повезивањем.¹⁶

У многим законским текстовима се исте категорије третирају различитим називима, што доводи до компликовања у практичној примени. Сликровити пример за ово је заштита: амбијенталних целина / културни предео / пејзаж / предео са посебним вредностима / урбанистички катастар. Реч је о истој просторној целини, која се кроз различите ресурсе провлачи као термилошки различито одређени појам (док је садржајно често реч о истом појму, који тражи боље усклађивање по питању управљања). Штавише, поред формалне разлике у називу, озбиљнија разлика у приступу настаје када је реч о практичној заштити. Према мишљењу просторних планера, штити се катастарска површина. Са друге стране радници Завода за заштиту споменика културе у главном покушавају да обезбеде заштиту од минимум неколико суседних катастара око амбијенталне целине, како би простор остао у хармонији. Несавесно просторно планирање (примера је много како у градским, тако и у руралним зонама и заштићеним подручјима) довело је до нарушавања аутентичног изгледа. Више амбијенталних целина / простора са изузетним вредностима је током времена добило потпуно нови изглед оближње околине, која - готово ни по једном критеријуму вредновања не може бити оцењена позитивно. Јасно је да је неопходно увођење јединственог система који ће пружити објективнију слику, прецизније дефинисање појмова и надлежности водећи неминовно бољем хоризонталном повезивању. У наставку текста више речи ће бити о заједничком наслеђу, култури и културним пејзажима/пределима.

---

¹⁶ Посебно се односи на : Закон о културним добрима („Сл. гласник РС“ бр. 71/94); Закон о делатностима од општег интереса у области културе („Сл. гласник РС“ бр. 42/92); Закон о планирању и изградњи („Сл. гласник РС“ бр. 43/03); Закон о јавним службама („Сл. гласник РС“ бр. 42/91 и 71/94); Закон о буџетском систему („Сл. гласник РС“ бр. 9/2002, 87/2002); Закон о јавним набавкама („Сл. гласник РС“ бр. 39/2002, 43/2003, 55/2004); Уредба о буџетском рачуноводству („Сл. гласник РС“ бр. 125/2003). Делатност заштите културних добара, поред Закона о културним добрима обезбеђује се на основу прописа о планирању и уређењу простора, изградњи објеката и заштити животне средине. Услови чувања, одржавања и коришћења културних добара, као и добара која уживају претходну заштиту и утврђене мере заштите, уграђују се у просторне и урбанистичке планове (чл.107).

2.2.3. Наслеђе као заједничка добра, вредност, вредновање, међусобне везе и управљање

Наслеђе припада категорији заједничких добара, за чији опстанак имају одговорност сви. Како Трозби истиче, *природни и културни капитал*, одређују веома слични елементи, па је - аналогно развојним начелима који се односе на одрживи развој еколошке димензије, могуће извести и културно-одрживе критеријуме, који су засновани на принципима и начелима: Међугенерациска¹⁷ и интергенерациска¹⁸ правичност; Значај разноликости¹⁹; Принцип предострожности²⁰; Међусобна повезаност²¹. Начела која Трозби (Throsby, Mikić 2015) дефинише, могу бити посматрана као контролна листа за процену мера развојних политика, које ће обезбедити културну одрживост.

Табела 3. Сличности које одређују природно и културно наслеђе

Природни капитал	Природни ресурси	Биодиверзитет	Природни екосистем
Културни капитал	Културно богатство	Културна разноликост	Културне мреже

Извор: Локални развој и креативне индустрије (Трозби, Микић 2015).

Сличности природног и културног наслеђа су више него очигледне. Обе врсте наслеђа спадају у категорије *заједничких и мешовитих добара*. То значи да ова добра припадају свима и да је неопходно обезбедити њихов дугорочни опстанак, као и то да њима могу управљати различити сектори.

Покушаји обухвата вредности дати су из различитих теоријских перспектива. У прагматичном смислу, економске класичне теорије на вредност гледају као на категорију условљену факторима производње. У контексту заштићених подручја и природног наслеђа, Драшковић (2013) наводи да се вредност заштићених подручја може посматрати

¹⁷ Претпоставка о културном развоју који има дугорочну перспективу, не угрожавајући будућим генерацијама приступ културним ресурсима, посебна пажња је у активностима заштите и унапређања културног наслеђа, као културног капитала.

¹⁸ Циљ је обезбеђивање развоја, који омогућава неометани приступ свим члановима друштва да учествују и конзумирају културну продукцију.

¹⁹ Слично логици биодиверзитета, у обзир је потребно узети и културну разноликост и вредност која из ње проистиче, а у односу на економски, друштвени, еколошки, културни развој.

²⁰ Опредељивање за решења која смањују ризике од угрожавања културног наслеђа и пракси

²¹ Неопходан је холистички приступ у повезивању стубова одрживог развоја: економски, друштвени, културни, еколошки системи/стубови, треба да постоје у мрежном систему са креираним везама, које ће стварати синергију.

кроз две основне теоријске економске перспективе: *класична и неокласична*. У класичном теоријском смислу вредност се састоји од: *фактора производње (пре свега земље), рада и створеног капитала (тј. његовог материјалног облика)*. Надовезујући се на претходно, класична економска теорија, на сличан начин може бити применљива на културно наслеђе и изразе, са извесним модификацијама. Фактори производње, односили би се на креативност ствараоца, а њихов рад у том контексту ствара вредност која поред свих естетских и етичких, има материјални облик. Према Марксовој Радној Теорији вредности, *једини стваралац вредности је људски рад*, при чему према истој теорији, *неплаћени рад представља вишак вредности и извор богатства*. Неокласична или либерална економска теорија, у фокус анализе вредности уводи *слободно тржиште, где је вредност одређена слободним избором и мотивацијом појединца*. Према томе, вредност је одређена спремношћу да се за неку робу или услугу плати.

Оба приступа имају недостатке, будући да отварају проблеме вредновања: природе, воде, ваздуха, земљишта, културе, уметности. Док класична теорија акцентује трошкове рада и производње (фокус на понуду), неокласична теорија акцентује значај тржишних механизма, односно понашање потрошача (фокус на тражњу). У контексту актуелне неолибералне економије, где субјективност игра опредељујућу улогу приликом избора *куповине / конзумирања*, поставља се питање како онда адекватно мерити вредност готово апстрактних феномена (управо због природе која претпоставља слојевити низ нематеријалних вредности)?

Једно од полазишта, ка тражењу решења за адекватно управљање наслеђем, може се тражити у *новој институционалној економији*. На нову институционалну економију (НИЕ) Клејн (Klein 1999) гледа као на *интердисциплинарно предузеће које комбинује економију, право, теорију организације, политичке науке, социологију и антропологију*, како би се разумеле институције социјалног, политичког и комерцијалног живота. Аутор наводи да је основни језик НИЕ економија, иако се ослања на друге друштвено-хуманистичке научне перспективе. Основни циљ НИЕ огледа се у утврђивању значаја институција, њиховој сврси, настанку, нестанку, и потребама реформисања у променљивим условима.

Економска перспектива налаже принцип реткости приликом вредновања. Према овом принципу у односу на реткост и посебност, приписује се и значај у облику новчаног еквивалента. Претходна констатација важи и јаснија је у контексту природног и културног

наслеђа, јер у односу на њихову посебност, реткост и универзалност, произилазе и механизми заштите који су директно повезани са вредновањем. Са друге стране, не-економске и нематеријалне вредности садржане су у природном и културном наслеђу, утичући (у садејству са економским вредностима) на финалну вредносну перцепцију.

Изузетно значајне у уочавању вредности наслеђа, су и све *индиректне вредности*, које наслеђе може да обезбеди. Драшковић (2013) наводи да у случају континуалних вредности у природи (односно обновљивих ресурса: сунчева енергија, светлост, енергија ветра, енергија/снага воде), *ове вредности немају непосредну тржишну вредност, нити се њима може трговати.*

Паралелно, може се констатовати исто и за културно наслеђе. Иако не постоји модел јасног тржишног вредновања, овакве вредности заправо аксиоматски претпостављају неопходне услове за стварање других нових индиректних (вредности), које могу произилазити из претходних. Ефекти који проистичу из инвестирања у наслеђе, не морају нужно имати монетарну вредност, али остварују директну и индиректну вредност, и то кроз *ефекте преливања* (Драшковић, 2013; Микић 2015).²² Флејминг указује да се ефекти преливања могу појавити у виду *трансфера знања, привредног раста и умрежавања* (Микић, 2015). Трансфер знања претпоставља креативно стваралаштво које подстиче нове идеје и континуитет у иновацијама. Таква ситуација обезбеђује привредни раст креирањем нових радних места и повољне пословне климе, раст запослености, преиспитивање постојећих и стварање нових пословних модела, који ће омогућити већу међусекторску и међуресорну сарадњу, обезбеђујући на тај начин концентрацију одређених послова кроз умрежавање (креативни, еколошки послови)²³.

У студији *Ка антрополошкој теорији вредности* Дејвид Гребер се залаже за дијалектичко посматрање друштва као активног пројекта, а вредности као имагинарног и

---

²² Драшковић анализира утицаје природних ресурса/добара/еколошких фактора на цене добара и услуга, који су произведени непосредно од природног капитала (2013, стр 16-53), Микић анализира ефекте преливања/екстерне ефекте (мултипликатор, акцелератор, гравитације) на инвестиције у ККИ, који утичу индиректно позитивно на друге побочне ресоре, у кратком, дугом, средњем року (2015, стр 23).

²³ Ефекти преливања: трансфер знања, привредни раст, мрежни ефекти, доводе до стимулације креативности, стваралаштва и иновација; укључивања других делатности у привредни процес, кроз добављачку страну у ланцу вредности; концентрација специјализованих облика предузетништва. Микић наводи да се крајњи ефекти уочавају кроз остваривање циљева: *урбани развој, социјалну кохезију, унапређење квалитета живота, креирање атрактивног окружења, стварање иновативног духа места, (градског/општинског идентитета и сл.)* *Фазе развоја креативног сектора: фаза примарног раста, креативног узлета, додатног раста креативног сектора са значајним ефектима преливања* стр: 22,23.

креативног потенцијала и акције. Вредност се формира између *три основна вредносна смисла/категорије*. *Социолошка категорија* односно идеја о беспоговорном добру, (у вези са пожељним или корисним у људском животу), *економска категорије* вредности добра у неокласичном смислу (степен пожељности неких предмета) и *лингвистички смисао*, који налаже диференцирање вредности према значењу и значају. Гребер сматра да је неопходно наћи адекватан модел који ће омогућити анализу вредности, тако што ће се избећи недостаци који се према вредности односе као фиксној категорији, која треба да уважи критичку димензију друштвеног поретка капитализма и обезбеди компаративна истраживања за промишљање о друштвеним алтернативама. На тај начин вредност као категорија добија шири смисао кроз потенцијал за деловање и акције (Graeber, 2001; Bhaskar, 1998; Munn 1973; Кисић, 2014).

Многи аутори када говоре о културним вредностима, указују на нематеријални аспект, односно, суштинску вредност изражену кроз доживљај посматрача. Мек Карти (McCarthy et al., 2004) у том смислу нематеријалну вредност одређује као *стање апсорпције*, или *фокусиране пажње*, које долази као *дубоко задовољство* настало као производ интеракције са уметничким радом или културним искуством. Силвермен (Silverman 1993; 1995) о нематеријалном аспекту вредности говори као о капацитету човека да истражи *лично значење*, *кроз откривање личних уверења међу универзалним истинама*. Роберт Нозик уводи значење *суштинске вредности* (Nozick, R. 1981) констатујући *да неке ствари имају вредност само као помоћно средство за нешто друго што има вредност, док неке ствари имају вредност као сопствено садржану унутрашњу категорију суштинску вредност*. Према Нозику, појам суштинске вредности је основни, док друге врсте вредности постоје само у односу на суштинску. Нозик концепт суштинске вредности повезује кроз естетски пример вредности уметничке слике, ипак он није ексклузивно везан за уметност. Аргументе које Нозик наводи у вези са суштинском вредности, односе се на: *јединство-у-различитости* (као основа суштинске вредности); *научне вредности*; *вредност еколошких система*, као и *вредност ума и тела у јединству мишљења* (Nozick, R. 1981).

IUCN предлаже концепт укупне (тоталне) економске вредности (TEV, како би биле идентификоване различите вредности у вези са заштићеним подручјима.

Слика 1. Концепт укупне (тоталне) економске вредности

Извор: IUCN, 1998

TEV представља користан оквир за идентификацију кључних вредности и састоји се од: *употребних вредности (директне, индиректне, опционе) и вредности не коришћења (постојања и завештања).*²⁴ (IUCN, 1998). Такође, у оквиру ове публикације наведена је важна разлика између *економске и финансијске процене*. Економска процена као оквир укључује много шири низ вредности, у вези са заштићеним подручјима (тржишне/нетржишне вредности, садржане у ставовима људи о заштићеним подручјима), док је финансијска анализа стриктно усмерена на новчане токове кроз заштићена подручја (представљајући на тај начин само подскуп економског оквира анализе). *Директне вредности*, односе се на све оне које су изведене из директног коришћења заштићених подручја. Активности као што су: *рекреација, туризам, природна жетва ресурса, лов, и услуге образовање и истраживање*. Овим активностима могуће је трговати на тржишту (туризам, храна, истраживања), у том случају оне су комерцијалне. Такође, оне могу бити некомерцијалне (прикупљање одређене количине дрва и ресурса од стране управљача). Директне вредности остварују се кроз тржишну цену производа, или административног сета. Вредновање за некомерцијалне сврхе је сложеније и подразумева распон техника које треба да утврде вредност робе и услуга, на основу грубе процене у односу на друга слична природна тржишта.

²⁴ Према наведеном извору IUCN, потребне вредности садрже: директне, индиректне и опционе вредности, Док не-употребне/ или не коришћења вредности садрже: вредности завештања и постојања, стр:23.

Индириктне вредности коришћења заштићених подручја су вредности изведене из индириктних употреба заштићеног подручја. Индириктне вредности, углавном се односе на еколошке функције заштићених подручја као што су заштита речног тока, узгој и очување врста, станиште селица и др. врста, као и климатска стабилизација и управљање ризицима. Заштићена подручја такође пружају природне услуге, као што су станишта за инсекте који опрашују усеве локалном становништву, или за грабљивице који контролишу број глодара. Индириктне вредности и користи се често широко распоређују по другим ресорима и секторима, слично као што је случај и са директним. *Опционе вредности заштићених подручја* су вредности изведене из могућности коришћења заштићених подручја у будућности. Опционе вредности у будућности такође могу бити директне или индириктне, ослањајући се на информације добијене из заштићених подручја, које су важне за биодиверзитет, пољопривреду и нова тржишта (еко-културна, ККИ, козметичких производа, хране и сл.).

Вредности које проистичу из некоришћења наслеђа, представљају вредности које људи доживљавају у вези са заштићеним подручјима, а које ни на један начин нису повезане са њиховом употребом. *Завештане вредности*, односе се на добробит проистеклу из сазнања да други имају или ће имати користи од заштићеног подручја. *Вредности постојања*, одражавају користи за некога, засноване на самој чињеници да заштићена подручја постоје, иако је мало вероватно да ће их посетити/ користити на било који начин. Вредности које проистичу из некоришћења је посебно тешко мерити. Према IUCN (IUCN 1998), вредности постојања односе се на: *биодиверзитет, ритуалне или духовне вредности, културе, наслеђа, вредности локалне заједнице и пејзажа*. Као што можемо да видимо све вредности које је тешко мерити, односе се на наслеђе и углавном су нематеријалне.

Више речи о финансијској анализи и материјално изражених вредности ће бити у трећем поглављу доктората, где је извршена компаративна анализа основних финансијских показатеља НП у Републици Србији.

Наслеђе је као Наутилус. Наслеђе (практично без почетка и краја) комбинује историјске вредности оживљавајући прошлост, као део традиције и идентитета друштва. Стваралаштво које се дешава у садашњости, константно се ослања на претходно наслеђе, што обезбеђује бесконачни будући раст. Наслеђе не представља само прошлост, већ и

савремено коришћење елемената прошлости (Timothy & Boyd 2003), употреба прошлости у садашњем тренутку (Ashworth, 2003; Graham et al. 2000). Када говори о вредности, Тодоровић (Тодоровић 1982) наводи да се *вредност реализује кроз поступке или предмете којима се она конкретизује или кроз које се она извршава(...)* Вредност се манифестује кроз ствари или понашање, које вредност одражава на конкретан или симболички начин(...) *позивајући на поштовање*. Према томе реализација вредности кроз идеал који наслеђе само по себи јесте, претпоставља постојање свести о наслеђу, разумевање, употребу наслеђа и његово поштовање са циљем очувања. Поједини аутори указују и на колективне аспекте друштвеног вредновања наслеђа. У том смислу *симболична вредност се ствара кроз културу изражавања и друштвена значења* (Holden, 2004) и *кроз друштвене везе, повезујући људе* (McCarthy et al, 2004) *појачавајући осећај јединства и идентитета* (Holden, 2004).

Изучавајући приступе других аутора у погледу на вредност, уочљиво је да је вредност блиско повезана са заштитом наслеђа. Претходно омогућава опстанак у временској димензији - односно одрживи развој истог. Овакав приступ омогућава утврђивање вредносне хијерархије значаја наслеђа, у односу на врсте и приоритете заштите. Углавном су активности заштите, одређене смерницама од стране међународних релевантних тела. Ове смернице касније државе потписнице мултилатералних уговора уводе у своје националне законодавне оквире.

Приметно је да закони настоје да на што бољи начин дефинишу релевантне појмове, одреде (минимум) директне учеснике који у процесу заштите делују конкретним активностима. Према томе, закони одређују менаџмент активности за организације које спроводе заштиту²⁵. У контексту временске димензије опстанка наслеђа, односно његовог одрживог развоја, приступ наслеђу треба да има интегративни карактер²⁶. То претпоставља да различити приступи и дисциплине, морају међусобно комуницирати, управо кроз законе (добро би било и јасније кроз експлицитне јавне практичне политике, и имплицитно хоризонтално повезивање), како би процес заштите текао неометано кроз време. Према томе, питања у вези са заштитом и вредностима, морају се модернизовати у времену, са

---

²⁵ у вези са конкретним активностима, које је неопходно под одређеним препорученим условима спроводити, како би се на најбољи начин обезбедила дуготрејност наслеђа.

²⁶ Који претпоставља обједињени третман природног и културног наслеђа. Користи се и термин интегрална заштита.

развојем и напретком других закона, програма и политика које директно и индиректно утичу на наслеђе, креирајући повољнији амбијент за заштиту, промоцију и употребу наслеђа. Један од већих проблема на нивоу Србије, огледа се у застарелим законским оквирима заштите културних добара²⁷. У процесе доношења нових закона, програма, мера и политика о питањима наслеђа, неопходно је укључити стручне и експертске тимове састављене од представника различитих сектора и ресора, како би се постигла хоризонтална повезаност, као и боља терминолошка и законска усаглашеност. Велика мана у погледу на наслеђе, огледа се и у томе, што је процесе заштите немогуће покренути без катастарских планова у чију израду је потребно уложити значајна финансијска средства. Будући да је очување наслеђа питање мултидисциплинарног карактера, државна улога се може огледати у интервенционистичкој мери усмереној ка томе да се смање сви трошкови у процесима заштите на минимум, као и да заводи и друге надлежне организације релевантне за наслеђе (просторно планирање, заштита природе, културног наслеђа, и сл.) не наплаћују једне другима таксе и административне трошкове²⁸, већ да то буде бесплатна категорија, односно државно субвенционисани процес, на терет буџета.

У смислу третмана културних добара са циљем заштите, Савет Европе даје смернице.

Критеријуми заштите, повезани су са значајем, тј. вредновањем наслеђа. Према Конвенцији из Гранаде: *„добра која подлежу заштити треба да имају изузетан: историјски, археолошки, уметнички, научни, друштвени или технички значај“*. Остали релевантни критеријуми односе се на нематеријалне вредности и то: *естетску или културну вредност, религијски или етнографски значај* (Центар за очување наслеђа КиМ, 2004). Такође, треба имати у виду да у домен заштите материјалног непокретног наслеђа, улазе: сама грађевина, њена унутрашњост и инсталације и део земљишта на којем се грађевина налази. У том смислу, заштита подразумева интегративни приступ третману природног и културног наслеђа. Ово земљиште се назива „заштићена зона“, коју је

---

²⁷ У главном су у питању одредбе и закони из деведесетих година, од када је на Европском и светском нивоу дошло до значајних промена.

²⁸ Слично логици судских парница, у случају прекршаја у вези са наслеђем, ови трошкови се не плаћају, одређено је законом о културним добрима.

неопходно разликовати од „историјске целине“²⁹ Локалитети/области, представљају творевине настале комбинацијом људског и природног деловања, изузетног значаја. Они обухватају делове пејзажа и историјске области, као и вртове који су у непосредној вези са архитектонским наслеђем. ICCOMOS, правно одвојено дефинише овакве локалитете кроз културне пејзаже, историјске вртове Фирентинском повељом (1981, 2000), док овај документ правно подржава препорука Савета Европе (Центар за очување наслеђа КиМ, 2004)³⁰.

Инвентари се воде, са циљем идентификовања и мапирања добара, као и додатног информисања. Постоје различите форме, а суштински треба да садрже основне информације, па у том смислу ови документи настају и са циљем хитних истраживања ради прикупљања информација о неистраженим добрима³¹. За класификацију дата је препорука (Центар за очување наслеђа КиМ, 2004)³². Изјаве у вези са *културним значајем*, ослоњене су на информације из инвентара, као и на вредносне аспекте наслеђа, по неком од критеријума Конвенције из Гранаде. Информације у вези са *културним значајем* одређене су детаљније ICCOMOS повељама из Венеције и Буре, кроз обавезне активности које се тичу заштите и вредновања (ICCOMOS, 2004)³³. Према ICCOMOS повељама: *Културни значај претпоставља: естетску, историјску, научну, друштвену или духовну вредност за прошле, садашње и/или будуће генерације* (Бура повеља, 2013). Процеси очувања и заштите, одвијају кроз Бура повељом препоручене активности: *конзервације, рестаурације реконструкције, адаптације* (Бура повеља, 2013).

Према томе може се закључити да наслеђе (природно и културно) има много сличности, како у вредновању јер обилује нематеријалним вредностима, које је лако осетити (међутим, изазови се јављају у покушају квантификације нематеријалних вредности тако и у управљању). Због претходно наведеног, истраживања која се односе на нематеријалне вредносне аспекте, су чешће ослоњена на квалитативна истраживања.

---

²⁹ Дефинисане од Стране Савета Европе у препоруци министарског комитета бр.Р(98)4. Историјске целине/комплекси, чине непокретну и покретну имовину, са посебним фокусом на покретну имовину, као неодвојиви део целине.

³⁰ *Препорука СЕ, бр.Р(95) О интегралној заштити културних пејзажа као сегменту пејзажне политике*

³¹ Посебно у случајевима хитних инфраструктурних радова, изградњи путева и сл.

³² Назив зграде или грађевине; Локација; Функционални тип; Датовање; Особе или организације повезане са грађевином; Грађевински материјали и технике; Стање споменика; Заштита/правни статус; Кратке историјске белешке.,стр:171.

³³ Обе поменуте повеље односе се на основне принципе и процедуре које треба следити у очувању места и наслеђа

Квалитативна истраживања кроз испитивање конкретних облика понашања, преференција, субјективног вредновања и искустава испитаника, дају резултате који указују на значај нематеријалних елемената вредности наслеђа. Ослањајући се на квалитативна истраживања, могуће је открити суштину потреба конзументата, која је корисна за формирање нових еко-културно туристичких производа.

Када говори о *нематеријалним искуствима*, Скот (Scott, 2011) наводи да она *обухватају неке од најважнијих димензија живота: љубав, чежњу, инспирацију, радост, узбуђење и задовољство*, додајући да се ова искуства не могу чулно перципирати, иако је њихово присуство свакодневно у нашем животу. Обухватање и мерење нематеријалних вредности је предмет деловања различитих области, *укључујући развој заједнице, приватног сектора, владу и музеје* (С.А. Scott, 2011). Дакле, релевантне институције (културе, национални паркови, туристичке организације и др. организације) уз неопходни међусекторски и међуресорни приступ допринеће откривању нематеријалних вредности и јаснијем правцу у управљању наслеђем са циљем постизања одрживог развоја заштићених подручја, обезбеђујући повољне социо-економске и социо-културне ефекте.

Канадска међународна агенција за развој (Canadian International Development Agency, Lavergne and Saxby 2001, Scott, 2011), поентира значај и улогу откривања и нематеријалних улагања, као интегралног део обезбеђивања капацитета заједнице. Наводе да *капацитет друштва да задовољи потребе својих чланова зависи од расположивих ресурса, али и начина на који се та средства користе* (Lavergne and Saxby 2001, Scott 2011), на тај начин нематеријални аспекти/могућности наслеђа заједници омогућавају да своје људске и социјалне потенцијале максимално искористи (међусобном интеракцијом, учењем, конзумирањем наслеђа кроз институције, и ванинституционалне начине) обезбеђујући већу социјалну кохезију. У пословном сектору, нематеријални аспекти и значај улагања у њихов развој је препознат , јер они представљају *покретаче стварања економске вредности*³⁴(Youngman 2003; Carayannis 2004; Jarboe 2007; Scott, 2011, Borseková et al 2013), делујући позитивно на пословну успешност. Владе препознају од деведесетих година нематеријалну улогу, па се појављују Национални индикатори који се фокусирају на појединца и заједницу и њихову добробит. Ови индикатори се јављају као

---

³⁴ *Нематеријална улагања у пословни сектор, односе се на улагања у: руководство, људски и интелектуални капитал, културу организације, иновације, прилагодљивост, вредност бренда, углед и квалитет мрежа...* стр:3.

одговор на дотадашњи глобални приступ који је квалитет живота мерио искључиво економским категоријама (раст, фискална монетарна стабилност и БДП). У том смислу, развојне политике све већи фокус стављају на међусекторско и међуресорно деловање културне и других друштвених области укључујући изградњу заједнице и индивидуално благостање, разним облицима партиципативног деловања (Јенсен, 2002; АЕГИС, 2004). Да би обезбедили социо-економски и социо-културни развој, (кроз изградњу друштвених капацитета и већу кохезију) неопходно је укључити еколошке и културне индикаторе у оквиру ширих друштвених индикатора и оквира привредних политика.

Наслеђе као заједнички ресурс, у интердисциплинарном контексту обезбеђује услов за стварање додатне економске вредности, уз ефекте синергије који могу бити постигнути међуресорним деловањем. Заједничким деловањем туризма, економије и културе, са поштовањем принципа одрживог развоја кроз нове форме (еко-културног туризма) културног и креативног стваралаштва, стварање додатне вредности може бити обезбеђено. Поменуто претпоставља и услов за постизање материјалног аспекта економске одрживости.

Према мишљењу Европске Комисије, култура и креативност имају директан утицај на друге ресоре (као што је еко-културни туризам) представљајући интегрални део ланца вредности других сектора и ресурса, (као што је мода и др индустрије засноване на иновацијама), при чему је њихов значај (деловањем ККИ) препознат као кључни за привредни развој, јер је у порасту (European Commission, 2012).

Аутор Ван Битс (Van Beetz, 1988; Исак, 2008) наводи три фактора који указују на то да је култура, као и свака друга грана производ економских активности:

- култура је опредељујуће важан фактор који локацију чини привлачном,
- погодује саобраћајном развоју, односно приступачности,
- доводи до добрих услова и шанси за запошљавање.

Сматрајући да ова три критеријума заједно повољно утичу на квалитетно животно окружење, место за живот, рад и стваралаштво, Ван Бетс на неки начин као да

футуристички говори о феномену ККИ, јер већ крајем осамдесетих година најављује важност иновација, и умреженог креативног стваралаштва .³⁵

Бурдије успоставља везу између расподеле економског и културног капитала, постављајући друштвено-економске односе у центар разматрања културе, а социологију види као науку која може да подржи постојање «тржишта културе», где се култура производи и конзумира према личном укусу конзумента. *Постоји економија културних добара, али она има специфичну логику(...)* Уметничко дело има значење и интерес само за некога ко поседује културне компетенције, то јест код, у којем је култура кодирана (Bourdieu, 1984).

Култура и екологија су предмет интересовања многих научних дисциплина које су се током времена посебно специјализовале у истраживању и примени на културу и екологију, креирајући тако «хибридне» дисциплине. Заправо, једино је и могуће обухватити овако широке појмове уважавањем различитих приступа и перспектива.

У наставку текста биће више речи о вредносним потенцијалима наслеђа и њиховом односу са другим гранама, посебно економијом и (еко-културним туризмом) која је у синергији са културом напредовала у нове хибридне дисциплине, са циљем практичног покушаја вредновања наслеђа.

Културна економија од почетка изазива контраверзе, како из перспективе теоретичара културе и уметности, тако и из перспективе класичних економиста. Економисти на ову област гледају као побочну грану економије, за коју углавном и нису превише заинтересовани. Разлози леже изнад свега у теоријском и практичном незнању, јер креативни изрази имају велики економски потенцијал. Са друге стране, теоретичари културе и уметности, често мистификују економију као науку, видећи у њој једини смисао кроз новчано изражавање вредности а и стварање профита, што такође указује на незнање. Евидентно је да су ове науке помирљиве, а томе у прилог говоре и чињенице које се огледају кроз њихово научно и практично постојање у оквиру „новијих дисциплина“ које су се хибридно развиле.

---

³⁵ Аутор Исак наводи да «богата разноликост културних догађаја са својим међузависностима ствара амбијент у коме се иновације дешавају и где се рекламирање, маркетинг, дизајн, мода и медији осећају као код куће»

Правац развоја као што можемо да видимо, наслућује се још средином осамдесетих година. Ипак, своју пуну афирмацију без обзира на тачну термилошку одредницу питање *културне/креативне економије*, (*економике културе* и др.) стиче у потпуној актуелности крајем деведесетих година. Интересовање стручне јавности из разних дисциплина, као и међународних организација (ЕС, UNCTAD i др.) убрзавају процесе сазревања дисциплина ККИ /креативне економије.

Скот и Флорида почетком 2000-их година почињу интензивно да говоре о појму *креативне класе*, који се односи на све који се баве креативним стваралаштвом (Florida, 2002, 2008; Scott, 2008b) и могућношћу развоја градских региона кроз овакво стваралаштво. Када говоре о креативним индустријама, аутори често наводе њихов интензивни утицај. *ККИ одражавају непоправљиво све више и више иновација, дизајна него друге гране индустрије* (Lash and Urry, 1994; Flew, 2009). О расту културног и економског дискурса који се преплићу говоре многи аутори (Yúdice, 2003; Throsby, 2008; Flew, 2009). Трозби, као један од најзначајнијих аутора области, научник и експерт, инсистира на томе да културна политика мора наћи своје место у свакој економској политици која ужива поштовање. Трозби уметност и креативно стваралаштво у данашњем времену покушава да реафирмише, кроз препоруке, како би оно могло неометано да постоји и опстаје кроз време. Он у том смислу инсистира на ослањању уметности на економска знања, јер је види као шири део економске динамичније слике, обликоване турбулентним променама „*Уметност представља део шире и динамичније сфере економске активности, која линковима кроз информације и економска знања, подстиче креативност, нове технологије и храни иновације*“ (Throsby, 2008). Многи аутори се слажу са ставом да наслеђе (природно/ културно) мора брзо наћи своје место у јавним и практичним политикама (на локалном, регионалном и националном нивоу). Овакав смер је важан будући да наслеђе представља значајно средство за обезбеђивање социо-економског развоја у савременом свету. Кроз укључивање наслеђа у јавне практичне политике, види се развојна шанса за многе територијалне јединице (локални ниво развоја), деловањем различитих пројекта (у вези са заштитом, конзервацијом, рестаурацијом, рехабилитацијом, адаптацијом) са циљем управљања наслеђем и постизањем одрживог развоја заштићених подручја. Ипак, одређени број аутора слаже се и са тиме да укључивање и управљање наслеђем, представља велики изазов у погледу одрживог развоја појединих заштићених

подручја. Претходно је потребно контекстуализовати развојем схваћеним тако да он треба да укључи квалитативне и квантитативне аспекте (Blakely, Leigh, 2010; Platje, 2011, Murzyn 2012).

Сумирајући теоријско-емпиријске налазе може се закључити да природно и културно наслеђе индиректно могу стварати вредност, обезбеђујући директно услов за стварање и обликовање вредности.

Ови закључци погодују формирању нових креативних и културних израза кроз економију, засновану на знању и иновацијама као и новим формама туризма. Према томе, вредност наслеђа постаје више видљива и прагматичнија категорија деловањем еко-културног туризма, ККИ и разних других облика социјалног предузетништва и привредних побочних грана. Овакав ток указује на друштвено одговорно стварање које креира вредност, претпостављајући већу укљученост локалног становништва у све процесе. Финално, позитивне импликације ће се огледати кроз већи позитивни раст социо-економских и социо-културних показатеља.

Ауторка Мурзин у свом раду истражује услове и факторе којима је уз помоћ (културног) наслеђа могуће покренути туризам који ће бити користан за локалну заједницу, тако да доприноси социо-економским условима а да у исто време не наруши природно окружење (Murzyn 2012). Ово је адекватно и блиско полазиште мом истраживању. Наиме, ауторка Мурзин фокус ставља на употребу културног наслеђа и његово коришћење у туристичкој понуди, са циљем доприноса социо-економским показатељима на локалном нивоу.

Микић указује на позитивну релацију инвестирања у креативни сектор са друштвено-економским развојем. Препознаје три групе ефеката: *Ефекат мултипликације*, *Акцелераторски ефекат* и *Гравитациони ефекат*. Ефекат мултипликације указује на снагу инвестирања у ККИ, која се огледа у расту дохотка и нивоа запошљавања локалне заједнице. Акцелераторски ефекат указује на повољне утицаје инвестиција у ККИ, на динамику раста локалне економије и њену диверсификацију. Гравитациони ефекти појављују се у дугом року и утичу на унапређење квалитета живота, атрактивност региона, унапређење пословне климе и сл (Микић 2015). Будући да елементарну основу ККИ и еко-културног туризма чини исти заједнички именилац- наслеђе, могу констатовати са великом извесношћу да исти ефекти важе и за еко-културни туризам. Такође, поменути

ефекти ће неминовно (посебно ефекат мултипликатора) довести до позитивних социоекономских утицаја у оба поља деловања (ККИ и еко-културног туризма).

У прилог претходном иде и истраживање ауторке Мурзин (Murzyn-Kupisz, 2012), која, надовезујући се на истраживања других аутора, наводи да се *туризам мултипликатор ефекат одвија када посетиоци наслеђа, места и институција троше новац не само на баштину (директни економски ефекти), већ и на различите побочне ресурсе које подржавају туристичке услуге*. Конзумација се у том случају одвија у малопродаји (смештај, транспорт, козметичке услуге, медицинске, спортске, спа, рукотворине, сувенири, храна и пиће, књиге, фотографије, чланци, и други производи ККИ) водећи ка *индиректним и индукованим туризам мултипликатор ефектима* (Арцхер, 1977; Ваугхан, 1984; Милевски, 2007, Murzyn-Kupisz 2012).

Природно и културно наслеђе мора се третирати интегративним приступом уз обликовање нових начина коришћења (нови производи еко-културног туризма), како би еко-културни туризам обухватно могао да третира наслеђе доприносећи одрживом развоју заштићених подручја. Многа сазнања до којих је ауторка дошла су веома корисна будући да Мурзин у анализи прати однос наслеђа и туризма са циљем постизања одрживог развоја. Обједињени приступ управљања природним и културним наслеђем јесте једно од решења са циљем обезбеђивања одрживог развоја заштићених подручја и наслеђа. Овакав приступ не само да је предвиђен од стране конвенција и препорука релевантних међународних тела при Уједињеним Нацијама (кроз интегративне облике управљања од стране IUCN и UNESCO-а), већ постоје за то јако добри светски примери из праксе. Односи између културе и животне средине су нераскидиви и једноставније их је уочити кроз људско стваралаштво и деловање. Природа представља својеврсну и непресушну инспирацију за стваралаштво, слично као и култура, док стваралаштво човека у садејству са природом поново ствара нову културу, ослањајући се на постојећу. Због тога природно и културно наслеђе, као јединствена и аутентична заједничка добра, представљају најдубљу везу са припадношћу (локално, регионално, национално посматрано) и идентитетом.

Изазови са којима се суочавамо посебно на пољу угрожене животне средине, кроз еколошку деградацију и климатске промене, доводе у питање одрживи развој заштићених подручја са припадајућим наслеђем. Заједнички ресурси су наша заједничка одговорност и

неопходно је наћи што више алтернативних могућности за њихово очување директним партиципацијом, како би одрживи развој био обезбеђен.

Кривошејев наводи да у појединим државама координацију укупном баштином и културном и природном обавља једна институција (било као директни управљач, било као супервизор - координатор) (Кривошејев, 2014).

Табела 4: Примери обједињеног управљања природним и културним наслеђем

Земља	Управљач	Надлежност и активности
Нови Зеланд	Department of Conservation (www.doc.govt.nz)	Брига за наслеђе, кроз активности: Управљање природом и културним наслеђем, Заштита врста, Рестаурација места, Мониторинг и извештавање, Управљање ризицима, Мапирање и прикупљање података, Предлагање нових заштићених подручја.
Канада	Служба Паркови Канаде (Parks Canada: www.pc.gc.ca)	Брига о различитим баштинским субјектима, подељеним у 3 категорије: Национални паркови; Национална историјска места и Национално поморско окружење.
Сједињене Америчке Државе	Национална служба- National Park Service (www.nps.gov)	Брига о националним парковима у којима се налази природна и културна баштина (локације са историјским и културним контекстима: археолошки локалитети, споменици, меморијалне целине, места значајних догађаја. Под њиховим надзором су и музеји: Музеј имиграције(www.nps.gov/elis/index.htm).
Република Српска	Републички завод за заштиту културно-историјског и природног наслеђа Републике Српске (www.naslijedje.org)	Брине једнако о третману природног и културног наслеђа.

Извор: Кривошејев (2014) *Управљање баштином и одрживи туризам* стр:164.

Значај вредности наслеђа огледа се у томе што и природни и културни ресурси/наслеђе, посредством људског рада, интерпретирања, заштите и употребе, преносе смисао, симболе и значење обезбеђујући нове креативне начине употребе и стваралаштва. У контексту еко-културног туризма на овој претпоставци је заснован предлог за креирање нових производа (културне руте), (који допушта преношење употребне вредности наслеђа) стратегијом диверсификације, о чему ће бити више речи у шестом делу доктората који се односи на препоруке. Истраживање мотивације алтернативних туриста синтетизује обе

теоријске перспективе (класичну и неокласичну). Култура, уметност и природно окружење, заправо су у нераскидивој вези. Све три категорије конституишу вредност природног и културног наслеђа, као одраз функционисања друштва кроз време.

2.2.4. Култура и значај одређивања њеног делокруга

«Култура је једна од две или три најкомпликованије речи енглеског језика» Рејмонд Вилијамс

Вилијамсова крилатица о култури, на коју се често позивају сви који покушају језгровито да одреде значење културе, заиста одражава најбоље комплексност овог покушаја. Загорка Голубовић даје паралелни преглед кроз дефиниције: *«Култура за друштво је оно што је за личност организам»* (Golubović, 2009), наводећи да управо главну разлику између културне и природне средине чини саставни део културе- као људског стваралаштва *»man-made part of environment«* (M. Herskovits, 1965, Golubović 2009)³⁶. Овај аспект културе као људски допринос друштву кроз свакодневно деловање одражава изузетно важну улогу културе, као основе која обухвата стваралаштво и производе људског деловања, који у даљој интеракцији живе и преносе се. Куцорт кратко дефинише културу као *све што је научено и подељено са другима од стране човека*, при чему, култура према њему, није искључиво заинтересована за уметност, напротив, она укључује *профано и сублимирано, секуларно и свето* (Cuzzort, 1969). Према схватањима културе, као свега створеног и пренесеног од стране човека новим генерацијама, она представља и *свеобухватно друштвено наслеђе* (D'Andrade, 1995)³⁷. Хардет и група аутора повезују поменуте дефиниције и по њима *култура представља комплетно људско наслеђе материјално и нематеријално(...)* *Култура, као концепт, односи се посебно на све на свету што је: створено од стране човека; све што се разуме и дели од стране људи у*

---

³⁶ Према аутору Херсековицу, „култура укључује све елементе човековог личног зрелог иницијалног капацитета/капитала, стеченог из његове групе свесним учењем или процесима-техникама разних врста, кроз социјалне и друге институције, веровања, са обрасцима понашања. Култура, укратко, може да се упореди са сировинама, спољним и унутрашњим, од којих потиче "(стр. 305–306).

³⁷ Под комплетним друштвеним наслеђем, Дандрејд подразумева: материјалну културу, екстерне структуре, научене и менталне најразноврсније процесе (стр:212)

различитим друштвима, субкултурама и контракултурама; и све оно што се преноси на наредне генерације кроз процесе комуникације (Hardert, Parker, Pfuhl, & Anderson, 1974). Елиот, у покушају симплификавања значења културе, наводи да култура може бити описана просто као нешто због чега вреди живети, и у томе види оправданост људи и других генерација да контемплирају о утицајима несталих цивилизација, (...) о вредности и значењу постојања цивилизација (Eliot, 1949). О култури, као начину живота, говори велики број аутора. Де Вито културу објашњава као *релативно специјализовани животни стил групе људи*,³⁸ који се преноси са једне генерације на другу (DeVito, 1991).

Кроз време култура је изучавана из разних перспектива друштвено-хуманистичких наука. Ипак, опредељујућу видљивост јој дају антрополошка истраживања од средине прошлог века (посебно шездесете и седамдесете године). Култура, према антрополошким схватањима, разматрана је као систем *симбола и значења* који опредељују људско понашање. На овакав приступ посебно утиче прогресивни развој семиотике.

Култура је вољна акција моћних релација, контрадикција и промена (Spiegel,Swell 2005). Претпоставка, према овом значењу о култури, је да се она константно у односу на турбулентне промене у окружењу продукује и репродукује неконзистентним деловањем учесника (људи), који је одређују. Свел мири апстрактно и практично значење културе, одређујући је дијалектички као „семиотичку димензију друштвене праксе“ (Spiegel,Swell, 2005).

Табела 5. Историја развоја културе, кроз развој друштвено-хуманистичких мисли

Временски оквир	Правци и школе	Поглед на културу
1960/1970 године.	Америчка културна антропологија (Geertz, Schneider, Post-Parsonisti; Levi Strauss, Turner) Култура је под јаким утицајима лингвистике(смисла, значења и симболичких својстава културе), структуралиста и пост-структуралиста Француске. + „нове социјалне теорије“, „нове културне историје“, „социологија културе“ (примена социолошке методологије за студије продукције и маркетинга културних артефаката)	Уводе: „културни систем“, са циљем диференцирања од (социјалног и система личности) <i>До 1950их: Култура као категорија друштвеног живота, међа фокус на: Култура је систем симбола и значења (наученог понашања са значењем)</i>
1980/1990 године.	Пресудни утицај структуралиста и пост-структуралиста (Lacan, Derrida, Foucault)	<i>Култура као концепт праксе</i>

³⁸ који се састоји од њихових вредности, веровања, артефаката, начина понашања. Према ауторовом мишљењу, у културу је укључено све што су чланови друштвених група развили и произвели: *језик, начин размишљања, уметност, закони и вере* (стр. 431)

	Експанзија изучавања културе, интердисциплинарност; под-програми разних уметничких студија, политичких наука, тзв.- „квази дисциплине“	
--	--	--

Извор: Концепт(и) културе (Swell 2005), ауторово обликовање (Кочовић, 2016).

У односу на преглед теорија из Табеле 5. издвајају се два основна погледа на културу: *култура као аспект социјалног живота и култура као концепт праксе.*

1. *култура као аспект социјалног живота*, у овом смислу култура је у «јединици», аналитичка категорија, увек контрастна у односу на друге (апстраховане) категорије људског живота (економија, биологија и сл.). Поље деловања студија културе ће у овом случају пратити значења која се производе у оквиру институционално различитих сфера.

2. *култура као концепт праксе*, у овом смислу култура има фундаментално значење, допушта увођење «множине» и представља веровања кроз праксу, одражава друштвене категорије, групе и сл. (нпр: Српска култура, Италијанска култура исхране, култура радничке класе и сл.).

Клифорд и Маркус, кроз рад „*Writting Culture*“ (Clifford and Marcus 1986, Swell, 2005), најављују кризу дотадашњег концепта културе, која се првенствено огледала у недоследном и контрадикторном тумачењу значења. Приступ култури као систему пракси постаје афирмисан.

Култура, као систем пракси у свакодневном животу, допушта аутентичности да буде видљивија и доступнија. Као таква, нематеријална и материјална култура свакодневног живота заједница у заштићеним подручјима, постаје предмет креирања еко-културних рута и других производа. То је омогућено кроз деловање културе обезбеђивањем интеракције, размене знања и искустава (са заинтересованим странама), заснованих на културним разноликостима. Култура условљава формирање еко-културног тржишта, као нужну претпоставку. Уз претходно разматрана значења (важности) културе за функционисање еко-културног туризма корисно је поменути и Алберасинову перцепцију у вези са културом, као *укупну конфигурацију институција које су људима заједничке у сваком тренутку њиховог постојања*, уз објашњење да су људи створили поредак који је одређен терминолошки- културом, а који се односи на *ниво комфора, научног знања, солидарности, итд* (Alberacín, 1980).

Фиск наводи да *култура свакодневног живота јесте култура конкретних пракси које отелотворују и указују на разлике* (Fiske, 1992). Култура представља и основу за препознавање и разумевање начина на који се заједнице формирају и учествују у друштвеним активностима. Гонзалес и група аутора наводе да *култура чини вредности кохерентним, тако да подржавају активности које се изводе у заједници. У исто време, актери у култури учествују у комуникацији која стално дефинише и редефинише заједницу* (González, Houston & Chen 2000). Ауторка Колијер кроз неколико перспектива оцртава домет културе. Према њеном мишљењу култура може бити посматрана кроз просторну одредницу тј. место, указујући на аспект *порека људи*; Култура као *уметност и артефакти*, која се односи на стваралаштво; Култура као *капитал или привредни ресурс*, који има потенцијал економског развоја, са којом је блиско повезана и перспектива културе као *производа*; Култура као *политичка и идеолошка категорија*, односно њихов производ; Култура као *психолошка категорија*, односно поглед на свет, стил размишљања и говора; Култура као *перформанса и као група идентитета* (Collier, 2003). У дијалошком есеју, у вези са трансформативном улогом комуникације културе, Колиер уважава став о култури као *политичкој категорији*³⁹ која, као чин промишљања, мора да укључи етички/морални аспект и који на тај начин додаје сет значења култури. Такође, у истом есеју, аутор Густ Јеп профилише две дефиниције културе као: "*Култура је концептуално дискурзивна, материјализује терен значења, пракси и људских активности у оквиру одређеног друштвеног, политичког, и историјског контекста.(...) Култура омогућава фикцију, коју одликује ток промена тензија, које стварају, одржавају, и доносе значења друштвеном свету*" (Collier, Lee, Yер, 2002).

Етички/морални аспекти, које је неопходно укључити у приступе култури, представљају неопходну основу која диференцира еко-културни туризам од осталих облика туризма. Управо је елемент етичке продукције и конзумације од суштинског значаја за функционисање еко-културног туризма, чинећи кроз етичку компоненту претпоставку у доприносу одрживом развоју заштићених подручја. Еко-културни туризам, на тај начин, има потенцијал да обухвати својим (промотивним и тржишним) карактером

---

³⁹ Аутор Веншу Лу наводи "*Мислим да се сви слажете да је сам чин концептуализације културе политички, стога треба бити контекстуализован / смештен са етичком / моралном посвећености*" (стр: 228-229).

смисао културе (и даље широко обухваћене), која својим функционисањем претпоставља стварање и преношење од стране човека у природним оквирима (заштићених подручја).

Литрел културу дефинише кроз процесе и производе тих процеса, односно идеје и начин живота људи као и производе, који произилазе као ефекти стварања, нпр: обичаји, уметност, зграде, артефакти, атмосфера. Према томе, Литрел тврди да култура може бити посматрана као носилац информација о томе:

- шта људи мисле (ставови, уверења, идеје и вредности),
- шта људи раде (нормативни обрасци понашања, или начин живота) и
- што људи стварају (уметничка дела, артефакти, културни производи) (Littrel 1997).

У смислу Литрелове дефиниције културе вредно је додати, ослањајући се на претходне дефиниције, и оно *што људи преносе* свакодневним животом, интеракцијом и комуникацијом. На овај начин дефиниција садржи аспекте материјалног али и нематеријалног културног наслеђа. Култура се изнова оживљава (нечијом) интерпретацијом кроз комуникацију о догађајима и стваралаштву (сећања из перспективе интерпретатора), који су одредили у ширем контексту идентитет (заједнице, места). Управо елемент *преношења* у култури има одлучујући значај у контексту еко-културног туризма, јер је заснован на личним контактима и релацијама, интеракцији, пажњи, посматрању, доживљају, а то омогућава директан мост за преношење информација и знања у времену прошлост-садашњост-будућност. Нематеријална култура у том случају константно комуницира сећањима на прошло време, које је немогуће вратити, али могуће је сведочити и оживљавати у садашњости. Митови, веровања, обичаји итекако могу да призову и осликају идеје о прошлости. Харис и група аутора на културу гледају као на *карактеристични људски капацитет за прилагођавање околностима и пренос истрајних вештина и знања наредним генерацијама. Култура даје људима осећаје о томе ко су, о припадности, како треба да се понашају и у вези са тиме шта би требало да раде* (Harris & Moran, 1996).

Историјски посматрано, а важно за разумевање идентитета и културе сећања, кључна разлика између „високе“ и „ниске“ културе претпоставља ослањање елитне-високе културе на писана знања и вредности, која на тај начин сећањима даје већу објективност. За разлику од ње ниска култура подразумева трансфер културе директном комуникацијом и „живом речи“, па су ова сећања субјективније обојена. У том смислу идентитет

повезујемо са сваком врстом могуће (ре)конструкције сећања, користећи сва легитимна средства са циљем конструкције и мапирања важних догађаја, који су утицали на развој и друштвене токове (историја, антропологија, социологија и сл.).

Уједно, сећања и знања су даље одредила у Европским модерним државама, на крају 19 и почетку 20 века, паралелне токове развоја културе и националних идентитета. Клавал указује на однос историје, сећања и наслеђа (Claval, 2007; Whalen, Moore, 2007) кроз деловање високе/ниске културе, које везује за идентитете:

- Локални идентитет формирају знања и учења заснована на преношењу кроз жива сећања, директним контактом;(популарне/ниске културе),
- Национални идентитет формира се кроз стварање националних држава. Национални идентитет, као категорија припадности, продукована је писаним догађајима, системски обухваћеним (кроз институције културе, деловањем елитистичке културе).

Такође, аутор Кавал указује на то да је висока култура била у функцији креирања моћи и националних држава кроз политичко организовање. Он такође указује и на савремено мењање културе и њену хибридноћ, где се некада тврда подељеност између високе/ниске културе, све више губи утицајем савремених медија, технологије кроз велику доступност информација. У том смислу, национални концепт бледи под утицајем глобализације, пребрзих и прединамичних промена које диктира технологија. Глобализација асимилиује мале културе (посебно се ово односи на локалне културе), а људи све више имају свест о томе да је технологија изгубила капацитете да ствара срећу и прогрес. Идентитети нестају, стапајући се са „јачим“, националне државе губе смисао, свеопшти утисак је „глобализована криза идентитета“.

Локални, регионални, национални идентитети, често бивају редефинисани уместо да буду у фокусу експресије друштвених група, које покушавају да организују свој живот и окружење кроз политичке акције. Ове групе бивају често перципирани као етнички ентитети, који истину заснивају на културним интерпретацијама, добијеним од стране претходних генерација, у конкретним просторним оквирима (Claval, 2007).

Кавал примећује све већу људску освешћеност у вези са овим незаустављивим а брзим променама. Указује на то да су препознавањем „проблема“, почеле да се јављају и реакције на горуће глобалне изазове креирањем стратегија за очување сећања и идентитета

што се види, према његовом мишљењу кроз: „Многи људи, посебно мимо Западног света, солуције за решавање проблема идентитета траже у осврту на прошлост(...) са циљем очувања „ниских“ форми идентитета, људи се труде да сачувају материјалне доказе окружења и прошлости, указујући на значај и улогу наслеђа⁴⁰(..)како би се изградила друштва способна да решавају савремене проблеме и често растући фундаментализам“ .

На све, пажљиво уочене проблеме, појављује се одговор кроз Кавалово залагање за изградњу нове идеологије. Кавал, као прави хуманиста и активиста, одговоре на проблеме види у лепоти културне разноликости у садејству са природом. У контексту изградње нове идеологије наводи да је са циљем већег кредибилитета, неопходно ослањање на друге форме историје. Мултикултуралност је престала да тражи упориште у индивидуализму и нацијама, већ је у свој фокус ставила културне заједнице. Екологизам је заснован на концепцији еволуције, која је престала да гравитира око друштва, већ је у фокусу природа. Додаје да се људска дужност огледа у позитивном доприносу Земљи, са неометаним процесима еволуције и минималним утицајима и мешањем у природне процесе. Друштво, култура и природно окружење, увек постоје у неодвојивој релацији. На симбиози коју Кавал наводи, објашњавајући нову идеологију, почива и одрживи развој- генерално, али и примењено у функцији одрживог развоја заштићених подручја.

Елаборирајући листу коју предлажу Каплан и Манерс (Kaplan, Manners 1974), Просер (Prosser 1978) у делу који се односи на културну екологију, развијану од стране когнитивних антрополога, међу којима је и Герц (Geertz 1973), култура представља акумулирани тоталитет културних образаца, организованих у системе значајних симбола. Она није само орнамент људског постојања већ елементарни услов за специфичности и обезбеђивање есенцијалних услова постојања (Prosser 1978).

Према прегледу дефиниција у вези са културом, које су значајне за предмет и циљеве доктората, култура представља невидљиви оквир за трансфер друштвеног деловања и стваралаштва, укључује сећања и идентитет који се преносе кроз време. Дакле, култура је збир друштвених пракси и креација са симболичним смислом. Култура је такође одговор и разлог за посебности и атрактивности одређених заштићених подручја природе,

---

⁴⁰ У Западној Европи у време када нација постаје једини аргумент за постојање држава, наслеђе се односило на просторе, замкове краљева и богате аристократије, манастире, цркве (синергија световне/духовне власти); У Централној и Источној Европи, државе и националне групе се нису нужно подударале, наслеђе је чувано од стране народа.

као стожер сећања и идентитета заједнице која је историјски, на одређеним просторима, живела и стварала чинећи то и даље. Кроз културу је омогућена комуникација приче о томе ко смо и шта желимо да будемо, прожимајући и места и окружење у коме живимо (изграђена од стране човека у природном окружењу и пејзажима), под одређеним политичким и идеолошким претпоставкама. Култура је наратив о рутинама, вредностима, обичајима, нормама, знањима, праксама (појединачним и колективним), који одређују идентитете. Култура функционише кроз сећања, стварање и препознавања. Као таква, култура представља извор богатства за државе кроз културно наслеђе и континуирано културно стваралаштво, које је могуће активирати еко-културним туризмом и многобројним другим побочним гранама привреде. Због свега наведеног култура је опредељујуће важан аспект овог доктората. Већа пажња јој је посвећена са циљем што прецизнијег обухвата, који ће помоћи у разумевању функционисања еко-културног тржишта, менаџмент и маркетинг активности неопходних за обезбеђивање одрживог развоја заштићених подручја.

У наставку текста уводи се и појам пејзажа, који је значајан јер контекстуално повезује: идентитет, природно и културно наслеђе, те даје простор за функционисање еко-културног туризма, као и за промишљање о новим идеологијама, системским решењима и производима.

2.2.5. Пејзаж- заједнички именилац природног и културног наслеђа

Појам наслеђа историјски посматрано се осетно шири. Од иницијалног акцента на нематеријалне компоненте (језик, популарна култура:музика, литература) све до 19 века, када почиње да буде инкорпорирана у идеју засновану на наслеђу као материјализованој свакодневици (алати, артефакти, куће и др.). Данашњи појам наслеђа подразумева и просторне елементе. У Модерни значајно место је приписано пејзажима, нарочито у Западним цивилизацијама. Есејисти, сликари, уметници, ботаничари наглашавали су значај пејзажа, и умногоме одиграли кључне улоге у стварању националних држава, јер су пејзажи сматрани важним аспектом за обликовање културе (Appelton, 1997; Claval, 2007).

Пејзажи имају важну улогу у обезбеђивању јавног интереса у области културе, екологије, животне средине, и задовољавању разноврсних људских потреба које доприносе

здрављу, благостању заједнице и појединца. На основу оваквог приступа, који дефинише Европска Конвенција о пејзажима, уочљив је обухват према принципу одрживог развоја, који се доследно спроводи кроз све предложене активности у управљању пејзажима. Будући да спајају разне области, препорука је да политике које се односе на пејзаже буду интегрисане у све релевантне регионалне и локалне развојне политике посебно: културе, окружења, пољопривреде, социјалне, економске и др (Европска Конвенција о пејзажима 2000). Посебно је значајно повезивање и инсистирање на релацији културних идентитета и њиховог очувања кроз политике пејзажа. Европска Конвенција о пределу формулише културну димензију предела као један од основних елемената природног и културног наслеђа, доприносећи развоју локалних култура и јачању конкретних националних, регионалних и локалних идентитета (Европска Конвенција о пејзажима 2000, Јовановић Илић 2016)

Неколико аутора уочава повезаност карактера са пејзажем и околином. Ланов предлог за „швајцарски карактер“ је становништву пружио могућност да развијају осећаје величине и достојанства, а који је формиран под утицајем свакодневног контакта са планинама (Lunn 1963, Claval 2007). У том контексту сличан је Панчићев пример за „динарски/динароидни тип“. Мејцен је објавио велику студију о облицима руралних пејзажа у Европи (Meitzen, 1895, Claval 2007). За њега, сваки народ је створио посебан облик организације земљишта и тиме пејзажи постају маркери одраза етничког или националног идентитета људских група. Културни пејзажи свакако одражавају однос заснован на релацији: човек-култура-окружење, јер човек својим деловањем одражава културу у оквирима одређене просторне целине.

Према мишљењу Дункана, једна од најважнијих улога које пејзаж игра у друштвеним процесима јесте *идеолошка јер подржава скуп идеја, вредности, неоспорних претпоставки о начину на који друштва функционишу или треба да буду организована* (Duncan, J., & Duncan, N 1987). *Светско Наслеђе* је културне пејзаже признало и препознало као знаменитости, које су заштићене у оквиру UNESCO Светске Конвенције Наслеђа, као изузетне вредности интеракције између људи и њиховог окружења (IUCN, 2005). Чврсте и меке везе, које обезбеђују културни пејзажи између заједнице, културе и природе, рефлектују се и кроз заштићена подручја и програме за њихово очување. Наиме, то су према IUCN резервати биосфере, категорије V заштићених и морских пејзажа

(protected landscapes) и категорије VI знаменитости (sites). У смислу нашег законодавства, ово би били предели изузетних вредности и резервати биосфере, који укључују културно наслеђе и заједницу у садејству. Категорија *Светски културни пејзажи*, (World Heritage Cultural Landscapes) усвојена је од стране Комитета светске баштине (World Heritage Committee) 1992. године. На неки начин светски културни пејзажи, представљали су претечу Глобалне стратегије за балансирану и репрезентативну Светску листу наслеђа из 1994. године (Global Strategy for a balanced and representative World Heritage List). Већ од ступања Конвенције на снагу 1972. године јављају се први покушаји обухватања феномена, који су укључивали и природно и културно наслеђе, чији настанак је претпостављао садејство човека и природе, односно „*комбиноване радове људи и природе*“. Дакле, културни пејзажи треба да обухвате културну и природну баштину, као и невидљиве унутрашње везе између њих у садејству са локалном заједницом. Релевантна питања у вези са културним пејзажима су иницирана и дискутована од стране разних тела при УНЕСКО организацији. Година 1992 је веома важна, будући да је у правно-политичком смислу одредила даље смерове и правце могућег развоја са циљем постизања одрживог развоја свих релевантних питања и наслеђа. Поменуте 1992. године први пут је, у оквиру „Самит о Земаљи“ у Рио де Жанеиру, одржана конференција о заштити животне средине. Међутим, тада се отварају питања о значају окружења, животне средине, повезивања природе и културе са и даље актуелним циљем- постизањем одрживог развоја. Закључци и препоруке, након поменутог скупа, добијају велику пажњу и примену у најразличитијим секторима и ресорима, који су се бавили значајним питањима одрживог развоја. Културни пејзажи добијају посредством све већег броја заинтересованих страна велику пажњу, па се у категоријама за номинацију већ у току наредне године и они појављују први пут као заштићена категорија. Комитет 1992. године уводи три категорије културних пејзажа у оквиру Светске баштине, које кроз време (2002, 2005, 2008, до данас), добијају додатне оперативне смернице. Конвенција о заштити Светске Културне и Природне Баштине (World Heritage Convention), коју је усвојила Генерална конференција UNESCO (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization) 1972. године, *уставља јединствени међународни инструмент који препознаје и штити и културну и природну баштину изузетне универзалне вредности*. Дефиниција дата Конвенцијом обезбедила је велике и креативне могућности за заштиту културних пејзажа као

"комбинацију деловања природе и човека" (UNESCO, 2009). Конвенција је уважила: вредност природног и културног наслеђа (материјалну и нематеријалну); препознала и признала традиционалне системе управљања, технике, средства и знања као и законе за заштиту баштине.

Табела 6: Три категорије Светске баштине културних пејзажа

Културни Пејзажи	Извод из оперативних смерница за
I	Најлакше је идентификовати ову категорију. Јасно дефинисан пејзаж дизајниран и направљен намерно од стране човека. Ово обухвата: вртове и паркове односно пејзаже конструисане за естетске потребе који су често (али не увек) у вези са верским или другим монументалним зградама
II	Органска еволуција пејзажа. Почетни друштвени, економски, административни и/или верски императив уз развој свог данашњег облика, као одговор на природно окружење. Одражавају процес еволуције. Постоје 2 под категорије: Реликвија (или фосил) чија је еволуција заустављена и Стални пејзаж , чија еволуција траје у садашњости, повезан са традиционалним начинима живота.
III	Асоцијативни културни пејзаж , постојање ове категорије пејзажа на Листи Светске Баштине, оправдано је на основу моћних верских, уметничких или културних елемената у садејству са природом, пре него материјалних културних доказа, који могу бити и одсутни.

Извор: UNESCO (World Heritage Cultural Landscapes 2009, Article 1 of the Convention), ауторово обликовање за потребе доктората (Кочовић, 2016)

Према Оперативним смерницама за имплементацију Светске Баштине: јасно су одређени критеријуми (став 77) за културно наслеђе. (UNESCO, 2009)

Према овим критеријума, културни пејзажи:

1. представљају ремек дела људске креативне генијалности; или
2. показују важну размену људских вредности, током временског периода или у оквиру неког дела светске културе, нпр указују на развој у архитектури и технологији, монументалној уметности, урбанизму или дизајна пејзажа; или

3. носиоци су јединственог или барем изузетног сведочанства културне традиције или цивилизације која живи или која је нестала; или

4. представљају изванредан пример типа зграде или архитектуре или технолошке целине или пејзажа који илуструје значајну фазу(е) у људској историји; или

5. представљају изузетан пример традиционалног људског насеља или коришћења земљишта које је репрезентатив једне културе (или култура), посебно када постају рањива под утицајем неповратних промена; или

6. да су директни или опипљиви у вези са догађајима или живом традицијом, са идејама, или са веровањима, са уметничким и књижевним делима од изузетног универзалног значаја (Комитет сматра да овај критеријум треба да оправда укључивање у листу само у изузетним околностима и у комбинацији са другим критеријумима - културним или природним);

7. садрже природне феномене или области изузетне природне лепоте и естетског значаја; или

8. су изванредни примери који представљају главне фазе историје Земље, укључујући и запис живота, значајан у току геолошких процеса у развоју крајолика, или значајних геоморфолошких или физиографских функција; или

9. представљају изванредне примере значајне за еколошке и биолошке процесе у еволуцији и развоју терена, свеже воде, приморског и морског екосистема и биљака и животиња; или

10. садрже најважнија и најзначајнија природна станишта за очување биолошке разноврсности, укључујући и оне који садрже угрожене врсте изузетне универзалне вредности са тачке гледишта науке или конзервације.

У Србији, према ратификованом *Закону о потврђивању европске конвенције о пределима*⁴¹, предео (односно пејзаж) означава одређено подручје, онако како га људи виде и доживе, чији је карактер резултат деловања и интеракције природних и/или људских фактора.

---

⁴¹ објављен у "Службеном гласнику РС - Међународни уговори", бр. 4/2011 од 27. 5. 2011. године; Оригинални документ: EUROPEAN LANDSCAPE CONVENTION, усвојен у Фиренци 2000.

Према томе, пејзаж је одређен садејством човека и природе и (збиром) субјективних људских доживљаја.

Циљеви Конвенције огледају се у: промоцији, заштити, управљању и планирању пејзажа, као и организовању Европске сарадње у вези са питањима пејзажа. Свим чланицама потписницама (и Србија од 2011. године), налаже се примена Конвенције на целокупној територији државе. Међутим, чини се као да је питање надлежности најкритичнија тачка, због тога што све потписнице Конвенције имају слободу да примењују Конвенцију према сопственој подели надлежности, а у складу са Уставом и уређењем. Они одражавају чврсте а истовремено меке односе који осликавају суштину културе, сећања и идентитета народа као симбол унутрашњих, често невидљивих веза, између заједница и наслеђа прошлости које се живе и интерпретирају.

Турбулентне еколошке, друштвене, културне и економске промене, деградација и нерегулисани развој имају јако негативан утицај на ове просторе⁴², који представљају подручја изузетних вредности богатих наслеђем.

Постоје разне дефиниције о пејзажима, које имају за циљ да обухвате културно и природно наслеђе. Треба имати у виду да се већина од њих налази у различитим међународним документима и из различитих перспектива утврђују наслеђе. Хронолошки посматрано, *историјски споменик* (ICOMOS, 1964), већ наредне године бива изнова дефинисан као *атракција и споменик*. Са циљем обухватања покретне и непокретне имовине UNESCO уводи термин *културно добро* (UNESCO, 1968). Различита методологија између UNESCO-а и ICOMOS-а је препозната у Конвенцији Светског наслеђа 1972. године. Садржај значења наслеђа се шири, тако да почиње да обухвата: баште, пејзаже, окружење. У времену долази до реинтерпретирања и редефинисања ових термина. Ипак интернационално посматрано, заједнички садржалац свих дефиниција је да наслеђе укључује материјални и нематеријални аспект као и окружење са којим је у непосредној релацији. Сви пејзажи, прошлости или садашњости, трансформишу се у потенцијалне облике наслеђа.

---

⁴² Ове негативне промене су довеле до потпуно измењених пејзажа, амбијенталних целина и предела са посебним вредностима. Нпр: Златибор и Врњачка бања су примери неетичке градње, мотивисане искључиво економским стубом одрживог развоја и подизањем смештајних капацитета; Бања Ковиљача је пример за девастиране дворове и нематеријално архитектонско наслеђе из доба Краљевине, које је за потребе избеглица краткотрајно пренамењено у смештајне капацитете, и тада готово у потпуности девастирано и сл.

Очување и употреба пејзажа као заштићених подручја природе иако од кључног значаја, често је политички обојено. Рурални пејзажи добијају све већи значај за обликовање нових видова туризма, заснованих на наслеђу и културном конзумирању. Пејзажи су производ културних пракси кроз време на одређеном простору. Алто Минхо, регион на северу Португалије, поседује пејзаже који су блиско повезани са историјским аспектом обраде земљишта и континуитетом у дељењу земљишта на газдинстава. Као крајњи ефекат имамо пејзаж са малим парцелама, окруженим каменим зидовима, између којих су виногради. Пејзаж стиче специфичност у пољопривредним производима на нивоу региона, који су основа за препознатљиву традиционалну кухињу и локалне занате (као што је производња текстила од стране малих произвођача) (Edwardset al., 2000, Richards, 2001).

У контексту студије случаја НП Ђердап просторним планом је предвиђена заштита предела кроз очување структуре и разноврсности природних предела, као и унапређење и уређење културног, руралног и урбаног предела. Приоритет имају:(1) очување и обнова постојећих руралних структура насеља и њихових атара; (2) унапређење урбаних предела као и заштита и увећање природних простора унутар урбаних и периурбаних структура; (3) ревитализација, рекултивација и обнова природних предела деградираних експлоатацијом минералних сировина. Основни критеријуми за одрживи развој и уређење предела као интегралног дела одрживог развоја, заштите и идентитета природних и културних вредности, су:

- задржавање постојеће структуре и повезаности међу стаништима ради заштите укупне слике предела;
- ограничен, контролисан и селективан развој активности, начина и интензитета коришћења простора, који могу да имају негативан утицај на очување и унапређење слике предела, посебно приобаља Дунава и његових притока;
- реализација мера за умањење утицаја и праћење ефеката предузетих мера на очување предела, у случајевима када није могуће избећи све негативне утицаје на културне пределе (*Просторни план подручја посебне намене НП Ђердап, 2012*).

Пејзажи одражавају производне активности (посебно пољопривреде и културе), а рурална подручја (која су у Србији доминантна) имају растући тренд привлачења туриста на нивоу Европе, у потрази за аутентичношћу, прошлошћу и пореклом (Munt, 1994).

Смернице које је Ирска туристичка организација дала, јесу изричите и тичу се пољопривредника о томе како да направе „руралну“ атмосферу на својим фармама, са што мањим удовољавањима туристима. У Великој Британији процеси дерегулације и приватизације пружили су веће могућности приватном сектору за комерцијализацију руралних простора, развоја *сеоске идиле, за туристичку конзумацију и идентитет који пружа спектакл(..) јер понекада се чини да природне и културне предности нису довољне да би привукле туристе, па је неопходно додавање популарне културе производном миксу* (Carroll 1995; Peters 1995; Richards, 2001). Ови примери су изабрани као релевантни, јер се односе на земље са сличном структуром као што је Србија (у чијим оквирима су доминантна рурална подручја). То отвара шире поље за менаџмент активности повезане са еко-културним туризмом и наслеђем, фокусирањем на све врсте територија (а посебно на заштићена подручја са природним и културним наслеђем). Досадашњи менаџмент приступ углавном је усмерен према урбаним туристичким атракцијама и производима. Ову поменути парадигму пејзажи шире и на рурална подручја (мада се пејзажи и у урбаним зонама појављују као паркови, баште и сл.) У руралном контексту природа је доминантна, у садејству са човеком и културом креирају се пејзажи.

У наставку текста говори се о улози јавних практичних политика и међународних организација у постизању одрживог развоја. Еко-културни туризам и одрживи развој нису дефинисани у овом делу јер су наредна поглавља (3 и 4) посебно посвећена овим појмовима и феноменима, укључујући и њихове дефиниције.

2.3. Улога јавних практичних политика као смер за функционисање еко-културног туризма у заштићеним подручјима, са циљем одрживог развоја

Јавне практичне политике, како напомињу Јанг и Оин, *односе се на активности које спроводи неко владино тело које има законска, политичка и финансијска овлашћења да то чини* (Ђукић, 2010). Сврха јавних политика испољава се кроз мисију, која се односи на разна поља друштвеног живота, и визију као начин за достизање планираног и жељеног стања са доступним развојним потенцијалима. Јавне практичне политике су од значаја за истраживања: еколошког, културног, туристичког, одрживог развоја, политика просторног планирања, заштићених подручја и сл. Претходно поменуте политике се јављају као скуп мера и инструмената на различитим нивоима власти (национална, регионална, локална),

које третирају питања наслеђа, алтернативних облика туризма, креативног и културног стварлаштва/израза (као подлоге за развој нових културно-туристичких производа). У контексту обухватања наслеђа, креативних и културних израза, па и туризма, могуће је сва ова поља подвести под област ККИ. Микић у том смислу наводи да се ККИ могу јавити као предмет јавних политика на два начина: *секторски*⁴³ и *холистички*⁴⁴ (Микић 2015, глава 7). Свака јавна практична политика одређена је нивоима и секторима, како би остварила низ елаборираних циљева кроз добро осмишљен сет стратегија и повезаних активности, којима се покушава одговорити на конкретне проблеме у заједници. Карактеристике савремених јавних практичних политика (и као такве културне политике) како наводи професорка Ђукић (Ђукић, 2010), огледају се у: **деетатизацији** (претпоставка да држава у управљању и одлучивању преноси надлежности на одређена тела нпр. државне агенције, савете и сл.), **десекторизацији** (у контексту културне политике, да она почиње да излази изван граница јавног сектора, уз неопходност успостављања сарадње: јавни-приватни-ниво сектор), **међусекторској сарадњи, међуресорној сарадњи** (облици сарадње између различитих ресора нпр: култура, туризам, економија, екологија, просторно планирање и сл.)уз различите нивое хоризонталне сарадње кроз (међувладину и међуминистарску сарадњу), **деинституционализацији** (транзициони период карактерише приватизација, појава приватних и невладиних удружења, која доприносе квалитету културног живота) и **деполитизацији** (природни процес који се јавља у земљама у транзицији је да уз приватизацију, политика и политичке функције губе искључиви утицај на културни живот и развој) (Ђукић, 2010).

Нивои јавне практичне политике су: међународни, национални, локални, регионални, институционални. У оквиру датих нивоа спровођење јавних практичних политика се врши посредством инструмената.

Инструменте политике карактерише садржај (економски, правно-политички, вредносно-идејни и организациони) и смер (подстицајни и сузбијајући) деловања (Шешић, Стојковић 2000, Ђукић 2010).

---

⁴³ Приступ када се јавна политика интересује за питања ККИ и самостално их разматра.

⁴⁴ Случај када су мере и активности других јавних политика креиране као културно интензивне, а управо на холистичком приступу се заснива већина међународних препорука, које се односе на питања културе. Ова логика кореспондира логици експлицитности vs. имплицитности јавних практичних политика(активности, циљеви, мере, изражени у писаном постојећем документу, или када то није случај).

Циљеви се постижу кроз инструменте, одредницама са различитих нивоа јавне политике и могу бити дугорочни и средњерочни. У контексту истраживања посебно је значајно уважити циљеве који се односе на: (еко-културни) туризам, заштићена подручја, природно и културно наслеђе, одрживи развој. Циљеви у вези са културним и природним наслеђем су: заштита, очување, конзервација, презентација, рестаурација, рехабилитација, и њихово укључивање у савремене токове (локални, регионални, национални и међународни). Циљеви се спроводе пописом нових природних и културних целина, повећањем територија заштићених подручја. У вези са еко-културним туризмом и одрживим развојем нарочито је важно указивање на значај, истраживање и развој доприноса, интегрални приступ у заштити природних и културних добара и сл.

Стојковић наводи **стратегијске приоритете и тактичке циљеве**, који се дефинишу на основу евалуације, а усклађени су са дугорочним циљевима, нпр: дијагностиковање, инвентарисање и дигитализација материјалног и нематеријалног културног и природног наслеђа; подршка пројектима укључивања културног и природног наслеђа у савремене токове и шире економске развојне програме; стварање услова за развој комплексних економско одрживих природних и културних пројеката, кроз развој еко-културног туризма; развој рестаурације и конзервације и сл. (Стојковић, интернет приступ 2014).

Да би феномен еко-културног туризма био обухваћен и адекватно сагледан, неопходно је било проучити правне оквире који се на њега односе, и то : Заштита и управљање наслеђем (Закон о Туризму; Закон о заштити природе; Закон о заштити културних добара; Закон о просторном планирању; правилници који се односе на функционисање значајних институција; мастер-планови за развој туризма и туристичких производа).

Слика 2. Закони у Републици Србији важни за еко-културни туризам

Извор: Ауторов графички приказ на основу прегледа релевантних закона

Иако се ниједан од поменутих закона у свом домету не бави питањима која се односе на еко-културни туризам експлицитно (ни у једном закону није предвиђен овај феномен), правне основе за развој ове врсте туризма према законском садржају и појмовном значењу еко-културног туризма ипак постоје.

У наставку текста биће нешто више речи о законима који имплицитно обухватају појам еко-културног туризма. Закон о туризму ("Сл гласник РС.", Бр 36/2009, 88/2010, 99/2011, 93/2012 и 84/2015) садржи одредбе које пружају основ за развој еко-културног туризма. То се, пре свега, односи на начела на којима је засновано уређење односа у области туризма (члан 2, девет ставова) претпоставља: (став1) *интегрални развој туризма и пратећих делатности(...)* као чинилаца укупног привредног и друштвеног развоја, којим се у складу са Законом обезбеђује спровођење међусобно усаглашених планова и програма; (став2) који се односи на *одрживи развој туризма као усклађени систем техничко-технолошких, економских и друштвених активности, који се заснива на економском развоју, очувању природних и културних добара, очувању и развоју локалне заједнице;* (став3) *повећање ефикасности и одговорности у области коришћења, управљања, заштите и унапређења туристичког простора;* (став 4) предвиђа обезбеђивање *уникатних стандарда* за пружање услуга у туризму; (став5) предвиђа *партнерске односе приватног и јавног сектора и цивилног друштва код планирања, обликовања и пласмана туристичког производа на тржишту* (Закон о туризму, РС). У

члану 3 истог Закона, дефинисани су *туристички производ, туристичко место и туристички простор*. Туристички производ представља *скуп међузависних елемената који се у пракси организује као посебан вредносни ланац који чине материјални производи и услуге, природне вредности и културна добра, туристичке атракције, туристичка супраструктура и туристичка инфраструктура*. Туристичко место јесте *организациона функционална целина са формираном туристичком понудом, природним вредностима, културним добрима и другим знаменитостима значајним за туризам, комуналном, саобраћајном и туристичком инфраструктуром, као и објектима и другим садржајима за смештај и боравак туриста*. Туристички простор *јесте јединствена и недељива географска и функционална целина природних и створених ресурса и вредности од значаја за туризам (Закон о Туризму, РС)*. У складу с таквим законским одређењем, од 2011. године се ради на ре-организовању Лепенског Вира и Голубачке Тврђаве као туристичких простора. Иако се Лепенски вир од тада развија као туристички простор, и даље постоји јако добра сарадња са Народним Музејем у Београду (чија је био функционална јединица), док је Голубачка Тврђава (такође туристички простор) у процесу реновирања. За развој еко-културног туризма веома важне су и дефиниције које се односе на инфраструктуру, супраструктуру и дестинацију, као и управљање дестинацијом кроз организације које Закон предвиђа. Туристичка дестинација *јесте одредиште туристичког путовања, које својом опремљеношћу омогућава прихват и боравак туриста*. У контексту теме, НП Ђердап може бити посматран и као туристичка дестинација. Дестинацијска Менаџмент организација (ДМО) *је привредно друштво или друго правно лице основано ради управљања туристичком дестинацијом (планирање, организовање, маркетинг контрола и вођење), чији оснивачи могу да буду из јавног, цивилног и приватног сектора*. Није познато да у Републици Србији постоји формирана ДМО иако би значајно олакшала и омогућила партиципативно управљање дестинацијама. Дестинацијска Менаџмент Компанија (ДСЦ) *је привредно друштво или друго правно лице, специјализовано за одређену дестинацију, односно регију, са адекватним познавањем туристичких ресурса, кадровски оспособљена да креира, организује и реализује туристичке програме и путовања, да посредује у пружању услуге боравака, наставе, забаве, излета, услуге водича, трансфера и др, повезујући се са свима који пружају услуге на тој дестинацији, а све ради пружања професионалних, високо квалитетних туристичких услуга;(...)* Туристички кластер је

секторска или географска концентрација, међусобно повезаних привредних субјеката, других правних лица или физичких лица, ради повезивања заједничких потреба и јачања конкурентности; (...) Туристичка супраструктура јесу угоститељски објекти као и галерије, изложбени, конгресни и забавни објекти који су у непосредној вези са угоститељским објектима и објектима спортско рекреативног садржаја и са њима чине јединствену целину; (...) Туристичка инфраструктура јесу објекти за информисање, предах, снабдевање, рекреацију, едукацију и забаву туриста: скијалишта, купалишта и плаже, тематски и забавни паркови, туристички информативни центри, центри за прихват туриста и посетилаца, одморишта поред путева, објекти научског туризма, терени за голф, тенис терени, отворени и затворени објекти спортске рекреације, вештачке акумулације са купалиштем, базени за купање, велнес објекти, забавно рекреативне стазе и путеви (трим стазе, стазе здравља, видиковци, панорамски путеви, бициклистичке стазе, пешачке стазе, стазе за Санке и слично), уређене обале река и језера, објекти за посматрање природних реткости, објекти за предах и краће задржавање туриста, објекти за Авантура активности и друго; (...) Туристичка локација јесте ужа, саобраћајно повезана и инфраструктурно опремљена просторно-технолошка целина, која садржи једну или више од туристичких атракција (Закон о Туризму, РС). Према садржају општих законских дефиниција туристичког производа и места, (чак и без њиховог фокусирања на алтернативне облике туризма), уочљиво је да су поменути појмови одређени природним и културним наслеђем. Већ на поменути примерима јасан је могући домет еко-културног туризма, са циљем постизања одрживог развоја заштићених подручја и њима припадајућим наслеђем. Домет еко-културног туризма претпоставља уједно и услов у креирању еко-културно туристичких простора, производа, дестинација уз адекватно управљање.

Закон предвиђа и подстицајне мере за унапређење туризма. Члан 27 предвиђа подстицајне мере за развој туризма и обезбеђивање средстава из буџета Републике Србије за:

1) учешће у финансирању израде стратегијских мастер планова, програма развоја туристичких производа, програм развоја туризма, студија изводљивости туристичких пројеката, урбанистичких планова туристичких места и места за одмор;

2) учешће у финансирању промотивних активности туристичких дестинација и туристичких места, туристичко-културних и туристичких манифестација у земљи и иностранству, као и програме едукације и усавршавање вештина запослених у туризму;

3) учешће у финансирању израде пројекта заштите природе, животне средине, природних ресурса и културне баштине туристичког града;

4) подстицање изградње туристичке инфраструктуре, туристичке супраструктуре, спортско-рекреативних и других пратећих садржаја јавног карактера значајних за унапређење квалитета туристичке понуде;

5) унапређење постојеће туристичке понуде и интензивирање њеног коришћења;

6) подстицање унапређења туристичког промета домаћих туриста и организованог туристичког саобраћаја страних туриста на територији Републике Србије (*Закон о Туризму, РС*).

Захтев за коришћење средстава из члана 27. овог закона садржи нарочито: основне податке о подносиоцу захтева, основне податке о пројекту, план финансирања пројекта и време реализације пројекта. Министар доноси Решење о преносу наменских средстава из буџета Републике Србије, односно закључује уговор о коришћењу подстицајних средстава.

Иако су у питању тржишни сегменти туризма, као алтернативни облици, Стратегијом развоја туризма Републике Србије помињу се Еко Туризам и Културни туризам као *туристички производи* који могу да се нађу у понуди српског туризма. Чини се да су креатори Стратегије направили пропуст будући да су у питању (под)врсте туризма, које могу иницирати формирање нових производа и услуга. Посебно треба истаћи могућности Републике Србије у креирању производа и услуга повезаним са: коришћењем природе и еко туризма, здрављем, активностима специјалних интереса, руралним и културним туризмом, речним крстарењем (крузингом), као и пословним туризмом.

Уз основне циљеве, *Република Србија треба да подстиче развој позитивног имиџа на Светском тржишту, обезбеди заштиту и одрживо коришћење природе и културног наслеђа као ресурса за развој туризма, побољша квалитет живота становништва и обезбеди заштиту туристичких потрошача (Стратегија развоја туризма, на основу члана 6. став 2. Закона о туризму ("Службени гласник РС", број 45/05, "Службени гласник РС", бр. 91/2006)*. На овај начин се обезбеђује правно-институционални услов и могућност да еко-културни туризам заживи. Изузетно је важно што Стратегија развоја туризма

наглашава важност обједињеног третмана и коришћења наслеђа. Такође, отвара се низ могућих решења кроз повезивање сектора и ресора са циљем креирања позитивног имица и туристичке конкурентности засноване на наслеђу. Поменуто погодује стварању међународно повољне слике Србије, засноване на објективном богатству кроз одрживу и оптималну употребу заједничких добара- наслеђа. У Стратегији развоја туризма у Србији могуће је наћи основ за развој еко-културног туризма у делу текста који се односи на предложени оквир туристичког структурирања Републике Србије. Један од важнијих елемената поменутог основа јесте веза са културним, духовним и емотивним вредностима поднебља и људи који стварају туристичку понуду у најширем смислу речи. Поново, ово указује на културне пределе или пејзаже за које је ратификован Међународни уговор још 2011. Године. Међутим, и даље немамо формално ни један Културни Пејзаж у Србији, иако је у процесу предлог за Бач.

Алтернативни облици туризма или туризам специфичних интересовања (као што је примећено циљано или несавесно) се поистовећују са туристичким производима. Чак ни у том контексту, (уз уважавање ове поменуте материјалне грешке) не помиње се као "производ" еко-културни туризам.

Такође, у Стратегији се говори о потенцијалу туристичких производа са истицањем могућности Републике Србије у креирању производа чија је основа коришћење природе, екотуризам, здравље, активности специјалних интереса, рурални и културни туризам, речна крстарења, као и пословни туризам, сагласно искуствима развијених европских земаља.

Просторним планом Републике Србије од 2010. до 2020. године (у даљем тексту: Просторни план) утврђују се *дугорочне основе организације, уређења, коришћења и заштите простора Републике Србије у циљу усаглашавања економског и социјалног развоја са природним, еколошким и културним потенцијалима и ограничењима на њеној територији(...)* Просторни план састоји се из *текстуалног дела и графичких приказа. Графички прикази чине рефералне карте (Реферална карта 1. „Коришћење земљишта и функционална урбана подручја”, Реферална карта 2. „Мрежа урбаних центара и регионална организација”, Реферална карта 3. „Транспортна инфраструктура и електронска комуникациона мрежа и опрема”, Реферална карта 4. „Енергетска и водопривредна инфраструктура” и Реферална карта 5. „Туризам и заштита животне*

средине, природног и културног наслеђа”) израђене у размери 1:300.000 (Закон о просторном планирању, чл 1 и 2). Просторни план је саставни део Закона о просторном плану, који дефинише стратешке оквире за развој туризма и заштиту наслеђа. У Закону о просторном плану наводи се, да *поред јачања саобраћајних и енергетских веза, важно је развити и међурегионалне везе у области заштите природних и културних добара, туризма, као и заштите животне средине(...)* Оцена стања просторног развоја Републике Србије је вршена према интегралном методу који подразумева разумевање међуутицаја економског, социјалног и физичко-еколошког развоја. У том систему, *према идеји одрживог развоја, приоритет има очување природе односно одрживо коришћење обновљивих, и нарочито, необновљивих ресурса као и оних вредности на којима почива идентитет Републике Србије и њених саставних делова(...)* Поједини, највреднији и најосетљивији екосистеми су угрожени загађивањем уз неадекватне и недовољне облике заштите. Проблеми су: *непридржавање прописаних режима; бесправна изградња објеката у заштићеним подручјима; недовољна улагања (Закон о просторном планирању).* У складу са просторним планом Републике Србије, законом о планирању и изградњи, законима из области заштите животне средине, културе као и Правилником о садржини и изради планских докумената утврђен је Поступак израде просторних планова. Културно наслеђе није афирмисано као развојни ресурс и заштита културног наслеђа се још увек секторски третира. И даље не постоји свеобухватна Национална стратегија развоја културе⁴⁵, док су законска решења из 1994. године превазиђена. Посебан проблем представља стање културног наслеђа, које се налази на листи светског културног наслеђа UNESCO-а, с тим да су посебно угрожена културна добра на територији АП Косово и Метохија.⁴⁶ Највећа пажња се посвећује сакралним грађевинама, док се Народна архитектура запоставља. Приметна је појава бесправне градње, као и одвијање тешког - транзитног саобраћаја у непосредној близини културног наслеђа. Питање власништва над културним наслеђем је отворено у процесу транзиције и за сада је без адекватног одговора (који би одредио права, обавезе и одговорности), док је међурегионално повезивање остварено у мањем обиму. Пределу су под утицајем убрзаних и честих трансформација

---

⁴⁵ Иако је у оквиру Закона о култури у изменама и допунама од недавно и Стратегија развоја културе.

⁴⁶ На листи светског културног наслеђа налазе се: Стари Рас са Сопоћанима; Манастир Студеница; Средњовековни споменици на Косову (манастир Високи Дечани, Пећка патријаршија, Црква Богородице Љвешке, манастир Грачаница) и археолошко налазиште Гамзиград-Ромулијана.

које доводе до негативних промена, а само неки од таквих су: интензивирање и повећање степена пољопривредне производње услед којих долази до нестајања природних станишта и хомогенизације предела; интензивирање урбаног ширења и развоја инфраструктуре, који угрожавају системе веза и фрагментирају пределе; лоцирање туристичких, рекреационих комплекса у највреднијим деловима територије (Високо планински предели), као и депопулација руралних предела и напуштање традиционалног начина обраде земљишта, што доводи до промене и нестајања карактеристика предела као основе културног идентитета. Физичка структура насеља се трансформише, губећи на квалитету. Са друге стране, укупни дизајн приватног простора као и урбана култура становника у већини насеља у Републици Србији до сада нису перципирани нити третирани као вредност.

У Републици Србији је заштићено преко 400 природних добара, сврстаних у три категорије - од *изузетног значаја*, *великог значаја* и *значајна добра*. Неки примери из ових категорија уписани су у рамсарску листу, листу МАВ ("Човек и биосфера") и светску листу заштићеног природног и културног наслеђа (UNESCO). *Околине* културних добара представљају вредне просторе који се стављају под заштиту. Постоји укупно проглашених 43 подручја - заштићених околина. Такође, управо околина културног наслеђа представља уједно и културни пејзаж. У Србији је утврђено 46 међународно значајних подручја за птице (ИВА), 62 међународно значајна подручја за биљке (ИРА) и 40 међународно значајних подручја за лептире. Започет је развој Емералд мреже у Републици Србији, са циљем успостављања еколошке мреже, састављене од подручја од посебне важности за заштиту природе (подручја од посебног интереса). У том смислу, обрађено је 61 подручје.

Основни проблеми у домену заштите природе и природних добара у директној вези су са: непознавањем, односно неспровођењем важећих прописа⁴⁷; нерационалним коришћењем природних ресурса, слабом покривеношћу планском урбанистичком документацијом, неинвентивношћу, слабом опремљеношћу и лошом организованошћу многих стараоца природних добара, ниским улагањима државе у најатрактивнијим подручјима Републике Србије, итд (*Закон о просторном планирању*). Циљеви и стратешка опредељења развоја националних паркова требало би да обухвате правила и режиме

---

⁴⁷ Од стране становништва и локалне самоуправе, надлежних инспекцијских служби, судова, стручних установа и институција.

заштите, уређења и коришћења простора, позицију и капацитете приоритетних туристичких локалитета у складу са квалитетом ресурса и могућношћу рационалног инфраструктурног опремања. Циљеви претпостављају разраду просторних планова и одговарајућих урбанистичких планова и програма.

Саставни део просторних планова чини спроведена (или је у току у неким случајевима) *израда дугорочних стратешких процена утицаја просторних планова на животну средину*. Стратешке процене се праве са циљем утврђивања величина утицаја планских решења на животну средину и друге елементе одрживог развоја⁴⁸.

Просторне планове од републичког значаја разматра интерресорна Комисија за стручну контролу, а усваја их Влада Републике Србије, након поступка јавног увида (Инжењерска комора Србије, 2016).

На основу члана 35. став 2. Закона о планирању и изградњи (*"Службени гласник РС"*, бр. 72/09, 81/09 - исправка, 64/10 - УС, 24/11 и 121/12) и члана 42. став 1. Закона о Влади (*"Службени гласник РС"*, бр. 55/05, 71/05 - исправка, 101/07, 65/08, 16/11, 68/12 - УС и 72/12) значајан документ за потребе студије случаја је Уредба о утврђивању просторног плана подручја посебне намене Националног Парка Ђердап (*Уредба о утврђивању просторног плана подручја посебне намене НП Ђердап, 2014*). Према члану 2 исте Уредбе, *просторним планом утврђују се основе организације, коришћења, уређења и заштите подручја посебне намене Националног парка "Ђердап" на деловима територија општина Голубац, Кладово, Кучево, Мајданпек и Неготин(...)* члан 3, као саставни део плана подразумевају се 3) *Графички прикази (рефералне карте) израђени су у размери 1: 50.000, и то: реферална карта 1 - Посебна намена простора; реферална карта 2 - Мрежа насеља и инфраструктурни системи; реферална карта 3 - Природни ресурси, заштита животне средине и природних и културних добара и реферална карта 4 - Спровођење Просторног плана*. На основу члана 24. став 2. Закона о планирању и изградњи (*"Службени гласник РС"*, бр. 47/03 и 34/06), Влада доноси одлуку о изради Просторног плана подручја посебне намене Националног парка "Ђердап". *Циљ доношења Просторног плана је утврђивање дугорочне концепције организације, уређења, заштите и коришћења националног парка "Ђердап", рационално коришћење и очување природних ресурса, заштита и унапређење*

⁴⁸ Предложене су и описане мере за смањење негативних утицаја дугорочном заштитом. Одређен је датум Смернице за израду стратешких процена утицаја планова на животну средину као и процена ових утицаја на нижим хијерархијским нивоима планирања и пројектовања.

животне средине, природних и непокретних културних добара, валоризација комплементарних потенцијала подручја за развој, просторни, саобраћајни, привредни и други облици интеграције подручја са окружењем(...) Подручје Просторног плана обухвата делове територије општина Голубац, Кладово, Кучево, Мајданпек и Неготин, и то: на територији општине Голубац целе катастарске општине Брњица, Голубац, Двориште, Добра и Кривача; на територији општине Кладово целе катастарске општине Велика Каменица, Давидовац, Кладово, Кладушница, Манастирица, Петрово Село, Подвршка, Сип и Текија; на територији општине Кучево целе катастарске општине Вољуја и Раденка; на територији општине Мајданпек целе катастарске општине Бољетин, Голубиње, Доњи Милановац, Мајданпек, Мироч, Мосна, Рудна Глава и Тополница; на територији општине Неготин целе катастарске општине Вратна и Уровица (Одлука о изради просторног плана НП Ђердап, 2009).

Министарства, посебне организације, јавна предузећа и установе (надлежне за послове заштите животне средине, заштите природе и споменика културе, инфраструктуре, пољопривреде, шумарства и водопривреде, рударства и енергетике и други заинтересовани органи и организације), потребно је да у року од 30 дана (од дана ступања на снагу ове одлуке) доставе све расположиве податке, услове и документацију из делокруга свог рада носиоцу израде *Просторног плана*. Програм за израду Просторног плана подручја посебне намене националног парка "Ђердап" спроводи са циљем да : - се утврде основна питања која ће се разматрати и решавати просторним планом; - одреде прелиминарне границе просторног плана; - поставе оквирни садржаји; - дефинише предмет, циљ, метод, организација и динамика израде просторног плана (Одлука о изради просторног плана НП Ђердап, 2009).

У Закону о заштити животне средине у (.. Сл гласник РС бр 135/04, 36/09, 36/09 - др закон, 72/09 -.. Др закон, 43/11) дефинише се заштићено природно добро, а из дефиниције је јасно уочљиво да природно добро представља потенцијал за развој еко-културног туризма. *Заштићено природно добро јесте очувани део природе посебних вредности и одлика (геодиверзитета, биодиверзитета, предела, пејзажа и др.), који има трајни еколошки, научни, културни, образовни, здравствено-рекреативни, туристички и други значај, због чега као добро од општег интереса ужива посебну заштиту.*

У истом закону, члан 9 став 4 дефинише начело одрживог развоја - *одрживи развој је усклађени систем техничко-технолошких, економских и друштвених активности у укупном развоју у којем се на принципима економичности и разумности користе природне и створене вредности Републике Србије са циљем да се сачува и унапреди квалитет животне средине за садашње и будуће генерације*. Одрживи развој подрумева разумно коришћење наслеђа, као природних и створених вредности.

Поред Закона за заштиту културних и природних добара, на које сам се позивала (приликом дефинисања, указивања на надлежност и функционисање институција у областима заштите културног и природног наслеђа), за функционисање еко-културног туризма нарочито је значајан Закон о култури.

Према "Сл. Гласник РС", бр. 72/2009 и 13/2016 Закон о Култури, Члан 3 указује на то да се Република Србија стара о остваривању општег интереса у култури и о спровођењу културне политике као скупу циљева и мера подстицања културног развоја који се заснива, између осталог на начелима:

1) *Очување културног и историјског наслеђа; б) интегрисање културног развоја и друштвено-економски и политички дугорочни развој демократског друштва; 11) подстицање одрживог развоја културне средине као интегралног дела животне средине (Закон о култури РС, 2015)*. Начела су посебно значајна јер отварају простор за увођење културе у друге значајне друштвено-економске политике, претпостављајући да је њено место неодвојиво од животне средине кроз наслеђе, које је неопходно очувати, и обезбеђивање услова за даље стваралаштво. Члан 6 истог закона, у циљу општих интереса културе, предвиђа следеће : став 21 в) *подстицање међуресорне сарадње институција културе са релевантним чиниоцима из других области (Туризам, Наука, Економија и сл.); 3) Откривање, прикупљање, истраживање, документовање, проучавање, вредновање, заштиту, очување, представљање, интерпретацију, коришћење и управљање културним наслеђем; б) откривање, стварање, проучавање, очување и представљање српске културе и културе националних мањина у Републици Србији; 7) обезбеђивање услова за доступност културног наслеђа јавности; (...) и културних садржаја 10) подстицање, унапређење и стварање услова за развој међународне културне сарадње; ... 10а Слободан проток културних израза и садржаја; 21а) подстицање развоја Креативних индустрије;(Закон о култури РС, 2015)*. Ова начела и интереси би требало да буду у

основи развоја еко-културног туризма (иако се у Закону о култури еко-културни туризам не помиње експлицитно као термин). Наведени чланови посебно су значајни за формирање еко-културног туризма указујући на важност међуресорног повезивања са циљем обезбеђивања бољег позиционирања културе у укупној привредној делатности земље. На такав начин, култура која је више интегрисана у друштво и побочне гране постаје доступнија свима. Такође, овакав сценарио омогућава низ позитивних утицаја културе на друге аспекте одрживог развоја.

Закон о култури садржи и Стратегију развоја културе. Стратегија, према члану 19 и 20 претпоставља :

- 1) анализу постојећег стања културне делатности и стваралаштва у Србији;
- 2) Основне поставке културног развоја, и то кроз:
  - Циљеве културног развоја,
  - Приоритетна подручја културног развоја,
  - Приоритете за међуресорне сарадње (научноистраживачки рад, едукација, равномерни регионални развој, међународна сарадња, креативне индустрије, **културни туризам итд.**).
- 3) Стратешке правце и инструменте културног развоја, а нарочито:
  - Истраживања, заштита и коришћења културних добара,
  - Заштите Српских културних вредности територије Републике Србије,
  - Подстицања културног стваралаштва и продукције,
  - Унапређивања културног стваралаштва и културног израза припадника националних мањина,
  - Рада установа културе и других субјеката у култури,
  - Капиталне инвестиције у изградњи, обнови, опремању и унапређењу услова рада установа културе,
  - Планирања потреба кадрова у култури, њихове едукације и професионалног усавршавања,
  - Научноистраживачког рада у култури,
  - Аматерске делатности у култури,

- Међуресорне сарадње (инструменти за стимулативну пореску политику у култури, програми билатералне и мултилатералне сарадње, само подстицања предузетништва у култури итд).

4) План реализације, и то:

дефинисање активности везаних за реализацију приоритетних програма и пројеката и стратешких задатака за сваку делатност у култури и сва међуресорна подручја предвиђена у стратегији.

Као што се види, према Стратегији развоја културе, у приоритетима међуресорне сарадње налази се културни туризам. Будући да еко-културни туризам јесте производ неопходне дугорочне интегралне сарадње, који претпоставља међусекторско и међуресорно повезивање, може се закључити да Закон о култури, својим дOMETOM даје основ за развој еко-културног туризма.

Приметан је фокус на алтернативне облике туризма, као видове који претпостављају одрживи туризам ослоњен на одрживу употребу наслеђа према Закону о туризму, али и другим планским документима на нивоу организација. У контексту доктората и студије случаја, посебно је значајно указати да је НП Ђердап, 2014. године, у оквиру пројекта BioREGIO, заједно са Заводом за заштиту природе Србије, припремио публикацију под називом *Смернице за интегрално управљање екотуризмом на подручју НП Ђердап*. Кроз екотуризам у поменутој публикацији, подразумева се одрживо управљање туризмом и заштићеним подручјима, уз остваривање *еколошких*⁴⁹, *социјалних*⁵⁰ и *економских*⁵¹ циљева (BioREGIO студија, 2014). У публикацији се наводи да основни циљеви екотуризма треба да буду интегрисани са начинима и методама управљања заштићеним природним добром. Такође, издвајају се посебно као врсте екотуристичких производа:

---

⁴⁹ Кроз активности заштите карактеристика и природних вредности заштићеног природног добра; Едукације и јачања свести о потреби заштите природе. стр 5.

⁵⁰ Кроз активности: Задовољства и угођаја за посетиоце; Побољшање стандарда живота локалног становништва; Указивање на алтернативу масовном туризму; Омогућавање члановима друштва да имају једнаку шансу да уживају у заштићеном природном добру.стр 5.

⁵¹ Кроз активности: Јачање локалне економије; Стварање нових могућности за локално пословање и места за запошљавање; Стварање нових извора прихода за старање природним добрима. стр 5. Цитирано према Еуропарк 2011.

- 1) туре са водичем, шетање, јахање, вожња бициклом, бродом, обилазак пећина и геоморфолошких феномена, посматрање птица, фото сафари, активности у природи;
- 2) програми упознавања историјске и културне баштине: обилазак места као што су манастири, цркве, археолошки локалитети, музеји, занатски центри, упознавање локалних обичаја и традиције, гастрономија, манифестације и сл.
- 3) организација рекреативних и спортских програма у природи
- 4) образовни и истраживачки кампови у природи
- 5) авантуристички програми (BioREGIO студија, 2014).

У тачки 2 описан је домет културног туризма, као туризма заснованог на културном наслеђу, који уз остале активности такође конституише еко-културни туризам. Значај културног туризма препознат је и у Закону о туризму, кроз његов међуресорни потенцијал. Претходно је корисно имати у виду приликом дефинисања еко-културног туризма. То нас води закључку да управо кроз интегрални приступ у начину и методама управљања природним, али и културним наслеђем, заједно са предложеним циљевима, долазимо до еко-културног туризма, већ препознатог феномена у другим земљама.

Развој заштићених подручја ослања се на стратегију регионалног развоја, у којој се предвиђа координисана сарадња са свим институцијама. Међутим, највећи број изазова се огледа управо у некоординисаности рада институција, како у смислу територијалне покривености, тако и општих услова рада и менаџмент активности.

Изазов за услове конзервације, рестаурације и заштите наслеђа као један од важних, произилази из Закона о јавним набавкама. Закон о јавним набавкама намеће најнижу тржишну цену као основни услов реализације посла. Проблеми се огледају и у томе да Заводи за заштиту културног наслеђа, немају директну надлежност за санкционисање лица која доводе у питање одрживост наслеђа, док Кривични закон препознаје само одређене активности као штетне по наслеђе. Изазови у погледу надлежности код могућих проблема који настају у пракси у вези са заштитом и управљањем наслеђем, а који нису законима ни обухваћени, представљају можда и највећу опасност у вези са одрживим развојем наслеђа.

Равномерни регионални развој претпоставља координисану сарадњу са свим институцијама (Савет за регионални развој, Министарства, регионалне агенције, локалне заједнице) које су укључене у различите аспекте регионалног развоја као што су

привредни развој, рурални развој, развој инфраструктуре, социјални, културни развој, локални, заштита животне средине, и др. Решења са циљем постизања равномерног регионалног развоја могу да се огледају у успостављању сарадње деловањем стратегија повезивања, посредством партнерстава и партиципативним деловањем свих сектора. Овакав приступ може имати предности и у јаснијем сагледавању и дефинисању развојних потреба и пројеката у регионима. Планирање и коришћење финансијских средстава, такође захтева добру координацију свих учесника, посебно када су у питању средства предприсупних фондова Европске уније. Ова средства су у више итерација била враћена фондовима, због неинформисаности и недовољне припремљености државе и потенцијалних корисника. Наиме, средства су била одобрена за земље које су у предприсупној фази придруживања Европској унији, међутим, у Србији се више пута десило да јавност није у вези са средствима била довољно информисана, те нико није аплицирао за средства. У том случају, средства се враћају наменским предприсупним фондовима, што је најлошији сценарио – као неискоришћена развојна могућност.

Регионална развојна политика водиће се на основу Стратегије регионалног развоја. То подразумева координацију између Владе, надлежних националних и регионалних институција за регионални развој, као и локалних заједница са циљем интегрисања дугорочне регионалне политике у укупној развојној политици земље. Политика регионалног развоја биће компатибилна са структурним прилагођавањем привреде Републике Србије и њене интеграције у непосредно окружење.

Поред планских развојних докумената (нпр: план заштите подручја, план заштите културних добара, просторни планови) као ресорни развојни документи за туристичке регије и дестинације све више се актуелизују мастер планови. Њихова израда је посебно честа у земљама у транзицији, где се велика пажња посвећује истраживању развојних могућности. Општу структуру ових планова представљају: анализа постојећег стања, циљеви (по правилу у функцији инвеститора / наручиоца плана), развојни модели туризма, план конкурентности, могућности и потребе инвестирања, маркетиншки план одређеног туристичког производа са проценом профитабилности, план примене. Мастер планови дају упутство за унапређење и организовање туристичког тржишта, а кроз њих је могуће предлагати нове облике сарадње интересних група. *Актуелни Мастер планови туристичких дестинација у Србији (Голија, Власинско језеро, Златибор, Златар,*

Сокобања, Горње Подунавље, Доње Подунавље, Стиг, Кучајске планине Бељаница, Феликс Ромулијана, Тара, Стара планина и други) засновани су индиректно на Закону о туризму као програми развоја (Инжењерска комора Србије, 2016). Аутори наводе да су по просторном обухвату мастер планови у складу са дугорочно планираним развојем туристичких простора утврђених просторним планом Републике Србије. Односно, мастер планови се делимично поклапају са првом фазом реализације у периоду до 2010. године, којом су дефинисани приоритети развоја туризма за које су урађени или је у току израда просторних планова са циљем развоја туризма. Мана досадашњих мастер планова, који су се односили на туристичке потенцијале, огледа се у јаком фокусу на економски стуб, док су остали стубови одрживог развоја прилично запостављени.

Оно што би мастер план који се односи на заштићено подручје требало да укључи јесу информације које се тичу: ресурса и наслеђа (људских, културних, природних), капацитета, потенцијала/ограничења, са неопходним интегралним приступом у укључивању активности и циљева у вези са управљањем, коришћењем, заштитом и очувањем наслеђа. Заштићена подручја је потребно развијати дестинацијски са јаким упориштем у еко-културном туризму (али и др. алтернативним облицима туризма у чијој основи је јак етички аспект третмана наслеђа).

Друштвени аспект, односно користи које произилазе из Мастер плана, треба да буду указане и обухваћене, како би сви елементи одрживог развоја били испоштовани, са циљем имплементације и евалуације нових системских решења и развојних модела. Закон о Туризму препознаје туристичке просторе као функционалне организационе целине. Туристички простори су често и простори заштите природног и/или културног наслеђа, нпр. Лепенски Вир је од 2011. године регистрован као туристички простор, истом логиком и Голубачка Тврђава.

На основу свега наведеног, може се закључити да су интердисциплинарност и интегрални приступ неопходни (и) у формирању важних развојних докумената, који ће имати за циљ развој еко-културног туризма као облика одрживог туризма. У тако постављеним развојним политикама еко-културни туризам је препознат као одговорни облик туризма, који ће својим деловањем имати за циљ обезбеђивање одрживог развоја заштићених подручја са припадајућим наслеђем.

2.4. Улога међународних организација

Закони на републичком нивоу Србије и сваке земље чланице организација UN (CoE, UNESCO-а, ЕС и сл), који се тичу области заштите културног и природног наслеђа, углавном су усаглашени са препорукама, конвенцијама и др. документима ових организација. За државе потписнице све Конвенције су од тренутка ратификације обавезујуће за примену, а то је обезбеђено актима и разним међународним уговорима, који се ослањају на Међународно право.

Историјски посматрано шездесетих година XX века Савет Европе почиње да ради на заштити и унапређењу археолошког и архитектонског наслеђа. Поље интересовања се почетком осамдесетих година XX века шири на друге облике културног наслеђа. Године 1975. уведен је појам *интегралне (интегративне) заштите* (Центар за очување наслеђа КиМ, 2004).

У Амстердамској декларацији је приступ интегралне заштите подразумевао увођење интердисциплинарног погледа на управљање наслеђем, кроз укључивање просторног планирања у процес заштите архитектонског наслеђа и оближњих локалитета, што је резултирало већим укључивањем наслеђа у економску сферу. С једне стране, Амстердамска декларација отвара пут ка интердисциплинарном и мултидисциплинарном приступу за интегралну заштиту наслеђа. Амстердамска декларација је предпоставила суштински велики помак, због неопходности оваквог третмана наслеђа, већег повезивања људи који се баве наслеђем из различитих области, са циљем обезбеђивања бољег квалитета живота. С друге стране, паралелно је отворен пут за лошу интерпретацију на националном нивоу закона и надлежности различитих ресора са циљем очувања наслеђа.

Конвенција из Гранаде (1985), потврђује претходне принципе утврђене Амстердамском декларацијом, и на њих се надовезује постављањем *минимума стандарда*⁵², односно мера и активности које су уведене са циљем потпунијег обезбеђивања адекватне заштите архитектонског наслеђа, уз поентирање на неопходност укључивања шире јавности у овај процес, као и на важност модернизације и унапређења

---

⁵² Минимум стандарда подразумева: вођење инвентара; идентификацију добара које је потребно заштитити; помоћне финансијске и фискалне мере уз помоћ којих ће се обезбедити помоћ за одржавање и рестаурацију; казнене одредбе; програме интегралне заштите и успостављање механизма којима ће се подстаћи саветовање и сарадња у различитим етапама процеса одлучивања.

заштите архитектонског наслеђа кроз практичне обуке намењене стручњацима и познаваоцима заната.

Конвенција из Делфа се односи на кривична дела у вези са културним добрима. Предвиђа сарадњу на међудржавном нивоу, кроз потписивање правног документа како би се спречила илегална трговина и кријумчарење наслеђа.

Након треће конференције, усваја се Конвенција са Малте 1992. године. Конвенција са Малте је још више одражавала значај градитељства односно прелиминарних археолошких истраживања, која претходе свим већим грађевинским активностима. Овде се говори о потреби стварања мера надзора заштите кроз јачу и већу промоцију концепта интегралне заштите. Конвенција инсистира на значају сакупљања и размене информација, прикупљању неопходних финансијских средстава за истраживања, и промотивним активностима, које би јачале свест јавности и обезбедиле интензивнију међународну сарадњу између држава потписница.

Четврта конференција у Хелсинкију (1996), указује на потребу развоја механизма интегралне заштите наслеђа у процесу одрживог развоја (Центар за очување наслеђа КиМ, 2004; СоЕ, 2014).

Постало је јасно да се процеси заштите и управљања наслеђем морају координисано одвијати, како у погледу политика и програма, тако и у погледу области: заштита животне средине, пољопривреде, грађевинарства, транспорта, саобраћаја, културе, социоекономских питања (инвестиције, нова радна места, стамбена питања, туризам и сл.). Хелсиншком Конвенцијом препознате су различите вредности културног наслеђа⁵³. Поменута конвенција представља једну од основа за касније предлоге у вези са формирањем четвртог стуба одрживог развоја – културе. Претпоставка да све активности треба да буду организоване тако да створе услове за паралелно очување аутентичности културног наслеђа за будуће генерације, не угрожавајући на тај начин непосредно окружење односно- животну средину, представља основу лобирања за четврти стуб одрживог развоја.

---

⁵³ Различите вредности културног наслеђа: културне, естетске, образовне, функционалне и економске.

Позивајући се на претходне конвенције, декларације, препоруке, резолуције и инструменте⁵⁴ Савет Европе, уверен у важност стварања пан-европског оквира за сарадњу, у динамичан процес ставља нове принципе на снагу. У оквиру нове Конвенције о вредности културног наслеђа за друштво из 2005. године препозната је потреба за одговорности према културном наслеђу (појединачна и колективна). Такође, уочено је да очување наслеђа и његова одржива употреба имају за циљ успостављање хуманијег развоја уз обезбеђивање бољег квалитета живота. Према овој Конвенцији наслеђе има важне улоге минимум у два поља⁵⁵, како би њене одредбе биле адекватно примењене (СоЕ, 2005). Култура има снагу да ствара толерантније и више демократско друштво, засновано на уважавању културних разноликости, обезбеђујући развој иновација и креативности.

UNESCO је организација Уједињених нација за образовање, науку и културу. Једна од улога UNESCO-а је да одржава листу места светске културне баштине - универзалних вредности. Та места се сматрају важним природним и/или културно-историјским местима и/или објектима чије очување је важно за целокупну светску заједницу. Своје активности UNESCO спроводи кроз пет главних програма: *образовање, природне науке, социологија, култура и комуникације*. Циљеве који се тичу заштите природне и културне баштине, остварује кроз деловање организација: IUCN, ICOMOS, ICCROM. UNESCO Конвенција из 2005.г., предвиђа мере које се тичу *очувања, промоције, унапређења културних израза и разноликости*. Овом Конвенцијом предвиђене су активности и мере на основу којих су многи аутори извели индикаторе применљиве за ниво локалног развоја (Mißling & Scherer 2012, Bernier 2012, Mikić 2015).

IUCN је најстарија и највећа глобална еколошка организација на свету. Међународна унија за очување природе помаже свету у проналажењу прагматичних решења у вези са најургентнијим питањима животне средине и развојних изазова. Рад IUCN-а се фокусира на вредновање и очување природе, обезбеђујући ефикасно и праведно управљање њеним коришћењем, уз оптимална еколошка решења за глобалне изазове по

---

⁵⁴ Посебно: Европска Културна конвенција (1954), Конвенција о заштити архитектонског наслеђа Европа (1985), Европска конвенција о заштити археолошког наслеђа (1992, ревидирана) и Европска конвенција о пределу (2000).

⁵⁵ Улога културног наслеђа : 1) у изградњи мирољубивог и демократског друштва, и у процесима одрживог развоја и промоцији културне разноликости; 2) веће синергије надлежности између јавности, институционалних и приватних учесника и др.

питању климе, глади и развоја. IUCN подржава научно истраживање, управљање пројектима на терену широм света и доноси решења и препоруке за владе, невладине и приватне секторе за развој политика, закона и најбољих пракси.

ICOMOS је Међународни савет за споменике и споменичке целине. Бави се активностима заштите и очувања културног и природног наслеђа широм света, кроз интердисциплинарни сарадњу својих чланова различитих професија (архитеката, археолога, историчара уметности, историчара, инжењера, просторних планера, рестауратора) остварује корист залагањем за унапређење заштите и очувања свих врста културног наслеђа.

IUCN и ICOMOS делују као UNESCO-ви главни саветници за питања конзервације и заштите споменика и локалитета, тако што саветују Одбор светске баштине UNESCO у вези са номинацијом нових локалитета који су кандидовани за упис на Листу светске баштине.

ICCROM је међународни центар за проучавање и рестаурацију културних добара. Кроз пет главних активности обавља своје функције ради којих постоји: *образовање, информисање (поседује водећу светску библиотеку из подручја конзервације), истраживање, сарадња, лобирање.*

Карактеристично за све поменуте међународне организације (UNESCO; ICCROM; ICOMOS; IUCN), јесте дугогодишњи рад на формулисању дефиниција наслеђа (природног, културног) и пропратних активности које подржавају очување и одрживу употребу наслеђа кроз време. У наставку текста дате су у оригиналу повеље, конвенције и декларације које су формулисане од стране поменутих организација, а активно су «консултоване» за потребе истраживања овог доктората. Набројана документа су била посебно значајна за почетне фазе доктората, са циљем утврђивања међународно признатих дефиниција које се тичу културног и природног наслеђа:

International Charter for the Conservation and Restoration of Monuments and Sites 1964 (the Venice Charter), CATHM,; UNESCO, 1968, Recommendation Concerning the Preservation of Cultural Property Endangered by Public or Private Work,; ICOMOS, 1972, Resolution of the Symposium on the Introduction of Contemporary Architecture into Ancient Groups of Buildings; UNESCO, 1972, Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage; UNESCO, 1976, Recommendation Concerning the Safeguarding and Contemporary

Role of Historic Areas; ICOMOS, 1982 Charter on the Preservation of Historic Gardens; ICOMOS, 1987 Charter for the Conservation of Historic Towns and Urban Areas; ICOMOS, 1993, Guidelines for Education and Training in the Conservation of Monuments, Ensembles and Sites; UNESCO, 1994, Nara Document on Authenticity; ICOMOS, 1996, Charter on the Protection and Management of Underwater Cultural Heritage; ICOMOS, 1996, Principles for the Recording of Monuments, Groups of Buildings and Sites; UNESCO(1998) World Culture Repoart; ICOMOS, 2000, Charter on the Built Vernacular Heritag, UNESCO, 2001, Convention on the Protection of the Underwater Cultural Heritage. На основу дефиниција, посебно оних које се тичу непокретног наслеђа, са припадајућим околином/ историјске/амбијенталне целине/пејзажи и сл., схватила сам да су садржајно често исти појмови, обухваћени у различитим поглављима различитих међународних организација, другачији. Издвојио се низ појмова, који формално могу по обухвату да изразе исти феномен. Није чудно, самим тим, што и на националном нивоу у Србији постоји велика разлика приликом дефинисања наслеђа кроз различите законе који се њиме баве.

WWF (2001) International Guidelines for community-based ecotourism development, је посебно важан документ који даје јасне упуте за креирање еко-туризма заснованог на заједници. Упути су у потпуности применљиви на локалном нивоу; *Faro,(2005) Council of Europe Treaty Series - No. 199 Council of Europe Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society.* Овај документ даје оквире вредновања наслеђа кроз додатне вредности које наслеђе и културни изрази могу да стварају. Односи се на материјалну вредност, која може имати посебно важан импакт деловањем ККИ; *UNESCO(2005) Convention on the Protection and Promotion of the Diversity of Cultural Expressions.* Конвенција је значајна јер дефинише релевантне појмове као што су културни изрази и културно стваралаштво које креира вредност и има потенцијал стварања међуресорне синергијске додатне вредности ; *UNESCO(2006)Guidelines for measuring cultural participation,* препоруке за мерење културне партиципације корисни су са још пар докумената (2012), јер дају индикаторе за мерење доприноса ККИ, еко-културног туризма и сл.; *IMF work paper,(2009) Tourism Specialization and Economic Development: Evidence from the UNESCO World Heritage List* о посебним облицима туризма, који дају допринос економском развоју; *CoE, (2009) Heritage and beyond; UNESCO (2009)Framework For Cultural Statistics; Creative economy report, widening local development pathways; CoE, (2011)*

Council conclusions on the contribution of culture to the implementation of the Europe 2020 strategy; UN, Resolution adopted by the General Assembly on 20 December 2013 [on the report of the Second Committee (A/68/440/Add.4)] 68/223. UNESCO (2012) Measuring the economic contribution to cultural industries; UNDP/UNESCO(2008,2013) Culture and sustainable development; EU Parliament, Directorate-General For Internal policies policy department B: structural and cohesion policies regional development (2015); Документа која нису понаособ коментарисана, генерално подржавају хипотезе рада, и дају материјал за доказивање синергије која може бити остварена деловањем еко-културног туризма, као покретача одрживог развоја заштићених подручја. Вредност креирана заједничким деловањем културе, економије, уз уважавање околине и наслеђа, ствара повољне друштвено економске услове за развој еко-културног туризма и његове позитивне утицаје на окружење.

3. ИЗАЗОВИ ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА

3.1. Одрживи развој

Проблеми природног окружења, који се све више испољавају од краја 60-тих година XX века кроз прекомерну експлоатацију природних ресурса и загађење животне средине, наметнули су бављење проблемом одрживог развоја. Појам одрживог развоја је међу првима дефинисао Репето. Он истиче да се у основи идеје у вези са одрживошћу налази аргумент да одлуке, које се данас доносе не би требало да угрожавају перспективе за очување или побољшање животног стандарда у будућности (Repetto, 1985). Аутор Солов говори о појму одрживости као моралној обавези, која има општи а не специфичан карактер. Поменута обавеза подразумева да се на наредна покољења пренесе ма шта, што ће им омогућити да достигну барем исти ниво животног стандарда, који имају садашње генерације као и да брину о генерацијама које иза њих стижу (Solow, 1992).

Термин одрживи развој дефинисан је у Извештају Брундтланд комисије под називом *«Наша заједничка будућност»* као развој који задовољава потребе садашњих без угрожавања способности будућних генерација да подмире њихове властите потребе (WCED, 1987).

У Рио де Женеиру на II Конференцији Уједињених нација (у даљем тексту УН) о животној средини и развоју, одржаној 1992. године измењен је приступ одрживом развоју. Нова теорија одрживог развоја заснована је на тродимензионом приступу и захтеву за симултаним остваривањем економских, социјалних и еколошких циљева. Ова теорија добија широку подршку тако да у *«Упутству за припрему националних стратегија одрживог развоја»*, донетом 2001. године у оквиру Уједињених нација наглашава се да *одрживи развој обухвата три кључне димензије: економски раст, социјалну правичност и заштиту животне средине* (Commission on Sustainable Development, 2001). Суштину савремене теорије одрживог развоја чини усклађени прогрес у економској, социјалној и еколошкој сфери. Економски, социјални и еколошки циљеви могу до извесне мере да развију синергију. Међутим, они се међусобно не подржавају увек. У одређеним околностима чак и конкуришу један другом. Концепти одрживости и одрживог развоја, изискују успостављање одговарајућег баланса између наведених циљева.

Јовановић Гавриловић наводи да одрживи развој представља нов приступ поимању развоја, који се битно разликује од, још увек, доминантне парадигме конвенционалног развоја. Од одрживог развоја се очекује да боље повезује краткорочни и дугорочни развојни хоризонт, да у исту раван ставља социјалне, еколошке и економске интересе, да успешно усклађује друштвену скалу преференција и интереса са индивидуалним, да коригује тржишне пропусте и интернационализује социјалне и еколошке трошкове у економске, да минимизира пропусте државе развијајући партнерски однос између државе, приватног сектора и цивилног друштва (Јовановић Гавриловић, 2007).

У Стратегији одрживог развоја Србије дефинисани су национални приоритети, као и стратешки и секторски циљеви одрживог развоја. Кључни национални приоритети Србије обухватају: *чланство у ЕУ; развој конкурентне привреде и уравнотежен економски раст, развој и образовање људи; заштиту и унапређење животне средине и рационално коришћење природних ресурса*. Предложени су индикатори помоћу којих ће се пратити спровођење Националне стратегије одрживог развоја. Индикатори су груписани у 13 тема: *сиромаштво, управљање, здравље, образовање, популација, економски развој, глобално економско партнерство, производња и потрошња, природне катастрофе, атмосфера, земљиште, воде, биодиверзитет* (Влада Републике Србије, 2007).

Анализа остварених резултата разоткрила је све слабости досадашњег модела раста у Србији и указала на потребу унапређивања његовог квалитета у економском, социјалном и еколошком смислу. У документу Посткризни модел економског раста и развоја Србије 2011.-2020. заговара се неопходност суштинског заокрета будући да су исцрпљене могућности и претпоставке на којима се земља развијала у претходној деценији. Суштина тог заокрета је прихватање модела привредног раста који је проинвестиционо и извозно оријентисан и који обезбеђује просечну годишњу стопу раста у наредној деценији од 5,8 % (Група аутора, 2010, Посткризни модел економског раста и развоја Србије 2011-2020). Одрживи развој треба да ослика жељени напредак који задовољава потребе садашњости без угрожавања могућности будућих генерација да задовоље своје потребе. Суштина одрживог развоја је у догорочном очувању и балансираном коришћењу планете Земље, кроз координисани развој стубова. Одрживост је парадигма за размишљање о будућности у којој су еколошка, друштвена и економски разматрања уравнотежене у потрази за побољшањем квалитета живота. Одрживост се може посматрати као дугорочни циљ , док

се одрживи развој односи на процесе и начине за остваривање одрживости (нпр: одржива пољопривреда и шумарство, одржива производња и потрошња, добра влада, истраживање и технологија, образовање итд) (UNESCO, 2016). У духу терминологије стратегијског менаџмента, однос одрживог развоја и одрживости можемо посматрати као однос мисије и визије. Мисија представља ултимативни циљ, а визија начине да се тај циљ оствари.

Култура као четврти стуб одрживом развоју

Кроз време, постаје све видљивија потреба за редефинисањем односно проширивањем дефиниције (од стране различитих друштвених структура и стручне јавности) одрживог развоја. Објашњење се заснивало на томе да економски раст, социјална инклузија и стање животне средине, не одражава све димензије наших глобалних друштава, јер не обухвата веома важан аспект - културу. Посебно значајна је дефиниција, (нарочито за ово истраживање) према којој одрживи развој претпоставља четири стуба. Предлог додавања димензије културе моделу одрживог развоја, био је више него логичан, јер на крају крајева култура обухвата и обликује оно што подразумевамо под развојем одражавајући људско понашање (како на локалном, тако и на глобалном нивоу).

Ослањајући се на дуготрајне активности UCLG, Комитет за културу и UNESCO-а (посебно Универзална декларација о културној разноликости (2001.) и Конвенција о разноликости културних израза (2005)) Извршни биро Уједињених градова и локалних самоуправа на састанку у Чикагу усвојио је предлоге за развој значајног „потпорног“ четвртог стуба-*"културу као четврти стуб одрживог развоја"*. Вишегодишњим напорима међународних организација при UN, стручне јавности, и других који се баве питањима културе, долази се до позитивног исхода- уврштавања културе у четврти стуб одрживог развоја. Извршни биро UCLG, одобрава предложени документ (Policy Statement), на Светском самиту 17. новембра 2010. године, у оквиру трећег Светског конгреса UCLG, одржаног у Мексику.⁵⁶

Светска Организација (WO) имала је улогу у промовисању усвајања четвртог стуба културе, од стране градова и регионалне власти кроз *Агенду 21 за културу*. Усвајање

---

⁵⁶ Усвајању овог документа, претходио је састанак у Чикагу Извршног бироа локалних власти, исте године, где су се представници сложили да се култура мора развијати као четврти стуб одрживог развоја.

четвртог стуба претпоставља синхронизоване активности које су предложене кроз препоруке за локални, национални и интернационални ниво (Агенда 21, 2010).

Табела 7. Препоруке на различитим нивоима управљања за 4. стуб - културе

Ниво управљања	Препоруке
Градски, локални и регионални ниво управљања	<ul style="list-style-type: none"> • Интегрисати димензију културе у својим развојним политикама; • Развити јаку културну политику; • Укључити културну димензију у све јавне политике; • Промовисати идеју културе као четвртог стуба на међународном нивоу, посебно у креирању међународне политике.
Национални ниво управљања	<p>Уврстити културну перспективу у националне планове развоја, као целине кроз:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Успостављање конкретних циљева и активности у вези са културом у областима: образовања, економије, науке, комуникације, животне средине, социјалне кохезије и међународне сарадње; • Промовисање идеје културе као четвртог стуба на међународном нивоу, нарочито у креирању међународне политике.
Интернационални ниво управљања	<p>Експлицитно интегрисање културе у програме за одрживи развој, кроз:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Промовисање међународне дебате о импликацијама укључивања културе, као четвртог стуба развоја; • Помагање укључивању културе у међународно креирање политике.

Извор: Агенда 21 култура, UCLG

Како не постоје савршена јединствена решења ни за један специфични случај, за увођење четвртог стуба културе у политику одрживог развоја корисно је имати у виду смернице које Трозби наводи, са циљем бољег интегрисања културе у одрживи развој (Микић 2015) :

1. *Не постоји савршени инструмент јавне политике који може обезбедити одрживи развој; (...) потребно је обезбедити пакет мера чији ће се саставни делови разликовати од земље до земље, у зависности од њихових специфичних потреба; Мерама претходи истраживање, мапирање потенцијалне гране, делатности, ажурирање података, како би се створила рационална подлога за даље заговарање правно-политичког конституисања ККИ (еко-културног туризма), са фактичким постојањем тржишних актера.*

2. (...)креирање политике ће захтевати сарадњу већег броја државних органа и агенција које се баве питањима: економског, социјалног, и културног развоја; Случајно или намерно, еколошки развој није поменут као један од стубова одрживог развоја, који мора бити уважен. Такође, поред државних/јавних организација, добро би било обезбедити учешће осталих сектора, кроз *world cafe*⁵⁷ приступ.

3. Препознавање економских потенцијала културних индустрија, пружа практичан начин за увођење културе у шири појам економског развоја; развојна политика мора обезбедити економске и културне користи; (...)битан елемент сваке културно одрживе развојне политике, јесте посвећивање пажње креативним уметницима и уметничким организацијама као и одлучна политика по питању очувања материјалног и нематеријалног културног наслеђа. Независно од саме националне политике и њеног правца, изузетно је важан фокус на креативне ствараоце, обезбеђивање адекватне инфраструктуре за њихов рад, као и очување наслеђа кроз време. Уосталом, на свим овим принципима инсистирају међународне политике, са којима се, пре или касније појединачне националне политике усклађују. Пажња треба бити усмерена на дугорочна улагања у инфраструктуру: физичку за потребе културне производње, дистрибуције, потрошње; институционалну (јавне организације и агенције; правну и регулаторну инфраструктуру (...), финансијску инфраструктуру.

4. Изградња локалних капацитета претпоставља дугорочни рад, како би се доношење одлука адекватно делегирало на локалне нивое (Микић, 2015, глава 1).

Поменути принципи подржавају модел новог системског решења - партиципативног управљања, који је развијен у оквиру дисертације, са циљем већег укључивања локалне заједнице, очувања и рехабилитовања постојеће индустријске инфраструктуре у корист одрживог развоја заштићених подручја.

У моделовању нових системских решења, потребно је у парадигму одрживости укључити културу као 4. стуб. То претпоставља практичне мере увођења културе у друге јавне политике и усаглашавањем са укупним циљевима одрживог развоја. Један од првих

---

⁵⁷ Једоставна и флексибилна методологија, која омогућава велики групни дијалог. Методологија је састављена од седам интегрисаних принципа: креирање неформалног и пријатног окружења за ћаскање о теми (оптимална група је 5 особа); добродошлица и упућивање у етичке принципе; групни разговор у кругу за столом, на одређену тему, потом долази до ротације, преласка за суседни сто; разговор је осмишљен са питањима у рундама, која фокусирају специфично одређено питање; након поделе у мање групе, за столовима, поједини учесници се позивају у велику групу, где се сумирају закључци. <http://www.theworldcafe.com/key-concepts-resources/world-cafe-method/>

теоретичара, који је указивао на неопходност увођења *културе* у свако планирање јавних политика, јесте аутор Џон Хоукс (Jon Hawkes). На интернационалном конгресу на тему *Култура: кључ одрживог развоја*, одржаном у Кини 2013.године, аутор Хоукс је имао рад којим је образложио поменуто. Према ауторовом мишљењу, јавне политике представљају *замисање будућности*, при чему је план - активност да се дође до циљева у *својој суштини и фундаментално културни*. Свака политика је *културна*. (...) На овом скупу чуо сам мноштво фраза кроз минуте који пролазе : *наслеђе и креативност; наслеђе и култура; креативност, онда уметничко стваралаштво; наслеђе, а затим културно наслеђе; културни сектор; креативне индустрије; уметност и култура*. Једина ствар која је сигурна је да се *језик помера од једног минута до следећег*. Ауторова критика је упућена теоретичарима који заправо, са једне стране, све комплекснијом терминологијом компликују тематику, без постигнутог обједињавања суштине културног домета – као свакодневног начина живота, комуникације, образовања, породичних односа. Минимум кроз ове елементе, култура се разликује од уметности. Због тога, култура виђена од стране аутора је нешто што сумира створене друштвене вредности, или заједнички друштвени смисао и интерес.

Зашто култура мора наћи своје место у просецима планирања јавних политика?

Први корак у процесу планирања мора да буде ангажман са вредностима и стремљењима оних који ће бити погођени планом; Осим ако је јасно шта су вредности које информису нашу визију (План), онда је такав план недостојан имена и вероватно неизводљив у реализацији - или у крајњем случају, вероватно ће генерисати резултате у супротности са првобитним намерама (Hawkes, 2013).

Према томе, културни оквири морају координисано радити са економским, социјалним и еколошким, као подршка парадигми одрживости. Друштване вредности одражавају културу друштва и представљају основу на коју се све друго надграђује. Друштвене вредности се преносе кроз изразе, рад, стваралаштво и сл., а подлога за функционисање поменутих процеса јесте култура, као стожер људског стваралаштва. Култура, према томе, омогућава преношење друштвених вредности (постојећих и створених). Под претпоставком да су јавне политике фокусиране на решавање друштвених питања и вредности, који настају као део ширег «културног миљеа», тада постаје јаснији значај културе у планирању развојних и др. политика. Ефикасно планирање јавних политика, које

желе да допринесу парадигми одрживости, треба да укључе културу као четврти стуб. Овако постављени одрживи развој јесте од суштинске важности за постизање виталног, одживог и здравог друштва, које одликује већа кохезија.

3.2. Циљеви UN у функцији одрживог развоја за период 2015-2030. године

Пратећи циљеве одрживог развоја према UN, уочен је значајан фокус предвиђен кроз циљне групе и потциљеве. Евидентна и веома охрабрујућа чињеница у контексту теме доктората лежи у јасном и недвосмисленом доприносу који еко-културни туризам обезбеђује за одрживи развој заштићених подручја. У питању су пост-миленијумски циљеви одрживог развоја, на које у великој већини случајева еко-културни туризам у садејству са побочним гранама привреде може утицати позитивно. У наставку текста, дат је преглед циљева одрживог развоја за период 2015-2030. године *Агенде за одрживи развој УН (2015)*.

Искорјењивање екстремног сиромаштва за све људе свугде - кроз оснаживање људи. Овај циљ налаже да се економски ресурси учине доступнијим, уз обезбеђивање приступа основним услугама, кроз власништво и контролу над земљиштем и другим облицима имовине, наследства, природних ресурса, одговарајуће нове технологије и финансијске услуге, укључујући микрофинансирање. *Као једна од највећих и најбрже растућих привредних грана у свету, туризам је добро позициониран да подстакне економски раст и развој свим нивоима и обезбеди приходе кроз отварање нових радних места. Одрживи развој туризма, и његов утицај на заједницу, може бити повезан са националним циљевима за смањење сиромаштва, посебно кроз активности које се односе на промоцију, предузетништво и мала предузећа, и оснаживање мање повољне групе, нарочито млади и жене (UNWTO, 2015) .*

У том смислу, породична мала предузећа, која се баве традиционалним занатима, еколошки здравом храном, разним облицима креативног и културног стваралаштва, посебно на локалном нивоу, могу доприносити бољем локалном развоју, под претпоставком да су кроз развојне политике укључени UN 2015-2030. циљеви. На тај начин, еко-културни туризам у своју понуду укључује аутентично стваралаштво, повезујући тржишне актере.

Време је да размислимо како ћемо гајити, делити и конзумирати храну. Заштићена подручја природе углавном су окружена припадајућим руралним зонама, у већој мери него урбаним. Правилно постављени и од стране државе препознати ресурси : *пољопривреда, шумарство и рибарство могу да обезбеде квалитетну храну за све и генеришу пристојне приходе.* Уједно овај циљ је фокусиран на људе, рурални развој и заштиту животне средине. До 2030, предвиђена је дупло већа пољопривредна продуктивност и приходи малих произвођача, нарочито жена, староседелаца, и читавих породица фармера, пастира и рибара. То укључује и једнакост у приступу неопходним ресурсима, тако да се обезбеди екосистемска одрживост, уз ојачавање капацитета за управљање климатским променама. Посебан акценат стављен је на *аутохтоне сорте и традиционална знања*, што се у контексту еко-културног туризма јако добро уклапа, јер представља нематеријално културно наслеђе у комбинацији са аутентичним природним наслеђем, које карактерише локалне заједнице, а значајно је за обликовање нове еко-културне понуде нпр: гастрономска рута, рута традиционалних рукотворина. Према (UNWTO, 2015) *Туризам може потстаћи пољопривредну продуктивност промовисањем производње, уз коришћење и продају локалних производа у туристичким дестинацијама.* На овај начин се пуна вредност пољопривредних производа афирмише кроз интеграцију у туризам. *Рурални туризам као туристички сегмент и алтернативни облик, такође бележи раст. Добијени раст прихода у локалним заједницама може довести до снажније пољопривреде, уз истовремено повећање туристичке вредности* (UNWTO, 2015).

Обезбеђивање здравог живота и промовисање благостања за све у свим узрастима је од суштинског значаја за одрживи развој. Светска Туристичка Организација (UNWTO, 2015) додаје, да се овај циљ може обезбедити кроз деловање туризма. Допринос туризма у развоју економског раста може имплицирати позитивним доминантним утицајем и на здравље и благостање. Светска трговинска организација види да иностране зараде и порези на доходак од туризма могу бити реинвестирани у услуге и здравство, које имају за циљ да побољшају здравље и смање смртност.

У том смислу, одлучујуће важна улога еко-културног туризма огледа се у томе што овакав облик одрживог туризма представља идеалан алат за промовисање значаја здравог живота и превентивних активности.

Осигурати инклузивно и квалитетно образовање за све и промоција целоживотног учења. Обезбеђивање услова за остваривање овог циља претпоставља егзистенцијално значајан корак ка бољем разумевању и вредновању наслеђа, те и његове одрживе употребе. До 2030. године, циљ је значајно повећати број младих и одраслих који поседују релевантне вештине, укључујући техничке и стручне способности, за запошљавање, стварање послова и предузетништва(...)До 2030. године, циљ је елиминисати разлике међу половима у образовању и осигурати једнак приступ свим нивоима образовања и стручног оспособљавања за угрожене, укључујући и особе са инвалидитетом, аутохтоне народе, децу и угрожене групе.

Кроз рехабилитацију старе индустријске инфраструктуре, са циљем стварања простора за рад и деловање локалног становништва, обезбеђује се константна видљивост, едукација, размена знања у вези са заједничким наслеђем. Стара инфраструктура, у

функцији локалне заједнице, постаје место за већу видљивост стваралаштва. Ово омогућава укључивање релевантних стејкхолдера и веће повезивање. Такође, више речи о овом аспекту ће бити представљено у деловима доктората који се односи на нова системска решења и нове производе еко-културног туризма. Према Светској Туристичкој организацији, (UNWTO, 2015), *добро обучена и вешта радна снага је од кључног значаја за напредак туризма. Сектор може да обезбеди подстицаје за улагања у стручно усавршавање и тренинг. Идеја је да овакав приступ помогне мобилност радне снаге у оквиру прекограничних споразума у вези са квалификацијама, стандардима и сертификатима.* Ово се посебно односи на младе, жене, старије грађане, аутохтоне народе и све друге рањиве групе, где туризам има потенцијал да промовише укљученост, кроз вредност културе толеранције, мира и ненасиља.

Постизање родне равноправности и оснаживање свих жена и девојака, кроз ојачавање и стварање могућности за рад. Женско предузетништво у најразличитијим формама социјално одговорног, креативног и сл. има позитиван утицај на отварање нових радних места. Учешће жена у креативном и еколошком сектору све више расте, тако да еко-културни туризам, кроз поља која покрива (креативног, културног стваралаштва, еколошки пријатељског), ствара услове за веће умрежавање и ојачавање жена, са флексибилнијим облицима (само)запошљавања. Жене поседују велики број традиционалних знања, рукотворина, гастрономије. Могућности да еко-културни туризам обухвати и учини видљивијим ова традиционална знања и изразе у оквирима заштићених подручја, могу се остварити кроз формирање специфичних еко-културних рута. Светска туристичка организација (UNWTO, 2015), види посебно важан допринос туризма за циљ 5, кроз стварање радних места и доходак. *Као један од сектори са највећим учешћем жена и предузетница међу запосленима, туризам може бити средство за жене до откључају своје потенцијале, помажући им да постану потпуно ангажоване.*

Осигурати приступ води и канализационим мрежама за све.

Предности и шансе Србије, и припадајућих заштићених подручја, огледају се у релативно чистој природи и доступности воде за пиће готово у свим деловима. Ипак, нерегулисане отпадне воде представљају велике опасности и претње са циљем одрживог развоја, посебно у клими која се евидентно мења и носи природне непогоде са катастрофалним последицама. У контексту одрживог развоја заштићених подручја, важне су предложене мере, које се тичу побољшања доступности и квалитета воде, управљања отпадним водама и очување екосистема. *До 2030. године, циљ је побољшање квалитета воде, смањење загађења, елиминисање, одлагање и минимизирање ослобађања опасних хемикалија и материјала, преполовити проценат непречишћене отпадне воде и знатно повећање рециклаже и безбедну поновну употребу,(...)До 2020. године, циљ је заштитити и обновити водене екосистеме укључујући планине, шуме, мочваре, реке и језера(...), подржати и ојачати учешће у управљању локалних заједница у побољшању воде и канализације. Еко-културни туризам, у својој природи, претпоставља вредносне системе који налажу етичку употребу заједничких ресурса, јављајући се и као промотер пожељних вредности. Ефикасно коришћење воде у сектору туризма, заједно са одговарајућим мерама безбедности, управљања отпадним водама, контрола загађења и технолошке ефикасности, може бити кључ за очување нашег најдрагоценијег ресурса (UNWTO, 2015).*

Приступачна и чиста енергија. Енергија је централно важно

питање и можда највећи изазов са којим се свет данас суочава. Инвестиције у одрживе системе енергије обезбеђују већу безбедност, мању осетљивост на климатске промене,

развој креативности и иновација, производњу хране, повећање прихода, јер приступ енергентима за све је од суштинског значаја. Сходно томе, (UNWTO, 2015) наводи да туризам, као грана која је доста енергетски интензивна, *промовишући здраве и дугорочне инвестиције у обновљиве извора енергије, може помоћи да се смањи емисија гасова ефекта стаклене баште, ублажавање климатских промена уз доприносе иновативним и новим енергетским решењима у урбаним, регионалним и удаљеним областима.*

Одржива енергија је блиско повезана са смањеним загађењем, еколошки је чиста и претпоставља мање негативне утицаје на заштићена подручја природе. У том смислу, свако домаћинство на микро скали, може покренути «зелене» начине «хватања енергије», уважавајући пермакултурне⁵⁸ етичке принципе, макар за потребе домаћинства. Ово је етички значајан аспект, који еко-културни туризам односно посетиоци додатно вреднују, са циљем проналажења аутентичне, нетакнуте и очуване природе.

Пристојни послови и економски раст. Повећана незапосленост на светском нивоу довела је до потребе за разматрањем нових оквира развојних политика. Идеја је да се постепено подиже стопа запослености *кроз стварање нових радних места, промоцијом развојних политика које подржавају продуктивне активности, отварање нових радних места, предузетништво, креативност и иновације, и подстицање раста микро, малих и средњих предузећа, укључујући и приступ финансијским услугама. До 2030., циљ је да развојне политике буду осмишљене тако да спроводе политику која доприноси одрживом развоју, који ствара радна места и промовише локалну културу и производе.* Микро и мала предузећа представљају друштвене покретаче развоја, а у контексту еко-културног туризма претпостављају коришћење природних и културних ресурса на креативне и иновативне начине. Понуда може укључити еко-културне руте, које повезују и мале локалне традиционалне произвођаче креативних

---

⁵⁸ Дисциплина о самоодрживом развоју и стварању независних микро система, покренута 70-тих година. Ослања се на традиционална знања и у потпуности сетом етичких принципа даје одговоре за изазове у постизању одрживог развоја.

израза и иновација из сегмента ККИ. Еко-културна понуда у том смислу треба да обједињено обухвати природно и културно наслеђе. Потребно је и омогућити веће секторско повезивање нпр: приватне предузетнике који стварају, уз активистички приступ промоцију и заштиту животне средине, постижући видљивост кроз манифестације и догађаје и сл. Према UNWTO (UNWTO, 2015) *туризам је један од покретача светског економског раста, јер тренутно обезбеђује 1 од 11 радних места широм света.*

*Инвестиције у инфраструктуру - транспорт, наводњавање, енергетику и информационо-комуникационе технологије - су од кључног значаја за постизање одрживог развоја и јачање заједнице у многим земљама. Познато је да раст продуктивности и прихода, претпоставља и улагања у здравство, образовање и неопходну инфраструктуру. Инклузивни одрживи привредни развој претпоставља и омогућава повећање животног стандарда. Деловањем креативних и иновативних предузетничких активности, боља међусекторска и међуресорна повезаност, поред свега наведеног, јесу претпоставке за здрав развој еко-културног туризма, који заједно са другим делатностима из ККИ индустрија има потенцијал да обезбеди позитивне екстерне ефекте за развој привреде али и одрживи развој заштићених подручја. Како Микић наводи (2015) *естетизација традиционалних облика производње заснована на софистицираном дизајну може дати допринос диверсификацији индустрије и стварању додате вредности.* Према томе ККИ заједно са еко-културним туризмом, као промотивним алатом, имају моћ покретања развоја привреде. Сектор туризма, *такође може подстаћи националне владе да унапреде своју инфраструктуру, чинећи их више одрживим, ресурсно ефикасним и чистим, као средства помоћу којих би могли да се привуку туристи и други извори страних инвестиција. Ово би, такође, требало да олакша даље одрживу индустријализацију, неопходну за економски раст, развој и иновације* (UNWTO, 2015).*

Смањити неједнакост унутар и између држава. Економски раст није довољан фактор за смањење сиромаштва уколико не укључује све димензије одрживог развоја. Еко-културни туризам обједињено третира питања природног и културног наслеђа, стварајући простор за креирање нових радних места и бољих услова за живот. Како би се смањила неједнакост политика треба да буде универзална у принципу обраћања пажње на потребе угрожених и маргинализованих група(...).Важно је спровођење принципа специјалног и различитог третмана за земље у развоју, посебно најмање развијене земље, у складу са споразумима Светске трговинске организације. Према UNWTO (UNWTO, 2015), туризам је такође ефикасно средство за земље у развоју да учествују у глобалној економији. Током 2014., најмање развијене земље (LDC- less developed countries) добиле су осам пута више- 16,4 милијарди долара у извозу из међународног туризма, за разлику од 2,6 милијарди долара из 2000. године. Туризам је, према томе, јако важан стуб економије чинећи 7% од укупног извоза код многих (LDC).

Учинити градове инклузивним, сигурним, отпорним и одрживим. Према сумираним циљевима: До 2030. године, пожељно је повећати инклузивну и одрживу урбанизацију и способност за партиципативно, интегрално и одрживо планирање људских насеља и управљања у свим земљама(...)

Потребно је ојачати напоре заштите и очувања културног и природног наслеђа(...).До 2030. године, обезбедити универзални приступ безбедним, инклузивним и приступачним, зеленим и јавним површинама, посебно за рањиве групе.

Циљеви треба да подрже и позитивне економске, социјалне и еколошке везе између урбаних, пери-урбаних и руралних подручја кроз јачање националне и регионалне развојне

политике, кроз интегрисане политике и планове према инклузији, ефикасном коришћењу ресурса, уз ублажавање и прилагођавање климатским променама и отпорност на катастрофе. Предлаже се усклађивање са Оквиром за смањење ризика од катастрофа 2015-2030., кроз холистичко управљање ризиком од катастрофа на свим нивоима. На основу сумираних циљева које је потребно остварити, констатујем да је ново системско решење са стратегијама повезивања и партиципативним облицима управљања (заједно са креирањем нових рута, и управљањем ризика наслеђа и посетама), идеалан одговор за постизање жељених циљева. Еко-културни туризам на добар начин повезује културно и природно наслеђе, како у урбаним, тако и у пери-урбаним и руралним зонама. Такође, ове различите зоне су природно повезане заштићеним подручјима тако да се формира идеалан простор за тестирање препорука, које ће бити предложене у петом и шестом поглављу доктората, који се односе на студију случаја НП Ђердап и моделовање нових системских решења. Моделовање, поред партиципативног управљачког оквира, даје препоруке које се тичу развоја еко-културног тржишта формирањем нових производа, уз неопходне препоруке за креирање превентивних мера за управљање ризицима наслеђа. То је осмишљено кроз креирање посебних врста пулова у осигурању, са циљем поделе потенцијалних ризика од катастрофа, које могу погодити заштићена подручја са припадајућим наслеђем.

Предности и шансе урбаних средина огледају се у томе што градови представљају приступачније хабове (чворишта): идеја, креативности, трговине, продуктивности, науке, образовања, здравства, генерално друштвеног развоја и сл. Социјална и економска перспектива а све више и културна су кроз одрживи развој прилично заступљене категорије. Ипак, мане и недостаци градова се огледају у растућем нивоу загађења, мању радних места, честој потреби за новом инфраструктуром, одржавањем, гужвама у саобраћају и сл. *Изазови у градовима могу бити превазиђени на начин који им омогућава да наставе да напредују и расту, уз истовремено побољшање коришћења ресурса и смањење загађења и сиромаштва.* Идеја је да у будућности градови створе могућности за све становнике, којима ће бити омогућен приступ основним услугама енергије, становања, превоза, и повољних животних услова. Уједно, синергија коју је могуће остварити деловањем еко-културног туризма са побочним гранама, на добар начин је у могућности да одговори на изазове са којима се суочавају градови. UNWTO наводи да

одрживи туризам има потенцијал да унапреди урбану инфраструктуру и универзалну доступност, промовишући регенерацију подручја и очување културног и природног наслеђа, као средства од којих зависи. *Већа улагања у зелене инфраструктуре би требало да резултирају паметнијим и еколошким градовима од којих становништво и туристи могу имати користи* (UNWTO, 2015).

Осигурати одрживе обрасце потрошње и производње. Овај циљ еко-културни туризам у потпуности и пуној снази подржава својом природом. Одржива потрошња и производња претпостављају *промоцију ресурса и енергетске ефикасности, одрживе инфраструктуре, обезбеђивање приступа основним услугама, зелених и пристојних послова и бољи квалитет живота за све.* Имплементација овог циља претпоставља и помаже да се постигну: *укупни развојни планови, смањења будућих економских, еколошких и социјалних трошкова, уз јачање економске конкурентности и смањење сиромаштва.* Развој еко-културног туризма, који претпоставља повезивање еколошког, креативног и културног ресурса, кроз разне форме међусекторског деловања, доприноси креирању нових производа, радних места, и апсолутној промоцији овог циља. Такође, то претпоставља употребу природног и културног наслеђа на најбољи начин, обезбеђујући одрживи развој заштићених подручја. Почетна претпоставка у потциљевима је *усвајање десетогодишњег оквира за одрживу производњу и потрошњу(...) До 2030., кроз постизање одрживог управљања и ефикасног коришћења природних ресурса(...) До 2030. године, циљ је значајно смањити стварање отпада кроз превенцију, смањење, рециклажу и поновну употребу(...) До 2030. године, обезбедити да људи свуда имају релевантне информације и свест о одрживом развоју и начину живота у складу са природом(...) Обезбедити подршку земљама у развоју да ојачају своје научне и технолошке капацитете да крену у правцу одрживог обрасца потрошње и производње.*

И последњи, можда уједно и најзначајнији потциљ на који у потпуности еко-културни туризам одговара односи се на *развој и имплементацију алата за праћење*

утицаја на одрживој развој од стране одрживог туризма који ствара радна места и промовише локалну културу и производе. Сви потциљеви отварају могућност за фактичко увођење еко-културног туризма у локалне, регионалне и националне политике с обзиром да он у својој суштини претпоставља жељени вид продукције и конзумације, која је у складу са принципима одрживог развоја и одрживости. На тај начин он обезбеђује и одрживи развој заштићених подручја са припадајућим наслеђем. *Програм одрживог развоја туризма (STP) са 10-годишњим оквиром; Програм одрживе потрошње и производних образаца (10IFP) има за циљ развијање таквог SCP праксе, укључујући и ресурсе ефикасне иницијативе која резултира појачаним економским, социјалним и еколошким резултатима (UNWTO, 2015).*

Акција за климатске промене. У фокусу је јачање отпорности и способности адаптације на климатске опасности, у вези са природним катастрофама у свим земљама. Предлози се огледају у бољој интеграцији мера климатских промена у националним политикама, стратегијама и плановима; образовању, подизању свести, капацитета (људских и институционалних) како би могли да се адаптирају на настале промене и смање нежељене негативне утицаје. Један од циљева усмерен је на обавезе које се односе на развијене земље у вези са препорукама Оквирне конвенције Уједињених нација о климатским променама у циљу мобилисања заједничких 100 милијарди долара годишње(...) До 2020. године средства треба да се прикупе из свих извора, како би се могло одговорити на потребе земаља у развоју у контексту значајних акција ублажавања ризика, који прете и угрожавају заштићена подручја, што би обезбедило операционализацију Фонда Зелене климе кроз капитализације у најкраћем могућем року. У контексту студије случаја Ђердап и доприноса одрживом развоју заштићених подручја, можда не овај пут директно посредством еко-културног туризма, али свакако развојем партнерства и креирањем неких нових видова «одрживог осигурања», створила би се могућност да се осигуравају заштићена подручја са

припадајућим наслеђем, које представља предуслов за формирање нових производа / еко-културних рута. Више речи у вези са идејом формирања пулова у осигурању, са циљем управљања ризицима наслеђа биће дато у оквиру шестог дела који се односи на моделовање новог системског решења.

Живот под водом. Иако се овај циљ посебно односи на океане и мора, у контексту ове дисертације и студије случаја НП Ђердап, те доприноса еко-културног туризма, циљ треба сматрати значајним због Дунавског тока, који повезује велики број земаља и улива се у Црно Море. *До 2025. године идеја је спречити и значајно смањити загађења сваке врсте, нарочито од активности на копну, укључујући и морске отпатке и нутријенте загађења(...)* До 2020. године предвиђа се одрживо управљање и заштита морских и приобалних екосистема како би се избегли значајни негативни утицаји(...)*До 2020. године, потребно је регулисати нелегални, непријављени и нерегулисани риболов(...)* До 2030. године, предвиђено је повећање економске користи за острвске, земље у развоју и најмање развијене земље кроз одрживо коришћење морских и водених ресурса, укључујући и одрживо управљање рибарством, аквакултуром и туризмом. Еко-културни туризам кроз разноврсне понуде речних спортова, наутичких рута, може имати позитивни импакт када је реч о одрживом коришћењу Дунава. Уједно, еко-културни туризам спаја ова питања са природним и богатим културним наслеђем, које је углавном у оквирима НП Ђердап позиционирано на Дунавској обали.

Живот на земљи. Претпоставља одрживо управљање шумама, борбу против дезертификације, заустављање деградације земљишта, заустављање губитка биодиверзитета. Према активностима предвиђено је очување заштићених

подручја. До 2020. године потребно је обезбедити очување, обнављање и одрживо коришћење земаљских и слатководних екосистема и њихових услуга, посебно шума, мочвара, планина, у складу са обавезама према међународним споразумима(...)До 2020. године, промовисати имплементацију одрживог управљања свим врстама шума, зауставити сече шума, обновити деградирани шуме и повећати пошумљавање глобално(...)До 2030. године, потребно је активирати борбу против суше, обновити деградирани земљиште, укључујући и земље које имају проблем са пустињама, сушама и поплавама. Еко-културни туризам кроз боље међусекторско повезивање релевантних институција, кроз усвајање акционих планова управљања ризицима, може учинити доступним природно и културно наслеђе. Операционализација поменутог тока може бити потпомогнута развојем нових производа еко-културних рута, уз промоцију вредности које се тичу очувања и одрживог коришћења животне средине, фер расподеле, очувања биодиверзитета и културне разноликости. Посебно значајно, у контексту студије случаја НП Ђердап, јесте укључивање ЈП Ђердап у процесе, кроз партнерства са приватним и цивилним сектором. Више речи о томе ће бити у предложеном моделовању новог системског решења и у делу доктората који детаљније анализира студију случаја НП Ђердап (поглавља: 5 и 6.).

Промоција праведности, мира и инклузивног друштва са циљем смањења насиља и обезбеђења фундаменталних слобода широм света. Будући да је еко-културни туризам носилац културних и природних вредности, кроз своју понуду обезбеђује на еко-културном тржишту контакт и интеракцију између посетилаца и локалног становништва. На тај начин еко-културни туризам постаје изврсни „културни дипломата“, обезбеђујући размену знања различитих култура кроз интеркултурни дијалог и промоцију идеја о мирном, инклузивном, праведном и ненасилном друштву.

Стварање глобалних партнерстава за ostvarivanje циљева

održivog razvoja. Како би програми одрживог развоја били успешно имплементирани, они претпостављају усаглашено заједничко деловање између свих сектора. У том смислу се истиче значај партнерства, који је и у 5. поглављу ове дисертације посебно наглашен кроз моделовање новог системског решења. Партиципативно управљање, са применом стратегије повезивања, може омогућити боље услове за постизање одрживог развоја заштићених подручја.

Еко-културни туризам својим деловањем подстиче локални, регионални и национални развој, али и међународну сарадњу, уз већу инклузију рањивих група кроз креирање нових радних места. Потребна су партнерства која ће *бити изграђена на заједничким принципима, вредностима, визијама, и циљевима који у фокус стављају људе и планету.* Механизми утицаја еко-културног туризма су велики и очигледни. Добро постављени партиципативни облици управљања могу имати позитиван допринос са јасном повратном спрегом у седамнаест сумираних потциљева који се тичу: *финансија, трансфера технологије, подизања капацитета, трговине, прикупљања података, мапирања и мониторинга, као и мулти-стејкхолдерских повезивања.*

Када све наведене циљеве одрживог развоја ставимо у национални контекст, на основу резултата емпиријских истраживања, а посебно теренских истраживања на територији НП Ђердап која су омогућила дубинску и детаљну анализу ситуације, могу се препознати главни изазови одрживог развоја у Србији. У контексту заштићених подручја с припадајућим природним и културним наслеђем, може се рећи да су они углавном повезани са економским стубом. Највећи проблем свих националних паркова у Србији односи се на финансијско пословање. Следећи проблем се огледа у *ad hoc* менаџменту (управљању парком: посетиоцима, ризицима, недовољна сарадња) и недовољним људским капацитетима (организације ЈП Ђердап и депопулације дестинације). Овај проблем додатно утемељују и одлуке Владе РС у вези са забраном запошљавања. Може се

констатовати да је међународна сарадња боља него домаћа. Такође, не постоји развијено туристичко тржиште, као ни тржиште алтернативних облика туризма, као што је еко-културни. Постоје велики потенцијали у виду атракција на које могу да се ослањају нови туристички производи, који ће привлачити посетиоце. Дугорочна претпоставка је да ће број посетилаца опадати, уколико се оређене мере не предузму.

У даљем делу текста издвојена су 2 проблема која неповољно утичу на одрживост националних паркова Србије и њихов одрживи (туристички) развој:

1) Финансијски изазови пословања који потенцијално доводе до нарушавања осталих стубова одрживог развоја, па и саме одрживости националних паркова у Србији (будући да су НП принуђени на самофинансирање). У питању је економски стуб одрживог развоја, који је угрожен.

2) Потенцијални пад будућих посета, на примеру НП Ђердап. Овај сценарио односи се на негативни тренд у туризму, који може имати директно неповољне импликације на одрживи развој заштићеног подручја на примеру НП Ђердап. Ипак, резултати анализе ове тачке морају бити узети са резервом, због дискутабилне тачности статистичких података, на које је анализа ослоњена.

3.3. Изазови финансијског пословања националних паркова у Србији

У делу који се односио на заједничко наслеђе, позвала сам се на економско вредновање наслеђа, које укључује материјалне и нематеријалне аспекте. Теоријски део је био у функцији указивања значаја нематеријалних елемената и вредности. Предмет овог дела докторског рада је финансијска анализа пословања националних паркова Србије. Анализа се заснива на утврђивању функционалних односа који постоје између позиција биланса стања и биланса успеха, са циљем добијања веродостојне оцене финансијске позиције сваког посматраног националног парка. Наведени финансијски извештаји, који су послужили као неопходни улазни подаци за анализу (националних паркова у Србији), јавно су доступни на сајту Народне банке Србије (НБС, 2016).

Финансијска анализа спроведена у наредном делу доктората укључује квантификовање и оцену финансијског положаја и ефикасности пословања националних паркова. Основни циљ ове анализе је сагледавање слабости које могу довести до

финансијских проблема у националним парковима у будућем периоду, како би се на време предузеле адекватне мере за њихово отклањање.

Саставне делове наведене финансијске анализе чине: анализа финансијског, имовинског и приносног положаја предузећа.

Анализа финансијских извјештаја може се дефинисати као процес примене различитих средстава и техника помоћу којих се подаци из финансијског извештаја претварају у употребљиве информације значајне за управљање.

3.3.1. Финансијски положај НП Србије

Финансијски положај предузећа је одређен стањем финансијске равнотеже, задужености, солвентности и одређивањем реалне вредности сопственог капитала (Тушевљак, Родић, 2003).

Изражава се обимом и структуром средстава и капитала, као и њиховим међуодносима - који се исказују у билансу стања и билансу успеха предузећа. Поред ова два извештаја, такође се користи и биланс новчаних токова, који обухвата приливе и одливе готовине.

У анализи финансијског положаја предузећа најзначајније место заузима анализа финансијске равнотеже. Анализа финансијске равнотеже је директно повезана са начелом стабилности финансијске политике. Финансијска равнотежа омогућава да се оцени квалитет финансијског управљања, првенствено у домену усклађивања рокова између расположивости извора финансирања и рокова везивања (имобилизације или доспећа) средстава предузећа.

Уколико су обим и рокови везивања средства предузећа једнаки обиму и времену расположивости извора финансирања каже се да предузећа има финансијску равнотежу. Имајући у виду да се код анализе финансијске равнотеже предузећа посматра једнакост средстава и извора финансирања полазни параметар за ову анализу су биланси стања предузећа за најмање три претходна обрачунска периода.

У наредном делу рада је анализирана дугорочна и краткорочна финансијска равнотежа националних паркова у Србији.

За потребе анализе финансијске равнотеже биланс стања се мора прилагодити тако да средства на страни активе буду разграничена по роковима доспећа: на ликвидна, краткорочно везана средства и дугорочно везана средства (укључујући и трајно везана средства). Средства на страни пасиве треба да буду разграничена по роковима расположивости: на краткорочне изворе финансирања, сопствене и дугорочне изворе финансирања. Оцена краткорочне финансијске равнотеже врши се стављањем у однос ликвидних и краткорочних средства са једне стране и краткорочних обавеза са друге стране.

Краткорочна финансијска равнотежа постоји ако је овај однос једнак јединици. У следећој табели (Табела 8.) приказан је обрачун рација краткорочне финансијске равнотеже.

Табела 8. Краткорочна финансијска равнотежа националног парка Ђердап

	2011	2012	2013	2014
1. Краткорочно везана средства(1.1. +1.2+1.3)	39.873	56.907	70.090	55.920
1.1 Краткорочна потраживања	28.969	39.836	57.600	29.121
1.2. Готовина и готовински еквиваленти	9.390	15.779	11.101	23.597
1.3. Активна временска разграничења	1.514	1.292	1.389	3.202
2. Краткорочни извори финансирања (2.1+2.2)	95.235	124.928	121.927	102.357
2.1. Краткорочне обавезе	95.235	124.928	121.927	102.357
2.2. Пасивна временска разграничења				
Однос краткорочно везаних средстава и краткорочних извора финансирања (1/2)	0,419	0,456	0,575	0,546
РЕФЕЕНТНА ВРЕДНОСТ- Краткорочна финансијска равнотежа (Веће или једнако ...)	1	1	1	1

Извор: Калкулација аутора на основу података из биланса стања преузетих са www.nbs.rs

Однос краткорочно везаних средстава и краткорочних извора финансирања у посматране четири године се кретао у интервалу 0,419-0,575, односно краткорочно везана средства су била знатно мања од краткорочних извора финансирања.

На основу наведених показатеља може се закључити да НП Ђердап у посматраном периоду није обезбедио краткорочну финансијску равнотежу, тј. покриће краткорочних обавеза.

Имајући у виду специфичност пословања националних паркова у односу на остала предузећа, угрожене краткорочне обавезе не морају бити показатељ који неопходно угрожава опстанак организације. Због природе пословања (штеточина нпр. губар, изазвао је увећање субвенције, то је имплицирало нагли скок у виду субвенција, које су паркови захваћени штеточином добили. То свакако није реални показатељ пословања. Са друге стране, будући да НП остварују добит кроз продају дрва, треба имати у виду и залихе дрва, (јер продаја се реализује до краја фискалне године). Ипак, циљ је да се даље изврши поређење пословања националног парка Ђердап са пословањем остала три национална парка за које поседујемо информације на основу биланса стања и биланса успеха.

Однос краткорочно везаних средстава и краткорочних извора финансирања националних паркова Фрушка гора, Копаоник и Тара приказан је у следећој табели.

Табела 9. Краткорочна финансијска равнотежа националног парка Фрушка гора, Копаоник и Тара

	2011	2012	2013	2014
Национални парк Фрушка гора	0,738	0,594	0,429	0,328
Национални парк Копаоник	1,527	2,283	1,848	2,839
Национални парк Тара	0,211	0,249	0,365	0,439

Извор: Калкулација аутора на основу података из биланса стања преузетих са www.nbs.rs

Из Табеле 9. види се да је једино национални парк Копаоник обезбедио краткорочну финансијску равнотежу (рацио вредност преко 1, у посматраним годинама). Да би се утврдило на који начин је то постигнуто, треба располагати информацијама у вези са пословним активностима и њиховим представљањем у билансима.

Дугорочна финансијска равнотежа предузећа је анализирана одређивањем коефицијента дугорочне финансијске равнотеже. Ови показатељи значајни су због будућих пројекција и контроле, са циљем обезбеђивања ликвидности. Наиме, контрола краткорочне финансијске равнотеже представља контролу текуће ликвидности, док контрола дугорочне равнотеже представља контролу услова за одржавање ликвидности.

Коефицијент дугорочне равнотеже добијен је стављањем у однос дугорочно везане имовине и трајног и дугорочног капитала.

Табела 10. Дугорочна финансијска равнотежа Националног парка Ђердап

1. ДУГОРОЧНО ВЕЗАНА ИМОИНА (1.1 + 1.2)	4.393.332	4.405.709	4.502.739	4.439.072
---	------------------	------------------	------------------	------------------

1.1. Стална имовина	4.375.658	4.396.092	4.499.221	4.430.050
1.2. Залихе	17.674	9.617	3.518	9.022
2. ТРАЈНИ ДУГОРОЧНИ КАПИТАЛ (2.1+2.2.+2.3.)	4.343.091	4.344.326	4.457.167	4.398.080
2.1. Капитал	4.333.098	4.338.119	4.445.337	4.387.187
2.2. Дугорочна резервисања	8.791	6.068	11.830	10.893
2.3. Дугорочне обавезе	1.202	139		
ДУГОРОЧНА ФИНАНСИЈСКА РАЗВНОТЕЖА (1/2)	1,012	1,014	1,010	1,009
РЕФЕРЕНТНА ВРЕДНОСТ - Дугорочна финансијска равнотежа (Мање или једнако ...)	1	1	1	1

Извор: Калкулација аутора на основу података из биланса стања преузетих са www.nbs.rs

Претпоставка је да је финансијске равнотежа успостављена, уколико је овај коефицијент једнак јединици, односно ако су дугорочно везана средства једнака квалитетним изворима финансирања. Када су квалитетни извори финансирања већи од дугорочно везаних средстава, тада је створена сигурност за одржавање ликвидности на дуги рок.

Коефицијент дугорочне финансијске равнотеже је у посматраним годинама био већи од један. На основу овог показатеља могло би се закључити да национални парк није створио услове за одржавање перманентне ликвидности, иако одступања од референтне вредности нису драстична.

Однос дугорочно везане имовине и трајног дугорочног капитала националних паркова Фрушка гора, Копаоник и Тара приказан је у табели 11. Коефицијент дугорочне финансијске равнотеже је у посматраним годинама био мањи од један једино код националног парка Копаоник. То значи да је једино овај национални парк у посматраном периоду створио услове за одржавање перманентне ликвидности. Моделу националног парка Копаоник би требало да теже и остали национални паркови.

Табела 11. Дугорочна финансијска равнотежа националног парка Фрушка гора, Копаоник и Тара

НП	2011	2012	2013	2014
Национални парк Фрушка гора	1,014	1,020	1,032	1,043
Национални парк Копаоник	0,999	0,997	0,997	0,996
Национални парк Тара	1,016	1,010	1,010	1,006

Извор: Калкулација аутора на основу података из биланса стања преузетих са www.nbs.rs

3.3.2. Ликвидност и солвентност националних паркова

Ликвидност се дефинише као способност предузећа да (расположивом ликвидном имовином) обезбеди измиривање доспелих краткорочних обавеза. У ширем смислу ликвидност представља способност претварања делова имовине из једног облика у други, односно то је способност циркулисања имовине (пре свега обртних средстава). У ужем смислу ликвидност означава способност неновчане имовине да се претвори у новац.

Неки од основних показатеља ликвидности које у склопу континуираног праћења ликвидности треба рачунати су:

1. коефицијент опште (текуће) ликвидности (у однос се узимају: обртна имовина / краткорочне обавезе),
2. коефицијент убрзане ликвидности (обртна средства, залихе / краткорочне обавезе),
3. коефицијент тренутне ликвидности (новчана средстава / текуће обавезе).

Наведена рација⁵⁹ за четири национална парка Србије израчуната су у табели 12.

Коефицијент текуће ликвидности показатељ је ликвидности највишег степена јер се добија као однос обртне имовине и краткорочних обавеза, односно покрића и потреба за капиталом у року од године дана. Овај показатељ мери способност предузећа да подмири своје краткорочне обавезе. Задовољавајућа вредност коефицијента текуће ликвидности је она која не одступа значајно од индустријског просека, а уколико индустријски просек није познат, тада би коефицијент опште ликвидности требао бити већи од 2. У овом случају референтна вредност коефицијента текуће ликвидности је 2.

Коефицијент убрзане ликвидности се добија као однос обртних средстава умањених за залихе и краткорочне обавезе. Показатељ не узима у обзир залихе и стога је прецизнији као мера ликвидности. Коефицијент убрзане ликвидности омогућава да се доносе закључак о томе да ли предузеће има довољно краткорочних средстава да подмири доспеле обавезе без продаје залиха. Као и код коефицијента текуће ликвидности, пожељна вредност овог показатеља је она која не одступа значајно од индустријског просека.

---

⁵⁹ Рациа се израчунавају дељењем поменутих категорија, које су узете за сваки показатељ. На тај начин добијају се коефицијенти са референтним вредностима.

Уколико индустријски просек није познат, тада пожељна вредност коефицијента убрзане ликвидности треба да буде минимално једнака 1.

Коефицијент новчане ликвидности утврђује се стављањем у однос новчаних средстава и текућих обавеза. Готовина и новчани еквиваленти имају висок степен ликвидности, стога њихово учешће у краткорочно расположивој ликвидној имовини пружа већу и бржу ликвидност. Обично предузећа не теже да располажу имовином у готовини и новчаним еквивалентима у толикој мери да обезбеде у потпуности измирење доспелих краткорочних обавеза. Отуда је овај показатељ по правилу мањи од један. Стандардно правило је да се вредност овог показатеља креће до висине 0,5 коефицијента тренутне ликвидности (Малешевић, Вранковић 2007). То значи до 50% покривености краткорочних обавеза доспелих за плаћање, готовином и новчаним еквивалентима.

Табела 12. Показатељи ликвидности националних паркова Ђердап, Фрушка гора, Копаоник и Тара

	2011	2012	2013	2014
Коефицијент опште (текуће) ликвидности				
Национални парк Ђердап	0,604	0,532	0,604	0,634
Национални парк Фрушка гора	1,142	0,912	0,829	0,749
Национални парк Копаоник	1,842	2,562	2,012	2,866
Национални парк Тара	0,864	0,582	0,724	0,992
Коефицијент убрзане ликвидности				
Национални парк Ђердап	0,403	0,445	0,563	0,515
Национални парк Фрушка гора	0,729	0,582	0,415	0,319
Национални парк Копаоник	1,508	2,208	1,823	2,820
Национални парк Тара	0,210	0,244	0,361	0,430
Коефицијент тренутне ликвидности				
Национални парк Ђердап	0,099	0,126	0,091	0,231
Национални парк Фрушка гора	0,264	0,287	0,235	0,147
Национални парк Копаоник	0,759	0,934	0,841	0,698
Национални парк Тара	0,004	0,029	0,127	0,091

Извор: Калкулација аутора на основу података из биланса стања преузетих са www.nbs.rs

На основу показатеља ликвидности може се закључити да за разлику од остала три парка, национални парк Копаоник је у периоду 2011-2014 године имао ликвидност на задовољавајућем нивоу.

Солвентност или платежна способност предузећа састоји се у његовој способности да измири обавезе, било када. Коефицијент солвентности је једнак количнику пословне

имовине и укупних дугова. Ако је резултат једнак или већи од 1 предузеће може да измири укупне дугове и преостаје му део имовине.

Табела 13. Коефицијент солвентности

	2011	2012	2013	2014
Национални парк Ђердап	1,079	1,047	1,097	1,106
Национални парк Фрушка гора	1,230	1,289	1,163	1,249
Национални парк Копаоник	3,809	4,504	3,067	4,792
Национални парк Тара	1,078	1,154	1,282	1,555

Извор: Калкулација аутора на основу података из биланса стања преузетих са www.nbs.rs

Пословна имовина националних паркова је била већа од дугова. Солвентност националног парка Ђердап је расла у току посматране четири године, што значи да НП Ђердап успева да измирује обавезе.

3.3.3. Анализа имовинског положаја НП Ђердап

Имовински положај националних паркова ће бити анализиран на основу:

1. анализе структуре (структура укупне активе, структура пословне активе и структура оперативне активе);
2. анализе фиксне имовине (структура фиксне имовине, дотрајалост фиксне имовине, техничка опремљеност и искоришћење капацитета);
3. анализе обртне имовине (структура обртне имовине и брзина обрта);
4. анализе обрта пословне имовине и рока повраћаја.

Када се анализира структура обртне имовине, обртна имовина се групише према степену ликвидности, односно према брзини трансформације појединих облика обртне имовине у готовину.

Биланс стања приказује финансијски положај предузећа на одређени дан, односно ниво активе и обавеза и стање акцијског капитала.

Актива приказује средства (имовину) тј. материјалну конструкцију, а пасива изворе средстава (капитал) тј. финансијску конституцију предузећа.

Биланс стања указује на квантитет средстава, путем збира активе и пасиве, и на квалитет средстава, и извора средстава кроз структуру активе и пасиве.

Да би се направила квалитетна анализа финансијског стања националних паркова Србије потребно је обезбедити везане билансне извештаје за најмање три протекла

периода. Анализа биланса стања националних паркова Србије биће извршена на основу биланса за период 2011-2014 године.

Активу чине стална и обртна (текућа) имовина. Обртна имовина је имовина од које се очекује да ће се реализовати у редовном пословном циклусу у току дванаест месеци од датума састављања биланса. Сва друга имовина је стална имовина, тј. материјална, нематеријална и дугорочна финансијска имовина (Мићин, 2008).

У наредној табели приказано је кретање пословне имовине и биолошких средстава и учешће биолошких средстава у пословној имовини.

Табела 14. Учешће биолошких средстава у пословној имовини

		2011	2012	2013	2014
Национални парк Ђердап	1. Пословна имовина	4.438.326	4.469.254	4.579.094	4.500.437
	2. Биолошка средства	4.226.642	4.244.100	4.248.383	4.232.360
	(2/1)%	95,23%	94,96%	92,78%	94,04%
Национални парк Фрушка гора	1. Пословна имовина	2.864.450	2.547.804	2.477.892	2.513.877
	2. Биолошка средства	1.398.390	1.235.830	1.189.533	1.200.501
	(2/1)%	48,82%	48,51%	48,01%	47,75%
Национални парк Копаоник	1. Пословна имовина	3.637.557	3.644.992	3.652.680	3.652.680
	2. Биолошка средства	3.571.732	3.571.732	3.571.887	3.574.278
		98,35%	97,99%	97,79%	97,85%
Национални парк Тара	1. Пословна имовина	8.166.598	8.151.671	8.176.863	8.165.159
	2. Биолошка средства	7.818.865	7.825.494	7.828.297	7.827.985
	(2/1)%	95,74%	96,00%	95,74%	95,87%

Извор: Калкулација аутора на основу података из биланса стања преузетих са www.nbs.rs

Биланси стања сва четири национална парка показују да се вредност пословне имовине није у значајнијој мери мењала у периоду 2011-2014 године.

Значајно учешће у пословној активи националних паркова имају биолошка средства. Биолошка средства обухватају шуму и вишегодишње засаде, док у националном парку Фрушка гора, поред шуме и вишегодишњих засада један мањи део биолошких средстава обухвата основно стадо (0,51% биолошких средстава у 2014).

За разлику од остала три, национални парк Фрушка гора у пословној активи има значајно учешће некретнина, постројења и опреме. На основу података из напомена уз финансијске извештаје може се закључити да у оквиру ове ставке биланса стања највеће учешће имају земљишта.

Посматрајући вредност пословне имовине и површине националних паркова може се закључити да национални парк Ђердап има најмању вредност пословне имовине по хектару

Табела 15. Пословна имовина по хектару

Национални парк	Површина (хектара)	Однос пословне имовине (у 000 динара) и површине			
		2011	2012	2013	2014
Ђердап	63.786,48	69,58	70,07	71,79	70,55
Фрушка гора	26.672,00	107,40	95,52	92,90	94,25
Копаоник	11.969,04	303,91	304,54	305,18	305,18
Тара	24.991,82	326,77	326,17	327,18	326,71

Извор: Калкулација аутора на основу података из биланса стања преузетих са www.nbs.rs

Укупан капитал националних паркова у 2014 години је износио 18.340.207 хиљада динара.

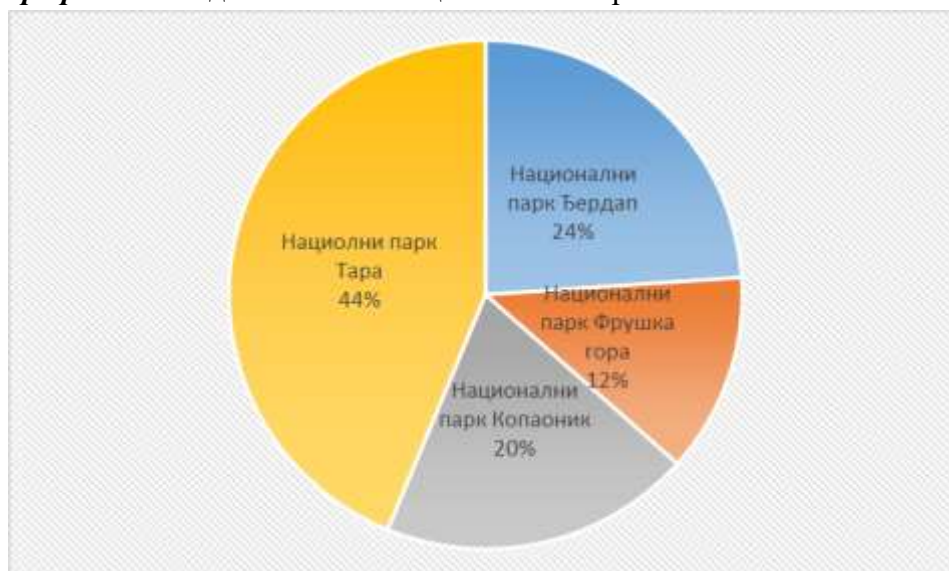
Табела 16. Капитал националних паркова у периоду 2011-2014 године

	2011	2012	2013	2014
Национални парк Ђердап	4.333.098	4.338.119	4.445.337	4.387.187
Национални парк Фрушка гора	2.677.559	2.384.845	2.319.562	2.320.097
Национални парк Копаоник	3.603.256	3.606.557	3.610.312	3.609.838
Национални парк Тара	8.007.644	8.007.198	8.015.757	8.024.301
УКУПНИ КАПИТАЛ	18.621.557	18.336.719	18.390.968	18.340.207

Извор: Калкулација аутора на основу података из биланса стања преузетих са www.nbs.rs

Графикон 1. Удео капитала националних паркова

У укупном капиталу исказаном у финансијским извештајима на дан 31.12.2014. националних паркова Србије највеће учешће има национални парк Тара са 44%, затим следе национални парк Ђердап са учешћем од 24%, национални парк Копаоник са учешћем од 20% и Национални парк Фрушка гора са учешћем од 12%.

3.3.4. Профитабилност

Профитабилност националног парка ће бити оцењена на основу коефицијента профитабилности. Коефицијент профитабилности представља однос нето добитка (губитка) и укупног прихода, а његове вредности су приказане у следећој табели. Он представља меру финансијских перформанси компаније и њене способности да повећа вредност капитала и генерише профит.

Табела 17. Коефицијент профитабилности националних паркова у периоду 2011-2014 године

	2011	2012	2013	2014
Национални парк Ђердап	0,013	0,032	0,015	0,018
Национални парк Фрушка гора	0,001	0,002	0,002	0,004
Национални парк Копаоник	0,010	0,029	0,047	0,039
Национални парк Тара	0,004	0,005	0,010	0,031

Извор: Калкулација аутора на основу података из биланса стања преузетих са www.nbs.rs

Национални паркови су у посматраним периоду остваривали позитивне резултате пословања. Национални парк треба да обезбеди одговарајућу добит како би обезбедио неопходне инвестиције, стога, иако се ради о јавном предузећу, које има одређене државне субвенције, требало би да тежи остваривању што веће добити у складу са начелима одрживог развоја. Алтернативе у остваривању добити управо се огледају кроз развој нових делатности, нпр: еко-културног турима у чијој понуди могу да се нађу и национални паркови.

Табела 18. Добит по запосленом

	2011	2012	2013	2014
Национални парк Ђердап (површина 63.786,48 хектара)				
Број запослених	73	73	75	75
Добит (000 динара)	2240	5178	2394	4849
Добит по запосленом	30,68	70,93	31,92	64,65
Национални парк Фрушка гора (површина 26.672,00 хектара)				
Број запослених	161	160	156	150
Добит (000 динара)	260	840	935	1623
Добит по запосленом	1,61	5,25	5,99	10,82
Национални парк Копаоник (површина 11.969,04 хектара)				
Број запослених	46	49	49	52
Добит (000 динара)	1185	3893	5702	5171
Добит по запосленом	25,76	79,45	116,37	99,44
Национални парк Тара (површина 24.991,82 хектара)				
Број запослених	201	195	202	198
Добит (000 динара)	1510	1826	3415	10935
Добит по запосленом	7,51	9,36	16,91	55,23

Извор: Калкулација аутора на основу података из биланса стања преузетих са www.nbs.rs

Државна средства која паркови добијају, довољна су да покрију 2-3 месечне плате за цео НП (на примеру Ђердапа). НП су, након остваривања добити у обавези да 50% врате Држави, 50% задржавају, с тим да 30% морају да инвестирају у пословање, а 20% имају право да распореде на плате запослених.

Највећу добит по запосленом у периоду 2012-2014. је имао национални парк Копаоник, а затим национални парк Ђердап.

На основу података из претходне табеле може се закључити да иако национални парк Ђердап има површину која је већа за 153,62 хектара од збирне површине сва три

остала парка, број запослених чини 15,8% од броја свих запослених у националним парковима Србије у 2014. години.

Информације добијене анализом представљају полазну основу за предузимање акција усмерених на поправљање бонитета и тренда раста и развоја пословања националних паркова.

Да би се обавила поуздана анализа пословања националних паркова, неопходно је обезбедити исправност података, односно потребно је да књиговодствени и други подаци о пословању буду састављени и презентовани у складу са важећим прописима, да буду исправни и објективни. Такође је неопходна једнообразност података.

Поређењем елемената финансијских извештаја у претходне четири године омогућено је доношење закључка у вези са кретањем финансијских показатеља кроз посматрани период на основу чега је могуће идентификовати проблематична подручја пословања.

У контексту дубинске студије случаја која се односи на НП Ђердап и могућности развоја еко-културног туризма важно је констатовати да су веома скромне финансијске могућности овог националног парка. Покретање и развој алтернативних врста туризма изискује одређена улагања у израду мастер планова, запошљавање стручних кадрова, и друге трошкове за креирање рута као нових производа еко-културног туризма, партиципативне облике управљања и управљање посетама и ризицима. Стога се морају тражити екстерни извори финансисрања. Држава би требало да покаже заинтересованост и за почетак да се 50% остварених прихода НП уместо враћања у буџет, усмери на инвестиције за покретање еко-културног туризма и пратећих делатности које су неопходан услов да би он заживео (са свим осталим препорукама у поглављу 6.). Могуће је у оквиру НП формирати наменски фонд за те сврхе или у оквиру локалне самоуправе.

Као кровна организација у управљању наслеђем и еко-културним туризмом може да се нађе ДМО (дестинацијска менаџмент организација, дефинисана у Закону о туризму), која би адекватно одговорила на потребе развоја еко-културног туризма кроз партиципативни облик управљања наслеђем, у сарадњи са релевантним институцијама (Јп Ђердап, туристичке организације, музеји и стејкхолдери приватног и цивилног сектора). Један од извора средстава могли би да буду и наменски фондови Европске уније. Такође, држава би требало да усмери средства у инфраструктуру НП Ђердап, пре свега у изградњу

путева и оживљавање институција, које би пружиле стручну помоћ за један овакав пројекат. Било би веома важно и одобравање бесповратних средстава и кредита за подстицање развоја традиционалних заната и туристичку инфраструктуру и супраструктуру. Неопходно је улагање у институције културе као и подстицање креативног изражавања локалног становништва. То би било значајно из економске, друштвене и културне перспективе. Добре инвестиције иницирају подизање привредних активности, што доприноси локалном и регионалном развоју. Оваква ситуација погодује одрживом развоју не само НП Ђердап, већ и градовима и селима који припадају и који се граниче са овим НП. Подизањем привредних активности јачале би економске могућности локалних самоуправа што би створило услове за другачији третман природног и културног наслеђа, који би повратно кроз развој еко-културног туризма имао позитивне финансијске ефекте. Дакле, инвестирање у покретање еко-културног туризма дугорочно гледано значило би растерећење државе и пребацивање значајног дела финансирања подручја које припада НП, на локални и регионални ниво.

3.4. Туристичко кретање и пројекције на територији Ђердапа

У контексту теме, где је у крајњој итерацији циљ указивање на позитивне утицаје и доприносе алтернативних облика туризма, (као што је еко-културни) одрживом развоју заштићених подручја, било је важно покушати спровести истраживање и будуће пројектовање посета територији националног парка Ђердап.

На основу доступних података из туристичких организација: Голубац, Мајданпек и Кладово може се закључити да се они поклапају са званичним подацима статистичких годишњака и то представља једини критеријум њихове валидности. Ипак, неопходно је узети податке са резервом.

Овакав сценарио, као аутора довео ме је до недоумице:

Да ли да пројекције туристичког кретања иду у наредно поглавље које се односи на туристичку тражњу? Иако је логичније, определила сам се да овај проблем због песимистичког сценарија оставим у трећем поглављу које се односи на изазове одрживог развоја заштићених подручја. Наиме, туристичка делатност као саставни део укупне привреде, може да има позитивне економске, еколошке, културне и друштвене доприносе. Претпоставка је добро постављен туристички систем и његово ефективно управљање (понудом и тражњом, о чему ће бити више речи у наредном поглављу). Туризам се појављује и на светском нивоу као најбрже растућа грана

привредне делатности која значајно доприноси БДП. У даљем тексту је приказан резултат коришћењем F теста и статистичког програма SPSS.

У табели 19. је приказана серија података.

Табела 19. Укупан број туриста од 2006-2014. г

Година	Бр. туриста (y_t)
2006	55601
2007	63610
2008	63900
2009	53266
2010	54390
2011	55938
2012	56943
2013	45377
2014	38821

Извор: Теренско истраживање аутора

За ову серију биће оцењена одговарајућа функција тренда уз прогнозирање њене вредности за неколико година унапред. Дакле, укупан број туриста ће бити моделиран у зависности од времена.⁶⁰ Ако у статистичком програму SPSS покренемо следећу регресиону анализу: **Analyze**→ **Regression Curve**→ **Estimation**, добијамо резултате приказане у табели 20.

Табела 20. Одређивање одговарајућег регресионог модела

Model Summary and Parameter Estimates

Dependent Variable: Број туриста

Equation	Model Summary					Parameter Estimates			
	R Square	F	df1	df2	Sig.	Constant	b1	b2	b3
Linear	,578	9,593	1	7	,017	65293,528	-2217,683		
Logarithmic	,360	3,931	1	7	,088	63677,756	-6659,503		
Inverse	,148	1,212	1	7	,307	50823,189	10759,153		
Quadratic	,758	9,390	2	6	,014	55287,833	3239,968	-545,765	
Cubic	,761	5,312	3	5	,052	57559,833	1064,356	-29,402	-34,424
Compound	,580	9,661	1	7	,017	66789,525	,957		
Power	,358	3,898	1	7	,089	64638,318	-,131		

⁶⁰ Време t је објашњавајућа променљива. У првој години посматрања $t=1$, у другој $t=2$, итд.

S	,150	1,236	1	7	,303	10,823	,214	
Growth	,580	9,661	1	7	,017	11,109	-,044	
Exponential	,580	9,661	1	7	,017	66789,525	-,044	
Logistic	,580	9,661	1	7	,017	1,497E-5	1,045	

The independent variable is Година.

Извор: Излаз из SPSS-а

Статистички софтвер је као најбоље моделе одабрао параболични (engl. quadratic) или кубни (engl. cubic) тренд. Код оба тренда коефицијенти детерминације су изнад 0,750 што указује на висок степен објашњеног варијабилитета. Ова мера указује на то колики је проценат варијација броја туриста објашњен оцењеном функцијом тренда. Он се израчунава коришћењем следеће формуле:

$$R^2 = \frac{\sum_{t=1}^T (\hat{y}_t - y_t)^2}{\sum_{t=1}^T (y_t - \bar{y})^2}$$

У горњој формули y_t означава емпиријске податке, $\hat{y}_t$ оцењену функцију тренда, а T је дужина узорачког периода (у приказаном случају на основу добијених података $T=9$).

Вредност статистике F теста која се користи за тестирање нулте хипотезе да су сви коефицијенти модела једнаки 0 износи 9,390 код параболичног тренда. p -вредност износи 0.014, што значи да на нивоу значајности 0,05 H_0 одбацујемо.

Код кубног тренда, вредност статистике F теста износи 5,312. p -вредност износи 0,052, што значи да на нивоу значајности 0,05 H_0 не одбацујемо.

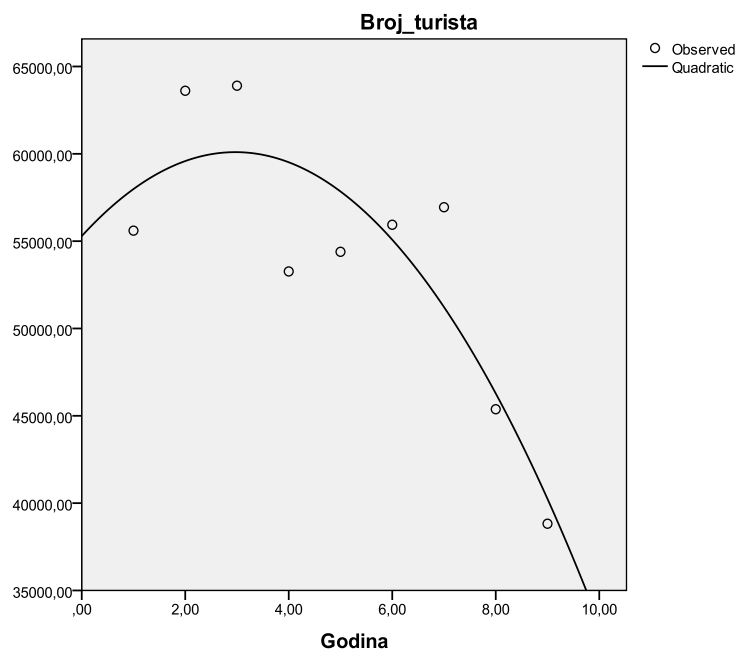
Због чињенице да код параболичног тренда одбацујемо нулту хипотезу (са ризиком 0,05), у даљем раду одабир је параболични тренд.

Може се разматрати и средње апсолутно одступање (engl. mean absolute deviation), које се израчунава по формули:

$$MAD = \frac{1}{T} \sum_{t=1}^T |y_t - \hat{y}_t|$$

Међутим будући да оно износи код обе функције тренда око 3200, ова мера се не мора уважавати. На слици 3. су приказани емпиријски подаци и параболични тренд броја туриста у посматраном периоду.

Слика 3: Тренд броја туриста за период у НП Ђердап

Извор: На основу статистичких података и спроведене технике интервјуа са запосленима у вези са бројем туриста у периоду 2006-2014.

На основу табеле 19 и слике 3, може се закључити да је једначина параболичног тренда:

$$\hat{y}_t = 55287,833 + 3239,968t - 545,765t^2, t = 1, 2, \dots, 9 .$$

Предвиђања броја туриста у наредном периоду

Најпре је потребно указати на следеће изазове:

1. Располажем са кратком серијом података, тако да све прогнозе треба узети са резервом. За валидно прогнозирање треба имати много дуже серије података.
2. Подаци су добијени теренским истраживањем од стране туристичких организација (Голубац, Мајданпек, Кладово), проширени су подацима РЗС, из статистичких годишњака. Сматрам да су подаци валидни, као једини доступни, иако сам указала на проблем идентификован на терену у непостојању адекватног система прикупљања објективних података.
3. За било какву прогнозу, претпоставка је да ће се појава и у будућности понашати на приближно исти начин као и у посматраном периоду. Дакле, све што је важило у посматраном периоду, сматра се да ће важити и у будућности (овде се мисли да деловање свих фактора, без значајнијег уплитања нових) (Ловрић, Комић 2006)

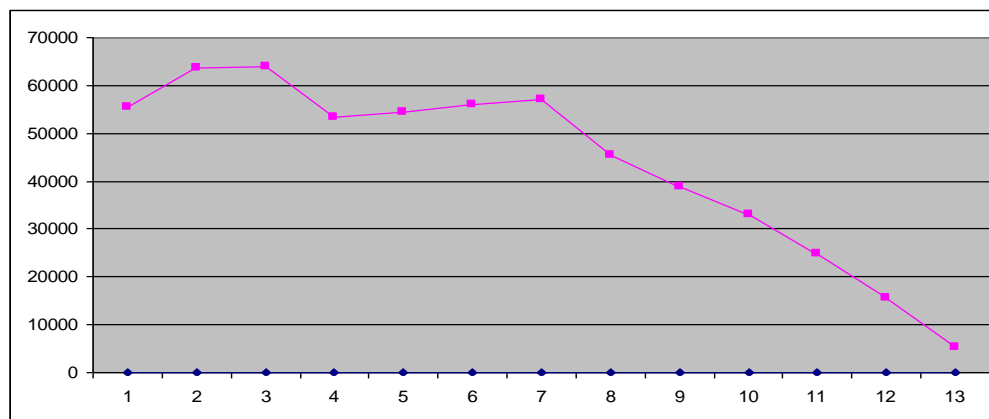
Користећи оцењену функцију параболичног тренда, може се предвиђати број туриста у наредном периоду (заправо у непосредној будућности). Ово је једна механичка пројекција која указује на пад броја туриста – што је прилично песимистички сценарио.

Табела 21. Ук. бр. туриста 2006-2014.г и прогноза за наредне 4 године

Година	t	Бр. туриста (y_t)
2006	1	55601
2007	2	63610
2008	3	63900
2009	4	53266
2010	5	54390
2011	6	55938
2012	7	56943
2013	8	45377
2014	9	38821
2015	10	33111.01
2016	11	24889.92
2017	12	15577.29
2018	13	5173.132

Извор: Ауторов обрачун на основу добијених података и SPSS софтвера

Графикон 2. Емпиријски подаци о бр. туриста за период 2006-2014. г и прогноза за период 2015-2018. г

Извор: Ауторов обрачун на основу добијених података и SPSS софтвера

Добијени подаци који су узети у обзир, односе се на претходни период. Претпоставка о добијеним вредностима заснива се на постојећим подацима, који су узети

за релевантне. Песимистички сценарио указује да нагли пад посећености националном парку Ђердап заснива се на претпоставци да ће се посећеност дешавати у сличном маниру, без уношења нових фактора. Ипак, серије нових података, које у овом моменту није могуће добити и са извесношћу пројектовати, могу да учине будуће трендове другачијим.

Приликом теренског истраживања установљено је да се туристичка статистика у вези са посетама (броју ноћења) води на основу пријављеног боравка - плаћених боравишних такси. Евидентно је да приватни смештајни капацитети врло ретко испуњавају обавезу пријаве. Између осталог и поједини хотели одбијају да плате боравишне таксе. Туристичких инспектора је јако мало.⁶¹ Имајући у виду природу алтернативних облика туризма и посетилаца који се углавном опредељују за приватни смештај, може се констатовати да је неопходно побољшати начине релевантног прикупљања информација. Недостатак и неадекватне информације представљају велики проблем у туризму као грани (и свим пратећим алтернативним облицима туризма, који имају за циљ да доприносе одрживом развоју заштићених подручја и наслеђа).

Без обзира на напред наведена ограничења евидентан је тренд пада броја туриста. Стога ће у петом делу рада, кроз SWOT бити анализирани снаге и слабости НП Ђердап, односно, шта је корисно а шта штетно и како је могуће интервенисати да би се снаге и предности јачале а слабости и опасности отклањале.

3.5. Мапирање добрих пракси управљања наслеђем у заштићеним подручјима

На примеру националног парка Ђердап евидентно је да јавни сектор, како би био ефективнији и ефикаснији, претпоставља хоризонталне промене и већу интеракцију између националних агенција, локалне самоуправе и других организација које ће делити управљачку одговорност на локалном нивоу. На овај начин ће се осигурати политичка кохерентност и техничка оспособљеност. Сви актери на различитим нивоима у партиципативном приступу треба да учествују у процесима одлучивања. Нова системска

---

⁶¹ На основу интервјуа са представницима локалне самоуправе у Голупцу, долази се до податка да постоји један туристички инспектор на нивоу локалне самоуправе. Приватници нерадо плаћају боравишне таксе, јер им није јасно „шта од тога имају“.

решења са већим интегративним приступом у управљању наслеђем, еко-културним туризмом и другим релевантним питањима са циљем постизања одрживог развоја и веће синергије, налажу јачање снаге свих локалних учесника.

Примери добрих новијих креативних пракси, усмерених према наслеђу, дати су од стране Европске експертске мреже за културу. Њихов рад се односи на мапирање добре праксе партиципативног управљања у вези са наслеђем (EENC, 2015). Област управљања баштином указује на веома широк спектар активности и врсте ангажовања са различитим друштвеним групама и различитим врстама наслеђа. Остварени су разноврсни ефекти са мноштвом исхода и утицаја, као што се може видети у табели. Примери који су представљени у табели, одабрани су јер су високо усаглашени са истраживачким питањима доктората. Методологија, коју су користили, је таква да прави разлику између top-down / bottom-up пројеката (организованих и иницираних од стране институција или заједнице) са оквиром Вилкокс / Симон.

Табела 22. Примери добрих пракси партиципативног управљања повезаних са наслеђем

Примери пројеката top down	Укратко о пројекту	Таргет групе	Главни циљеви
Шпанија: <i>Románico Norte and Románico Atlántico</i>	„Ако наслеђе треба да постане покретач локалног развоја, оно мора бити вредновано од стране друштва“	Сви су у фокусу, посебна пажња усмерена је на: школе, децу, туристичке водиче, локално становништво	Wilcox/Simon: Consultation Рестаурација (цркве, манастири, околни пејзаж, разноврсна употреба зграда)
Грчка: <i>Diazoma</i>	Иницијатива за све стејкхолдере: институције и грађане да усвоје антички театар	Стејкхолдерски приступ- свако ко жели нека учествује!	Wilcox/Simon: Contributory Истраживање, партиципација, рестаурација, финансирање,.. са циљем промоције античког театра у Грчкој
Малта: <i>The Muza Project</i>	MUSA- Национални музеј уметности	Локална заједница	Wilcox/Simon: Contributory
	Кураторство заједнице		Стварање синергије, ко-креација, константна интеракција и оснаживање
Немачка: <i>Digitising the Stadtgeschichtliches</i>	Историјски музеј града Лајпциг	Сви су у фокусу	Wilcox/Simon: Contributory

Museum Leipzig	Нова форма музеја, који је ослоњен на нове медије, истраживање и повратну спрегу публике		трансформација музеја у такав да се бави и потребама савремене јавности. Сарадња са другим институцијама, истраживачима
Белгија: Gemeenschapsarchief AMVB	Архив и музеј Фламанског живота у Бриселу (AMVB)	Сви у фокусу	Wilcox/Simon: Contributory
	„Дај глас омладини и њиховим родитељима у Бриселу“	Деца, омладина, наставници, родитељи	Позив за наставнике, ученике, родитеље да допринесу локалним школама кроз едукативне програме, изложбе, итд .. интеракција са новом понудом, која ће досегнути до људи
Данска: Danish Butterfly Atlas	Онлајн атлас лептира	Сви интересна група	Wilcox/Simon Contributory
	Интерактивне мапе, повезивање са публиком	Јавност охрабрена да се укључи у процес креирања колекција	Таргетирање и мапирање буба и лептира, представљање
Холандија: National Landscape Drentsche Aa	Холандски национални пејзажни пројекат је успешни пример сарадње и управљања природним и културним наслеђем	Кооперација заједнице	Wilcox/Simon: Deciding together / acting together
	Употреба електронских медија	Стејкхолдерски приступ, професионалци, волонтери и др.	Биографија пејзажа и дигитални атлас пејзажа за планирање акција
Велика Британија: Derby Silk Mill	Прва фабрика- музеј	Сви су интересне групе	Wilcox/Simon: Deciding together / acting together
	Индустријско наслеђе	Јавност- као менаџмент/управљач	Охрабривање посетилаца и волонтера да постану грађани-куратори, дизајнери и ствараоци
Финска: Pirkanmaa Provincial Museum	Усвојите споменик!	Стејкхолдерски приступ	Wilcox/Simon: Acting together
	„мазите га, пазите и направите бренд од њега“	Сви су интересна група	Проналажење пазитеља, музеј управља уговорима, пазитељи треба да повећају видљивост споменика!

Словенија: The Slovenian Network for the interpretation of Heritage	Локална мрежа заједнице наслеђа	Сви су интересна група	Wilcox/Simon: Acting together
		Стејкхолдерски приступ, инициран од стране НБО	Мрежа словеначких НБО, за интерпретацију наслеђа
Естонија: programme for owners of public buildings	Отворени музеји за рурално наслеђе и традиционалну архитектуру	Локална заједница	Wilcox/Simon: Acting together
	Позив за становништво да се укључи у важна питања у вези са управљањем наслеђем	Заједница и посетиоци	Едукација за власнике да управљају, рестаурирају и конзервирају наслеђе

Извор: Ауторов избор практично применљивих примера (Кочовић, Ђукић 2015, Кочовић, 2016), *Мапирање пракси у земљама чланицама ЕУ партиципативног управљања културног наслеђа за подршку ОМЦ радну групу под истим именом (План рада за културу 2015- 2018)* (EENC, 2015)

На основу примера добрих пракси, може се приметити да све добре праксе управљања одликује флексибилнији институционални приступ (према институцијама културе, музејима, нове варијанте) креативност, мултидисциплинарни приступ, иновативност, учешће у процесима одлучивања и стварање стратегије као интегрисани процес релевантних страна. Мулти-секторска партнерства, са сталним едукативним програмима неопходна су са циљем повећања укупних капацитета. Представљени су само неки од примера, који се могу у разним варијацијама применити на територији националног парка Ђердап.

У табели 23. представљен је избор добрих пракси екотуризма. Иако су у оквиру публикације првих шест студија представљене као праксе екотуризма, активности су усмерене на природне и културне вредности националних паркова које је потребно сачувати, како би те вредности кроз пројектовање, изградњу и рад биле видљивије реципијентима. Последње три студије су додате као примери развоја еко-културног туризма.

Табела 23. Примери добрих пракси екотуризма

Примери пројеката	Укратко о пројекту	Таргет групе	Главни циљеви
Квинсленд Аустралија, Kuranda SkyRail Rainforest Cableway,	Квинсленд пример добре праксе технике градње, Жичара у НП	Локална заједница, посетиоци	114 гондола, 650 путника на сат, многобројне награде

			освојене
Аустралија, Quarantine Station, New South Wales, пример приватног партнерства са НП, карантин се изнајмљује делимично са свом еко туристичком инфраструктуром	Аустралијски пример добре праксе заштите животне средине-систем управљања	Локална заједница, посетиоци, стејкхолдерски приступ управљању	Станица је атракција величине 30 хектара који садржи 65 објеката, преко 1000 камених натписи и слике, наслеђе, и земљиште које је дом еколико угрожених врста.
Аустралија, Sal Salis Ningaloo Reef, приватни пројекат на ободу НП, стварања кампа, 9 шатора, према еколошки пријатељским принципима прављен.	пример добре праксе у дизајну, изградњи и управљању	Локална заједница, посетиоци, стејкхолдерски приступ управљању	Сал Салис има за циљ да створи минималне утицаје на животну средину. А за посетиоце је омогућено да доживе нетакнуту природну средину и морски живот
Аустралија, Wilsons Promontory Wilderness Retreats, Victoria, власништво и управљање НП, Еко-сертификовани	Пример добре праксе у дизајну и управљању, као и укључивању локалне заједнице	Локална заједница, посетиоци	"Близак са природом" Камп у природи са погодностима савремене кабине. Пром се лако може истражити пешице,
Коста Рика, Lara Rios, Osa Peninsula, централна Америка, приватни резерват природе на око 1000 ари, 16 приватних бунгалова, оквир НП, Пешачке стазе и степенице кроз прашуму повезују главни објекат са свим бунгаловима	Међународни пример добре праксе укључивања локалне заједнице и бенефита за заједницу, поред националног парка	Локална заједница, посетиоци,	Објекти су направљени од локалног материјала, и био дизајнирани су у складу са околином

<p>Намбија, Damaraland Camp, Huab River Valley, у власништву локалне заједнице, на 80 хектара, 10 сламнатих шатора и један главни објекат</p>	<p>Међународни пример добре праксе у власништву локалне заједнице, управљање и рестаурација еколошким вредностима у заштићеном подручју</p>	<p>Локална заједница, посетиоци, приватно-цивилно партнерство</p>	<p>Пример како еко туризам доприноси локалној заједници</p>
<p>Кенија, Еко туризам асоцијација, сектора за туризам основана за промоцију одговорног туризма 1996. године.</p>	<p>Заштита, очување и улагање у окружење; Одговорно коришћење ресурса као што су земљиште, воде, енергије, култура; Одговорни туризам</p>	<p>Улагање у људе (запослени и локално становништво) и оснаживање локалног становништва, ФЕР: правила на радном месту; пословне праксе Локална заједница, посетиоци</p>	<p>Смањење, поновно коришћење и рециклажа отпада; Подршка за локалну економију</p>
<p>Вануату, стратегија развоја еко-културног туризма,</p>	<p>Стратегија која омогућава да: „Туризам слави локалну културу и природу, оснажује локално становништво и везује посетиоце за острва“</p>	<p>Локална заједница, посетиоци, стејкхолдерски приступ, партиципативно управљање</p>	<p>Основни циљеви: Изнедрити бенефите туризма на острва; Фокусирати се на кључне маркетинг напоре, за најважније области; Инвестирање у планирање и изградњу инфраструктуре, која ће погодовати туризму; Одговорити на очекивања тржишта; Ефективни рад</p>
<p>DELGOSEA пројекти MISAMIS ORIENTAL, Location: Дobar пример за еко-културни туризам је пројекат: Old Phuket Town, Phuket City Thailand Best Practice Title: Preserving Old Town Architecture and Reviving Traditions as Tourist Attraction and Economic Driver</p>	<p>Партнерска међународна мрежа за демократску локалну управу у југоисточној Азији (ДЕЛГОСЕА) која подразумева идентификацију и размену најбољих пракси Земље југоисточне Азије: Тајланд, Камбоџа, Индонезија и Вијетнам.</p>	<p>Локална заједница и посетиоци</p>	<p>Функционише кроз тематске области: (1) учешћа људи у планирању и доношењу одлука; (2) институционално управљање; (3) инклузивне урбане јавне службе са фокусом на урбаној средини; и (4) побољшања фискално управљање и стратегије за подршку инвестиција.</p>

Извор: Ауторов избор на основу студија случаја (Кочовић, 2016), (Избор на основу: *Best Practice Ecotourism Development Guidelines 2015, Strategy for the Development of Eco-cultural Tourism 2014, in South Pentecost, DELGOSEA 2015, Muriithi, 2013*)

Првих шест примера из табеле 23, односе се на пројекте у оквиру заштићених подручја, вођене различитим врстама стратешког партнерства и партиципативног управљања. Публикација у вези са најбољим праксама еко туризма ослања се на легислативу, уз препоруке у вођењу и критеријуме најбољих пракси. Сваки пример има по неколико критеријума које испуњава.

Неки од ових примера су ослоњени и на еколошку сертификацију, а ова тема се може најбоље сагледати кроз Кенијски пример.

Кенијска еко-рејтинг шема сертификације иницирана је као партнерски програм већег броја иницијатива, са циљем постављања стандарда и практичног функционисања одговорног туризма. Идеја еко сертификације постаје важна јер обезбеђује успостављање најбољих стандарда у вези са еколошким, социо-економским и културним питањима. У Кенији функционишу најразличитији облици партнерстава. У контексту партиципативног управљања, које за циљ има постизање одрживог развоја, сарадња Бејз Камп Експлорер и групе локалних жена је постављена као пројекат са одрживом основом. Покренут је пословни пројекат познат као „Масаи уметност и култура“, потом пројекат женског предузетништва „Телек“ са циљем промовисања локално направљених рукотворина, углавном накита, који је и заштићен као "Масаи Бренд"(Muriithi, 2013). Крајњи циљ пројекта је да се ангажују локалне становнице, тако да побољшају своје приходе и статус. Овај пројекат генерише до 40.700 долара на годишњем нивоу за 100 жена. Масаи пројекат уметности и културе, ослоњен је на њихово богато наслеђе, знања и занате. Повезивање овог пројекта са предузетничким духом допушта преношење културних и уметничких израза на еко туристичко тржиште. Пројектом је осигурана фер зарада за Масаи жене, које примају 75% од укупно остварених прихода од продајне цене сваке ставке. Преосталих 25% покрива остале трошкове (Muriithi, 2013). У Кенији могу бити уочени добри примери културне праксе, у еко-сертификованим објектима. Локална знања су видљива кроз традиционалну изградњу објеката, са локалним материјалима и дизајном. Постоје и многобројни програми интерпретације за госте са водичима у традиционалним ношњама. Према томе, култура је саставни део еко туризма. Масаи култура и локално окружење кроз еко туризам обезбеђује посетиоцима интеракцију са културолошки рањивим подручјима на одрживи начин. Стога аутор Мурити наводи да је важно да се развије критична маса еко туризма и оператера, преко које одрживи туризам може бити развијан у другим

дестинацијама. Да би се то десило партиципативне односе треба развијати преко еко-културне инфраструктуре и локалног становништва.

Препоруке у управљању првенствено се односе на: нове облике партиципативног управљања и стратешког партнерства, које за циљ имају оснаживање локалне заједнице, очување наслеђа, обезбеђујући искуства за посетиоце. Еко сертификација је пожељан искорак са циљем управљања еко-културним квалитетом.

4. ДОПРИНОС ЕКО-КУЛТУРНОГ ТУРИЗМА ОДРЖИВОМ РАЗВОЈУ

4.1. Алтернативни облици туризма као одржива решења

Историјски посматрано, промене које су се у свету десиле крајем 19. и почетком 20. века, а односе се на убрзани развој технологије, комуникационих система и транспорта, довеле су до прогресивног економског развоја, стварања нових и еволуције постојећих (побочних) ресурса у већини земаља. Сматра се да ресурс/индустрија туризма након другог светског рата, почиње да поприма драматичне размере раста, а са њим и све пратеће индустрије (инфраструктура, путеви транспорт, и привреда уопште). Према WTO извештају (WTO, 2000), од 1950. године до 2000. године, забележен је раст од почетних свега 25 милиона међународних долазака на 664 милиона. Ова статистика посматрано у временском периоду од педесет година указује на просечну годишњу стопу раста од 7 одсто. Туризам у посматраном периоду почиње да одликује све већа географска распрострањеност. На почетку посматраног периода у 1950. години, само 15 земаља је генерисало 100 одсто међународних долазака (поменутих 25 милиона), док је у 1999. години више од 70 земаља генерисало више од милион међународних долазака туриста. Посматрано према континентима, Европа је генерисала до 2000. године 15% укупног светског туристичког тржишта, по међународним доласцима, а одмах за њом Америка. Разлози за путовања у посматраном периоду углавном се односе на рекреацију и одмор и чине 62 одсто, пословна путовања чини 18 одсто, док преосталих 20 одсто, представља „друге побуде“: (односно посете пријатељима и рођацима, путовања у верске сврхе / ходочашћа, за лечење и друга, која могу да се уврсте у алтернативне облике туристичког кретања). Удео ове категорије „остале сврхе/друге побуде“, у последњој декади посматраног периода имао је тренд раста, на рачун категорије „разнода и одмор“, која је доживела пад, што указује на диверсификацију туристичког тржишта и стварање тржишних сегмената, односно алтернативних облика туризма (односно туризма специфичних интереса). У посматраном периоду бројне земље постају све успешније у привлачењу туриста, улагањем напора у формирање стратегија и нових туристичких производа, јер туризам представља све већу подлогу за извор богатства.

Светска туристичка организација (WTO) процењује да културни туризам чини 37% свих туристичких путовања (Mc Kercher, 2002a, Issac 2008). Тржиште културног туризма према (Travel Industry Statistics) је порасло за 10% од 1996. до 2000. године и чини 14% свих туристичких активности у Сједињеним Америчким Државама у том периоду (Advisory Council on Historic Preservation, 2002), а 81% одраслих људи у САД⁶², који су путовали у последњих годину дана (118 милиона) се сматрају историјско/културним путницима (Keefe, 2003, Issac 2008).

Масовни развој туризма довео је до великих позитивних, али и негативних утицаја на околину, иако је његов прогресивни раст водио привредном развоју, обезбеђујући економски раст. Због честог угрожавања елемената других стубова одрживог развоја, све више на значају добијају решења која се усаглашено и посвећено баве одрживим развојем. Алтернативни облици туризма јављају се као покушај решавања горућих изазова, који су се отворили са масовним развојем туризма. Наиме, неуспех у остварењу многих развојних програма, који су након II светског рата успостављени у земљама Трећег света⁶³ довео је до покушаја њиховог редефинисања у оквирима теорија антропологије почев од 70-их година XX века. Захваљујући интензивном развоју туризам постаје важан предмет антрополошких истраживања, најпре у погледу његовог друштвено-културног утицаја на земље у развоју, а затим културне адаптације, заштите животне средине и одрживог развоја тих земаља (Gang, 2011). Препознајући негативне консеквенце масовног туризма (у виду нових друштвених проблема (Petman, 1997), нарушавања еколошке равнотеже (Honey, 1999), одлива профита у економски развијене земље (Crick, 1989) и изумирања традиционалних култура (Erisman, 1983), намеће се идеја о екотуризму и културном туризму, односно њиховој симбиози, као одговарајућим алтернативама у функцији одрживог развоја у земљама «Трећег света», односно земљама у развоју. Према томе, алтернативни облици туризма представљају туристичке сегменте, тржишно посматрано, и покушај решења за негативне утицаје и нарушене стубове одрживог развоја, до којих је масовни туризам довео.

Како Ричардс наводи, развој туризма у последњих неколико деценија је под великим утицајем развоја друштва у целини (Richards, 2016). Индустијски бум у друштву

---

⁶² према извору Travell Association Industry of America

⁶³ према данашњој терминологији, земље Трећег света јесу земље у развоју.

је иницирао масовни туризам као активност слободног времена, док су глобализација и пост-модерно доба створили све више подељена индивидуалистичка и разноврсна поља интересовања, па самим тим тржишта туризма новог доба (new age tourism- NAT). Ричардс наводи још и да је стварање *мрежа у друштву* довело до значајних промена у туризму (Richards, 2016). Мреже на страни понуде све су учесталија појава кроз разне облика партнерстава. Повезивање друштва, подржано разним савременим технологијама и *друштвеним мрежама*, чини све мање ригидним границе између рада и слободног времена. Уз то даје потпуно нови начин информисања и истраживања (виртуелног) света. Промене инициране масовнијим умрежавањем друштва, довеле су до промена у ланцу вредности у туристичкој делатности. У том смислу, аутор Ричардс наводи да *путовање више не зависи од традиционалне туристичке инфраструктуре старе економије - авио седишта, хотелских кревета и полице агента путовања. Ми улазимо у нову, флексибилнију умрежену економију у којој информационе и комуникационе технологије, локална култура, друштво, образовање и др. постају део ланца туристичке вредности* (Richards, 2016). То значи да су међусобне релације између путовања, других привредних делатности и друштва у целини постали толико интегрисани, да нас то доводи до Ричардсове категорије *вредности мрежа*. Вредност мрежа подразумева већу хоризонталну повезаност у односу на ланац вредности.

Према OECD (2010), текући раст туризма је углавном резултат глобализације, која је ојачана већим бројем кључних покретача у међународном туризму: раст прихода, нове и јефтиније транспортне могућности, интензивнија употреба информационе и комуникационе технологије.

Алтернативни облици туризма треба да обезбеде више фер релацију између ресурса: људских и наслеђа (природног и културног), имајући у виду да су ове врсте ресурса углавном комплементарне. Постоје најразличитије класификације алтернативних облика туризма. Ове облике карактерише посебно тржиште у односу на специфичну понуду, која зависи од специјалних преференција туристе. Оно што је заједничко за алтернативне облике туризма јесте да су везани за посебна интересовања. Овакви облици туризма треба да дају сликовитији и живописнији утисак са већом међусобном релацијом туристе/заједнице. Углавном су ови облици туризма у јакој вези са: културом (наслеђе, историја, гастрономија, вино, обичаји, занати, манифестације), рекреацијом, природом,

спортом и сл. Туриста на тај начин добија ширу слику о култури, њеним материјалним и нематеријалним добрима, традиционалним начинима живота, који су у нестајању, као и информације о непосредном окружењу и природним добрима. Традиционална знања оживљавају се сећањима, која одређују идентитет места. Аутентичност у традиционалним стиловима градње, занатима, делатностима, старим начинима обраде земље и сл. управо даје простор за креирање алтернативне туристичке понуде, засноване на реалним естетским и етичким, природним и културним вредностима. Дефиниције, које се односе на алтернативне облике туризма, крећу се од: "Историјског туризма" (Smith 1989), "Културног туризма" (Davies, 1995; Richards 1996 Silberberg, 1995, Walle, 1998,) "Етничког туризма" (Smith 1989, King, 1994), и "туризма заснованог на наслеђу"(Ashworth, 1999; Light and Prentice 1994; Nurianti 1996; Pechlander 2000; Issac 2008). Некада је могуће пределе оживљавати кроз манифестације, које поново спајају туристе и домаћине (мале произвођаче рукотворина и аутентичне културе, нпр. храна која је карактеристична за одређени крај). Манифестације укључују традиционалне форме плеса и игре. Алтернативни облици туризма ослоњени су, у контексту понуде, на историју и нематеријално наслеђе древних цивилизација које интригирају ванвременски (Рим, Египат, Грчка, Латинска Америка, Азија и сл.). Често, комбинација историје, културе и природног окружења са локалним становништвом, представља идеалан терен за обликовање алтернативних облика туризма. Нема јасних одредница ко ће све бити привучен оваквим облицима туризма (у економском смислу, преферирању смештаја, и др.). Оно што је карактеристично за све алтернативне пост-модерне туристе јесте да су радознали, углавном већег степена образовања, заинтересовани за различите културе и отворени за учење, а такође воле сами да праве изборе о томе како ће проводити своје слободно време. И управо ће од њихових преференција зависити да ли ће посетити Лас Вегас са циљем забаве, коцкања, склапања брака без превише администрације или неко заштићено подручје са циљем уживања у спортовима, пецању, култури, традицији, природи или Јапан, Тајланд, Индију, Хималаје, Аљаску, Карибе, Кубу и др. Сваки избор, зависиће од потреба туристе и његових преференција. А сваку дестинацију карактерисаће вишеслојни сет састављен од материјалног и нематеријалног наслеђа, као и локалне заједнице која данашњим постојањем, начином живота и идентитетом одражава дестинацијску вредност.

4.2. Теорије које су иницирале алтернативне облике туризма

Теорија зависности показује на који начин периферне заједнице и њихови ресурси могу бити експлоатисани од стране интернационалног капитала, који захваљујући процесима глобализације, интернационализације и све већег значаја међународног тржишта у великој мери утиче на национални оквир и њему припадајуће регионе и локалне нивое. Теорија модернизације инсистира да западна наука и технологија могу допринети промоцији друштвеног и економског развоја неразвијених и земаља у развоју, на начин да адекватне промотивне стратегије, посредством савремених медија, могу одређене дестинације учинити видљивијим, онако како је тим стратегијама замишљено. Популистички-инспирисане теорије дају предност локалном знању, пракси и програмима који су засновани на њима, а поменута знања могу бити предмет НАТ (New Age Tourism) туристичких пакета. Теорије антропологије кроз еко-културни туризам виде помак према одрживом развоју и смањењу сиромаштва неразвијених и земаља у развоју. Теорија екстерналија указује на екстерне ефекте туризма на туристичке дестинације. Развој концепта екотуризма, у склопу глобалног еколошког покрета, инициран је испољавањем ефеката загађења животне средине крајем 70-их година XX века.

Алтернативни облици туризма, уско су повезани са карактеристикама «нових форми туризма», о којима се доста говорило 70-их и 80-их година XX века. „Нове форме туризма“ карактерисала је потреба за већим интегрисањем локалног становништва и активностима мањег обима. Смештајни капацитети односили су се углавном на аутентичне форме градње у оквиру локалних заједница и породичних газдинстава, са све већим значајем интегрисања традиционалних знања и уз паралелно обезбеђивање руралног развоја (Pearce 1992). Дренои уводи у значење алтернативних форми туризма аспект смештаја, који подразумева да алтернативни туриста смештај добија директно од власника/ домаћина (Pearce 1992). Туризам заснован на заједници (community based tourism), отворио је могућност за боље разумевање релације туриста/домаћин. Холден алтернативни туризам види као процес, који промовише облик путовања представника различитих заједница, настојећи да постигне међусобну солидарност и једнакост међу учесницима (Holden 1984, Pearce). Броги (Boggy 1985, Pearce 1992) проширује дефиницију тако да она, поред претпоставке о међусобној укључености и разумевању туриста и заједнице,

укључује и меке елементе («soft elements»), који се односе на неугрожавање културног идентитета региона домаћина, уз тежњу да се води рачуна о животној средини на најбољи могући начин. «Софт туристи», уједно преферирају да користе већ изграђене објекте којима домаћин располаже, и опредељују се да не користе услуге, које могу да штете животној средини. Хемптон (Hampton, 2005) указује на важне везе између типа туристичких услуга и карактера/степенa ангажовања локалног становништва. Алтернативни облици туризма (на супрот масовном) могу бити реализовани у много мањем обиму, користећи локални капитал (људске ресурсе и наслеђе). На тај начин обезбеђује се стварање много већег нето профита за локалну привреду, као резултат вишеструких ефеката преливања. Такође, кроз овако остварене мултипликатор ефекте и мањи број туриста, постављају се услови и за ниже трошкове локалне заједнице (кроз смањену претњу на локалном нивоу културном и природном наслеђу, нижи ниво загађења животне средине, саобраћај, бука и сл.).

Многи аутори праве разлику у смислу појединих врста туризма (баштински, хоби, еколошки, авантуристички, фестивалски, спортски, секс, гастрономски и сл.), које се третирају као подврсте, односно још уже тржишне нише, што доводи до тога да сваки од њих представља специфични алтернативни облик туризма одређен садржајем, учесницима и дестинацијом. Постоји велики број термина у вези са алтернативним туризмом који се јављају као решење за проблеме настале масовним туризмом (економска неједнакост, социјална неправда, еколошки проблеми), који угрожавају одрживи развој. Сви ови алтернативни видови туризма еволуирају од краја осамдесетих као нпр: *зелени* (Dingle 1995), *меки* (Krippendorf 1991), *одговорни* (Veler), *ниског утицаја* (Lillywhite 1991), *ендемични* (Mill 1996), *нови* (Poop 1989) туризам. Такође постоје специфичније одређене форме алтернативног туризма, које укључују *природу* (Long 1991) и *еко* (Valentine 1992; Shaw, Williams 2006).

Поменуте теорије представљају мост који спаја еколошки са културним туризмом у еко-културни туризам, облик који испуњава све елементе да буде покретач одрживог развоја заштићених подручја.

Као примарне дестинације - како екотуризма, тако и културног туризма, јављају се релативно неразвијена, неприступачна и сиромашна рурална подручја. У таквим подручјима природни и културни ресурси, посматрани сами по себи, нису довољни за

обезбеђивање одрживог развоја. Културни туризам и екотуризам, тржишно гледано можемо посматрати као специфичне тржишне сегменте, условљене понашањем и мотивацијом туристе да посети „нестандардна“ места, са циљем јединственог доживљаја аутентичних културних и природних потенцијала. За разлику од туризма, који тежи масовности, поменути облици туризма се односе на тржишно мање целине специфичних доживљаја. Оно што карактерише све алтернативне облике туризма јесте да у вредносном смислу, као подједнако важно, третирају и вреднују питања у вези са: природом, околином, културом, екологијом, туристима и заједницом. При томе, интеракција између алтернативних туриста и заједнице у локалним срединама коју посећују, треба да креира обостране вредности кроз дељење искустава, не нарушавајући при томе стубове одрживог развоја и уважавајући наслеђе.

4.3. Екотуризам, културни туризам и еко-културни туризам

Екотуризам и културни туризам се у литератури изучавају како са аспекта тражње (тј. карактеристика и мотива туриста), тако и са аспекта понуде (тј. утицаја туризма на окружење- просторно и локалну заједницу) (Jones, 2005) .

Појава термина *екотуризам* везује се за средину '60-тих година XX века, када га Хецер (Hetzer, 1965) користи у својству описивања таквог вида туризма који се примарно заснива на “природним и археолошким ресурсима, као што су пећине, фосилни остаци и археолошка налазишта” (Higham, 2007). Већ у овој дефиницији можемо увидети преклапање природног и културног наслеђа у контексту туристичке понуде. Себалос-Ласкураин описује екотуризам као путовања у релативно ненарушена или незагађена природна подручја са посебним циљем проучавања, дивљења и уживања у флори, фауни и културним манифестацијама, које се сусрећу у овим подручјима. Према опште прихваћеној дефиницији Међународног друштва за екотуризам (The International Ecotourism Society - TISE, 1991), појам екотуризам обједињује одговорна путовања у природна подручја, којима се чува животна средина и побољшава благостање локалног становништва. Почетком 90-их година XX века најављена је декада екотуризма као одговор на високу цену, коју је прекомерни туризам донео друштву и природи. Емануел Де Кадит (Pearce 1992) наводи кључне факторе као што су *употреба и обновљивост*

ресурса, интересне групе, утицај државе, економска моћ, а који утичу на развојне политике са циљем постизања алтернативних, одрживих облика туризма. Он испитује међусобне релације ових фактора и указује на њихову важност приликом формирања развојних политика и активности у вези са туризмом, посебно са циљем умањивања потенцијалних опасности које произилазе из туризма, а односе се на заштиту дестинације од злоупотребе природе и губитка културе. Елементи, којима се екотуризам одликује, су упознавање природног окружења (Во, 1999), а тиме и његово поштовање (Forsut et al., 1995), као и генерисање економских користи за локалну друштвену заједницу (Zifer, 1989). Прецизније, McCormick (1994) дефинише екотуризам као сврсисходна путовања у природна подручја, како би се разумела њихова културна и природна историја, водећи рачуна о очувању интегритета екосистема и креирајући економске прилике у којима заштита природних ресурса доноси користи локалном становништву. Усмерен ка осетљивим, нетакнутим и обично заштићеним подручјима, екотуризам помаже едукацију туриста, обезбеђује средства за конзервацију, директно доприноси економском развоју и политичком јачању локалних заједница и промовише поштовање различитих култура и људских права (Honey, 1999). Хигам (Higham, 2007), разликује две међусобно супротстављене школе мишљења о улози и значају екотуризма. Са једне стране, екотуризам се посматра као инструмент одрживог развоја, нарочито у неразвијеним и земљама у развоју. Као такав, екотуризам пружа потенцијал за економску транзицију, отвара могућности запошљавања у периферним областима (Hal, Boyd, 2003) и аутохтоним заједницама (Butler, Hinch, 1996), уз истовремену заштиту и рестаурацију природних ресурса. Са друге стране, постоје аутори који указују на неподударност између теорије и праксе, услед којих прокламоване користи од екотуризма не могу бити заиста и остварене. Објашњење такве ситуације се проналази у недовољном разумевању овог феномена, исувише широком приступу његовом дефинисању (Kirving, Hugs, 1997; Fenel, 2001) и, последично, недовољно снажним основама у виду одговарајуће политике, планирања и развоја екотуризма (Higham, Carr, 2003).

Операционализација опште дефиниције екотуризма захтева да се уваже специфичности националног, регионалног и локалног контекста у коме се он примењује. Тиме се обезбеђује концептуални оквир за планирање и развој, у циљу експлоатације еколошке, економске и социо-културне димензије екотуризма.

Табела 24. Практични примери позитивних утицаја одговорног туризма на одрживи развој и конзервацију наслеђа

Назив пројекта/Локација	Фокус	Друштвени импакт	Културни импакт	Еколошки импакт	Економски импакт
„ <i>Feunan Ecolodge</i> “ Јордан, резерват биосфере,	Конзервација наслеђа, развој заједнице, одрживи туризму	+	+	+	+
„ <i>Fegate Island Private</i> “ – Сејшели, Еко одмаралиште	Конзервација кроз партнерства одрживи туризам,	+	Није у фокусу	+	+
„ <i>Hidden Valley inn Reserve</i> “- приватни резерват, ИУЦН категорија б	Заједница, култура, еко станиште, Кроз партнерства локални развој	+	+	+	+
„ <i>Huang Shan Scenic Area Administrative commitee</i> “- Кина, Светска мрежа геопаркова, УНЕСКО листа светске баштине	Конзервација наслеђа и одрживи туризам	+	+	+	+
„ <i>Zeitz Foundation, Kenya</i> “ Кенија, НВО, „4С“ концепт	Конзервација, Одговорни туризам у Јужној Африци и шире, кроз међународни и локални пројекат.	+	+	+	+

Извор: Ауторов избор примера (Кочовић, 2016), (На основу: Wei for UN DESA, 2013)

Feunan Ecolodge налази се у највећем резервату биосфере у Јордану - Дана. Циљеви су фокусирани на допринос локалном друштвено-економском развоју у потпуној

хармонији са окружењем, и то употребом обновљивих извора енергије и кроз развој одрживог туризма заснованог на природним и културним ресурсима. Подршка одрживом развоју остварује се кроз активности подршке за 4 стуба: (само)одрживост еколошки чисте животне средине; интеракција са аутохтоним становништвом (бедуини) кроз кожарске и др. радионице промоција културних вредности; максимизација обновљивих извора енергије, отпад смањен за 60%, ; запошљавање локалне заједнице чини 80% од укупно запослених, развој разних облика социјалног предузетништва. Остварени приходи иду у фонд за конзервацију резервата биосфере и отварање нових радних места.

Fegate Island Private је некада била дестинација плантажа кокоса и цимета, које су осиромашене до 1960. године. Економски фокус на ову производњу довео је до уништења 90% њене вегетације и разарања станишта. Систематским управљањем процесом обнављања станишта и поновним насељавањем биљних и животињских врста обновљено је око 70-80% острва. Рециклирање уља за кување, систем који прикупља кишницу, 100% рециклажа воде, "сиве воде" за уређење и пољопривреду неки су од концепата самоодрживог развоја који су заживели на овом примеру у пракси. Фокус је стављен на конзервацију области, управљање ресурсима, економски и друштвени развој за локално становништво. Следеће предузете активности које подржавају стубове одрживог развоја су без фокуса на културу : Обезбеђење бољих услова за рад, здравство, обезбеђење кредита, производња органске хране; подизање свести о здравој исхрани и животној средини; очување аутохтоних биљних и животињских врста, побољшање енергетске ефикасности; промовисање обновљивих извора енергије; нова радна места, пристојне плате.

Hidden Valley inn Reserve је приватни резерват са бројним иновативним туристичким производима, заснованим на природном и културном наслеђу. Излетиште ствара економске могућности за јачање локалних заједница кроз представљање и промоцију наслеђа. Ово је пример добро постављеног одрживог туризма. Без обзира на ограничења у рањивом окружењу, насеље је у стању да постигне економску одрживост пружајући користи за локалну заједницу. Пословни модел одмаралишта успешно одржава хармонију између конзервације, заједнице, културе, природе, туризма и трговине. Активности подржавају 4 стуба одрживог развоја: запошљавање 80% неквалификоване радне снаге на локалном нивоу и пружање обуке, подршка учешћу локалног становништва у многим туристичким производима Белизе; промоција традиционалних

култура: маја, креолске, меските кроз гастрономију и интерпретацију обичаја; промоција живог наслеђа кроз обичаје; подршка основаном клубу дивљине, уз едукацију младих о значају заштите животне средине; подршка локалној економији, откуп од малих произвођача.

Huang Shan Scenic Area Administrative committee оцењен је као врхунско кинеско туристичко место са геолошким формацијама, лепим пејзажима и културним богатством. Стекао је сертификат ИСО14001 управљања заштитом животне средине у 2008. години. Добио је међународна признања за изузетно управљање и достигнућа у промоцији еко-туризма и очување пејзажа културе. Активности подржавају 4 стуба одрживог развоја: промоција и подстицај еко туризма; имплементација критеријума Светске културне и природне баштине, УНЕСКО 1990, очување пејзажа; управљање заштитом животне средине, рестаурација и конзервација природних ресурса; нова радна места.

Zeitz Foundation Kenya је НВО удружење које је поставило „4C“ концепт у управљању одговорним туризмом са фокусом на: конзервацију наслеђа, развој заједнице и економије. Фондација је основана 2008. године од стране предузетника Јохен Зеитца са мисијом стварања подршке за еколошки одрживе и друштвено одговорне пројекте на дестинацијама широм света, како би се постигао трајни утицај на одрживи развој. Наведени концепт функционише кроз међународни пројекат (ЈРД) и локални у Кенији. Активности пројекта подржавају 4 стуба одрживог развоја. спровођена кроз међународне програме: Програм за борбу против маларије (ЈРД)у Индонезији, Подршка кроз одрживе пословне моделе; Конзервација Хуорани старе културе (ЈРАМ) у Еквадору, кроз подршку развоја туризма у аутохтоним заједницама; Заштита јагуара у еколошком кампу (ЈРД)у Бразилу. Чланарине се прикупљају од туристички фокусираних организација, и партнерства. У оквиру пројекта је и Промоција концепта финансијски одрживог очувања локалних Земљопоседника (LRD) у Намибији.

Одабрани примери иду у прилог хипотези да еко-културни (односно одговорни или одрживи) туризам доприноси конзервацији и очувању наслеђа, уз фокус на развој локалне заједнице и локални економски развој.

Појам културног туризма изазива подједнаке контроверзе у погледу дефинисања, улоге и концептуализације. Културни туризам користи материјалне (попут музеја, традиционалне архитектуре и рукотворина) и нематеријалне (нпр. религиозне

манифестације, ликовне изложбе и традиционалне фестивале и знања) културне факторе у привлачењу туриста (Gang, 2011). WTO (WTO, 2003) дефинише културни туризам као „сва кретања људи са јаком културном мотивацијом- лепе уметности, путовања до фестивалских и других културних догађаја, посете споменицима и знаменитостима, због задовољавања људских потреба за разноврсношћу, усмерених ка повећању културног нивоа појединца и стварању нових знања и искустава“. Такође, WTO (WTO, 2003) препознаје и туризам заснован на наслеђу, који је дефинисан као ураћање у природну историју, људске баштине, уметности, филозофије и институције другог региона или земље. Према овој дефиницији термин «туризам заснован на наслеђу» схваћен је као специфични вид туризма чија је понуда заснована на локалној и регионалној културној баштини, укључујући и културне пејзаже, изграђено окружење, уметничка дела и историјске артефакте, али и живу културу: традицију и ритуале, традиционалне вештине, историјске амбијенте и генеалогичку места. Ово је опредељујуће важна дефиниција на коју се ослања даље истраживање, јер наслеђе третира као основну вредност и материјал за формирање нових туристичких производа и понуде, за мотивисане туристе, који су добро припремљени и свесни својих очекивања. Интернационални научни комитет културног туризма (International Scientific Committee on Cultural Tourism, 1997) дефинише културни туризам као активност која оспособљава људе да искусе различите начине живота других људи, разумеју њихове обичаје, традицију, физичко окружење, интелектуалне идеје и места од архитектонског, историјског, археолошког и другог културног значаја која потичу из прошлости. Њиме се промовишу начин живота, друштвени обичаји, религија и културно-историјско наслеђе друштвених заједница, а нарочито “примитивних” и “егзотичних” култура које још увек нису подлегле глобалном монокултурном таласу (MacDonald, 2004). Као такав, културни туризам је својеврстан инструмент јачања идентитета, изградње имиџа и очувања културно-историјских тековина, али и повезивања и бољег међусобног разумевања људи кроз културу. Ипак, опоненти културног туризма истичу опасности које он имплицира, у смислу нарушавања приватности, потенцијалне изложености локалних заједница недоличном понашању туриста, нарочито услед предубеђења која су заснована на историјским стереотипима као и неправичне расподеле користи од таквог туризма унутар локалних заједница (Hrndry, 2005; Giaoutzi, Nijkamp, 2006). Културни туризам је појава која, по дефиницији, омогућава да места, која нису

искључиво туристичка и немају туристичка кретања током читаве године, могу да креирају туристичку понуду захваљујући својим културним и уметничким потенцијалима (Ђукић, 2005). Када говори о економским функцијама културе, тј онима које истичу тржишну оријентацију културе, професорка Ђукић наводи појмове културног туризма, културне индустрије и културне привреде (Ђукић, 2010). Културни туризам, као и еколошки, кроз коришћење наслеђа, уједно даје могућност и економског стварања вредности с циљем одрживог развоја, управо као део културних и креативних индустрија, односно културних израза. Грег Ричардс (Richards, 1999) дефинише културни туризам као кретање особа према културним атракцијама изван њиховог уобичајеног места становања са намером сакупљања нових информација и искустава, како би задовољили своје културне потребе. Културни туризам је жанр туризма специфичног интереса, који се темељи на потрази за/ и учествовањем у новим и значајним културним искуствима (било естетским, интелектуалним, емотивним или психолошким) (Reisinger, 1994). Рејмонд дефинише креативни туризам као облик туризма који се развио из културног туризма и који укључује учење и посебне вештине за време годишњег одмора, а припада култури рецептивне земље односно заједнице (Raymond, 2005). Домаћи аутори уважавају наведене теоријске оквире приликом дефинисања културног туризма. Европска мрежа културног туризма (ECTN, 2007) даје дефиницију, према којој културни туризам може бити дефинисан као туризам заснован на локалним и регионалним културним ресурсима (културна традиција, језик, историја, култура, пејзажи, изграђено окружење, археолошка налазишта, музеји, културне активности, институције културе, занати, друштвена историја, начин живота).

Координисани развој ових комплементарних видова туризма у виду хибридног концепта тзв. еко-културног туризма уз адекватне стратегије управљања, може донети позитивне економске ефекте и могућности за локалне друштвене заједнице уз одрживи развој заштићених подручја, формирањем нових еко-културних рута (производа/услуга) заснованих на наслеђу.

Валас и Расел (Wallace, Russell, 2004) истичу да еко-културни туризам представља модел коришћења културног и еко туризма од стране локалног становништва за изградњу снажније, одрживије будућности у постојећим условима. Према Сиракаји (Sirakaya et al. 1999), еко-културни туризам обухвата путовања кроз која се друге културе сагледавају у

њиховом природном окружењу, са посебним акцентом на историји и култури датих локалитета. Сврха еко-културног туризма је упошљавање локалних еколошких и културних ресурса на динамичан начин, који се разликује од урбаног, као доколици оријентисаног конвенционалног туризма (Hennayake, 2006). Одрживи туризам претпоставља континуирани напор у разним доменима, како би фактички био остварен у реалности, а не просто декларативно коришћен појам. У том контексту (Lansling, De Vris 2007), говоре о напорима да се одреди јасније значење одрживог туризма, како то не би био пуки маркетиншки трик за морално освешћене људе.

Екокултурни туризам као верификатор и промотер наслеђа

Еко-културни туризам практично представља модел за обликовање нових туристичких производа и рута, који комбинује природно и културно наслеђе као аутентични „материјал“. Као такав, еко-културни туризам (будући да црпи потенцијале наслеђа кроз туристичку понуду, даљи развој посредством разних облика социјалног предузетништва и ККИ кроз креативно стваралаштво) обезбеђује услове да се амортизују недостаци изабраних заштићених подручја. Ови недостаци могу се посматрати кроз стубове одрживог развоја: економски, социјални, еколошки, културни, али такође и кроз наслеђе указивањем на његове потенцијале којим обилује одређено заштићено подручје (некада је доминантно природно, некада културно, најбоља је комбинација). У том смислу ради постизања одрживог развоја заштићених подручја, наслеђе (обе врсте природно и културно) је од кључног значаја како би се обезбедио дугорочни развој еко-културног туризма. Кроз бригу о наслеђу, које претпоставља потенцијал за креирање нових производа и услуга (еко-културног туризма) успостављањем и деловањем еко-културног туристичког тржишта, могуће је обезбедити одрживи развој заштићених подручја.

Приликом формулисања модела развоја еко-културног туризма важно је имати у виду добре светске праксе, које спајају разне форме одговорног туризма са концептом одрживог развоја кроз активности које погодују: конзервацији и вредновању наслеђа, ширењу свести о значајним друштвеним питањима и друштвено-економском развоју уопште. Еко-културни туризам погодује иницирању међусекторских облика сарадње. Иако су друштвено одговорна питања често у домену јавног и цивилног сектора, крајњим

циљевима одрживог развоја може једнако добро допринети приватни сектор, кроз разне облике предузетништва.

Потенцијали еко-културног туризма су вишедимензионални. Поред тога што ће се наћи у примарној улози подршке одрживом развоју заштићених подручја, еко-културни туризам је и средство за оснаживање и развој у социо-економском смислу. У неопходној интеракцији са другим ресорима и гранама привреде, овај алтернативни вид туризма отвара потенцијале за креирање нових радних места, задржавање створене вредности на локалном нивоу, и генерално боље услове за живот.

Еко-културни туризам доводи у везу различите приступе и начине посматрања и управљања наслеђем, отвара простор за квалитетнију артикулацију досадашњег научног приступа и стручне праксе (археологије, антропологије, екологије, херитологије, заштите животне средине, економије и сл.), и указивање на значај наслеђа, кроз практичну промоцију идеја и знања.

Партиципативни облици управљања кроз деловање стратегија повезивања и еко-културног туризма могу обезбедити ефекте преливања, који доводе до позитивних социо-економских и социо-културних импликација. Ови ефекти директно зависе од тржишта еко-културног туризма односно природе понуде (производа и услуга) и тражње. Будући да је тржиште место размене производа и услуга са заинтересованим странама, понуда еко-културног туризма укључиће директно све што је ослоњено на наслеђе, и индиректно све друге производно-услугне делатности. На тај начин позитивни утицаји излазе из оквира еко-културног туризма, и појављују се ефекти преливања на друге гране, делатности, ресурсе и секторе. Претпоставка почетног функционисања је локалног карактера, где управо повећани број секторских учесника може да доведе до конституисања гране или индустрије. Следећи ниво развоја односио би се на даље умрежавање и територијално ширење тржишних учесника у блиским гранама, што би сличном логиком имало позитивне импликације на регионални ниво. Наравно, помоћ у вези са развојем индустрија, грана, делатности, може пружити држава кроз политике, стратегије и др. мере, иако то није неопходан смер.

Практично постојање еко-културног туризма, ККИ (и др.) ће иницирати потребу за бољим институционалним уређењем. Локална заједница и сви релевантни стејхолдери у случају одрживог туризма као што је еко-културни, имају шансу за остваривање бенефита.

Локално становништво има шансу да свакодневне послове да претвара у еко-културну аутентичну понуду (мала и средња предузећа, породична, задруге, и сл.) нудећи креативне изразе ослоњене на традицију и знања. Јавне институције имају функцију подршке, администрације, промоције, едукације (НП Тердап, Институције културе и музеји на територији, туристичке организације). Приватни сектор има интерес да кроз инвестирање у наслеђе оствари додатну зараду, подржавајући локални развој, а цивилни сектор, бавећи се друштвено-одговорним питањима у вези са очувањем природе и културе. У приложеној табели 25, одабрани су практични примери иницирани из приватног сектора са циљевима и фокусом на очување наслеђа, друштвено-економски развој и промоцију друштвено-одговорних вредности.

Табела 25. Допринос приватног сектора одрживом развоју

Назив пројекта/Локација	Фокус/Циљ	Друштвени импакт	Културни импакт	Еколошки импакт	Економски импакт
„Crosswaters Ecolodge“, Кина, шумски резерват, Највећи светски комерцијални пројекат 2010. са бамбусима, конзервација	друштво, економски развој, развој нових производа од бамбуса, еко туризам	Активно укључена заједница у управљачке процесе од почетка...	Пројекат планиран у хармонији са околиним пејзажима, уз Традиционална знања и вештине	Еко пројекат, јаки елементи поштовања природе, природна градња	Фокус на локални ангажман, велике шансе за локалну економију, послови и сл.
„Air New Zealand-Environment Trust“, Нови Зеланд, Еколошки одговорно пословање, „Деца рестауратори“	„Чисто и зелено“, смањење нивоа загађења за 15%, биогорива, Конзервација	Ширење свести у вези са очувањем наслеђа, посебно усмерен на децу, интегрални приступ управљања земљиштем	Заштита локалних културних пејзажа за Маоре и њихову културу	Многобројни пројекти конзервације биосфере (биљних, животињских врста, природе)	Није у фокусу
„The Bushcamp Company“- Замбија, национални парк Лунгава, „Рај дивљих животиња“, конзервација	Компанија основана са циљем изградње сафари кампова Фокус: заједница;	Конзервација кроз користи за локалну заједницу, борба против криволова, финансира 2 локалне школе, обезбеђује транспортне услуге за децу, пружање медицинске помоћи, школарине за	Вођење културног села у Мфуву, промоција руралног Замбијског традиционалног знања, Подршка за позориште,	Заштита животињског света и природне баштине, Одржива енергија, „зелени“ приступи,	Обавља Fund-raising за 3 локалне нво, Донација по особи се равномерно дистрибуира на активности: конзервације и пројеката заједнице

<p>„<i>Experiencias Xcaret</i>“ - Мексико, повезани бизниси за циљем одговорне туристичке максимизације</p>	<p>Партнерство са циљем уживања у "природном, културном и археолошком богатству Мексика"</p>	<p>најбоље Конзервација природног и културног наслеђа кроз активности промоције и очувања; Одговорни туризам</p>	<p>Акције помоћи мајанским заједницама; Читање старих хијероглифских писама; Промоција нематеријалног културног наслеђа</p>	<p>Помоћ корњачама; Акције школа на отвореном-ширење свести о еколошким питањима, пошумљавање, и сл</p>	<p>Средства прикупљена у гл. на локалном нивоу за потпројекте, и кроз туристички одговорне активности</p>
---	---	--	---	---	---

Извор: Ауторов одабир примера (Кочовић, 2016), (На основу: Wei for UN DESA, 2013)

Пројектни тим *Crosswaters Ecolodge* пројекта је у фази планирања обавио опсежна истраживања и запажања како би негативни утицаји развоја еко туризма били сведени на минимум. Пројекат је био ослоњен на развојне капацитете засноване на природном капиталу - бамбусу. Представљена је широка употреба бамбуса као одрживог грађевинског материјала који расте брзо. Убрзо је формирана највећа бамбус фабрика у региону.

Air New Zealand- Environment Trust је пример конзерваторског дугорочног пројеката, иницираног од стране приватне авио-компаније. Пројекти се тичу: биодиверзитета, заштите животне средине и културног наслеђа Маорих. Кроз партнерства са другим организацијама и предузећима, прикупљају се додатна средства за активности на очувању заштићених подручја.

Experiencias Xcaret је пројекат успешног мерџинга две фирме (Кскарет и Ксел-Ха, познатог светског природног акваријума), са циљем омогућавања максимизације туристичких искустава, кроз производе којима се допуњују, заснованих на природном и културном богатству. *Experiencias Xcaret* је добио 2012. године награду од UNWTO за изузетност у пракси одрживог туризма.

The Bushcamp Company је пример компаније основане са циљем примарног фокуса на посвећеност дивљим животињама и заједници из Јужне Луангве. То постижу кроз активности: еколошког очувања, стварања одрживог прихода, кроз ефикасно партнерство са локалном заједницом и НВО сектором. Компанија је номинована као један од финалиста на светском нивоу програма „Туризам за сутрашњицу“, која представља један од најпрестижнијих светских туристичких програма (WTTC).

Иако дати примери нису нужно повезани са заштићеним подручјима, значајни су јер указују на велику секторску повезаност и разне облике партнерстава, са циљевима

усмереним на одрживи развој. Такође, ови примери су инспиративни у контексту креативних предузетничких приступа, који су иницирани од стране приваног сектора и капитала. На овај начин је уочљиво да креативни бизнис концепти, који почивају на наслеђу и одговорном туризму, итекако могу да стварају додатну економску вредност, засновану на балансираном и хармоничном развоју.

Креативност, иновативност, принцип константног учења и усавршавања дају простор за обликовање нових унутрашњих фактора успеха еко-културног туризма. Исти приступи омогућавају адекватно наступање и одговарање на спољне потребе корисника/ туриста, креирањем нових производа (рута). Овај облик туризма даје оквир за деловање у којем је разноликост наслеђа пожељна категорија, која одређује и ствара услов за нове вредности, кроз синергију различитих области. Због своје природе еко-културни туризам доводи у неопходну релацију стручњаке из различитих области. Стејкхолдери заинтересовани за питања третмана и управљања наслеђем, које претпоставља услов за креирање еко-културно туристичких производа и услуга, заједно могу утицати на привлачност заштићених подручја. Локална заједница треба да је у фокусу приликом развоја еко-културног туризма, као носилац локалног културног идентитета, са циљем његовог очувања. Одговорност у смислу развоја јесте на свим актерима који одређују еко-културни туризам. Такође, одговорност је и на стручњацима, који имају веће разумевање у вези са процесима и суштином функционисања и значајем еко-културног туризма (али и наслеђа, заштићених подручја и њиховог одрживог развоја). Константно промовисање и едукација других о вредностима наслеђа, лепоти припадности месту које одређује идентитет заједнице јесте значајан циљ. Приликом истраживања за потребе доктората и великог броја других претходних истраживања, приметно је да локална заједница веома добро осећа вредности наслеђа кроз митове и др. нематеријалне изразе, које везује за само наслеђе. Међутим, управо они треба да уоче и схвате могућности наслеђа да поред постојеће вредности, креира нове вредности (материјалне), повезивањем са њиховим свакодневним пословима. Посредством деловања и утицаја алтернативних облика туризма, посебно значајно за рад еко-културног туризма и других побочних грана привреде (и нпр.ККИ, кроз рукотворине, социјално предузетништво и сл. облике), које спајају културу, економију, екологију и друштво, омогућена је материјализација вредности и *коришћења наслеђа у оба контекста природном и културном* (Chhabra et al. 2003; Garrod & Fyall, 2001;

Timothy & Boyd, 2003, Isaac 2008; Herbert 1989, Hall and McArthur, 1993;; Zeppel and Hall, 1992).

У том смислу одрживи туристички развојни потенцијали националних паркова у Србији, као заштићених подручја првог реда, укључујући и НП Ђердап који је изабран за студију случаја, како је већ напоменуто огледају се првенствено у реалном наслеђу, позицији и могућности већег повезивања релевантних актера.

У контексту менаџмент активности на свим нивоима, приступ који треба да се уважава јесте стратегијски менаџмент, који претпоставља дугорочни фокус, и поред планирања, организовања, акценат треба ставити на мониторинг, контролу и евалуацију, који су прилично запостављени. Ово се односи на све институције, које имају интерес за развој еко-културног туризма, односно развој и одржавање наслеђа и неопходних капацитета који би његово функционисање подржали кроз партнерства, мреже и партиципативне облике управљања.

Оно што је више пута напоменуто је значај етичког аспекта у конзумирању и производњи на тржишту еко-културног туризма. Управо се у овим аспектима огледа могућност задржавања вредности на локалном нивоу, створене од стране еко-културног туризма. Понуда, заснована на аутентичним производима и услугама, наилази на веома заинтересоване еко-културне туристе, који је вреднују и вољно конзумирају ове традиционалне културне изразе (рукотворине, гастрономске услуге, и сл.), радије него производе масовне продукције. Логика је веома једноставна будући да локални производи и услуге стварају и везују вредност на локалном нивоу. Са друге стране масовна производња омогућава да финални производи имају нижу вредност за купца (због нижих трошкова по произведеној јединици) или су једнаке вредности, али не обећавају аутентичност (осим што су готово неписаним правилом масовно произведени у Кини), као ни везивање вредности на локалном нивоу.

Без свести заједнице о значају и вредностима наслеђа, није могуће оживљавати на оптималан начин заштићена подручја са припадајућим наслеђем, јер њихову атрактивност одређује аутентичност, која се огледа у већој партиципацији локалне заједнице. Према препорукама Савета Европе (СоЕ, 2009), *достојанство и поштовање локалне културе треба да се стави у фокус* приликом развоја културног туризма, применљиво свакако и на

еко-културни⁶⁴. Овакав приступ обогаћује све актере еко-културног туризма, уједно обезбеђујући да становништво развија осећај поноса и самопоуздања, поштовање традиције и обичаја и да заинтересованим туристима све више „открива“ нематеријалне културне изразе, по правилу разнолике и аутентичне. Према томе домаћини еко-културног туризма јесте неодвојива карика у ланцу вредности и учешћу у понуди кроз аутентичне демонстрације и приче које могу бити обликоване у производе/услуге, од којих ће туристи директно уживати у њиховим вредностима.

Према садржају *Беле књиге за постизање интеркултурног дијалога* Савета Европе, претпостављена је перцепција културних разноликости, презентовањем културних израза, кроз интеркултурни дијалог (СоЕ, 2008). Управо кроз организовања различитих програма еко-културног туризма, који на тај начин даје својеврстан културно дипломатски допринос, могуће је постићи ове циљеве. Европа вишедеценијски привлачи (е)мигранте у потрази за бољим животом и азиланате широм света. *Развој транспорта и туризма довео је више људи него икада у директни контакт лице-у-лице, стварајући све више и више могућности за интеркултурни дијалог (...) Културне активности могу бити извор знања о различитом културном изражавању и могу допринети стварању толеранције, узајамног разумевања и поштовања* (СоЕ, 2008). Уметност је поље које пружа простор за симболичку конфронтацију, и генерално сви креативни људи, спремни за стварање, креирају потенцијал за дијалог. Институције културе и наслеђе, имају потенцијал у комуницирању, који одражава историјске догађаје, често различито перципиране од стране припадника различитих нација, религија и сл. *Европа, као мрежа "културних рута", утицала је на историју културних односа... Руте чине приступачним европско мултикултурно наслеђе и илуструју способност заједнице да живи заједно у миру у различитости*(СоЕ, 2008). У складу са поменутиим, еко-културни туризам јесте средство културног плурализма, и услов за миран суживот, културну добробит и добробит грађана, као и за социјалну кохезију и економски развој на локалном и регионалном нивоу.

Еко-културни туризам представља средство оживљавања историјских места и градова са припадајућим наслеђем. Његови позитивни утицаји огледају се у паралелном деловању на економском, еколошком и културном плану, кроз стварања нових привредних

---

⁶⁴ Препоруке развоја културног туризма Савета Европе, са циљем формирања одрживог модела, састоје се од 7 тачака и закључака

и друштвено атрактивних потенцијала за квалитетнији живот. Својим дометом еко-културни туризам спаја дисциплине, јер у контакту са корисницима и јавношћу обезбеђује константно преиспитивање досадашње праксе уз проактивније, креативније и иновативније тражење нових решења у смислу повезивања (ресорног и секторског) уз стварање нових производа. На тај начин еко-културни туризам јесте и покретач «бољих пракси», које иницирју моделирање решења како за културна, тако и за еколошка питања, обезбеђујући локалном становништву услове (кроз решења), за изградњу чвршће одрживе будућности.

4.4. Природа тржишта еко-културног туризма

Нова ера туризма, названа «Њу ејџ туризам» (New Age Tourism- у даљем тексту NAT), подразумева савремени приступ туризму у погледу свих релевантних учесника на тржишту туризма. Овај термин указује на посебне индивидуалне потребе туриста, које условљавају тражњу, самим тим одређују и понуду. У контексту теме биће анализирано Њу ејџ тржиште, које разматра специфичне потребе, понашање и понуду. Еко-културни туризам јесте алтернативни облик, односно њу ејџ туризам. Специфична тржишта јесу део масовног туристичког тржишта тј. тржишни сегменти ресора. То нас доводи до потребе за таргетирањем специфичних производа, тржишта, учесника на страни тражње еко-културних туриста и понуде заједнице/домаћина. Нова парадигма усмерена је према забави, узбуђењу и знању. Генерално посматрано туристичко тржиште одликују извесне сличности, али и посебности у односу на друга тржишта. Ово тржиште карактерише понуда и тражња, као и свако друго. Понуда и тражња су просторно одвојене, док се производња и конзумација одигравају на истом месту. Ове две стране сусрећу се на тржишту туризма посредством многобројних канала.

Табела 26. Компоненте туристичког система.

ТРАЖЊА	ПРЕМОСТИОЦИ	ПОНУДА И ДЕСТИНАЦИЈА
Детерминанте	Транспорт	Атракције
Мотивација	Посредници у туризму	Услуге
Понашање потрошача	Маркетинг посредници	Инфраструктура

Извор: (Vanhove, 2005)

Овај део рада треба да укаже на основне карактеристике тржишта еко-културног туризма (са основним елементима понуде и тражње), пре свега заснованог на природном и културном наслеђу.

Туристичка тражња, као феномен, односи се на активности посетилаца и њихову улогу у коришћењу роба и услуга. Такође, туризам може бити посматран из перспективе снабдевања као скуп продуктивних активности усмерених на посетиоце. Посетилац је путник, који се углавном креће дестинацијама ван његовог уобичајеног окружења. Циљеви оваквог кретања су најразличитији (посао, слободно време, стицање нових знања и вештина, контакт са аутентичним или друга лична сврха), осим да буде запослен и резидент у земљи или месту које је посетио (IRTS, 2008)

Који су то покретачи еко-културног туристе да се упусти у такав облик туризма? Управо оно што одређено подручје чини еко-културно примамљивим јесте наслеђе, које представља основ за креирање нових туристичких производа и услуга. Ова комплексна релација отвара могућност креирања ефеката синергије, заједничким деловањем са ККИ кроз разноврсне културне изразе, наслеђа и еко-културног туризма. На тај начин се заштићена подручја са припадајућим наслеђем могу учинити значајно атрактивнијим уколико се обезбеде основни институционални услови, тако да наслеђе може да артикулише и комуницира кроз своју вредност. Вредност наслеђа у том случају може бити апсорбована на локалном нивоу од стране заједнице и посетилаца, уважавајући принципе одрживог развоја.

Многе досадашње студије културног туризма, са циљем утврђивања тржишта, акценат су стављале на величину, а не на тестирање суптилних разлика на странама тражње (перспектива туристе) и понуде (заједница, наслеђе, производи/услуге). Овако фокусирани приступ, према мишљењу аутора, ствара ограничења у разумевању релевантних тржишних ниша (Hughes and Allen 2005). Разумевање функционисања тржишта еко-културног туризма може обезбедити додатне информације за управљање наслеђем са циљем одрживог развоја. Исак (2008), наводи као проблем недовољно схватање мотивације туристе за културно туристичка кретања. Иако је мали број истраживања који је посвећен овој теми, она углавном експлицитно у фокус стављају једино туристе који посећују дестинације које обилују културним наслеђем, па је лако

донети даље закључке о њиховим преференцијама. Исак се заправо у свом докторату надовезује на ставове Стронга (Stronge, 2000, 2004, 2008), који кроз пример о туристичкој посети Флориди сликовито илуструје овај проблем⁶⁵.

Да би негативни аспекти туризма били смањени и елиминисани, неопходно је континуирано истраживати детерминанте које одређују туризам. Антрополошке теорије, иду у две линије испитивања ових детерминанти : мотива туриста и утицаја туризма на локалну заједницу.

Табела 27. Туризам - антрополошка перспектива

1) Шта се дешава са вредностима неминовних културних и природних промена, када добра посредством тржишта туризма постану масовније доступна?	Гринвуд 1977, Коен 1988, Фрум 1991, Дејвис 1997, Орамс 1999.	Фокус на локалну заједницу и наслеђе, потенцијални импакти туризма на промене
2) Шта представљају крос-културна значења рада и одмора?	Мак Канел 1976, Неш 1981.	Фокус на туристе, њихове мотиве, кроз психо-социјалне карактеристике статус
3) Каква је динамика и ефекти интер-културног контакта између туриста и мештана?	Махлис & Бурх 1983, Нуфез 1989, Розел 1988, Силверман 2001.	Фокус на заједницу, на коју туристи и туризам имају утицај
4) Како је култура представљена у туристичким поставкама, и како је перципирана?	Адамс 1984, 1995; Бурнер 1987; Бурнер & Кишленблат-Гимбелт 1994; Ури 1990.	Фокус на наслеђе и његову интерпретацију за туристе
5) Како се културне традиције мењају кроз време, да би се поклопиле са туристичким	Бенедикс 1989, Гампер 1981, Леонг 1989; Бурстин 1964.	Фокус на промене које туризам изазива (губљење аутентичности, самим тим и културне вредности), у

⁶⁵ Стронг подсећа читаоце у свом извештају о уметности и културном туризму на Флориди и наводи да нема сумње да су уметност и културни туризам главни разлози зашто «уметнички и културни туристи» посећују Флориду. Међутим оно што остаје непознато је питање структуре, односно који уметнички/културни догађаји доприносе њиховом уживању на Флориди и испуњавају очекивања?

очекивањима? И како разликовати аутентичну од лажне (културе)?		локалној заједници, са циљем постизања задовољства туриста
6) Каква је веза између игара, ритуала и ходочашћа?	Коен 1979, Тарнер 1982, Гребурн 1983.	Синтеза традиције, локалне заједнице, потенцијал за обликовање у туристичке производе
7) Како и зашто су етнички стереотипи конструисани да манипулишу за туризам?	Коен 1979, Мек Канел 1984, Ван Ден Берг 1994, Десмонд 1999	Фокус на локалне заједнице, са циљем привлачења туриста
8) Како конзервирати природне области и културне традиције, тако да највеће користи од туризма имају локалне заједнице?	Едингтон и Смит 1992; Хани 1999, Линдберг 1991.	Помак ка решењима које еко туризам може да донесе, са циљем остваривања користи за локалне заједнице
9) Какве се промене дешавају староседеоцима, када постану интегрисани туристичким тржиштем?	Сеилер-Балдинцер 1988, Манспергер 1995.	Негативи утицаји туризма на локалне заједнице, које неминовно мењају своју традицију у сусрету са туристима
10) Који су односи моћи у контексту туризма, који одређују ко добија а ко губи? И зашто је локална партиципација важна за успех туризма?	Јанг 1999, Стониш 2000.; Елпер Вуд 1998, Букбајндер и остали 1998; Вундер 1999.	„Вин/луз“ приступ, који не мора бити нужно такав; Прве теорије о значају партиципације локалног становништва у контексту фер туризма.

Извор: Аманда Стронца (2001) интегрални преглед антрополошких теорија о туризму⁶⁶

На основу илустрованог прегледа антрополошких истраживања аутора, уочљиво је вишедеценијско антрополошко интересовање за налажење оптималних решења за

амортизовање туристичких утицаја. Истраживања су спровођена са циљем да се обезбеди што мањи ниво утицаја на локалну заједницу, природна и културна добра, деловањем туризма. Поменута истраживања под термином *туризам*, углавном подразумевају масовни туризам и последице које је он донео. Мана ових теорија је што готово нужно полазе од супротстављених интереса и распореда моћи интересних група формираних око туризма, без потребе да их учине комплементарним.

Прзечлавски⁶⁷ (Przeclawski, Lanfant 1976, Todorović 1982) туризам ставља у контекст интеркултурног дијалога, оствареног кроз контакт. Учесници, према његовом мишљењу, у туризму су: *културе реципијентних друштава; туристи; туристички контакт; друштвено-културна модификација*. Он туристички систем види као низ узајамних деловања туристе и елемената природне, друштвене и културне околине. Освешћивање и боље разумевање нових вредности, могуће је прихватити кроз остварене интеракције у току путовања. Овакав приступ карактерише израженији хуманистички приступ према туризму и његовим позитивним утицајима, при чему културолошка је димензија неодвојива од туризма, али и етичко понашање како не би дошло до *негативних ставова и развоја патолошког понашања*⁶⁸.

Суштински, део који се односи на утврђивање тржишта еко-културног туризма, можда јесте најизазовнији, и изузетно важан за овај рад, јер у релације ставља:

1) наслеђе, чије очување и употреба може бити подстакнуто еко-културним туризмом самостално, као и у синергији са другим привредним гранама (нпр. ККИ и др. опције социјалног предузетништва);

2) заштићена подручја, чије очување и употреба такође може бити подстакнута истим садејством;

3) директне учеснике у процесу еко-културног туризма, туристе и домаћине, чија искуства и добробити проистекле из међусобне интеракције треба да одажавају *win-win*, односно обе стране да су на добитку.

---

⁶⁷ Аутор инсистира на категоријама које одређују највише вредности: истина, добро, лепота, слобода. Човек и друштво како наводи, треба да буду слободни, како би могли да сазнају истину, да теже лепом и добром и да стварају.

⁶⁸ Наводи да поред позитивних утицаја културе посећене земље, туризам фаворизује и површна делимична сазнања и утиче на развој негативних ставова и патолошких понашања (алкохол, дрога, проституција, деликвенција)

У контексту доктората и одабране студије случаја НП Ђердап, приступ у развоју туристичких активности, препознат је Законом о туризму кроз дестинацијски приступ. Наиме, подручје НП Ђердап обухвата простор који укључује минимум 3 општине (Голубац, Мајданпек са Доњим Милановцем и Кладово), односно проширеном заштитом ова дестинација укључује Велико Градиште и Неготин. У том смислу, у раду ће бити кроз ситуационе анализе сагледани сви елементи који утичу на еко-културно туристичко тржиште (менаџмент, производ/услуге, маркетинг).

4.4.1. NAT (New Age Tourism) тражња

Туристичка тражња одређена је преференцијама и потребама туриста. Односно, тражња у контексту туризма може се посматрати као укупан број људи који путују или желе да путују, користећи туристичку инфраструктуру (објекте, услуге, руте/ путеве), у контексту који их измешта из места пребивалишта.

Буркарт и Медлик говоре о детерминантама туристичке тражње, које су одређење разним друштвеним факторима, а од њих зависи избор дестинације (Burkart, Medlik, 1981). Поменути детерминанте су условљене мотивима и понашањем потрошача, које наведени аутори дефинишу као: „*интерне индивидуалне факторе изражене кроз потребе и жеље, које утичу на туристичке изборе*“. У оперативном смислу, посао маркетинг менаџмента је да утврди ове потребе⁶⁹. Неопходно је разумевање и познавање интерних психолошких процеса и њиховог утицаја на избор потрошача.

Према извештају Светске туристичке организације културни туристи, посебно из европских развијенијих земаља, имају тенденцију да траже дестинације у којима могу да искусе и науче о начину живота локалног становништва. Они преферирају једноставни смештај, интеракцију и атмосферу са што више контаката са локалним становништвом, самостално кретање. За 60% посетилаца, култура представља главну компоненту пута (WTO 2000; 2002). Културни туризам, одређен као тржишни сегмент, бележи раст од око

---

⁶⁹ Маркетинг концепт утврђује: производ/ цену, купца, (односе на тржишту), промоцију, дистрибуцију. Није нужно да особа која се бави истраживањем тржишта буде из маркетинг сфере, али је добро да располаже принципима и техникама неопходним за истраживање тржишта (то се односи на испитивање потреба купца/конзумента и евентуалне пројекције, са циљем формирања нових туристичких производа и услуга).

15% на годишњем нивоу у току протекле деценије. Европска Комисија наводи да је око 20% долазака туриста у Европу у културне сврхе (Isaac 2008).

Томка, надовезујући се на психолошка истраживања о *потребама*, закључује да је *туристичка културна потреба* диференцирани облик *културне потребе* (Томка 1998). Као таква културно туристичка потреба, у човеку се ствара под психо-социјалним утицајима⁷⁰. Ауторка суштину ове потребе представља као *потребу за променом места привременог боравка, краће промене начина живота, потреба за упознавањем нових и другачијих простора, људи, традиције, културе других простора, културних вредности и сл.*

Истраживања која се тичу стране тражње (туриста) на тржишту културног туризма и уопште алтернативних облика туризма прилично изостају и неопходна су, како би се употпунила слика о тржишту. Оно што је познато је да кроз дефиниције самог културног туризма аутори полазе углавном од културно туристичке понуде (свега што може да се обликује у производе, нпр: наслеђе). Известан број дефиниција се ослања (указује) на обе стране (односно мотивациону природу туристе да посети, чини се, већ постојећу понуду), и веома мали број дефиниција је фокусиран на самог туристу. Такође, и са овим фокусом, дефиниције не одлазе даље од мотива туристе да се креће на одређени начин и конзумира одређени облик туризма. У том смислу не постоји повратна информација, која би указала на степен укључености, интеракције са локалним становништвом, начин пријема информација и уопште у вези са укупним доживљеним искуством, које се суштински уоквирују и комплетирају након путовања. Тимоти и Бојд указују на неопходност дубљег истраживања *људских искустава на местима од историјског значаја* (Timothy and Boyd, 2006), као и начина на који људи уоквирују доживљаје, уграђене у *социјални поредак и социјалне групе одређеног друштва* (Abrahams, 1986; Heelas, 1996). С обзиром на то да су доживљаји субјективне категорије, на исте доживљаје различити туристи могу гледати на различите начине (Lengkeek, 2001, Isaac Rami, 2008), јер управо од различитог порекла и социо-културних профила зависиће интерпретације у вези са идентичним туристичким производима.

Дефинитивно је најмања пажња до сада, у контексту туризма, посвећена потребама, као окидачима за путовање, које се дешавају унутар човека и сећању на искуство са пута.

---

⁷⁰ Одређени начин живота, услова средине у којој човек живи, степена културе појединца.

Од седамдесетих година прошлог века готово да не постоји друштвено-хуманистичка дисциплина која се није бавила феноменом туризма, па су тако настале дисциплине: антропологија туризма, социологија туризма, психологија туризма, економија туризма и сл.

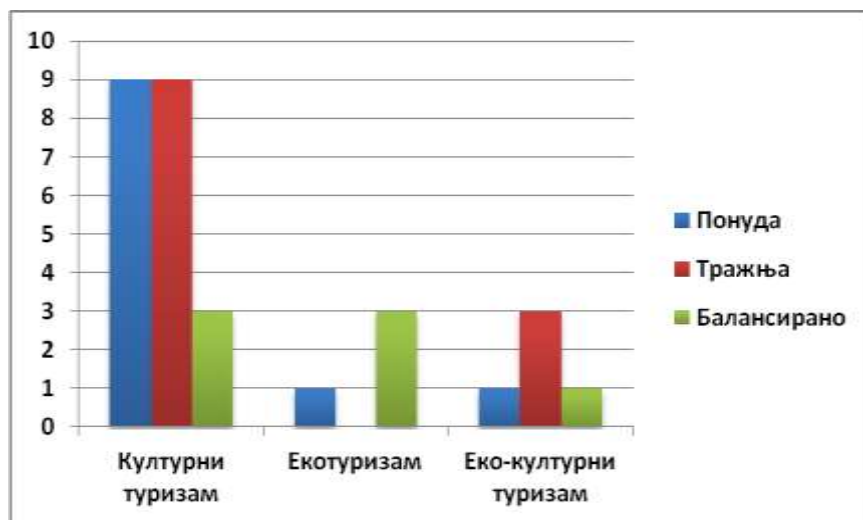
Фустер (Тодоровић,1982) у тежњи да открије социолошке детерминанте које одређују туристичку кретњу, полази најпре од психолошких феномена односно мотивационих. Мотиви имају индивидуалистички карактер, за разлику од феномена туризма, који на неки начин конституише друштвено понашање, као универзалније. Рамакер (Тодоровић 1982) даје једну од првих дефиниција социологије туризма кроз предмет њеног изучавања: *социологија туризма би изучавала туристичка понашања људских група према старости, националности, културном, интелектуалном нивоу, друштвеној средини, клими, менталитету, религији, имитационим факторима и тд.* Фустер проширује ову дефиницију логичним елементима који су јој недостајали, а који би рекли нешто више о релацијама између туристе и домаћина, па је сет образаца понашања и релација остварених у туризму у том смислу дефинисао као *туристичку артикулацију*. Овај смер уважавања обе стране, које директно утичу на феномен туризма (туриста-домаћин), једнако интересују антропологе чија истраживања су углавном ишла у смеру негативних утицаја које туризам има за последицу у односу на заједницу. Ланфант (Marie-Francoise Lanfant1978, Todorović 1982) уводи у дискурс туризма проблематику доколице, и наводи да је *логика индивидуалних избора потчињена представи атрибута доколице(..) а доколицу одређује жеља за бекством, тражење задовољства, ускраћивање присиле, индивидуална остварења и сл.* Доколица и слободно време према ауторкином мишљењу јесу категорије ширег ранга од туризма. Даљим дијалектичким супротстављањем, ауторка Ланфант конфронтира релације између: *туриста-локалних заједница* и њихове интересе; *елитистичко-популистички* тј. *национално-елитистички/локално-популистички; традиција/модернизам;*, блиско томе *локална култура/туризам; културне вредности/економске вредности;* и сл.

Углавном све релевантне дефиниције, које су поменуте (еко, културни, еко-културни туризам), садрже *однос* који дефинише релације између туриста и домаћина, слободно време одвојено за пут, при чему избор дестинације и преферирани стил живота, у току самог пута, искуство након пута, јесу мање познате категорије, као и сврха пута која

указује често на одређене потребе за доколицом, одмором, за конзумирањем културно-уметничких, природних саржаја и радом на себи.

Системом пребројавања дефиниција на које се овај докторат позива, заједно са дефиницијама које је користио Рами Исак (2008) у свом докторату (где истражује мотиве туриста), циљ је био открити приступе у односу на понуду и/или тражњу, приликом дефинисања. Графикон 3. приказује графички релацију између коришћених дефиниције еко, културног и еко-културног туризма.

Графикон 3: Дефиниције: тражња vs понуда

Извор: Самостално обликовање на основу 32 дефиниције

У обзир је узето укупно 32 дефиниције. Од тога се 21 дефиниција односи на културни туризам, при чему је 9 дефиниција усмерено на понуду (дефиниције акцентују понуду-атракције засноване на наслеђу), 9 дефиниција је усмерено на тражњу (дефиниције описују потребе, жеље и мотивацију туриста да се крећу), док 3 дефиниције балансирано, односно обједнињено третирају понуду и тражњу као неодвојиве елементе постојања тржишта културног туризма.

Еко туризам броји 6 дефиниција, међу којима се једна (1) стриктно односи на понуду (односно наслеђе), док је 5 балансирано усмерено на понуду и тражњу. Код дефиниција еко туризм често се наводе друштвено одговорни аспекти, који подржавају одрживи развој (*очување животне средине, благостање за локалну заједницу, разумевање локалне заједнице, предуслов одрживог развоја, поштовање природе и сл.*, и у неким

дефиницијама дати су само набројани аспекти, без тржишног фокуса). За еко-културни туризам издвојено је 5 дефиниција, од којих је једна (1) усмерена на перспективу понуде (при чему је еко-културни туризам виђен као *модел* који заједница користи за постизање већег благостања), једна (1) је балансирано усмерена (путовања условљена сагледавањем културе у природном окружењу), док су 3 дефиниције усмерене на тражњу (са додатим етичким димензијама употребе наслеђа; наслеђе – фактор мира; наслеђе - фактор стабилности за локалну заједницу). Дефиниције су дате у прилогу на крају рада који је повезан са насловом 4.4.1.

Мидлетон наводи да у *21.в. градови су магнети за дневне туристичке посете. Велики градови су генератори за атракције (летовалишта, тематски паркови и др.), са околним занимљивостима. Такође бројни градови привлаче и због природног и културног наслеђа на милионе туриста годишње*. Исти аутор је дао одређени број фактора који утичу на понашање туриста: *економски, ценовни, демографски, географски, социо-културни ставови, мобилност, регулаторни услови, медији и комуникације, информационе технологије* (Vanhove, 2005). *Културни туристи су едукованији и покретнији у односу на остале туристе* (Formica and Uysal 1998;Craine 1999; Kemmerling Clack 1999; Kerstetter, Prentice, Witt and Hamer 1998; Richards 1996a; Isaac 2008). New Age туриста је креативан, независан, спонтан, склон је експериментисању, авантуризму, трагању за новим знањем, искуствима. Он има потребу за разноликошћу и избором, већом комуникацијом, личним деловањем, информисањем, напредно користи савремене технологије, активно учествује у налажењу нових садржаја на одмору. *Кретања креативних и културних туриста су одређена историјским и културним садржајима*⁷¹, по принципу „минимум једно место“ из поменутог сета садржаја у току пута. Као такав, и туриста својим преференцијама и потребама утиче на стварање нових форми специфичних/алтернативних облика туризма и туристичких производа (културне руте као: путеви свиле, вина; традиционалних заната, едукативни кампови етнолошких и антрополошких знања, јога кампови, авантуристички кампови „преживљавања у природи“ , посете комунама и заједнички рад и сл.). Према томе, својим изборима посетиоци одређују NAT тражњу. Аутор Рами Исак, који се

---

⁷¹ Аутор наводи да кретање културних туриста подразумева најмање једну активност која се тиче: културе, уметности, наслеђа или историје; сличан закључак се износи у студији о Туризму Квинсленда(2004) 50% од свих међународних посетилаца су културни туристи, јер су обишли најмање једно културно место током посете.

најозбиљније бавио истраживањем понашања културних туриста, наводи позивајући се на Стронга и Кифа, који сматрају да ће *културни туристи да потроше више, остати дуже, путовати чешиће, и учествовати у више активности него други туриста*. Са друге стране, ова тврдња је у директној супротности са податком на који се такође позива у вези са просечним остајањем културног туристе на путу: *просечни боравак културног или туристе који пут заснива на наслеђу, у једном месту мери се у сатима* (Anonymous 1999; Blackwell 1997; DKS 1999; Kemmerling Clack 1999; Miller 1997a, b; Richards 1996; Silberberg 1995. Isaak 2008). Овде се чини да и сам аутор није доследно испратио теорије на које се позива, јер у чему се онда огледа разлика поменутих културних туриста? Да ли њихов укупни пут траје дуже, па је њихова укупна потрошња већа, а само задржавање на одређеним местима се може мерити у сатима?

Еко-културни туристи су креативни туристи. Они развијају свој креативни потенцијал крећући се по одређеним рутама. На тај начин приближавају се локалном становништву, активно учествујући у разним едукативним радионицама, које одражавају традиционална знања и искуства, упознајући се са наслеђем дестинација. Појам креативни туристи односи се на конзументе тржишне нише еко-културног туризма, који се јављају и као субјекти подршке деловању креативних и културних индустрија.

Према Пун (Poon), до новог концепта (NAT) довеле су промене које се тичу нових конзументата, нових технологија, нове форме производње, нових менаџмент стилова. Могуће је закључити да је NAT тражња комплекснија, јер зависи од већег броја специфичних фактора. Ову тражњу карактерише: већа сегментација, потреба за флексибилношћу у понуди и дистрибуцији, уз стварање вредности деловањем синергије (Vanhove, 2005). Сегментирана тражња, указује на специфичне тржишне нише и захтева добро познавање тржишта, како би се идентификовале групе потрошача и њихове специфичне потребе. Према мишљењу Пун, NAT постоји уз одређене услове: одмор је флексибилан и неопходни трошкови су конкурентни трошковима масовног туризма; у функционисању NAT не доминира економија обима већ услуге по мери посебних потреба туристе; одмор је одређен према индивидуама са различитим и специфичним потребама, зарадама, времену и интересовањима; NAT туристи су више образовани, више оријентисани према одређеним дестинацијама, више независни, флексибилни и свеснији у вези са потребом за очувањем животне средине; NAT туристи претпостављају да су

животна средина и култура кључни фактори доброг одмора и искуства (Vanhove, 2005). Приступ ауторке Пун према туристима је константан, односно према њиховим потребама и очекивањима од пута у контексту (NAT *new age tourism*) туризма новог доба, са циљем креирања понуде.

Ипак, као што разматрани аутори указују, различите врсте мотива и понашања могу бити запажени *на нивоу различитих земаља* (аутор је за пример узео Уједињено Краљевство, Немачку, Јапан, Тајван и Мексико и извршио поређење на нивоу националних култура и начина на који туристи *различно* конзумирају културне опције (Sorzabal et al. 1999). Културни туристи очекују *већи степен повезаности* са локалитетима и *велику важну едукативну компоненту* (Prentice et al., 1998). За неке посетиоце туризам, заснован на наслеђу, је више од едукације или рекреативног задовољства. Аутори наводе три важне компоненте у вези са посетама: *искуство у вези са наслеђем; рекреационо искуство и учење историје* (Poria et al., 2004; Isaac Rami, 2008).

Да сумирам, одредницом NAT еко-културни туристи, воде се мотом да на путу доживе нешто ново. Они бирају да своје време проведу на разноврсне начине као што су: већи степен активности (спорт, хоби, здравље, велнес, кретање рутама), радозналости и интеракције са новим наслеђем како материјалним, тако и нематеријалном; природом и културом и локалним становништвом. Еко-културни туриста користи пут, етички је освешћен тако да ужива и уважава једнако природно и културно наслеђе, авантуру, нова знање и социјалне интеракције.

Табела 28. Разлике између масовног и алтернативних видова туризма

Врста	Алтернативни облици туризма	Масовни туризам
Смештај	Апартмани, дневно издавање станова, пансиони, В&В, викендице, хостели	Интернационални хотели и домаћи хотели
Храна	Локална храна и специјалитети у малим породичним ресторанима	Интернационална кухиња, стандардни ресторани брзе хране Мек Доналдс и сл.
Сувенири	Рукотворине, производи породичних предузећа (ККИ), занатски производи (мед, сир, зачини, сапуни..)	Производи масовне производње
Транспорт	Локални за мањи број особа: минибусеви, бицикли, коњи, возови, low-cost авио транспорт, јавни превоз	Rent a car, скупље транспортне опције

Извор: Адаптирано за потребе доктората (Кочовић, 2016), (према ауторима: Hampton, 2005; Murzyn 2012)

Практична разлика из перспективе тражње за еко-културним туризмом, од стране туристе у односу на масовни туризам, лежи у јачем етичком аспекту, на страни еко-културних туриста. Многобројни аутори кроз еко-културни приступ управо виде етичку употребу наслеђа, са циљем решавања разних друштвено одговорних питања: фактор мира⁷² (Moli 2003); приступ о једнакости и правди за угрожену локалну заједницу⁷³ (Jamal, Camargo 2013).

⁷² Овај фактор аутор наводи због повећаног броја сукоба који произилазе из социјалних, економских, верских и политичких разлога.

⁷³ Аутори указују на проблеме који угрожавају одрживи туризам а појављују се на нивоу дестинације. Нарочито проблем (не)праведности, укључујући и сиромашне, мањине и староседеоце, где су оквири правде оријентисани на друштвену и културну добробит угрожених популација, уз покушај решавања сиромаштва локалних заједница, деловањем одрживих облика туризма.

4.4.2. NAT понуда

У публикацији заснованој на десетогодишњем истраживању (1991-2001) Грег Ричардс указује на раст броја институција културе у многим европским земљама, који се удвостручио у односу на период пре транзиције. Институције културе, нарочито музеји према вишедеценијском тренду представљали су неизоставне тачке посете за културне туристе. Иако се музеји према савременим трендовима мењају и постају много више интерактивни, а мање интерпретативни и даље је корисно пратити посете музејима као параметар културно туристичког кретања. Према Европској комисији, у посматраном периоду на нивоу ЕУ је око 200.000 заштићених споменика културе, и 2,5 милиона зграда од историјског значаја (1998). Ричардс додаје улогу институција и споменика културе у урбаном и руралном развоју. (Richards, 2001). Поред тога што конституишу највећи сектор Европске тржишне атрактивности, они се пребацују на централна места стратегија урбаног и руралног развоја, и програма који се тичу побољшавања имица.

NAT понуду чине: *атракције, услуге и инфраструктура* (Vanhove, 2005). Атракције укључују широк спектар средстава, који су створени од стране природе и човека, како би људе одвојили далеко од матичних средина, са циљем подвргавања широком спектру потенцијално преклапајућих искуства. Ова искуства укључују: задовољство, уживање, опуштање, образовање, културно уздизање, верске обавезе, духовне инспирације, здравље и велнес, захвалност природи и откривање порекла (Gunn & Var 2002; Leiper, 1990; Lew 1987; Timothy and Boyd 2015).

У контексту заштићених подручја, на примеру НП Ђердап, атракције су представљене богатим културним и природним наслеђем, које је интерпретирано од стране: институција културе, НП Ђердап, туристичких организација и неколико приватних организација.

Исак (Rami Isac, 2008) наводи да *атракције представљају генераторе тражње и да оне дају кутцу разлог за посету дестинацији*. Зато је еко-културни туризам значајан у промоцији и верификацији наслеђа, јер га чини видљивијим и доступнијим. Али и обрнуто, без наслеђа, не би било могуће формирати производе/услуге, па ни еко-културни

туризам, који кроз интеракцију са осталим секторима и ресорима може обезбедити одрживи развој.

Еко-културна понуда у смислу NAT и туриста, може наћи упориште и највећу примену ставова ауторке Пун, чија централна идеја обухвата: *иновације, развој, презентовање нових производа*. На ово бих се надовезала препоруком у вези са конкретним повезивањем поменутих институција од којих зависи еко-културни туризам, са циљем формирања нових заједничких производа: еко-културних рута. Ауторка даје сет принципа и стратегија за макро ниво. Компетитивни принципи за макро ниво (обухвата туристичко тржиште) су: *туриста на првом месту; лидерство у квалитету, развој иновација, учвршћивање стратегијске позиције*.

Кроз испитивање потреба туриста, у односу на њихова сећања са претходних путовања потребно је ускладити понуду, под условом да се преференције посетилаца поклапају са идејама одрживог развоја. Компетитивни принципи на макро нивоу (за просторе/дестинације), који претпостављају развој сектора тако да су дестинације на добитку су: *Животно окружење на првом месту; Створити услове да туризам буде водећи сектор; Ојачати канале дистрибуције; Створити услове за динамичан приватни сектор* (Vanhove, 2005). Ове претпоставке још више потврђују потребу за бољим повезивањем, са циљем заједничког деловања из више сектора, како би било омогућено постизање одрживог развоја заштићених подручја, са припадајућим наслеђем. То пре свега подразумева поштовање природе. Из перспективе посетилаца ово се односи на кретање без трага/утицаја (*with no trace*) кроз заштићена подручја, уз уживање у свим облицима иновативних приступа управљању наслеђем. Наслеђе треба да је представљено и промовисано на најбољи могући начин удруженим деловањем сектора.

Веза атракција и културних политика је међу најзначајним. Поменута веза се јавља као снага за промоцију културног развоја. Унеско (1988–1997), конзервације културног наслеђа аргументује кроз: *промоцију идентитета и културне разноврсности, као и стимулисања економског развоја*. MacCannell (1976) идентификује туристичке атракције као крајњи симбол савремене свести, често уклоњене од њиховог оригиналног контекста⁷⁴.

---

⁷⁴ Посматрање атракција је нешто што се не сме пропустити али виђено од стране аутора као модерни ритуал. Неко ко посети Египат, сигурно ће видети пирамиде, или посетом Париза туристи ће видети Ајфелову кулу.

Међутим атракције не морају нужно и не треба да буду померене из оригиналног контекста, што је често и немогуће (посебно када је реч о непокретном културном/ природном наслеђу). Усталом, то увек доводи у питање аутентичност, коју туристи нове ере итекако вреднују као категорију. Аутентичност потврђује идентитет неке потпуно нове и егзотичне дестинације.

Поред културног контекста атрактивности, усаглашено се мора водити рачуна о природним и еколошки прихватљивим активностима, које неће угрозити подручја и локалну заједницу. Културне и природне атракције ће одиграти одређујуће важну улогу за развој еко-културног туризма на свим нивоима: локални, регионални, национални, интернационални кроз еко- културне производе, пре свега еко-културне руте.

У класичном економском смислу, понуда је «старија» од тражње. Са друге стране нео-класични економисти предност дају страни тражње нужно укључујући маркетинг метрику и истраживање тржишта као методе у испитивању понашања конзумента, испитивања тржишног потенцијала (посебно значајно у ситуацијама када формално тржиште не постоји) и са циљем формирања адекватних производа.

Туристичке атракције представљају најважније елементе сваког туристичког система. Атракције укључују природни и културни (посредством човека) створени капитал. Сврха туристичких атракција огледа се у скретању људи далеко од матичних средина уз што већи спектар нових искустава, које посетиоци треба да доживе. Искуства, према мишљењу великог броја аутора, треба да укључе: *задовољство, уживање, опуштање, образовање, културно уздизање, верске праксе, духовне инспирације, здравље и велнес, захвалност природи* (Gunn & Var, 2002; Leiper, 1990; Lew, 1987, Timothy & Boyd 2014). Атракције представљају много више од простих објеката, места или догађаја. Леипер употпуњује значење атракција, предлажући да су оне много више од знаменитости, јер их одређују унутрашње вредности (Leiper 1990; Hall & Page, 2010, MacCannell, 1976, Timothy & Boyd 2014). Мек Канел и Леипер предлажу да туристичке атракције чине тачку саме пажње туристе који их вољно посећује.

На основу поменутих значења и значаја атракција може се закључити: да би одређени простор, објекат, догађај или место, постао туристички атрактиван, мора се радити на његовом вредновању. Претходно поменуто претпоставља домен посла суптилних друштвених маркетара ангажованих у култури и туризму. Вредновање се

успоставља дугорочним очувањем и наративима, формулисаним и примењеним од стране разних интересних група. Маркетинг технике, све више додају људске особине предметима маркетинга. На тај начин кроз «личне карте» и «story telling» туристичких, културних и природних атракција, могуће је лакше комуницирати и информисати се у вези са производима и пратити међусобне стејкхолдерске утицаје.

Зилингер, Фејгенс и Вал наводе просторни значај сагледавања атракција, имајући у виду да се туризам одвија не само у оквирима туристичких атракција већ и између њих (Wall 1997; Fagence, 2011; Zillinger, 2007). У том смислу, Вал сугерише просторни образац типологије туристичких атракција. Овакав приступ је користан када је потребно веће разумевање у вези са елементима знаменитости. Он наводи три структурне форме атракција: *поени*, *атракције/површине* и *линије/линеарни*. Поен атракција је повезана са великим бројем људи који су концентрисани у малом простору, како би видели и доживели атракцију коју чине повезани ресурси (музеј, гробље, археолошка знаменитост, црква и сл.). Национални паркови, мали градови и историјске целине, градови, станишта заједница и зоне дивљине су уобичајени примери области атракција - површина. Овај тип може укључивати више повезаних атракција (водопади, камперски путеви, историјски објекти), који заједно постају чворишта у већем систему за привлачење. Леипер (Leiper, 1990) сличну појаву означава као «груписана језгра», која привлаче туристе одређеним дестинацијама или областима, јер груписана језгра чине збир хомогених атракција, које стварају синергију. Вал наводи да (Wall, 1997) концентрације посетилаца могу и даље бити довољно велике да привуку знатан комерцијални развој, који може имати негативне импликације (као што су преразвијене обале, загађене реке, велики број билборда и реклама и сл.).

4.4.3. Улога рута, стаза, коридора као нових производа еко-културног туризма

Будући да примена стратегије диверсификације омогућава креирање нових еко-културних производа, у даљем тексту ће бити представљене руте, као развојна могућност еко-културног туризма.

Руте представљају апстрактни појам, који концептуално повезује слична природна и/или културна добра у једнствену тематску целину (Timothy & Boyd, 2015). У туризмолошкој литератури руте могу бити изједначене са производом *кружне туре*.⁷⁵

У српском језику немогуће је направити драстичне термилошке разлике. Идеја, на коју се ослањају све дефиниције, огледа се у томе да руте, коридори, стазе и путеви треба да обухвате што већи број природних и културних атракција. За који год се определили од ових термина у духу српског језика, сматрам да су еко-културне руте од кључног значаја за развој еко-културног туризма на локалном, регионалном, националном и интернационалном нивоу. Обликовањем у нове еко-културне производе имају потенцијал да повежу и учине (оближње) наслеђе видљивијим. Укратко, руте и стазе представљају линеарна средства посредством којих је могуће учинити видљивијим и вреднијим: природне, културне, туристичко-рекреативне атракције. Могуће је вршити испитивање различитих врста стаза, путева и рута, као и њихових функција и улога за људе који их користе посредством квалитативне методологије. Руте и путеви, постављени као линеарна средства, указују на могућност повезивања мањих и већих површина и наслеђа (културних, природних), у зависности од дужина путева.

Све врсте рута и путева за дестинације представљају средство за очување природних и културних средина, укључујући заједницу у процесе одлучивања и управљање посетама⁷⁶. Новоформиране руте имају потенцијал да кроз фискалне и монетарне мере донесу и обезбеде задржавање већих прихода на локалном и регионалном нивоу. Оваква слика имплицира виши квалитет живота, активно укључене заједнице у процесе креирања и управљања рутама, уз отварање нових радних места.

Табела 29. Врсте рута и стаза

Земљани/ колски/ путеви/ пешачке стазе/ парохијске стазе за локалну заједницу, планински путеви и сл..Локални, регионални, национални путеви.. (Paths, footpaths, birdleways and tracks)	Обично се односе на уске мање путеве/стазе, намењене : људима, животињама и немоторизованим возилима. Користе се често за рекреативне сврхе. Рурални (који повезују села са црквама, школама и сл.), пустињски, али и градски путеви (у парковима). За шетњу, јахање и сл.
„Зелени путеви „(Greenways)	Најразличитије дефиниције постоје, али све се односе на

⁷⁵ Кружне туре се јављају као производ који сублимира туристичке атракције, инфраструктуру, ресурсе, доживљаје и искуство, приликом конзумације дате туристичке понуде.

⁷⁶ Управљање посетама (visitor management)

	путеве у отвореним просторима, природно настеле (дуж река) или створене, (транспортне мреже, железнице, канали) и сл. Циљ је повезивање коридора.
„Тур кругови/кола/ неформалне туре“ (Tour circuits)	Путне трасе, организоване кроз пакет аранжмане или све више самостална и бекпек путовања. Нпр: Гринго стазе, Хипи руте, Агро туризам, Посета комунама, Вишемесечна путовања по Азији, Гран труре- од града до града вишедневне (нпр: обилазак Италије); Посета индустријском наслеђу (рудници соли и др., фабрике у Немачкој); Путеви ходочашћа (руте апостола углавном по Медитерану).

Извор: Адаптирано за потребе доктората (Кочовић, 2016), (Према: Тимоти и Бојд 2015.)

На основу табеле 29. види се да аутори путеве категоришу према месту, величини, врсти/сврси и терену. Локални, регионални, национални и интернационални путеви су веома интересантни због могућности формирања нових еко-културно туристичких рута, релевантних за пример НП Ђердап.

Локалне шетње које се могу наћи у руралним подручјима и градовима често имају културни или историјски карактер. Регионални путеви су дуже, тематске руте које претпостављају вишедневна путовања (Curry, 1997; National Trails, 2012; Walker, 1996; Timothy & Boyd, 2015). Национални руте (нпр: "дуге стазе путева" у Шкотској) су коридори (у Енглеској и Велсу) националног карактера. На ове примере се лако надовезују међународне руте. Зелени путеви, представљају конекторе природе, паркова и историјских споменика. Према месту где се простиру, могуће их је поделити угрубо на: урбане зелене путеве (нпр: речни кејеви), рекреативне зелене путеве, еколошки важне природне коридоре, културно историјске путеве, и свеобухватне зелене мреже (Fabos 1995, Timothy & Boyd, 2015).

Растуће интересовање за руте, уочљиво је управо кроз све већи развој и значај алтернативних облика туризма. Дарден и Хвенгард наводе да су екотуристи и други ентузијастички за природом више склони да користе стазе (Timothy & Boyd, 2015). Неформалне туре све више јачају и независно живе. Видљивост неформалних тура је глобално посматрано све већа посредством интернета и нових медија (кроз форме као што су нпр: културни, еко, еко-културни, бекпек туризам). О овим неформалним турама углавном се људи сами информишу и дају међусобно једни другима информације путем социјалних мрежа.

Карактеристике свих рута и стаза су интегрисане у процесе њиховим управљањем. Величину путева одређује транспортна опција, трајање и начини доживљаја.⁷⁷ Руте, стазе и зелени путеви могу допринети укупном побољшању квалитета живота у локалним заједницама (Shafer et al., 2000). Стазе, руте и зелени путеви користе се за уживање у пејзажима и културном наслеђу (Wessell, 1997) уједно указујући на могућност изградње веће солидарности и захвалности за локалну природу и културу (Lew, 1991, Timothy & Boyd, 2015).

Изнете су елементарне претпоставке у вези са рутама. Више речи у вези са поделом на културне, природне и мешовите руте, као и у вези са опцијама њиховог формирања и управљања, биће у шестом делу доктората, који се односи на моделовање нових производа.

Еко-културно туристички производи генерално, јесу веома комплексни због великог броја фактора који утичу на атрактивност дестинације и перцепцију људи. Џим Кимел, расправљајући о производу културног туризма, наводи да је *уобичајено производ посматрати као нешто што купац купује и носи са собом кући. Оно што се заправо дешава у ефективном културном туризму јесте да купац купује доживљај, а кући односи сећање* (Хацић 2005). Дакле, посетиоци на тржишту еко-културног туризма плаћају нематеријални производ (доживљај), а са собом носе ефекат тог производа (сећање). Укупан утисак о овом процесу може се у потпуности добити само услед континуираних спровођења истраживања у вези са претходним путовањима.

Хацић наводи да производ у услужним делатностима карактеришу следеће особине: неопипљивост, неодвојивост производа од конзумента, хетерогеност, немогућност формирања залиха (Хацић, 2005). Како ауторка наводи, неопходне две карактеристике које треба да буду испуњене приликом обликовања производа односе се на: инволвираност посетиоца и комодификованост производа (Хацић, 2005).

На основу сумираних теорија, може се извести закључак да је свест алтернативних туриста на «вишем нивоу» (у погледу информисаности, знања и очекивања), одакле проистиче и потреба за њиховим активнијим укључивањем у процес обликовања еко-

---

⁷⁷ Многе руте могуће је искључиво прелазити моторизованим возилима, због њихове величине. Уобичајени примери за овакве руте везују се за Аустралију и Северну Америку, где су националне руте паралелне са главним аутопутевима, а растојања између тачака атракције су велика. У Аустралији је велики број регионалних рута, које су фокусиране на пољопривреду и гастрономско нематеријално наслеђе. Међународне и пограничне нпр: Пут Свице, Транссибирска железница; Каиро-Кејптаун и сл.

културних производа. Очекивања посетилаца повезана су са, у основи неухватљивим елементима производа еко-културног туризма. Углавном нематеријалне користи проистичу и из услужних делатности које су подршка било ком облику туризма. Уобичајени ток евалуације у маркетингу односи се на компарацију са сличним производима и услугама. Овакав приступ је могуће спроводити само као једну од пропратних опција, јер природа производа и очекивања доводи до неопходности за опсежнијим квалитативним истраживањима.

Претходно изнесене идеје у вези са производима и тржиштем еко-културног туризма претпоставља постизање фер компромиса тако да наслеђе не буде угрожено, уз што већи степен испуњености очекивања посетилаца. Уједно претходно уважено претпоставило би рецепт за добар еко-културни производ. Избор стратегија за развој нових еко-културних производа, треба да омогући: доживљаје и сећања за посетиоце и разумевање (државе и локалне заједнице) за очување и заштиту наслеђа. Нематеријални елементи (као што је доживљај) еко-културно туристичких производа диктирају већу укљученост локалне заједнице у процесе интерпретације и креирања интерактивне приче са посетиоцима.

Еко-културни производ финалним чини интеракција и интервенција посетиоца, који жели да буде инволвирани. Без ове повратне спреге не може се ни говорити о специфичним облицима туристичких производа.

У разматрању раста еко-културног туризма кроз понуду није довољно имати само преглед на приступе у развоју еко и културних производа и услуга. Видљивост понуде је веома важан аспект. Да би маркетиншки приступ био друштвено одговорнији, маркетинг морају имати недвосмислено јасне одговоре на питања: Ко су конзументи? Шта они желе? Колико је могуће уклопити њихове жеље са циљем одрживог развоја заштићених подручја и наслеђа? Када су познати природа, навике, мотиви појединачних еко-културних туриста, могуће је извршити пројекцију универзалнијег карактера, са циљем формирања нове понуде.

Према томе, саставни елементи који утичу на еко-културно-туристичко тржиште јесу: потребе (огледају се у сету мањих потреба за учењем и дубљим формалним/неформалним образовањем и информисањем) и атракције које ове потребе привлаче. Освешћеност посетилаца расте кроз упознавање и верификацију нових природних и културних вредности. Еко-културни посетиоци преферирају активно да

учествују у току својих путовања, кроз разне друштвене аспекте које еко-културни туризам обезбеђује у директној комуникацији са аутентичним културама. Импресије и доживљаји/ закључци, који остају као ефекти путовања, и који се надграђују кроз време, јесу од огромног значаја, као сећања на еко-културна путовања. Аспект који се тиче «сећања на претходно еко-културно путовање» отвара простор и потребу за детаљнијим будућим истраживањима. Путовања и преношење информација у вези са импресијама о путу другима како би и они то доживели. То је управо кључни мотив и потенцијал за развој еко-културног туризма о коме треба носиоци понуде да воде рачуна.

Избори посетилаца ће одредити дестинације, и на балансиран начин обликовати нове типове туристичких производа. Избор зависи од унутрашњих фактора (преференција, жеља, мотива) и спољашњих фактора, који дестинацију чине привлачном (атракције ослоњене на наслеђе). Коначно, креирање нових производа - еко-културних рута претпоставља повезивање ресурса и атракција на линеарни начин. Приликом формирања еко-културних рута, неопходан је паралелни фокус на: наслеђе, потребе локалне заједнице и посетиоце.

4.5. Одрживи развој еко-културног туризма са снагом четири стуба

У контексту рада, изучавани су приступи у вези са одрживим развојем заштићених подручја, деловањем етички прихватљивог – еко-културног туризма са специфичним тржиштем, и неопходним менаџмент приступима.

Нови приступ одрживом развоју у фокус ставља све односе који настају интеракцијом културе и осталих стубова. Према Нацрту предлога (Култура четврти стуб одрживог развоја 2010), „нови“ приступ одрживом развоју делује из два правца: прво, кроз развој самог сектора културе⁷⁸ и друго, обезбеђујући да култура има своје место у свим јавним политикама⁷⁹.

Одрживост може да се изједначи са значењем балансираности. У том смислу од изузетног значаја је постојање снажних механизма система контроле и јаке повратне

---

⁷⁸ Ангажовањем, употребом и очувањем: наслеђа, креативности, културних и креативних индустрија, занатства, културног туризма, *CULTURE: FOURTH PILLAR OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT, Draft Proposal for Approval of the UCLG, 16 september 2010*

⁷⁹ Посебно онима које се односе на образовање, економију, науку, комуникације, животну средину, социјалну кохезију и међународну сарадњу, Исто.

спреге, будући да утицај туризма често може бити негативан у погледу квантитета и квалитета на природне и културне ресурсе (Coccossis, 1996). Посматрајући подручја деловања стуба еколошког аспекта, или окружења, Сварбрук узима у обзир: природно окружење (планинска подручја, мора, реке и језера, пећине, плаже, шуме); животињске врсте (сисари и рептили на копну, флора, птице, инсекти, рибе и водени сисари); фарме (агрокултурни пејзажи, пошумљени предели, рибље фарме), грађевине (индивидуалне структуре, села, транспортна инфраструктура, бране и акумулациони резервоари), природне ресурсе (вода, ваздух, клима) (Swarbrooke, 2009). Водећи се овим чиниоцима, могуће је осмислити алат за мерење евентуалних промена које настају кроз време. Економску димензију одрживог развоја, исти аутор везује за цене које туриста плаћа као фер рефлексију трошка одмора, и као меру у којој је грана туризма субвенционисана од стране јавног сектора⁸⁰. Друштвена димензија, коју аутор препознаје као кључну за остваривање одрживог развоја, огледа се у социо-културном аспекту туризма и релацији: домаћин-гост. Додајући на претходно и стуб културе, благотворност ефеката се огледа у правима на фер и једнаку расподелу, размену и задовољена очекивања: туристе и локалног становништва одређеног места; природног и културног богатства. Одрживи развој, као кровна идеја, треба да омогући да поменуте динамике наставе да постоје, уз једнаке и фер шансе свих страна.

Еко-културни туризам својим обухватом подржава развој заштићених подручја и њихових виталних аспеката. Он омогућава ангажман јавног, приватног и цивилног сектора, обезбеђујући већу видљивост, атрактивност и привредни потенцијал, деловањем природног, креативног и културног капитала. Јасно је да говоримо о друштвено одговорнијем туризму, са високим етичким приступом разумевању значаја наслеђа.

Туризам као привредна делатност представља покретач раста глобалне економије. Деловањем еко-културног туризма, као туристичког сегмента, обезбеђене су позитивне импликације на: еколошки, културни и економски стуб. Претходно ствара претпоставке за атрактивније друштвено окружење, нарочито када је реч о земљама у развоју као што је Србија. Ова претпоставка се ослања на претходно изнете ставове у анализама, које се тичу природног и културног наслеђа. Заједничко наслеђе представља услов за развој еко-

---

⁸⁰ Будући да је реч о еко-културном туризму, приликом анализе је добро узети и друге релевантне ресурсе, поред туризма: култура, заштита животне средине, просторно планирање.

културног туризма, који својим деловањем омогућава боље умрежавање привредних субјеката (из различитих сектора). На тај начин омогућено је и креирање више радних места, као извора економске користи (настале као производ ефеката рада). За земље у развоју посебно је важан развојни потенцијал који наслеђе поседује (јер је наслеђе увек глобално компетитивно). Ово је и велика развојна шанса за пост-транзиционе земље, које заостају у техничко-технолошком развоју. Техничко-технолошки развој даље имплицира привредни развој у целини. Стога је веома важно дати предност реалним развојним шансама, које се огледају у развоју заснованом на наслеђу (као аутентичном материјалу за даље обликовање у разне друге производе). Еко-културни туризам, поред наведеног, има моћ покретања веће социјалне кохезије, кроз креирање нових еко-културних производа. Нови производи имају промотивне ефекте на заштићена подручја са припадајућим урбаним и руралним зонама. На локалном нивоу посматрано, еко-културна понуда може да укључи: еко-културне путеве/руте, који повезују природне и културне атракције.

Материјално и нематеријално наслеђе, представља «аутентичну сировину», коју је могуће обликовати у производе и услуге кроз нове начине коришћења. Еко-културни туризам, на тај начин, свакодневне културне изразе (предмете старих заната, традиционалних знања, заснованих на причама, митовима, веровањима и праксама), чини материјално доступнијим за заинтересоване туристе. Видљивост и доступност у економском и друштвеном смислу, имплицирају успешност. Стварање понуде на основу испитане тражње, и реалних аутентичних ресурса, претпоставља креирање већег броја нових производа, посредством стратегије диференцијације. Производи не морају нужно бити везани за туризам, екологију и културу, али фокус у раду јесте примарно на поменуте области.

Имајући у виду могућност повољних међусекторских и међуресорних утицаја и повезивања, то ће имплицирати стварање нових производа и у другим гранама и делатностима привреде. Производно-услужна делатност, претпоставља развој транспортне и саобраћајне инфраструктуре.

Допринос еко-културног туризма културном и еколошком стубу, огледа се кроз деликатно обликовање наслеђа и давање нових употребних вредности наслеђу, уз његово дуготрајно очување. Обликовање нових производа еко-културног туризма, представља ослонац за одрживи развој заштићених подручја и припадајућег наслеђа. Нови производи

би требало да буду обликовани тако да укључе: етичку/моралну перспективу употребе наслеђа, од стране посетилаца и локалног становништва, заинтересованих за природну и културну разноликост и друштвену интеракцију. Како би нови еко-културно туристички производи доприносили одрживом развоју заштићених подручја, неопходно је остварити већу хоризонталну међусекторску повезаност релевантних стејкхолдера.

У шестом делу доктората, који се односи на моделовање, једна од предложених препорука се односи на ново системско решење, које се огледа у бољој повезаности сектора и ресурса и изградњи стратешког менаџмент приступа. Идеја је у обједињеном третману наслеђа од стране свих заинтересованих актера. То може бити постигнуто партиципативним облицима управљања, посредством стратегије повезивања и умрежавања, са финалним циљем – постизања одрживог развоја заштићених подручја.

Одрживи развој (еко-културног) туризма предмет је анализе многих међународних институција (као што су WTO, WTTC/WTO/EC, UNESCO и сл.).

WTO (WTO, 2013) дефинише одрживи развој туризма као: *туризам који доводи до управљања свим ресурсима, на такав начин да се испуњавају економске, друштвене, естетске потребе, уз одржавање културног интегритета, битних еколошких процеса, биолошке разноврсности и побољшање квалитета живота локалне заједнице, али и пружање туристима квалитетног доживљаја, као и очување ресурса, које туристички систем конзумира*. За ову дефиницију могло би се рећи да заправо објашњава елементе еко-културног туризма.

Општи закључак јесте да специфични облици туризма (какав је еко-културни), имају велики број критичних тачака које захтевају посебну пажњу. Претходно се односи на: релацију између туризма и окружења, потом на туристички утицај на окружење као и тешкоће и изазове у вези са мониторингом поменутих критичних релација. Холден наводи да раст броја туриста указује на све већу потребу заштите и конзервације одабраних локација (Holden, 2000). Процеси, који се тичу заштите наслеђа, изнова актуелизују потребу за вредновањем. Односно, кроз заштиту наслеђа, лако се осећа неопходност очувања вредности коју је наслеђе акумулирало.

Кључне идеје одрживог развоја у *Brudtland* извештају су: планирање и стратегијско одлучивање, треба да буду холистички; велики значај заштите најважнијих еколошких процеса; неопходна заштита наслеђа како културног, тако и природне разноликости.

Батлер дефинише одрживи развој туризма, као туризам који се развија и опстаје на простору (одређеним локалном заједницом и простором тј. животном средином) на такав начин да остане стабилан у времену, а да при томе не деградира и мења окружење у којем постоји (Butler, 1993).

Према Светској Туристичкој Организацији (WTO, 2004) смернице које су дате за развој одрживог туризма и управљачке праксе, важе за све облике туризма у свим типовима дестинација, укључујући и различите туристичке нише. Туризам који је успостављен балансирано између стубова одрживог развоја, сматра се да ће бити дугорочан, а самим тим и одржив.

Одрживи туризам треба да:

1) Омогући оптимално коришћење природних ресурса који представљају кључни елемент у развоју туризма, уз одржавање основних еколошких процеса, помажући очувању природног наслеђа и биодиверзитета.

2) Поштује социо-културну аутентичност локалних заједница, уз обезбеђивање конзервације културног наслеђа и традиционалних вредности, доприносећи интеркултурном разумевању и толеранцији.

3) Осигура одрживе, дугорочне економске послове, уз обезбеђивање друштвено-економске користи за све заинтересоване стране, фер расподелу, укључујући стабилно запослење и зараду. Такође, значајна претпоставка коју налаже одрживи туризам огледа се у већој могућности локалне заједнице да зарађује (кроз туристичку понуду), доприносећи на тај начин смањењу сиромаштва (WTO 2004).

Током 2012/13. и 2014. широко је подржана глобална кампања са циљем укључивања културе као саставног дела циљева одрживог развоја. Неколико кључних међународних мрежа активно ради на овим променама⁸¹ истичући потенцијалне користи и дајући већу пажњу фундаменталној улози културе у остваривању развојних циљева. Позив за власти и креаторе политике је покренут иницијативом дефинисаном *post-2015 UN развојном агендом*, како би се осигурало да циљеви и индикатори који се односе на културу, буду укључени као део циљева одрживог развоја. У том смислу иницијативом су

---

⁸¹ (IFACCA – International Federation of Arts Councils and Culture Agencies; Agenda 21 for culture – UCLG’s Committee on Culture; IFCCD – International Federation of Coalitions for Cultural Diversity; Culture Action Europe; Arterial Network; IMC – International Music Council ;ICOMOS – International Council on Monuments and Sites)

предвиђени следећи циљеви: *Искоренивање сиромаштва; образовање; Мирна и ненасилна друштва; Једнакост; Екосистеми и биодиверзитет; Економски раст (UN 2015).*

4.6. Показатељи мерења доприноса еко-културног туризма одрживом развоју

Тродимензионални приступ одрживом развоју намеће проблем његовог мерења. Одрживи развој се повезује са залихама капитала-природног (природни ресурси и ресурси окружења, као што су чист ваздух и вода и сл), људског (здравље, образовање и сл) и произведеног (физички капитал и финансијски ресурси). Социјални капитал, који се односи на институције и односе у друштву је такође важан али је тешко мерити његов допринос одрживом развоју. Потенцијал да се задовоље потребе садашњих и будућих генерација зависи пре свега од расположивости капитала. Четврти стуб културе, минимум би могао да се односи на посету културно атрактивним институцијама на одређеној територији од стране посетилаца.

За мерење одрживог развоја користе се четири врсте показатеља: ресорни показатељи, ресурсни, показатељи резултата (исхода) и збирни индикатори.

Ресорни показатељи се односе на кључне аспекте одрживог развоја на ресорном нивоу. Ови индикатори показују на који начин ресорни и секторски трендови и политике утичу на природно окружење, социјалне услове и економску ефикасност. Посебна пажња се поклања пољопривреди, енергетици и обраћају. Ресорним индикаторима се прикључују суб-национални (територијални) индикатори који такође покривају економске, социјалне и еколошке аспекте одрживог развоја унутар територијалних целина у земљи, и у склопу којих се налазе заштићена подручја.

Ресурсни индикатори пружају увид у акумулацију и исцрпљивање различитих типова капитала као што су производни, природни, људски и социјални. Ови показатељи пружају информације о томе како текући обрасци понашања и активности утичу на расположивост будућих прилика.

Показатељи резултата (исхода) у економској, социјалној и еколошкој сфери указују на правац и квалитет посматраног развојног тока.

Збирни индикатори су сложени показатељи у које се пре свега сврставају Индекс људског развоја (HDI) и Права штедња. „По мишљењу многих аутора HDI је најуспешнија мера модерног развоја“ (Atkinson, 1997). Овај индикатор развоја за разлику од GDP покрива и социјалну димензију развоја, али не и еколошку, што му је и главни недостатак.

Најозбиљнији предлози за „зелени“ HDI помињу индикаторе биолошке разноврсности, показатеље величине заштићених простора и тд. Индикатор права штедња полази од ширег схватања националног богатства, које поред производног капитала укључује и природни капитал као и људске ресурсе. Хамилтон одређује овај индикатор у четири корака (Hamilton, 1994). Када је реч о доприносима људског капитала, нарочито (креативног и културног), методама дескриптивне статистике могуће је одредити проценат запослених у појединим релевантним секторима, ресорима, и њихово учешће према врсти посла. Флорида наводи три основне врсте креативне класе: креативна основа, креативни професионалци и бодеми (Florida, 2004).

Олга Хацић у свом докторату наводи веома садржајне индикаторе (које је увела група аутора). Поменути индикатори обухватају и неке аспекте одрживог развоја туризма. Индикатори су разврстани у следеће категорије: индикатори ресурса, индикатори друштвено-економске одрживости, индикатори одговорног управљања у туризму, индикатори одрживости биолошке и културне разноликости на регионалном нивоу, индикатори интегрисања туризма у планирање укупног развоја и одговорни маркетинг, индикатори подршке локалне економије одрживом развоју, индикатори учешћа локалне заједнице у процесу доношења одлуке о одрживом развоју туризма, индикатор обучавања особља запосленог у туристичкој индустрији, индикатор истраживања (Хацић, 2006).

Будући да је еко-културни туризам друштвени, културни и економски феномен, који подразумева кретање људи и њихов утицај на окружење, јавља се велико интересовање за мерење економских доприноса (еко-културног) туризма. Ипак, и сам покушај мерења економских доприноса, претпоставља међузависност са другим активностима (социјалне, културне, еколошке).

Са циљем постизања међународне упоредивости, УНВТО (UNWTO, 2008) развио је међународне препоруке у вези са статистикама у туризму (од 1978. до 1993. године, Међународне препоруке за статистику туризма- IRTS). У скорије време, 2008 (IRTS, 2008) је развијена сателитска методологија у туризму. IRTS пружа основне појмове и

дефиниције, које се односе на различите аспекте туризма, као што су: путници који се квалификују као посетилац или туриста, посетилац који ноћи, или екскурзиониста, или дневни посетилац (IRTS, 2008).

У наставку текста биће приказан ранг Србије по степену конкурентности туризма у светским оквирима. Показатељи на основу којих је извршено рангирање могли би да послуже и за мерење степена конкурентности еко-културног туризма у заштићеним подручјима, узимајући у обзир релевантне критеријуме.

Сваке друге године Светски економски форум рангира националне дестинације у свету према вредности Индекса конкурентности путовања и туризма (енгл. *Travel and Tourism Competitiveness Index* - ТТСИ). Нумеричка вредност овог индекса представља сумарну оцену скупа фактора и политика којима се обезбеђује одрживи развој сектора туризма, и тиме доприноси развоју и конкурентности целокупне националне економије. У структури индекса разликују се 14 сегмената, од којих сваки обједињује одговарајући број појединачних индикатора. Према последњем рангирању из 2015. године, Србија се, према вредности индекса ТТСИ од 3,34 нашла на 95-ој ранг позицији међу укупно 141 земљом (World Economic Forum, 2015). Табела бр. 30., приказује вредности и ранг позицију према сваком од сегмената и индивидуалних индикатора.

Табела 30. Вредности индикатора у оквиру ТТСИ индекса и ранг позиција Србије према сваком од њих

Индикатор	Вредност (1-7)	Ранг/141
1. Пословно окружење	3,4	133
Заштићеност права власника имовине	3,1	127
Утицај регулативе на стране директне инвестиције	3,2	128
Ефикасност правног система у решавању спорова	2,7	127
Ефикасност правног система у променама регулативе	2,3	127
Број дана за добијање грађевинских дозвола	264	129
Трошкови грађевинских дозвола (%)	25,7	139
Степен тржишне доминације	2,8	134
Број дана за покретање бизниса	12,0	68
Трошкови започињања бизниса (%)	6,8	65
Утицај пореза на подстицаје за запошљавање	2,6	133
Утицај пореза на подстицаје за инвестирање	2,7	134
Укупна пореска стопа (%)	38,6	71
Укупна стопа доприноса (%)	20,2	93
Стопа пореза на добитак (%)	16,2	63
Остале пореске стопе (%)	2,3	76
2. Сигурност и безбедност	5,5	59
Трошкови за пословне субјекте по основу крађа и разбојништава	4,2	86
Поузданост услуга полиције	3,8	89

Трошкови за пословне субјекте по основу тероризма	5,5	58
Индекс терористичких напада	7,0	79
Стопа убистава	1,0	30
3. Здравље и хигијена	6,0	38
Број лекара на 1.000 становника	2,1	54
Приступ побољшаним санитарним условима (% популације)	97,0	46
Приступ пијаћој води (% популације)	99,0	43
Број болничких кревета на 10.000 становника	54,0	26
Распрострањеност ХИВ-а (% популације)	0,1	1
Број заражених маларијом на 100.000 становника	/	/
4. Људски капитал и тржиште рада	4,3	89
Стопа уписа у основну школу (%)	91,4	94
Стопа уписа у средњу школу (%)	91,7	64
Заступљеност обуке запослених	3,1	133
Третман потрошача	3,9	115
Пракса запошљавања и отпуштања	3,3	112
Могућности проналажења оспособљених радника	3,6	92
Могућности запошљаваиностраних радника	3,8	96
Продуктивност радне снаге	3,4	114
Укљученост жена на тржиште рада (у односу на мушкарце, %)	0,8	80
5. Информационо – комуникациона писменост	4,4	56
Примена информационо-комуникационих технологија у В2В трансакцијама	4,5	88
Примена Интернета у В2В трансакцијама	4,0	95
Појединци који користе Интернет (%)	51,5	65
Број Интернет претплатника на 100 становника	14,2	50
Број корисника мобилних телефона на 100 становника	119,4	56
Број претплатника мобилних телефонских мрежа на 100 становника	53,7	39
Покривеност мрежом мобилне телефоније (% популације)	99,7	53
Квалитет снабдевања електричном енергијом	4,7	75
6. Давање приоритета путовањима и туризму	3,8	113
Приоритизација сектора туризма од стране владе	4,3	118
Буџетски издаци за сектор туризма (%)	0,5	136
Ефективност маркетинга у привлачењу туриста	3,6	119
Потпуност статистике о туризму и путовањима	68,0	66
Дужина временских серија података о туризму и путовањима	19,0	16
Стратегија брендирања земље	61,1	98
7. Међународна отвореност	2,4	101
Захтеви за визу	25,0	67
Билатерални споразуми о ваздушном саобраћају	8,7	97
Број важећих регионалних трговинских споразума	7,0	68
8. Ценовна конкурентност	4,6	78
Цене карата и аеродромских такси (на скали 0-100)	74,0	86
Индекс цена хотелског смештаја (у \$)	120,6	33
Паритет куповне снаге	0,5	52
Ниво цена горива (доларски центи по литру)	178	108
9. Одрживост животне средине	4,1	72
Стриктност регулативе заштите животне средине	3,6	99
Поштовање регулативе заштите животне средине	3,0	114
Одрживост развоја туризма	3,4	121
Концентрација честица ($\mu\text{g}/\text{m}^3$)	14,0	112
Број ратификација споразума о заштити животне средине	19	73
Основни водени напон	0,6	36
Угрожене врсте (%)	4,0	50

Промене шумских површина (% просечно годишње)	0,4	9
Третман отпадних вода (%)	8,8	80
Притисак риболова на водену фауну	0,2	66
10. Инфраструктура ваздушног саобраћаја	2,1	102
Квалитет инфраструктуре ваздушног саобраћаја	3,5	111
Домаћи ваздушни летови недељно (милиони километара)	/	/
Инострани ваздушни летови недељно (милиони километара)	77,0	86
Број одлазака на 1.000 становника	2,5	75
Број аеродрома на милион становника урбаних подручја	0,5	111
Број авио-оператера	40,0	56
11. Копнена и лучка инфраструктура	3,0	98
Квалитет путева	2,9	114
Квалитет путне инфраструктуре	2,1	82
Квалитет лучке инфраструктуре	2,6	126
Квалитет копнене путне мреже	4,0	89
Густина шинских путева (km/површини територије)	4,6	20
Густина путева (km/површини територије)	-	52
Густина асфалтираних путева (km/површини територије)	-	46
12. Инфраструктура туристичких сервиса	4,5	63
Број хотелских соба на 100 становника	0,3	76
Препоручено проширење пословних путовања	5,1	92
Присуство великих gent-a-sag компанија	6	35
Број АТМ који прихватају Visa картице на милион становника	655,4	49
13. Природни ресурси	1,9	135
Број природних места светске баштине	0	83
Број познатих врста	426	90
Заштићена подручја (% националне територије)	6,3	108
Дигитална тражња за природним туризмом	2	122
Квалитет животне средине	3,6	117
14. Културни ресурси	1,6	67
Број културних места светске баштине	4	51
Број оралних и неописљивих културних израза	1	60
Број великих спортских стадиона	5,0	61
Број конференција међународних асоцијација	59,7	44
Дигитална тражња за културним туризмом	1	122

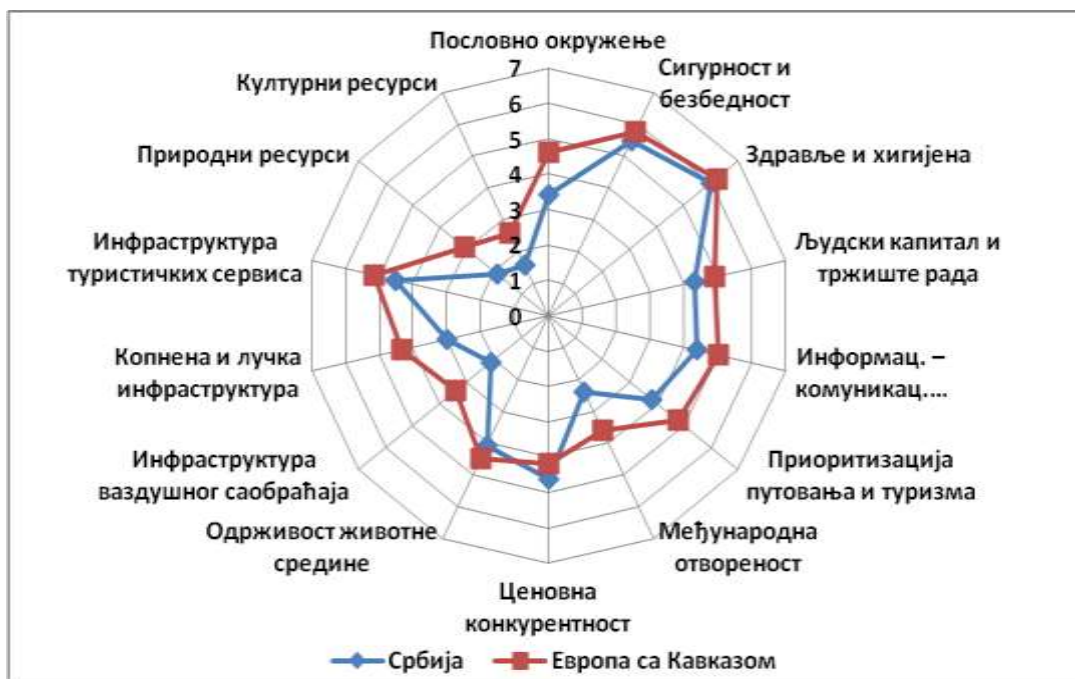
Извор: World Economic Forum (2015). *The Travel and Tourism Competitiveness Report 2015*. Geneva: World Economic Forum, стр. 293.

У светским размерама посматрано, Србија заузима релативно најлошију позицију у сегменту пословног окружења (који одражава степен у коме фактори попут заштите власништва, пореског система, политике конкуренције утичу на пословне субјекте у свим секторима, па самим тим и у туризму) и сегменту природних ресурса (који се односи на природне атракције земље које привлаче туристе). Са друге стране, резултати су релативно најповољнији у сегментима здравља и хигијене, информационо-комуникационе писмености, сигурности и безбедности.

Додатне информације могу бити добијене поређењем вредности сегмената Индекса конкурентности путовања и туризма за Србију и просечних вредности истог индекса за

остале земље Европе и Кавказа. Графикон бр. 4. показује да Србија остварује неповољније вредности у свим сегментима изузев ценовне конкурентности, која се односи на цене авионских карата и аеродромских такси, цене хотелског смештаја и горива. Неповољна одступања су најизраженија у домену квалитета инфраструктуре саобраћаја (ваздушног, копненог и воденог), међународне отворености и пословног окружења.

Графикон 4. Поређење вредности сегмената ТТСИ индекса за Србију и остале земље Европе и Кавказа

Извор: World Economic Forum (2015). *The Travel and Tourism Competitiveness Report 2015*. Geneva: World Economic Forum, стр. 292.

Конкурентност једне националне дестинације са туристичког аспекта може бити оцењена и на детаљнијем нивоу. Са аспекта теме докторске дисертације, од кључног значаја су индикатори националних паркова. Анализом релевантне литературе идентификовани су најважнији показатељи за националне паркове који су приказани у табели 31.

Табела 31. Индикатори одрживости националних паркова

1. Индикатори туристичког информационог сервиса	Број запослених, радно време, просечна плата запослених, проценат атракција (културних, природних) у НП код којих постоје информациони сервис
2. Индикатори активности које организује национални парк	Број екскурзија, конференција, публикација; број изложби, педагошки рад са школским групама, број студената који учествују у активностима НП, број активности посвећених безбедности посетилаца и превенцији штетних догађаја
3. Индикатори посетилаца	Карактеристике посетилаца (старост, занимање, број посета парку, коришћени вид транспорта, разлог посете парку); Задовољство посетилаца (оцена квалитета парка – комфор, естетика, разноврсност активности, жалбе на смештај)
4. Индикатори туристичких капацитета парка	Број кревета по квадратном километру, број кревета по броју становника, број отворених угоститељских објеката по месецима у току године
5. Индикатори тражње за туризмом	Број долазака на различите атракције у НП, број посета културном и природном наслеђу, број долазака током различитих сезона, просечни број ноћења у току године, учешће културних и еко посетилаца, број поновљених посета

Извор: Припремљено на основу WTO, 2004.

Обрачун вредности приказаних показатеља и њихово праћење у току времена може допринети откривању „јаких“ и „слабих“ страна националног парка, у функцији његовог одрживог развоја. Како би ови показатељи били примењени у пракси, неопходно је располагати обимним и поузданим базама података на локалном нивоу.

5. СТУДИЈА СЛУЧАЈА НП ЂЕРДАП

5.1. Територија НП Ђердап и зоне заштите

НП Ђердап припада региону источне Србије. Посматрано физичко-географски, НП Ђердап јесте карпатски део Србије. Релјефно посматрано, реч је о карпатском луку са Подунављем и делом Влашко-пантијске низије у Кључу и Неготинској крајини.⁸²

Дунавски регион повезује велики број заштићених подручја на локалном, регионалном, међународном нивоу Републике Србије. У Србији Дунав пролази кроз 2 национална парка (Фрушка гора и Ђердап); 2 парка природе (Тиквара у јужној Бачкој и Бегечка јама); 2 специјална резервата природе регионалног карактера (Карађорђево и Ковиљско-Петроварадински рит) и један специјални резерват природе међународног карактера- Горње подунавље (који уједињује више од десет појединачних заштићених подручја, номинован за УНЕСКО-в прекогранични резерват 2012.године, Мура-Драва-Дунав), Споменик природе – Калемагдански рт и Предео изузетних вредности Велико ратно острво (Извор, Виртуелни музеј Дунава 1.05.2016. приступ).

Слика 4. Речни ток Дунава кроз Европу

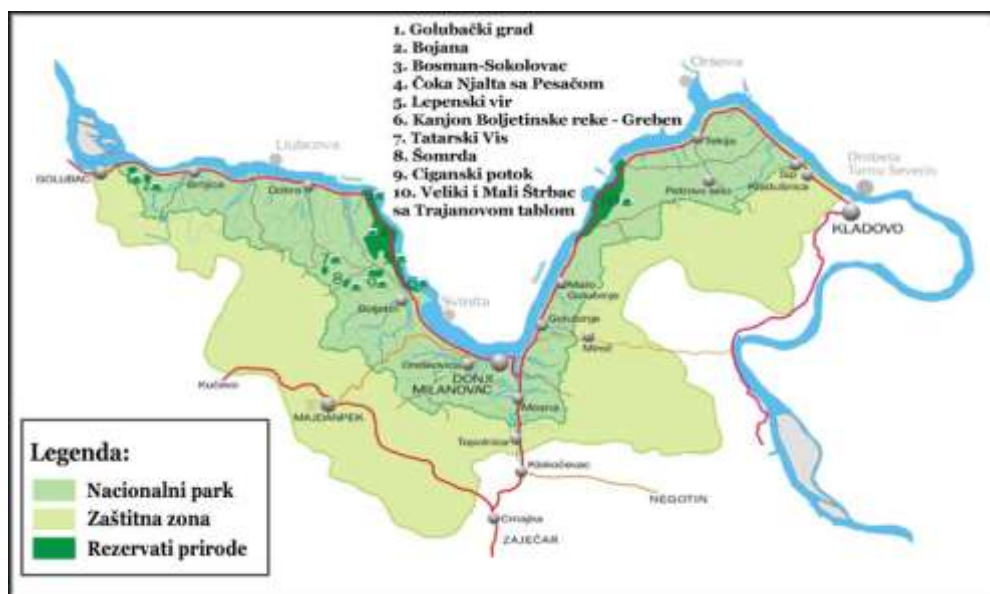
Извор: Мапа из управе НП Ђердап

⁸² Додатак је у Прилогу 5.2., на страни

Национални парк "Ђердап" налази се у северо-источном делу Републике Србије и обухвата део подручја Ђердапске клисуре (Гвоздена врата) у средњем току Дунава. Парк је заштићен 1974. Године и обухвата око 63.000 ха. Укључује делове масива Северног Кучаја, Мироча и Штрбца у ширини 2-10 км, као и део Дунава, који припада Републици Србији.

Подручје Националног парка "Ђердап" у Србији простире се на територијама општина Голубац, Мајданпек и Кладово, у оквиру 17 катастарских општина: Голубац, Брњица, Добра, Бољетин, Мајданпек, Доњи Милановац, Мосна, Тополница, Голубиње, Мироч, Петрово Село, Текија, Нови Сип, Давидовац, Манастирица, Кладушница и Подвршка, укупне површине 63.786,48 хектара, од чега је 45.454,87 ха у државној својини, а у приватној и другим облицима својине 18.331,60 ха, при чему је I степеном обухваћено 8,01% , II степеном 21,50% и III степеном 70,79% укупне површине НП Ђердап.

Слика 5. НП Ђердап, карта

Извор: Мапа из Управе НП Ђердап

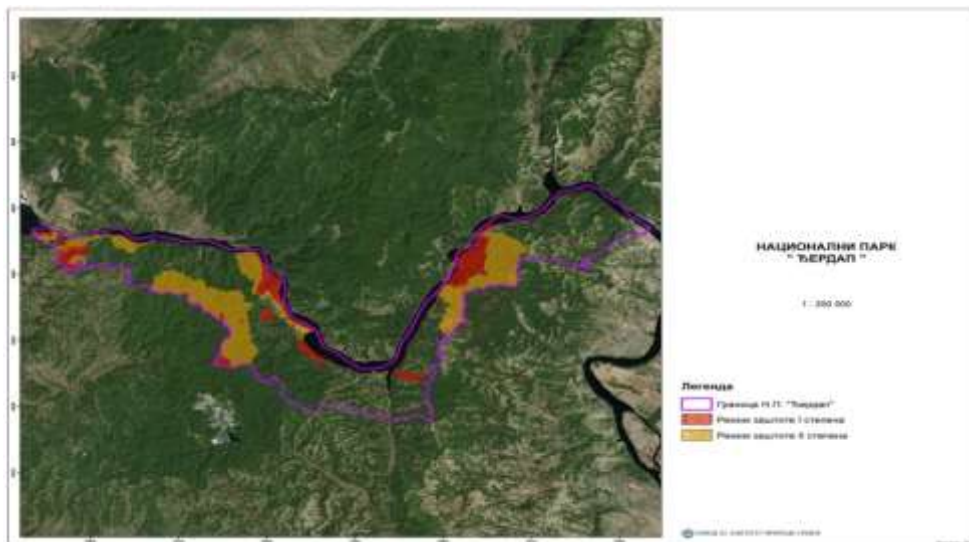
Према просторном плану, Подручје посебне намене/дестинација НП Ђердап је територијално веће. Простире се на деловима територија општина Голубац и Кучево (Браничевски управни округ), Мајданпек, Кладово и Неготин (Борски управни округ).

Обухвата 26 катастарских општина и 27 насеља у којима живи око 42.000 становника.(...)Подручје Просторног плана (1542 km²) обухвата:

1. Национални парк Ђердап (површине око 638 km² на деловима територије општина Голубац, Мајданпек и Кладово; и

2. територије ван Националног парка (површине око 904 km² на деловима територије општина Голубац, Кладово, Мајданпек, Неготин и Кучево са значајним туристичким функцијама) (Просторни план подручја посебне намене НП Ђердап, Влада РС, 2012. стр:10.).

Слика 6. НП Ђердап, карта по зонама заштите

Извор: Виртуелни музеј Дунава

Подручје се простире правцем запад-исток, у физичко-географском смислу обухвата брдско-планинско подручје Ђердапске клисуре са делом Ђердапског језера и планинским масивима Шомрде, Лишковца и Мироча, у висинским зонама од око 40 (источно од Кладова) до око 930 m н.в (на врху Гавран, југозападно од Рудне Главе). *Подручје посебне намене* обухвата Доње подунавље као туристички значајну дестинацију. Зато је важан и овај шири обухват, иако га у истражавињу са циљем прикупљања примарних података нисам укључивала. Претпоставка је да у дестинацијском смислу НП Ђердап обухвата више територија, што је и добро, јер на тај начин је могуће вршити оптимизацију у односу на предности и мане капацитета појединих делова.

Подручје НП Ђердап може се посматрати на локалном, регионалном, међународном нивоу, при чему су овакве перспективе поспешене природним Дунавским током који омогућава бољу и јачу конекцију. Предмет анализе је потенцијал овог заштићеног подручја за развој еко-културног туризма, а потом и могуће указивање на допринос еко-културног туризма одрживом развоју заштићеног подручја НП Ђердап с припадајућим природним и културним наслеђем. Анализом су обухваћени следећи фактори: природно наслеђе, културно наслеђе, транспортне опције, смештајни капацитети као и основне информације у вези са демографијом подручја. Ослањала сам се на досадашња истраживања ове области за различите потребе, која су ми умногоме помогла. Уз поменуте секундарне податке, спровела сам емпиријско истраживање за потребе сакупљања примарних података, на основу техника анкета и интервјуа, како бих дошла до информација у вези са релевантним учесницима који (би могли да) конституишу тржиште еко-културног туризма. Такође, ово истраживање је отворило многа питања и начине доласка до одговора на њих а који ће тек у будућности моћи да се искористе, ослоњени на овај докторат. SWOT анализа је урађена на основу расположиве литературе, докумената, као и емпиријског истраживања.

Кроз теоријско-емпиријско истраживање и представљену анализу општих сценарија одрживог развоја заштићених подручја и примере добрих светских пракси, могуће је направити адекватан избор: еко-културно туристичких производа уз формулисање партиципативног модела управљања са циљем постизања одрживог развоја заштићених подручја, уз уважавање дефинисаних националних и наднационалних политика. Такође, биће дате и додатне препоруке које се тичу управљања ризицима наслеђа и посетама у заштићеним подручјима, као и препоруке које се односе на формирање нових производа.

Ослањајући се на претходна истраживања, размотрене су опције које на добар начин повезују природно и културно наслеђе. У том смислу, руте и стазе се чине као једно од бољих линеарних решења. Еко-културне руте и стазе је могуће формулисати у односу на постојеће, а да у својој природи буду мешовитог карактера (повезују различите врсте наслеђа). Просторним планом успостављене су 3 зоне заштите унутар НП и једна зона заштите изван њега.⁸³

---

⁸³ Више о зонама заштите, предвиђене просторним планом, могуће је видети у прилогу на крају рада у вези са насловом 5.2.

Табела 31. Подручја НП Ђердап као подручја посебне намене

Ук.	Негогин	Кладово	Мајданпек	Кучево	Голубац	zone	општине
56,33		14,6	29,87		11,86	1	Зона I степена заштите
8,83		2,29	4,68		1,86		
134,15		26,73	46,05		61,37	2	Зона II степена заштите
21,03		4,19	7,22		9,62		
447,51		118,76	220,79		107,96	3	Зона III степена заштите
70,14		18,61	34,61		16,92		
637,99		160,09	296,71		181,19	1+2+3	Национални парк
100,00		25,09	46,51		28,40		
904,09	141,4	162,97	340,77	205,5	53,45	4	Ван Националног парка
58,63	9,17	10,57	22,10	13,33	3,47		
1542,08	141,4	323,06	637,48	205,5	234,64	1+2+3+4	Ук.
100,00	9,17	20,95	41,34	13,33	15,22		

Извор: Просторни план подручја посебне намене НП Ђердап (2012)

Према планским решењима за зону I степена заштите предвиђене су активности које су усмерене ка очувању, кроз спонтану рестаурацију „ дивљине“ за научне, образовне и културне потребе. Привредне активности и коришћење природних ресурса нису предвиђени у овој зони. Такође, претпоставља се ограничена посета. Ипак, простори који

улазе у ову зону, а који се односе на видиковце и НКД, изузети су и претворени у режим заштите II. Ови простори се преводе у степен примерен потребама истраживања, конзервације, уређења и презентације природних добара и културних вредности (Просторни план посебне намене НП Ђердап (2012)).⁸⁴

Планом предвиђена решења за зоне II степена заштите усмерена су ка очувању и унапређењу стања шума, станишта посебно значајних дивљих врста и њихових заједница, оптималном управљању популацијама тих врста, очувању и презентацији репрезентата гео-наслеђа, очувању и складном уређењу целине амбијенталних вредности (стара сеоска насеља, објекти и облици традиционалног градитељства и живота, очување интегритета простора у којима се налазе споменици културе, археолошка места и културно-историјске целине) (Према просторном плану посебне намене НП Ђердап (2012)).

У оквиру III зоне предвиђено је селективно и ограничено коришћење природних ресурса, активности на унапређењу заштићеног подручја, животне средине и културно-историјских вредности, развој села, побољшање економског стања и услова живота локалног становништва, изградња стамбених и инфраструктурних објеката и објеката за потребе туризма и других делатности заснованих на принципима одрживости (Према просторном плану посебне намене НП Ђердап (2012)).⁸⁵

Заштита у преосталим деловима, ван граница НП (зона 4, према табели), предвиђена је да се одвија по правилима која важе у зони III. Ту спадају споменици природе (4) и специјални резерват природе.⁸⁶

---

⁸⁴ Према просторном плану посебне намене НП Ђердап (2012), простор који је био резервисан за заштиту непокретних културних добара (укупно око 100 ha) и за остале објекте у функцији заштите и презентације природних добара, првенствено видиковаца (око 78 ha). стр 63-67.

⁸⁵ Према просторном плану посебне намене НП Ђердап (2012), простор који је био резервисан за заштиту непокретних културних добара (укупно око 100 ha) и за остале објекте у функцији заштите и презентације природних добара, првенствено видиковаца (око 78 ha). стр 63-67.

⁸⁶ 1) Споменици природе:

- „Вратна“ у општини Неготин, површине око 145 ha;
- „Шупља стена“ у општини Мајданпек, површине око 8 ha;
- „Рајкова пећина“ у општини Мајданпек, површине око 140 ha;
- „Бели изворац“ у општини Мајданпек, површине око 10 ha; и

2) Специјални резерват природе Мала Врбица у општини Кладово, површине око 800 ha.⁸⁶

5.2. Културно и природно наслеђе НП Ђердап

5.2.1. Културно наслеђе НП Ђердап

Непокретна културна добра (НКД) у главном су распоређена у II зони заштите НП Ђердап. Многа од добара са листе Републичког Завода за заштиту културних добара, као и надлежних регионалних завода (Смедеревског и Нишког), су потопљена добра. Може се рећи да је већи број непокретних културних добара, пописан и заштићен 1966. године за време опсежног истраживања (када су најважнији локалитети откривени). У највећем броју случајева, ови локалитети су потопљени у потпуности или делимично. Одређени број НКД је измештен из аутентичне целине којој је припадао, у случају да је високог значаја и вредности. Карактеристично за Дунавски регион наше земље је да је Дунавска околина целог тока била више хиљада година константно насељена. Такође, НКД Ђердапске територије сведоче о различитим историјским епохама, слојевито додаваним на тековине неких претходних цивилизација. За више информација у вези са НКД на територији НП Ђердап, погледати у прилогу који прати наслов 5.3.1.

Слика 8. Реферална карта туристичких и културних знаменитости

Извор: Према: Просторни план РС, Просторно планирање НП Ђердап (2012)

Народно градитељство

Према просторном плану посебне намене за НП Ђердап, када је реч о комбинацији материјалног и нематеријалног (у виду знања и сл) културног наслеђа, приоритет је дат традиционалном народном градитељству.

Слике 17, 18, 19, 20, 21, 22. Народно градитељство на територији НП Ђердап

Извор: Интернет преузимање са сајта НП Ђердап

Замишљено је да се предност да активностима истраживања и заштите народног градитељства, које би требало очувати у изворној намени, кроз активности очувања, обнове и уређења традиционалних сеоских насеља и целина (села, заселака и издвојених склопова), народног градитељства и традиционалних облика привређивања у руралном пределу, ради повећања њихове атрактивности за развој и укључивања у туристичку понуду (Просторни план подручја посебне намене НП Ђердап , 2012)

Ово се првенствано односи на насеља Мироч и Петрово Село, као и остала села на већим висинама, чије је градитељство и даље остало сачувано, захваљујући позицији. Народно градитељство је распрострањено посебно у насељима Брњица, Добра у општини Голубац, Бољетин, Орешковица, Мосна, Тополница, Голубиње, Мироч у општини Мајданпек и нарочито Петрово село у општини Кладово. Међутим, будући да се традиционално градитељство ослања искључиво на природне материјале, неопходно га је што пре мапирати са циљем дугорочног очувања, јер су природни материјали изузетно «хумани- еко чисти» и временски темпирани на разградњу, нарочито у случају некоришћења.

Планско опредељење јесте одрживо коришћење културног наслеђа као развојног ресурса и економског добра(...).Најпожељније је одрживо коришћење културног наслеђа за развој културног туризма, ради остваривања очекиваног доприноса туризма заштити и очувању наслеђа и развоју локалних заједница. Добри примери су реализација пројеката заштите, уређења, презентације и интерпретације археолошког налазишта и културе Лепенског вира и Голубачке тврђаве(...).У том смислу, планом су препоручене зоне заштите, тако да се обезбеди одрживост коришћења НКД и њиховог окружења.Такође идеја је да се обезбеди заустављање непланске изградње уз унапређење стања постојеће изградње у тим зонама заштите (ово се првенствено односи на непокретно културно наслеђе у приобалном подручју Дунава, Диана, Фетислами др.) и на идентификоване урбане и руралне целине које могу да имају споменичке вредности (Сајт НП Ђердап 1.05.2016.). Дугорочно одрживи развој и коришћења наслеђа могу да се обезбеде, што је и предвиђено Планом подручја посебне намене, кроз већу међународну видљивост и укључивање кроз:

- Укључивање у међународне програме заштите културног наслеђа и европске путеве културе, као што је "Културно наслеђе мост ка заједничкој будућности", који координира UNESCO (циљ је јачање регионалне сарадње у области заштите и промоције културног наслеђа у југоисточној Европи, Србија је укључена од 2004.године).
- Пројекат "Тврђаве на Дунаву" (међу којима се налазе Голубачка тврђава и Фетислам) омогућиће заштиту културног наслеђа и успостављање сарадње локалних заједница у Доњем Подунављу. Њихово међусобно повезивање претпоставља у дугорочном контексту и формирање кластера. Кластери омогућавају ојачавање региона и др.

- На подручју Националног парка Ђердап релизован је пројекат Пут римских императора⁸⁷ (Голубачка тврђава, Лепенски вир, Диана, Фетислам, Трајанова табла, пут и Понтес, Археолошки музеј Ђердапа у Кладову), који има тенденцију ширења и успостављања сарадње са суседним државама на заштити и презентацији римске културе и наслеђа. Поред Пута римских императора, актуелна је и винска рута која пролази кроз територију НП Ђердап, али и нове културне руте, као што је *Путевима змајева*.

Народно градитељство је приоритетно препознато и обухваћено Просторним планом посебне намене, између осталог и зато што је недовољно валоризовано. Други проблем се огледа и у непостојању одговарајућег регистра свих сачуваних облика и типова народне градитељске баштине на подручју Националног парка Ђердап и њеном заштитном подручју. И трећи проблем се огледа у генерално лошем ставу о традиционалној градњи на нивоу државе. Наиме, многи примерци традиционалне градње се урушавају а да никада претходно нису ни мапирани. Таква је ситуација и на територији НП Ђердап, уз неповољну демографску ситуацију, која се огледа у негативном тренду напуштања подручја и све мањег броја људи, што додатно оптерећује проблем одржавања традиционалне градње.

Нематеријално наслеђе

Нематеријално наслеђе рефлектује традиционална знања, вештине, митове, веровања, рукотворине. За потребе истраживања спроведен је интервју са представницима локалних самоуправа, и углавном су сви рекли да нема регистрованих предузећа у области старих заната, али да су људи који се баве старим занатима присутни на различитим традиционалним манифестацијама. Постоји неколико цивилних удружења, која окупљају женске предузетнице, које познају старе занате. Било је више покушај-пројеката, где су средства добијена за подизање капацитета, набавку опреме (за ткање и сл.) при чему се након потрошених средстава пројекат урушио. До ове ситуације долази углавном из разлога што је корисницима средстава непознато функционисање тржишта и нејасно им је како да продају своје рукотворине. Други проблем се огледа у пасивноси и ниском вредновању рукотворина. Дакле, лош став о рукотворинама и нематеријалном наслеђу, «срамота» да се ствара производ ослоњен на традицију је кључни проблем! Нематеријално

---

⁸⁷ Идеја је постојала, укључена Мастер планом из 2008, Пут римских императора је реализован пројекат.

наслеђе је углавном видљиво у оквиру традиционалних манифестација, које се дешавају на нивоу локалних самоуправа. Ове манифестације су прилично посећене, па је то готово једини модел успостављеног тржишта за креативне и традиционалне изразе. Такође, на местима пристајања крузера нпр. у општини Доњи Милановац, издвојена су средства за штандове, где локално становништво углавном жене, излажу предмете старих заната (ткање, вез, хеклање, миљеи, слатко и сл.). Распоред пристајања крузера је познат, тако да се оне усаглашавају са бродовима. Потребне за мапирањем рукотворина, у односу на укупну привреду на локалном и регионалном нивоу, су неопходне и могуће их је спровести посредством међународних фондова. То може бити предмет наредних истраживања.

Позитивни пример инициран из цивилног сектора од стране највећих ентузијаста са којима сам се срела приликом теренског истраживања јесте пројекат «Путевима Змајева». Пројекат је реализован у партнерству Народне Библиотеке у Голупцу (која је уједно и мултифункционални културни простор, различитих намена), са Кластером путеви културе уз подршку Министарства Културе и информисања, као и Министарства трговине, туризма и телекомуникација. Пројекат «Путеви Змајева» воде према старим усмено сачуваним и усмено преношеним причама. Народна библиотека «Вељко Дугошевић» у Голупцу и Кластер путева културе, отворили су јавни позив за све заинтересоване да се укључе у процес прикупљања старих прича, везаних за крај североисточне Србије. Део прикупљених прича од бака, објављен је у штампаним издањима, док је део преточен у електронску форму кроз мобилну апликацију «Путевима Змајева». Како је наведено у информационом штампаном материјалу *Приче и легенде из Голупца, места где је Дунав најшири и где тврђава Голубачки град вековима чува многе тајне. Змајеви, виле, тодоровци, вампири, суђенице само су део народних предања овог краја и вредна нематеријална баштина.*

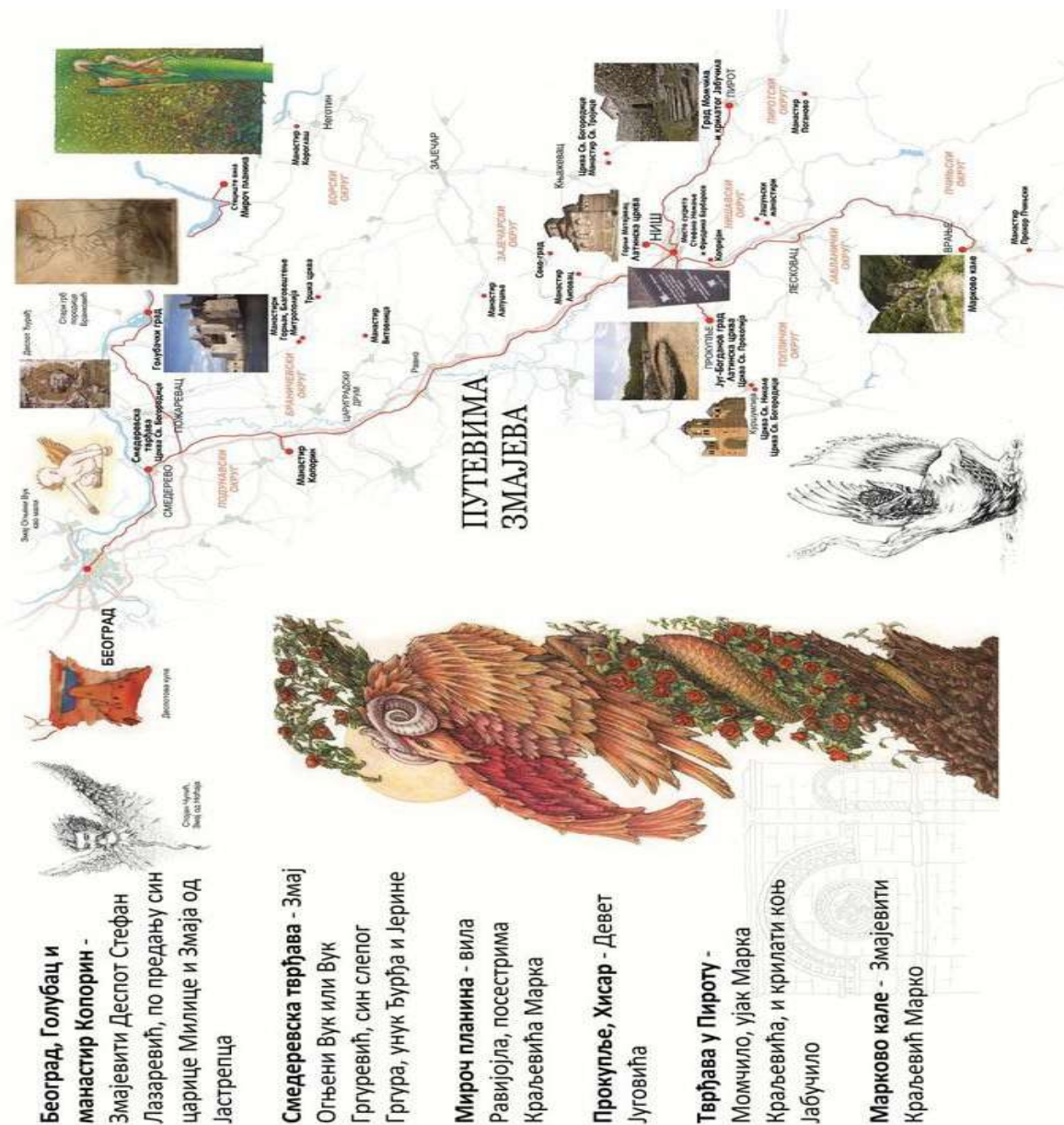
Слика Путевима Змајева⁸⁸. На основу спроведеног интервјуа са Јеленом Петровић, запосленом у Голубачкој библиотеци и активним учесником пројекта Путевима Змајева, може се закључити да је то један од најозбиљнијих креативних пројеката који су спроведени на територији НП Ђердап. Овај пројекат је укључио велики теренски рад,

---

⁸⁸ Преузета са сајта 15.05.2016. <http://www.turistickisvet.com/vesti/turizam/putevima-zmajeva-kroz-srbiju.html>

снимање бака које аутентично причају приче. Затим, пројекат је репрезентативан јер је повезао више сектора, како би био реализован. И финално, пројекат живи кроз апликацију за мобилне телефоне, илустрације Боба Живковића и изузетно вредна штампана издања Орфелин издавачке куће. Штампани комплет, који је део пројекта ПUTEВА змајева, носи назив *Словенска митологија*.⁸⁹

⁸⁹ У оквиру комплета књига Словенске митологије, налазе се издања: Ишчезли, Прогнана бића, Бунтовници, и О биљкама животињама и пределима.

Манифестације на нивоу општина оживљавају богатство НП Ђердап. Локалне манифестације представљају уједно и најбољи пут ка спознаји локалне културе на територији националног парка. У оквиру њих, могуће је извршити иницијално мапирање малих локалних произвођача рукотворина и чувара традиције. У оквиру посматраних општина: Голубац, Мајданпек/ Доњи Милановац и Кладово, утврђено је да постоји већи број манифестација које су временски распоређене и уже фокусиране на јун, јул и август. У оквиру манифестација представља се традиционално материјално и нематеријално наслеђе, кроз разне етно форме презентовања, као и велики број спортских смотри и догађаја у вези са речним спортовима и планинарењем. Манифестације укључују и велики број културно-уметничких догађаја: гостујуће представе, музичке концерте, сликарске колоније и разноврсне уметничке и радионице рукотворина. На основу календара манифестација, представљених у прилогу рада који иде уз наслов 5.3.1., уочљиво је да је највећи број садржаја усмерен на традиционално наслеђе. У разговору са представницима туристичких организација, долази се до закључка да су манифестације једини сигурни датуми који обезбеђују већу видљивост локалних произвођача и људи који чувају и презентују традиционална знања и наслеђе. Манифестације, које су квартално фокусиране на летњи период могу и треба да служе као прва информација у вези са стваралаштвом и културним богатством овог краја. Следећи корак огледао би се у бољем повезивању ових произвођача и сталним поставкама њиховог стваралаштва. Додатак у вези са манифестацијама налази се у прилогу на крају дисертације у вези са насловом 5.3.1.

5.2.2. Природно наслеђе НП Ђердап⁹⁰

У оквиру Националног парка Ђердап се налази 12 резервата природе богатих флором и фауном, са више од 40 врста дрвећа, аутохтоних сорти (биљке и животиње), пећинама и геолошким наслеђем. Подручје НП Ђердап остало је са дугом традицијом занимљиво за ботаничаре, флористе и фитогеографе.

---

⁹⁰ Информације и фотографије преузете са сајта НП Ђердап. http://www.npdjerdap.org/?page_id=127

Биљни свет НП Ђердап према значају и врсти заштите може бити класификован на неколико група: Реликтне врсте биљака (13), Балкански ендемити (14), Шумска и жбунаста вегетација (57). Уочене су вегетације пукотина и стена, као и медитеранске врсте биљака, због специфичне микроклиме. У оквиру територије НП Ђердап уочено је преко 80. угоржених врста биљака са територије Србије.

Животињски свет на територији НП Ђердапа одликује разноликост врста, које је могуће поделити у неколико група: Сисари (55 врста), Птице (око 200 врста), Гмизавци и водоземци (13 врста), Рибе (око 60 врста), Инсекти (око 100 врста лептира).

Територија Ђердапа, позната је и по аутентичној геолошкој разноврсности, коју чини већи број повезаних клисура и видиковци које Дунав стрмо засеца у делу Националног парка. Велики број извора и река се у овом делу уливају у Дунав, формирајући вирове и јединствене пејзаже.

Видиковци Ђердапа⁹¹

Видиковац на највећој надморској висини је Велики Штрбац на 768 m, који са Малим Штрпцем 626 m, излази на Дунав у његовом најужем и најдубљем делу. Велики Штрбац је највиши врх Мироча. Налази се на надморској висини 768 m и представља видиковац са кога се пружа поглед на Дунав у његовом најужем делу, изнад теснаца ђердапских Казана (најужег и најширег дела Дунава).

Подручје

Великог и Малог Штрпца је у I степену заштите, због вредности наслеђа. Има више рута којима се може стићи на Велики Штрбац, најпознатија је маркирана пешачка стаза преко Плоча. Стаза дужине 7,60 km, креће са Ђердапске магистрале на месту званом Пецка бара на 89 m надморске висине. Пролази кроз научно најинтересантнији и туристички најатрактивнији део НП Ђердап. Просечан нагиб: 20 %, по тежини средње тешка стаза.

⁹¹ Сlike и информације преузети са сајта НП Ђердап http://www.npdjerdap.org/?page_id=1601.

Мали Штрбац, поред Великог Штрпца припада групи најатрактивнијих видиковоца НП Ђердап. Налази се на надморској висини 626 m изнад Великог Казана.

До Малог

Штрпца се може стићи обележеном пешачком стазом од Ђердапске магистрале преко Плоча. Друга опција је од Голог брда гребеном до видиковца. Стаза је дужине 7,1 km, креће са Ђердапске магистрале, на месту званом Голо брдо; почиње на 254 m надморске висине, пролази се кроз шуме НП Ђердап и завршава се на видиковцу Мали Штрбац, са кога се пружа атрактиван поглед на Ђердапску клисуру, Румунију, манастир Мраковију и у стени уклесан лик последњег дачанског краља Децебала.

Просечан нагиб: 20 %, по тежини средње тешка стаза.

Ковилово се налази на надморској висини 358 метара и станиште је жутог равна (*Achillea ptarmica*) ендемичне врсте. Са Ковилова се пружа поглед на читаву Доњомилановачку котлину, од Гребена до Голубиња, дужине преко 25 km. Дунав је испод Ковилова широк око 2 km.

До Ковилова води пешачка стаза. Стаза је дужине 1,20 km, креће од регионалног пута Доњи Милановац – Мајданпек на 398 m надморске висине, шумским путем који пролази кроз шуме китњака и граба, китњака и цера са сладуном. Просечан нагиб је око 3 %, по тежини је лака стаза.

Гребен се налази се на крају Бољетинског брда уз обалу Дунава. Специфичност Гребена и значај огледају се у морфологији и формацијама које су се развиле.

Гребен је буквар за геолошку историју Дунавског океана, који је био смештен између Гетикума на западу и Мезикума на истоку. Са Гребена се види клисура Госпођин вир, налазиште Лепенски Вир, митолошки Трескавац у Румунији и Доњомилановачка котлина. До најатрактивнијих видиковаца воде пешачке стазе. Стаза дужине 2,40 km, креће са Ђердапске магистрале на Бољетинском брду на 230 m надморске висине. Стаза је лака, на нагибу од 5%.

Плоче представљају заравњен простор изнад кањона Мали Казан, кречњачка зараван под Великим Штрпцем.

Плоче се могу посматрати са три видиковца на надморској висини 355 m одакле се пружа се јединствен поглед на Дунав и казанске вирове из птичије перспективе. До Плоча води пешачка стаза, у првој зони заштите на коју се скреће са магистралног пута. Неопходна је пратња водича-ренџера који су запослени у националном парку Ђердап.

Соколовац ⁹² је врх у клисури Госпођин вир, надморске висине 626 m. Са Соколоваца се види читава клисура Госпођин вир, од Босмана до Гребена.

---

⁹² Слика је преузета са интернет адресе: <http://www.panoramio.com/photo/89249010>

На Соколовац се стиже пешачком стазом. Босман – Соколовац – Стаза дужине 10 km је веома атрактивна, уз саме литице изнад Дунава до врха Соколовца (683 m), одакле се пружа поглед на Госпођин вир и румунски Парк природе Portile de fier на другој обали Дунава. Стаза је средње тешка са просечним нагибом стазе око 15 %.

Златно језеро је едукативна стаза са интерактивним таблама распоређеним на 4 km дужине. Осмишљена је и уређена тако да сваки посетилац, може самостално да је пређе. Старт је изнад хотела „ Лепенски Вир“ на 142 m надморске висине, а до 308 m, што је највиша тачка на стази.

Градашница – Стаза је дужине 1,7 km, креће са пута Доњи Милановац- Мироч на 475 m надморске висине и води до пећине Градашница, пролазећи кроз нетакнуту природу, густе букове шуме и шикаре храста. Пећина Градашница на 380 m надморске висине, са сливом реке представља споменик природе евидентиран за заштиту. У пећинском улазу живе различите врсте птица и слепи мишеви. Стаза је средње тешка са просечним нагибом 15 %.

Пешачке стазе до најлепших видиковаца воде путевима који су у првој зони заштите. То претпоставља пут са водичима НП Ђердап, који у зависности од интересовања за симболичну новчану надокнаду, воде посетиоце на врхове. Проблем се огледа у недовољном броју људи који раде овај посао. Вођење заинтересованих посетиоца није њихов примарни посао, већ успутна делатност. На жалост, тренутно ограничење у запошљавању онемогућава додатна радна места, иако за њима има потребе. Такође, у оквиру јавног предузећа НП Ђердап постоји воља за развојем одрживих видова туризма, и на то указује ново радно место, које су увели пре поменуте забране Владе Републике Србије, а које се односи на делатност туризма.

С обзиром да су, изузев стазе за Златно језеро која је изнад хотела „Лепенски Вир“, све пешачке стазе ван Доњег Милановца, потребно вам је возило. ЈП „НП Ђердап“ изнајмљује теренско возило по цени од 5.605,00 динара. Обилазак уз стручну пратњу могућ је сваког дана уз претходну најаву ЈП „НП Ђердап“ Доњи Милановац, и то следећих стаза:

- 1. Мали Штрбац*
- 2. Велики Штрбац*
- 3. Ковилово*
- 4. Гребен*
- 5. Градашница*
- 6. Златно језеро*
- 7. Босман – Соколовац⁹³*

Такође, поред поменутих стаза постоје и стари колски путеви, неки су запуштени јер се не користе. НП Ђердап има велики потенцијал за развој еко-културног туризма који би се заснивао на увођењу нових рута и бољем обележавању постојећих. Велику важност у контексту нових производа, једнако играју проналажења нових управљачких начина, евентуалним повезивањем са планинарским друштвима кроз деловање «гритера»-алтернативних водича. На тај начин би било могуће наслеђе учинити видљивијим и приступачнијим за заинтересоване стране, а кроз делегирањем на друге заинтересоване учеснике.

Посматрање птица

Слично, као и када је реч о планинарењу на врхове Ђердапа, могуће је најавити дан-два раније и посматрање птица. НП Ђердап је у листи значајних подручја за птице – ИВА подручје, са око 200 врста. Посматрање птица врши се у организацији НП Ђердап. Програм подразумева организовани долазак на локалитет, уз повремено стајање или шетњу са водичем уз причу о специфичностима живота птица у НП Ђердап и о природним вредностима Националног парка. Ова тура траје око 4 сата, цена је 2000 РСД по особи (за групе од 3-5 особа), препоручује се теренска одећа и обућа, а двогледе обезбеђује Национални парк.

---

⁹³ НП Ђердап Сајт: http://www.npdjerdap.org/?page_id=1418

Бициклическа рута ЕуроВело 6- међународни потенцијал

“Euro Velo 6” спаја обалу Атлантика са Црним морем, а део ове руте која прати Дунав назван је Дунавска бициклическа рута (DBR, Donauegweg) и прати ток реке почев од Будимпеште па до њеног ушћа. Део руте 6 која прати реку кроз Србију дуг је 667 километара. Читава Дунавска бициклическа рута у Србији обележена је путоказним ознакама у складу са стандардима Европске бициклическе федерације. Дунавска бициклическа рута кроз НП Ђердап пролази у дужини од око 110 km (главна рута дуж Дунава).

Детур бр.12 пружа могућност излета старим путем за Београд у дужини од 18 km на раскрсници – R 2340.⁹⁴

Препорука од стране НП Ђердап је да се да користи рута, која претпоставља успон бициклом до видиковца на Плочама, на литици изнад Дунава који представља једно од најатрактивнијих искустава на српском току реке. Преко Малог видиковца до главног видиковца Плоче има нешто више од 3km, најпре макадамским путем, који се стрмо пење кроз шуму а на самом крају пешачком стазом. Такође, треба имати у виду да се видиковци налазе у зони посебне заштите НП Ђердап, па се пре доласка треба јавити управи националног парка у Доњем Милановцу.

Рекреативни риболов и лов у НП Ђердап

На рибарском подручју Ђердап рекреативни риболов обавља се у складу са законским прописима који регулишу ову област, а мере чувања и заштите риболовних вода спроводе надлежне службе ЈП „НП Ђердап“. За рекреативни риболов у Рибарском подручју „Ђердап“ потребно је имати дозволу за риболов у овом заштићеном подручју, а годишња, недељна и дневна дозвола може се купити у ЈП „НП Ђердап“ радним данима у периоду од 07 до 15 часова. Годишња дозвола за рекреативни риболов у НП Ђердап за 2016. годину стаје 5000 динара, недељна 2000., а дневна 1000 динара. На сајту су видљиве информације и упуте за места за риболов, према врстама риба. Такође, могуће је преузети

---

⁹⁴ Више о рутама: http://www.ciklonaut.com/Cn/o_Ciklonautu.htm и <http://www.eurovelo.org/routes/>

ловни календар за дивљач и туристичке услуге које НП Ђердап на нивоу организације има да понуди⁹⁵.

НП Ђердап има ценовник за туристичке услуге. Тржишно су веома конкурентни. Стручно и опремом могу бити одлична подршка јер покривају неопходне услове за постојање и развој еко-културног туризма. Чињеница је да је њихов фокус првенствено усмерен на природно наслеђе. Као јавна институција испуњавају услове за развој разних алтернативних облика туризма. Кроз партнерства са другим организацијама и становништвом могуће је направити веће помаке и користи за све учеснике.

5.3. Ситуациона анализа територије НП Ђердап

Национални парк Ђердап представља територијално највећи национални парк у Србији са територијом од преко 63 хиљаде хектара⁹⁶. У оквирима територије налази се веома богато природно и културно наслеђе, које сведочи о боравку људи у континуитету од преко десет хиљада година. Томе сигурно доприноси Дунав, као велика река и место око ког су се природно резвијале цивилизације. Ипак, оно што можемо да приметимо је чест неусклађени развој међу стубовима одрживог развоја, релативно блиске историје. Иако крајем шездесетих година у послератној Југославији нико није још размишљао о одрживом развоју, јасно је да је пуштање у рад ХЕ Ђердап, посебно угрозило његове еколошке и културне аспекте. Многим врстама онемогућен је миграторни природни ток и од тада не живе у Дунаву. Подаци у вези са непокретним културним добрима указују да је допуштено потапање културног наслеђа, зарад привредног развоја и неопходне индустријализације са којом се доста каснило у то време. У смислу друштвеног развоја, пуштање у рад ХЕ Ђердап заувек је оставило 30-50 м испод површине Дунава острво Пореч и Ада Кале, као и старе градове у дужини данашњег националног парка. Практично су сви градови које је данас могуће посетити (позиционирани уз Дунав), изграђени до

---

⁹⁵Интернет извор , услуге НП Ђердап http://www.npdjerdap.org/wpcontent/uploads/2014/12/cenovnik_turistickih_usluga_2016.pdf

⁹⁶ НП Фрушка Гора: 26.672; НП Тара: 24.991,82 ; НП Копаоник: 11 969, 04, извор Закон о Националним Парковима.

средине седамдесетих година на територији националног парка. Многи људи су веома тешко поднели потапање својих кућа и градова у којима су вишегенерацијски живели.

Ово је посебна тема за истраживање, која се отворила у разговору са мештанима. Такође, многи су остали без посла, јер се променила микро-клима након пуштања ХЕ у рад. Доњи Милановац са Пореч острвом, био је град познат по најбројнијим сунчаним данима после Хвара. Такође, гајила се смоква због погодне микроклиме. Велико питање је да ли би ХЕ Ђердап, уопште могао да буде реализовани пројекат, да је територија Ђердапа већ била предложена и прихваћена као национални парк. Јасно је да ће велики, непознати број непокретних културних добара, као и биолошких врста, заувек остати «конзервирана» историја испод површине Дунава, о којој ће моћи само да сведоче они који су памтили време Ђердапа пре ХЕ Ђердап. Будући да и даље постоји живо наслеђе - локално становништво које може да сведочи о претходном времену, важно је искористити сваку посебну причу.

Ипак, ХЕ Ђердап, омогућила је да прекогранични пројекат запосли велики број људи, као и креирање нових радних места, која су се десила ефектима преливања, на друге делатности. Такође, познато је да ХЕ Ђердап, од када је почела са радом, у име корпоративно одговорног пословања доста улаже у област културе, кроз разне пројекте.⁹⁷ Еко-културни туризам се јавља као решење које може обезбедити фер расподеле, са циљем постизања одрживог туризма и одрживог развоја заштићених подручја, који је као такав подједнако заинтересован за успостављање принципа одрживости сваког стуба који конституише одрживи развој. Минимални негативни утицаји, које доносе еко-културни туристи, њихови етички принципи, који уважавају материјално и нематеријално наслеђе заједница које посећују, заинтересовани за културну разноликост и аутентичне културне изразе, подржавају својим деловањем одрживи развој заштићених подручја и припадајућег наслеђа. И заштићена подручја и наслеђе је добро посматрати кроз перспективу одрживог развоја. Како је наведено, све стубове би требало разматрати са једнаком важношћу, као и актере који могу да доприносе додатном обезбеђивању дугорочног одрживог развоја. Временска димензија сваког стуба мора бити обезбеђена дугорочно, како би одрживи развој био остварен. Еколошки стуб заштићених подручја и наслеђа, претпоставља дугорочно обезбеђени биодиверзитет и културну разноликост. Економски стуб са циљем

---

⁹⁷ На основу интервјуа спроведеног са Јеленом Кондић, директорком Археолошког Музеја Ђердап.

одрживости заштићених подручја и припадајућег наслеђа, претпоставља све ресурсне потенцијале, који оптималним ангажовањем могу довести до ефеката мултипликатора, акцелератора и гравитације, односно преливања вредности у разне побочне привредне секторе, блиске проблематици заштићених подручја и наслеђа (заштита природних и културних добара, шумарство, туризам, рекреација, спорт, култура, просторно планирање, угоститељство, и сл.) Такође, претпоставке позитивних економских фактора огледају се кроз привлачност за живот, потенцијал за креирање нових радних места, остваривање додатне вредности и њено задржавање на локалном нивоу. Позитивна друштвено-економска слика чини одређена заштићена подручја атрактивнијим за живот и привредне делатности.

Национални парк Ђердап (SWOT)

За потребе доктората, спроведено је теренско емпиријско истраживање са циљем утврђивања:

- стејкхолдера на територији НП Ђердап (као заштићеног подручја и дестинације) и њихових међусобних релација;
- спровођења SWOT анализе, која ће омогућити моделовање и адекватне препоруке за одрживи развој НП Ђердап и припадајућег наслеђа, као и утврђивања могућности развоја еко-културног туризма и његовог могућег доприноса претходно наведеном; Анализа укључује више институција са којима је спроведено истраживање.

Истраживање је ослоњено на спроведене технике анкетирања и интервјуа са руководством Јавних Институција: НП Ђердап; три туристичке организације на територији НП Ђердап (Голубац, Мајданпек и Кладово); Археолошки музеј у Кладову; Лепенски вир (туристички простор); Библиотека Голубац (као мултифункционална институција културе).

Истраживање је спроведено у периоду од маја 2015. до маја 2016. године. Постојала су универзална питања за све поменуте институције, као и посебна која су постављана накнадно путем интервјуа, с циљем утврђивања: менаџмент приступа, укупних

капацитета, тржишта, могућности сарадње, као и дијагностиковања објективног укупног стања на територији НП Ђердап усклађено са циљевима и предметом доктората.

На основу приложене SWOT анализе могуће је јасно видети снаге, слабости, могућности и претње на територијалном и организационом нивоу НП Ђердап. Снаге и могућности се огледају првенствено у јединствености положаја Националног парка који претпоставља добру повезаност са великим бројем Европских земаља преко Дунава. Дунав је источна граница са Румунијом, уједно туристички, културни и еколошки кластер. Такође, Дунав је најповољнија транспортна опција

Табела 32: SWOT анализа Националног Парка Ђердап

	Корисно	штено
-интерне	<p>СНАГЕ</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ Јединствена позиција (национална/транснационална) ➤ Све већа видљивост ➤ Богатство природног и културног наслеђа , материјалног и нематеријалног ➤ Постојање туристичких рута(културне, бицикличке, пешачке) ➤ Стејкхолдери на територији НП Ђердап заинтересовани су за алтернативне облике туризма ➤ Ново радно место у ЈП НП Ђердап за туризам ➤ Растући број приватних смештајних капацитета (са префиксом еко) ➤ Међусекторска и међуресорна отвореност за сарадњу, стварање кроз партиципативне облике управљања ➤ Потенцијали коришћења старе инфраструктуре ➤ Растући број страних посетилаца (бициклисти, крузинг и др. алтернативни туристи) 	<p>СЛАБОСТИ</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ Непостојање инструменталних и организационаих стратегија ➤ Повремена међусекторска сарадња ➤ Недостатак експерата, вештина људских капацитета ➤ Неконтролисано основно пословање без стратегијског приступа (планирање, евалуација, мониторинг, контрола) Ад хок ➤ Јавна предузећа на територији Ђердапа су принуђена на самофинансирање ➤ Низак ниво партнерстава ➤ Два кампа од којих ниједан не ради ➤ Неадекватно обележено наслеђе ➤ Недовољна видљивост туристичких атракција и понуде ➤ Недовољан број људских ресурса (рендера у НП Ђерап, запослених у туристичким организацијама, институцијама културе, туристичким местима и сл) ➤ Универзални радници, „сви раде све“ ➤ Један сервис за бицикliste ➤ мање од 5 регистрованих пловила за речни туризам

екстерне	<p>ШАНСЕ</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ Прекогранични, транснационални пројекти, Дунавски фондови (ИВА, IPA, PVA etc.) ➤ Дунав-Европски аутопут, туристички, еколошки, културни коридор, најповолјија логистичка опција, добар конектор. ➤ Велики потенцијали за развој социјалног предузетништва, ККИ, алтернативних облика туризма заснованих на наслеђу (стара знања, занати, влашки дијалект и магија; пчеларство, млечни производи, рибарство, производи од вуне и сл. ➤ Могућност креирања нових производа и услуга ослоњених на постојеће (еко-културне руте) ➤ Нови приступи употребе наслеђа са циљем остваривања веће социјалне инклузије, изградње капацитета, трансфера знања, културног дијалога и сл. 	<p>ПРЕТЊЕ</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ Недостатак финансијских средстава прети одрживом развоју ➤ Држава намеће очекивања профитабилног пословања као оснивач ➤ Проблеми правне форме јавних предузећа (који су препознати као кључни стејкхолдери) ➤ Изазови у остваривању циљева без развојних стратегија ➤ Угрожени стубови одрживог развоја ➤ Инфраструктура и логистика недовољно добри ➤ Недостатак производа и услуга (културни, еко, еко-културни, рурални) ➤ Низак ниво видљивости локалне понуде (смештај, природно, културно, материјално/ нематеријално наслеђе видљиво само на манифестацијама мали произвођачи : вина, меда и сл.) ➤ Недостајући приватни и цивилни сектор или није видљив ➤ Катастрофални ризици, природне катастрофе, поплаве, олујни ветрови, ватра и сл.
-----------------	--	--

Припремљено на основу спроведеног истраживања за потребе доктората (Кочовић, 2016)

Снаге се огледају у потенцијалима за развој креативних и иновативних решења која могу да представљају: нове алтернативне облике туризма (еко-културни), нова системска решења кроз партиципативне облике управљања стратегијом повезивања, креирање нових туристичких производа стратегијом диверсификације, који ће се ослањати на постојеће. Постоји простор за боље и активније укључивање локалних заједница посредством партиципативног управљања наслеђем на територији НП Ђердап. Утврђено је да постоје капацитети: за развој нових системских решења кроз партиципативне облике управљања; нове производе и услуге алтернативних облика туризма који подржавају одрживи развој заштићених подручја; и неопходност управљања ризицима и катастрофама које могу да угрозе наслеђе и заштићена подручја.

Слабости и претње су откривени. На првом месту, као један од кључних проблема у Србији у свим областима, је недовољна контрола реализације. Велики проблем представља недостатак институционалних оквира, а самим тим и организационе стратегије. Без сталне евалуације, процеса надгледања и контроле и одговарајућих

акционих планова, у дугом року није лако постићи одрживи развој. Исто тако, није могуће постићи (или барем блиско доћи до) визије и мисије било које организације. Ниски капацитети, недовољан број запослених (као резултат Владиних мера) су основна карактеристика, а ни у блиској будућности се не виде нова системска решења. Видљиво је да на територији НП Ђердап готово да нема партнерстава, или су веома ретка. Штавише, чешће се успостављају партнерства иницирана међународном сарадњом кроз различите Европске предприступне фондове, него на нивоу територије НП Ђердап у оквиру Србије и дестинације. Може се претпоставити да се разлог огледа у поменутом недостатку стручности и ниским капацитетима. Државна очекивања од заштићених подручја тј. управљача (а на примеру НП Ђердап) јесу да послују профитабилно, кроз самофинансирање. На овај начин доводи се у питање њихов одрживи развој, јер основна делатност националних паркова је сеча и продаја шума. Да би се могло говорити о будућем развоју нових дисциплина, производа, услуга и тржишта еко-културног туризма, неопходно је наћи начине да се позитивно утиче на превазилажење следећих проблема: низак ниво партнерства између сектора; низак ниво вештина запослених, мали број специјализованих стручњака, низак ниво укључености заједнице, недодовољна пратећа, као и неадекватна видљивост понуде. Лоша видљивост понуде првенствено се односи на неадекватно обележене атракције али и приватне смештајене капацитете. На територијама општина постоји по један туристички инспектор који би требало води рачуна о пријавама посетилаца. Примећено је да поједини хотели не плаћају боравишне таксе и не пријављују госте редовно, што свакако обесхрабрује и локално становништво да то уради. Оваква ситуација управо доводи до нетачних статистичких података и неадекватних информација са циљем евентуалних даљих пројектовања. Са једне стране локалном становништву које има приватни смештај у понуди, није јасно шта добија од плаћања боравишне таксе, односно они очекују да им туристичке организације гарантују одређени број посетилаца. Ово питање свакако тражи боље системско решење.

Табела 33: Друштвено-економско окружење (SWOT) у функцији развоја еко-културног туризма

	Корисно	Штетно
интерне	<p>СНАГЕ</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ Воља руководилаца релевантних јавних организација да развијају међусобну сарадњу са циљем одрживих облика туризма ➤ Увиђање развојних потенцијала туризма (локални, регионални, национални, међународни ниво) ➤ Уочавање интерних организационих слабости, воља да се на њима ради ➤ Воља локалне заједнице за учествовање у питањима од значаја за НП Ђердап 	<p>СЛАБОСТИ</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ Неповољна демографска слика ➤ Недовољно развијен цивилни и приватни сектор (који би се бавио питањима одрживог развоја, ККИ, наслеђа) ➤ Непрофилисани услужни сектор ➤ Недовољно развијен предузетнички дух и мотивација локалног становништва да се самоорганизује
екстерне	<p>ШАНСЕ</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ Позиција НП Ђердап у Србији и Гвоздена Капија у Румунији су такве да Дунав спаја два заштићена подручја ➤ На Републичком, покрајинском и локалном нивоу постоје предлози за развој туризма ➤ Пројекти прекограничне сарадње све више укључују теме које се односе на одрживи туризам ➤ Могућности коришћења домаћих и међународних предприсупних фондова 	<p>ПРЕТЊЕ</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ Недовољни људски капацитети и знање за приступ фондовима ➤ Недоследна примена закона и лоша законска решења ➤ Недовољна контрола привредних активности (недостатак релевантних информација, „тежак пут до привредног регистра“, нелегална градња, недостатак тржишне инспекције и радне снаге) ➤ Корупција и сива економија ➤ Сезонски нестални послови и ослонац на помоћ из дијаспоре

Извор. Анализа аутора спроведена на основу резултата истраживања (Кочовић, 2016)

Снаге друштвено-економског окружења огледају се у вољи и отворености за сарадњу, са циљем одговорних форми туризма. Руководиоци интервјуисаних организација углавном јако добро перципирају највеће предности и мане. На страни слабости, прво се уочава неповољна демографска слика (укупни утисак на основу интервјуа и Просторних планова за територијалне јединице, који располажу информацијама у вези са негативним демографским трендом). Објективна слика јесте таква да је у релевантним областима готово само јавни сектор ангажован, због неразвијености цивилног и недовољне развијености приватног сектора. Шансе се првенствено огледају у повољној прекограничној позицији, која спаја два заштићена подручја и отвара могућност за заједничку међународну сарадњу са истим циљевима. Теме међународних програма, које

се тичу одрживог развоја, посебно еколошког стуба и питања културе добијају на све већем значају. Проблеми, који ове позитивне аспекте могу да успоре, тичу се, пре свега, корупције и сиве економије, потом недовољних капацитета и знања да се приступи разним опцијама финансирања, које већ постоје на располагању.

Табела 34: Наслеђе и атракције (SWOT) у функцији развоја еко-културног туризма

	Корисно	Штетно
интерне	<p>СНАГЕ</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ Природно наслеђе универзалних вредности (од локалног, регионалног, националног, међународног значаја) ➤ Културно наслеђе (од локалног, регионалног, националног, међународног значаја) ➤ Постојање алтернативне туристичке понуде ➤ Материјално и нематеријално наслеђе које може да се обликује у еко-културне производе и услуге 	<p>СЛАБОСТИ</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ Недовољна повезаност управљача природним и културним наслеђем ➤ Недовољн развијен менаџмент систем наслеђа ➤ Низак ниво знања и вредновања наслеђа ➤ Недовољна видљивост и промотивне активности које се односе на алтернативну туристичку понуду
Екстерне	<p>ШАНСЕ</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ Нови облици креативне употребе наслеђа, који оживљавају културу, природу и заједницу ➤ Обликовање нових производа и услуга у виду еко-културних рута ➤ Све већи промет страних туриста (крузери, бициклистичке Европске стазе и сл.) ➤ Постојање манифестација 	<p>ПРЕТЊЕ</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ Недовољна брига о традиционалном материјалном и нематеријалном наслеђу (непознат број кућа тредиционалне градње, ниско вредновање рукотворина и сл.) ➤ Недовољна секторска и ресорна повезаност на територији НП Ђердап са циљем заштите наслеђа ➤ Ад хок туризам заснован на наслеђу ➤ Фокусираност манифестација на један годишњи квартал/ сезонски

Извор. Анализа аутора спроведена на основу резултата истраживања

Снаге се огледају у богатом наслеђу и његовом потенцијалу да се обликује у нове еко-културно туристичке производе. Иако постоји, тренутна понуда је недовољно развијена. Слабости се огледају у недовољној повезаности управљача, ниском нивоу вредновања наслеђа и његовој недовољној видљивости. Шансе се огледају у новим употребним вредностима које наслеђе може да иницира, креирајући вредност фактичким присуством све већег броја заинтересованих посетилаца за Дунавске руте. Претње се првенствено односе на ad hoc приступ у управљању наслеђем. Укупан утисак је, као да се чека неко други да покрене ствари.

Табела 35: Инфраструктура (SWOT) значајна за развој еко-културног туризма

	Корисно	Штетно
интерне	<p>СНАГЕ</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ Постоји просторни план НП Ђердап ➤ Магистрални, регионални, локални и велики број старих планинских путева (Коридор 7, бициклическе Европске стазе) ➤ Речни дунавски пут ➤ На нивоу сваке локалне самоуправе територије НП Ђердап постоји 1-2 хотела ➤ Све већи број приватних смештајних опција ➤ Постоје 2 кампа ➤ Туристички простори : Лепенски Вир и Голубачки град ➤ Свест о значају туризма и малог и средњег предузетништва расте код локалног становништва ➤ Постојање културних рута: Винска, Римских императора, Путевима Змајева 	<p>СЛАБОСТИ</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ Просторним планом нису задовољни сви релевантни стејкхолдери ➤ Локални и регионални путеви су у лошем стању, нарочито мимо главних саобраћајница ➤ Запуштени планински путеви који нестају ➤ Подаци о смештајним капацитетима нису поуздани, јер се боравишна такса не плаћа редовно ➤ Не постоји адекватан систем контроле ➤ Кампови у 2016. години не раде ➤ Неадекватна сигнализација ➤ Недовољна улагања у културу, заштићена подручја и туризам
Екстерне	<p>ШАНСЕ</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ Побољшавање путне инфраструктуре и сигнализације ➤ Већи степен секторског и ресорног удруживања са циљем управљања факторима значајним за одрживи развој заштићених подручја ➤ Бољи систем информисања за посетиоце и интересне групе у вези са укупном туристичком понудом ➤ Додатна едукација стејкхолдера у вези са наслеђем, туризмом и одрживим развојем ➤ Креирање нових системских решења који ће обезбедити већу секторску и ресорну повезаност (Дестинацијске менаџмент организације и сл.) ➤ Bottom-up пројекти – нада у нове иницијативе од стране заједнице ➤ Стварање одрживог туристичког система (мапирање субјеката, видљивост, инфо пултови, мапе, обележавање, реконструкција и рехабилитација постојеће туристичке инфраструктуре, наслеђа и атракција, стварање система за мерење конкурентности дестинације;) ➤ Креирање нових еко-културних производа и услуга 	<p>ПРЕТЊЕ</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ Непостојање top-down пројеката које би држава иницирала у вези са инфраструктуром ➤ Чекање страних фондова ➤ Економски стуб видљиво критичан, недовољна средства за веће инфраструктурне пројекте, економска нестабилност, корупција и сива економија ➤ Непромењени статус и пропадање смештајних капацитета и традиционалних облика градње ➤ Недовољна стејкхолдерска повезаност

Извор. Анализа аутора спроведена на основу резултата истраживања

У Табели бр.35 приказане су јаке и слабе стране инфраструктуре, значајне за развој еко-културног туризма. Закључујем да је за стварање одрживог туристичког система као основе за развој еко-културног туризма неопходно мапирање субјеката и атракција, као и обезбеђивање њихове веће видљивости (постављањем: инфо пултова, мапа, обележавањем, реконструкцијом и рехабилитацијом постојеће туристичке инфраструктуре, наслеђа и атракција, стварање система за мерење конкурентности дестинације и сл). Све наведено је услов за креирање нових еко-културних производа у НП Ђердап.

6. МОДЕЛОВАЊЕ ЕФИКАСНИЈИХ И ЕФЕКТИВНИЈИХ РЕШЕЊА УПРАВЉАЊА НАСЛЕЂЕМ

6.1. Партиципативно управљање

Партиципативно управљање може да се тумачи као процес који омогућава заједничку одговорност кроз модел управљања. При томе, одговорност и одлуке које се доносе тичу се заједнице а не појединаца. Такав модел омогућава веће учешће заједнице од стране различитих актера (и боље секторско повезивање), кроз разне облике партнерстава.

Поред релевантних институција (културе, туристичких организација, организација цивилног друштва, невладиних организација, јавних предузећа, као што су национални паркови), кроз партиципативно управљање могуће је остварити алтернативне начине интегративног управљања са циљем постизања одрживог развоја заштићених подручја и наслеђа.

У раду је указано на значај алтернативних облика туризма, јер подстичу веће укључивање локалне заједнице али и приватног сектора (као што су осигуравајућа друштва, предузећа која би ојачала инфраструктуру итд). Културна, туристичка, питања која се односе на природу и наслеђе, треба третирати интердисциплинарно и мултисекторским приступом.

Проблеми са којима се суочавају друштва у транзицији и развоју, осликани су и на примеру НП Ђердап. Одговорност није само на традиционално организационим

структурама, будући да се ради о питањима од општег друштвеног интереса (са циљем заштите, управљања, валоризације и коришћења наслеђа).

Савремени свет одликује изузетно брз развој на готово свим пољима и последично структурне промене које имају велики утицај на друштво, економију, Владу и јавне управе (Farazmand, 2004, 2009). У циљу постизања нових предложених пост-миленијумских циљева развоја у свету сваки учесник, (првенствено) на локалном нивоу, треба да има на уму изазове и могуће стратегије као решења.

Партиципативно управљање јавља се као ново системско решење, које може да омогући ефикасније и ефективније коришћење, очување, управљање, ублажавање ризика који прете наслеђу, кроз стварање нових еко-културних производа и обезбеђивање боље интеграције на локалном нивоу. С тим у вези, партиципативно управљање јесте модел који треба применити са циљем постизања одрживог развоја заштићених подручја и припадајућег наслеђа. Овакав модел, стратегијама повезивања и диференцијације производа, може да обезбеди настајање партнерстава и њихове чвршће везе на локалном нивоу (и шире посматрано). Такође, интегративно управљање представља предност кроз коју се огледа партиципативно управљање у заштићеним подручјима, јер може да повећа ефекте синергије кроз веће учешће заинтересованих страна на локалном нивоу. «Транзиционе болести» са којима су суочене земље у развоју (спора бирократија и лења администрација; незапосленост, сиромаштво, корупција итд), такође могу бити великим процентом превазиђене, већим повезивањем сектора и ресора.

Препорука, која се односи на ново системско моделовање на примеру Националног парка Ђердап (и пратеће културне и природне баштине), охрабрена је чињеницом да постоје многа претходна релевантна истраживања и практични примери наведени у трећем и четвртом поглављу, која говоре у прилог оваквом приступу.

6.1.1. Теоријски преглед партиципативног управљања и стратегије партнерства

Партиципативно управљање (ПГ) настаје као одговор на проблеме који карактеришу транзициона друштва у земљама у развоју. Начин на који ПГ даје своје позитивне импакте на друштвене шокове огледа се кроз: већу транспарентност, активнију мултисекторску сарадњу, праведнију расподелу и веће укључивање локалне заједнице.

Постоје четири облика која карактеришу земље у развоју у смислу институционалних промена: децентрализација, деконцентрација, делегирање, приватизација / партнерство (Rondinelli & Nellis 1986; Rondinelli et al.1987; Blair 1995, 1998; Osmani 2000, Ђукић, Кочовић 2015).

Идеја ПП је дефинисана као стратешки и интерактивни процес који се фокусира на људе у потрази за активним учешћем релевантних заинтересованих страна у оквирима јавног деловања - односно државних органа и тела, приватних субјеката, организација цивилног друштва, невладиних организација, волонтерских удружења и заинтересованих људи. Поменути процес ПП се односи на доношење одлука, планирање, имплементацију, мониторинг и евалуацију политика и програма културне и природне баштине, са циљем повећавања одговорности и транспарентности инвестиција и коришћења јавних ресурса, као и са тежњом да се изгради поверење јавности у политичке одлуке.

Према томе, ПП је начин да се постигне већа једнакост, кроз децентрализацију власти, управљање, доношење одлука и одговорност (Ђукић, Кочовић 2015).

Теорије партиципативне демократије нуде практична решења јавног ангажмана путем саветодавних процеса кроз изградњу либералнијих система (Fischer, 2010). Модерни социјални дискурси и репетитивне кризе указали су на проблеме и самосатални државни неуспех у њиховом решавању (Farazmand 2004; Carment 2003; Patrick 2007; Call 2011; Asaduzzaman et al. 2015, Ђукић, Кочовић 2015).

Према томе, отворено је питање хитне потребе за стварањем јачег и ефикаснијег партнерства између заинтересованих страна са циљем решавања изазова новонастајућих проблема са којима се суочавају друштва у развоју и локалне заједнице (нпр: управљање ванредним ситуацијама, адаптација климатским променама, глобална здравствена питања, широко распрострањене структурне сиромаштва, корупције и тероризма и др.) (Farazmand 2009; Fukuyama 2004; Young et al. 2012; Frantzeskaki et al. 2013; Sami et al. 2002; Mert 2009; Kolk et al. 2008; Bontenbal 2009; Nisar 2012; Nayarko 2011; Ramiah & Reich 2006; Bantham et al. 2003; Morsink et al. 2011; Buseand, Harmer 2007; Asaduzzaman et al. 2015; Ђукић, Кочовић 2015). Хелинг помиње основне елементе за постизање партиципативног управљања: оснаживање локалне самоуправе, пружање услуга, и раста приватног сектора; повољније институционално окружење кроз креирање политика, јачање капацитета и трансфер ресурса (Helling et al., 2005).

ПГ је модел за системско решење са циљем постизања одрживог развоја заштићених подручја. Истраживачким питањима овог доктората и на основу студије случаја, одређена је потреба за тражењем решења кроз моделовање посредством стратегија.

Партнерство је стратегија која подразумева повезивање јавног, приватног и невладиног сектора, без које је немогуће постићи друштвено-културне циклусе (Ђукић, 2010) и горе наведене циљеве.

Партнерство се може посматрати као правни облик пословања између два или више појединаца који деле одговорност за управљање и профит. То је скоро било какав однос између појединаца и група (Harriss, 2000), који деле одговорност, моћ и достигнућа (Farazmand, 2004), интересе и тежње (Binagwa, 2005). Партнерство представља истовремено и тврду и флексибилну стратегију, будући да ствара јачу везу између актера која доводи до синергије са већим шансама за постизање жељених циљева (Ђукић, Кочовић 2015). Она такође доприноси креативности, инклузији, већем квалитету управљања услугама и администрацијом, уз обезбеђивање политичке подршке као и веће стабилности.

Партиципативно управљање јесте приступ који, на примеру НП Ђердап, може да обезбеди стратегијом повезивања бољу везу између припадајућих локалних самоуправа, са циљем да се ојачају вредности уз стварање снажнијих мрежа између локалних самоуправа, државних органа и институција свих сектора, са намером постизања одрживог и динамичног развоја.

Стратегија повезивања (читај партнерство) препозната је као основна подршка интегративом менаџменту. Са теоријске тачке гледишта стратегија повезивања често се спроводи како би се олакшало обезбеђење финансијских средстава из већег броја извора и боље међународно прихватање и признање учесника. Из перспективе културног менаџмента, ова стратегија се пре свега односи на продукцију и са становишта културних политика подразумева партнерство јавног, приватног и невладиног сектора (Ђукић, 2010). Такђе, из перспективе било које јавне политике, ова стратегија се спроводи са циљем изналажења финансијских опција и олакшица, што је веома критична тачка када говоримо о релевантним феноменима за докторат, «посебно рањивим» у турбулентним променама

(заштићена подручја, наслеђе, екологија, култура, туризам, социјално предузетништво, као и интегрисане активности поменутих различитих ресурса).

На нивоу локалних самоуправа ће вероватно бити лакше спровођење стратешког планирања и одлучивања везаног за средњи рок, расподелу ресурса и промоцију локалног економског развоја (Helling et al., 2005). Интегративни облици управљања на локалном нивоу нису ни мало једноставан задатак, јер реализација жељених резултата претпоставља ојачане институције на том нивоу. Ово се посебно односи на мање привилеговане регионе, далеко од великих градова (као што је случај са Источном, Југо-Источном Србијом и примером НП Ђердап).

Партиципативно управљање и партнерство су препознати и од стране разних међународних организација, као што су Светска банка, УНДП, УНЕСКО, Америчке агенције за међународни развој, УН Хабитат, Европска Унија итд.

У контексту доктората, Хеллинг је указао на неке изазове који су компатибилни са изазовим SWOT анализа у докторату. Превазилажење ових изазова и претњи према његовом мишљењу треба да садржи приступ у управљању који имплицира:

- I. мењање ставова и пракси у јавном сектору и цивилном друштву;
- II. управљање сложеним процесима који укључују владин и невладин сектор са учесницима на више нивоа;
- III. превазилажење институционалних граница између ресурса и сектора (локалних самоуправа и организација у заједници);
- IV. и усклађивање односа моћи у корист локалних актера, а не националних актера, заједнице и цивилних друштава, а не јавне службе (Helling et al., 2005).

Овакав приступ обезбедиће повољан амбијент за локалне иницијативе, стварајући већи простор за укључивање локалног становништва. Ефикаснија и ефективнија сарадња између сектора створиће могућности за боље функционисање организација и појединаца способних за рад, способних да заједно решавају проблеме уз јачање капацитета неопходних за локални развој, који у будућности погодују одрживом развоју НП Ђердап.

Боља интеграција се може постићи стављањем у фокус друштвеног капитала, кроз јачање цивилног друштва и организација, уз благовремено пружање техничке помоћи, која ће омогућити изградњу капацитета, и умрежавање свих сектора и ресурса. Интегративни

приступ управљања наслеђем претпоставља подршку свих сектора (релевантни стејкхолдери, уз пружање техничких смерница о хармонизацији метода, активности које ће се спроводити у заједници; мултидисциплинарни приступ са мултисекторским организационим аранжманима и партнерствима како би се олакшала сарадња и управљање).

6.1.2. Савети за стварање новог модела партиципативног управљања са циљем постизања одрживог развоја НП Ђердап

- I.** Препознати зајадничке одговорности и активности уз њихову интеграцију, стварањем заједничких стратегија између ресора. Ово ће омогућити боље секторско повезивање (НП Ђердап, Археолошког музеја и др. институција културе; Лепенског Вира и Голубачке тврђаве као туристичких простора, Туристичких организација, локалног становништва и др).
- II.** Мапирати постојеће и потенцијалне актере еко-културног туризма, као и актере ККИ и све релевантне интересне групе и стејкхолдере, које повезује заједничко припадајуће наслеђе НП Ђердап (ово је простор за даље опсежно истраживање, које захтева озбиљније ресурсе како би било реализовано).
- III.** Развити мреже и канале сарадње на локалном нивоу, уз повезивање на регионалном нивоу.
- IV.** Осигурати укључивање свих сектора. Посебно је значајно омогућити локалном становништву веће и активно учешће у управљању наслеђем.
- V.** Омогућити и стимулисати стварање повољне климе за изградњу капацитета, доживотно учење и креативно проналажење решења. Мотивисати приватни сектор да се укључи у питања значајна за заједничка добра (корпоративно одговорно пословање и сл.)
- VI.** Извршити конверзију старих јавних објеката који се не користе у канцеларије за нове иницијативе и нове организационе форме (хабови, инкубатори, нове форме мешовитих институција, ДМО и сл.).

Такође, када је реч о развоју алтернативних облика туризма, корисно је имати у виду упуте и принципе у вођењу еко туризма у оквирима националних паркова, који су дати у оквиру публикације: *Best Practice Ecotourism Development Guidelines, 2015.*

На примеру НП Ђердап, са циљем развоја еко-културног тржишта туризма, који ће подржати одрживи парк са припадајућим наслеђем, уз креирање додатне вредности, потребно је спровести следеће активности:

- 1) Еко-културно туристичка инфраструктура на територији НП Ђердап треба да буде дизајнирана тако да је компатибилна са природним и културним вредностима парка;
- 2) Инфраструктура у НП Ђердап треба да нуди јединствена и иновативна искуства посетиоцима;
- 3) Различита искуства и поставке треба да буду континуирано промовисани;
- 4) Еко-културна инфраструктура треба да обезбеди јавне интересе;
- 5) Ауторизација еко-културно туристичке инфраструктуре треба да је конзистентна и транспарентна, штитећи интелектуалну имовину;
- 6) Врста и тип одговорности за управљање одређују ниво инвестиције и повраћај;
- 7) Успешна операционализација еко-културног туризма укључује и комерцијалне елементе, усклађене са одрживим развојем.

Како би ове активности могле да буду операционализоване кроз еко-културни туризам, неопходно је испунити следеће критеријуме:

- 1) Еко-културно туристичке операције и активности јесу компатибилне са природним и културним ресурсима у НП Ђердап;
- 2) Дизајн и изглед операција мора да одговара карактеру НП Ђердап;
- 3) Активности су такве да минимизирају оштећења атракција и наслеђа парка;
- 4) Активности еко-културног туризма доприносе очувању наслеђа и позитивно доприносе одрживом развоју НП Ђердап у целини;
- 5) Еко-културно туристичке операције повезују, укључују и доприносе становништву и локалној заједници;
- 6) Еко-културно туристичке активности охрабрују посетиоце да цене и пожеле да заштите и конзервирају НП Ђердап. (Обликовање на основу публикације: Best Practice Ecotourism Development Guidelines, 2015).

На овај начин, постављене препоруке и критеријуме могуће је применити готово на сваку врсту заштићеног подручја.

Приручник Светске баштине, посвећен управљању туризмом, има корисно поглавље у вези са укључивањем заинтересованих страна: *предности и изазови учешћа*

јавности. Према овом приручнику ефикасан партиципативни приступ, који пружа узајамне користи за друштво и наслеђе зависи од разумевања:

- Ко учествује у доношењу одлука, проценама, планирању, имплементацији и процесу евалуације, и како?
- Ко учествује са искуством, знањем и вештинама, и како?
- Ко има користи економске, социо-културне и психолошке и како? (Pedersen, 2002).

Изабрано затићено подручје НП Ђердап са природним и културним наслеђем, наводи на потребу за тражење решења са циљем већег стејкхолдерског повезивања у управљању. С обзиром на то да заштићена подручја карактерише посебна географска област, са припадајућим општинама, градовима и селима, поменуто је у анализу увело потребу за успостављањем адекватних модела управљања који ће повезати све релевантне ресурсе. Индустиријско наслеђе (Рудник Мајданпек), простори задруга и некадашња државна и друштвена имовина која није у употреби може се поново користити конверзијом у нове облике вишенаменских (културних и хибридни) институција, које ће бити ослонац за креативност, иновативност, знање, посредовање, веће укључивање заинтересованих страна из свих сектора. Постављено је у току интервјуа следеће питање: Да ли мислите да би стара инфраструктура (фабрике, задруге које не раде) могла бити искоришћена за реструктурирање у нове облике институција које ће се бавити питањима наслеђа, НП, туризма (као што су, хабови, инкубатори, интерактивни музеји, еко-културни музеји, дестинацијска менаџмент организација)? Дато је и објашњење да би на овим местима локално становништво делило знања и додатно подизало личне капацитете у вези са функционисањем тржишта, животне средине и културним питањима, а уједно то би био простор за продају производа које имају у понуди, јер су ови производи видљиви готово искључиво на манифестацијама. Локално становништво би се у овом случају такође могло наћи у улози аутентичног едукатора и интерпретатора (старих знања, рукотворина, обичаја, рецепата, влашке магије, дијалекта, итд ... за заинтересоване посетиоце). Овакав мултифункционални простор би наравно могао да буде и сервисна тачка за информисање и промоцију свих стејкхолдера и њихове понуде и услуга, који постоје на територији НП Ђердап.

Одговори на постављено питање су више него оптимистични. Постоји отвореност и жеља за сарадњом, чак *"Верујемо да би овај предлог могао да буде реализован"* био је одговор од стране руководства НП Ђердап, прецизно Ненада Радаковића, који је додатно анимирао колеге да се укључе у процес истраживања за потребе доктората. Директорка Ахеолошког музеја у Кладову Јелена Кондић, решења за управљање наслеђем, са циљем постизања одрживог развоја заштићених подручја и припадајућег наслеђа, управо види да *«интердисциплинарни рад заснован на стручности и већем повезивању свих сектора, кроз нове форме хибридних институција и новој младој енергији- јесте одговор на проблеме(...)*». Директор Лепенског Вира Владимир Нојковић, веће повезивање види кроз *«стварање дестинацијских менаџмент организација, које би могле да имају представнике из свих релевантних организација, са циљем интегративног управљања наслеђем и алтернативним облицима туризма»*.

Ургентна је потреба за бржим и прецизнијим одговарањем на изазове одрживом развоју, јер питања у вези са наслеђем постају сложенија у времену. Добра пракса управљања наслеђем мора да буде померена према ширем и више инклузивном приступу и већем ангажовању заједнице. Адриан Фиилипс говори о *новој парадигми за заштићена подручја*, која је презентована смерницама за планирање и управљање заштићеним подручјима у 2003. години при IUCN. Нова парадигма за заштићена подручја истиче значај инклузивног приступа у управљању наслеђем кроз веће учешће локалног становништва, омогућујући више бенефита на локалном нивоу кроз везивање и задржавање створених вредности. Предложене смернице применљиве су такође и на културно наслеђе (поред природног), па је овај менаџмент приступ префериран када је реч о управљању заштићеним подручјима.

Будући успех менаџмент система наслеђа за Светско наслеђе, зависиће од могућности:

- ангажовања приступа заснованог на вредностима,
- достављања приступа који подразумева управљање променама,
- инвестирања у односе између наслеђа и друштва, кроз стално испитивање зашто и како наслеђе треба да буде очувано, за кога и са ким. (UNESCO/ICCROM/ICOMOS/IUCN, 2013).

Може се закључити да су партнерства заједно са стратегијом повезивања од кључног значаја за процес партиципативног управљања на нивоу заштићених подручја, где постоји велики број различитих интересних група и стејхолдера.

Остварена партнерства, повећавају могућност за стварање мрежа и кластера. Скот и група аутора (Scott et al, 2008) мреже дефинише као односе између ентитета, или чворишта као и њихове структуре односа. Свака релевантна ресорна перспектива анализира мреже кроз различите активности, њихове производе/услуге, и међусобне релације са осталим ресорима и секторима.

Да би кластери и мреже заживели у стварности, ниво етике мора бити јако висок уз јасна правила у вези са сарадњом, са циљем вишег добра кроз остваривање друштвено одговорних и значајних тема, које подржавају одрживи развој. Партнерства и умрежавање, кроз партиципативне облике управљања, нарочито су од великог значаја за наредну препоруку, која се односи на формирање нових еко-културних рута и стаза. Партиципативно управљање ће бити од великог значаја у циљаном формирању еко-културних рута, посредством стратегије диверсификације, јер развој нових еко-културних рута и стаза, који повезују друге (природне и културне атракције кроз чворишта), претходно захтева изградњу социјалног капитала, подизање капацитета, формирање и управљање мрежама.

6.2. Нови производи: еко-културне руте и стазе

Путна инфраструктура је историјски одувек била значајно средство за повезивање, представљајући основу мобилности. Поред иницијалног значаја – повезивања првенствено ради социо-економских користи за људе који су их користили (лов, риболов, трговина, истраживања, ходочашћа и сл.), руте и путеви су неопходни за путовања и туризам, омогућавајући активно спајање вишеслојних значења и сећања из прошлости са садашњошћу. Измештањем из првобитног контекста путева и рута, могуће им је придодати нови смисао и вредности (рекреација, спорт, културна и историјска оживљавања, уживање у природи, одмор, и сл.) који обухвата стари, уз потенцијал да се црпе наративи и сећања на догађаје и очувану материјалну и нематеријалну културу коју путеви сведоче.

Дакле путеви и руте су одређени: просторно-географски, социо-економски и културно, уз све актуелнији значај еколошког аспекта, који је потребно интегрисати, кроз еко-пријатељске делатности. Приликом дефинисања рута и путева, ослоњено на географске теорије, Мор и Шафер наводе да руте и путеви треба да служе и буду корушћени од стране многих генерација, обезбеђујући темеље на којима ће настати туристички производ (Moore & Shafer, 2001). Многе данашње туристичке руте, али и транспортни (ауто и магистрални) путеви ослоњени су на оригиналне, више векова старе путеве (нпр: Пут Римских Императора). Такође многи аутори наводе да оригинални путеви представљају темеље за развој туризма и рекреације (Hogan, 1998; Mulvaney, 2003). Временом се сврха коришћења рута, стаза и путева мултипликује. Од простог кретања људи, до суштине зашто то људи раде (забава, одмор, задовољство, рад, и сл.), руте и путеви појављују се у улози сведока кретања. Као такви, они представљају основу за креирање нових еко-културних производа, који ће имати потенцијал да инспиришу стварање нових и повезивање постојећих туристичких производа, уз поштовање принципа одрживог развоја.

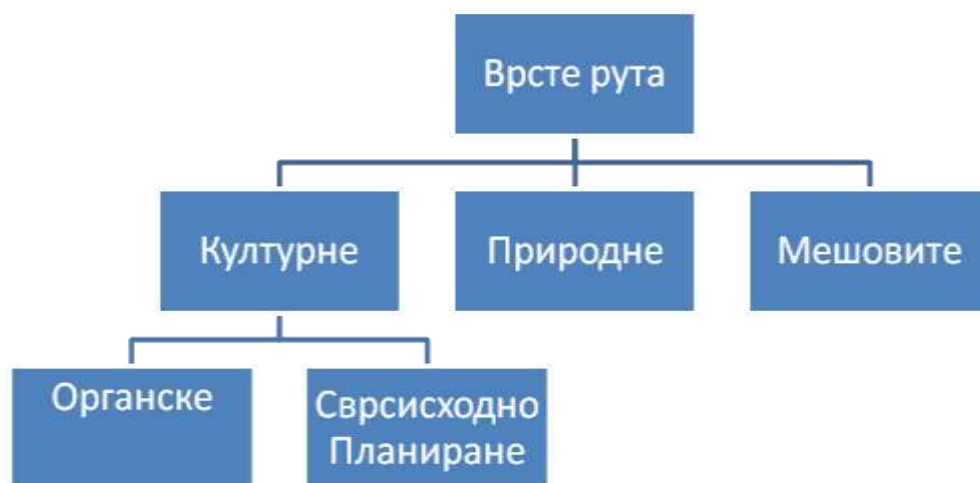
Многи аутори, у зависности од полазишта, на различите начине дефинишу руте и стазе. Оно што им је заједничко јесте да се обе категорије односе на линеарно повезане апстрактне и конкретне знаменитости које повезују. Дефиниција стаза коју користе Тимоти и Бојд (Timothy & Boyd, 2014) је адекватна због широког обухвата. Према њиховој дефиницији, стазе обухватају све природне или људски изграђене линеарне коридоре у руралним или урбаним зонама. Стазе или путеви служе рекреативцима, туристима и путницима без обзира на начин њиховог транспорта. Према томе, ова дефиниција обједињује: природна и културна подручја, градове, села и разноврсне транспортне опције.

Већина рекреативно и просторно орјентисаних дефиниција стазе одређују као коридоре у заштићеним подручјима са различитим природним и културним поставкама, намењене шетњи, бициклизму и јахању (Jensen & Guthrie, 2006; Moore & Ross, 1998; Moore & Shafer, 2001, Timothy & Boyd, 2014). Ове дефиниције често искључују моторни саобраћај (иако постоје специјализоване стазе за оф роуд возила, која су углавном моторна). У том случају је дефиниција Тимоти и Бојда адекватнија, будући да не искључује разноврсне транспортне могућности.

Америчка Национална Асоцијација за рекреацију и паркове стазе класификује као: гринвеј стазе, парк стазе, конектор стазе (које повезују паркове са радним местима и школама) (Moore & Driver, 2005; Moore & Ross, 1998; Moore & Shafer, 2001). Изрази стаза, путања, шеталиште, коридор и др. слични изрази имају различита значења на различитим локацијама и земљама.⁹⁸ Терминологија није тврдо усклађена, нпр стаза (footpath) у Великој Британији обично се односи на мале путеве у урбаним или руралним областима, које су релативно доступне и кратке дужине. Оваква појава би била терминолошки одређена у Америци као стаза (trail) (Timothy & Boyd, 2015) .

Подела може бити извршена и на: културне, природне и мешовите руте.

Слика 23: Културне, природне и мешовите руте

Извор: Ауторов приказ (На основу: Timothy & Boyd, 2015)

Културне руте засноване су на културним ресурсима. Једна од најзначајнијих улога културних рута огледа се у очувању културно-историјских вредности и добара. Заједничко културним рутама и туризму заснованом на наслеђу јесте да треба да пруже информације у вези са културном баштином. Функција културних рута, поред обезбеђеног задовољства за посетиоце, јесте и унапређење и јачање осећаја припадности месту за локално становништво. Економски потенцијал, који културне руте имају, је одлучујући аргумент за њихово формирање, јер оне представљају стимулаторе локалних економија.

⁹⁸ trail, path, walkway, corridor

Оне доводе до стварања економских вредности и прихода у оквиру дестинација кроз које пролазе, обезбеђујући нове послове за локалну заједницу. Ангажман заједнице расте и не односи се само на непосредну везу са културним рутама, већ и побочне гране, чији развој иницирају руте.

Моделовање, дизајн, менаџмент рута

Органски модел развоја културних рута препознали су Муреј и Грам (Murray and Graham, 1997). Феномен органског развоја рута указује на еволутивни аспект рута да уз иницијалну намену надограђују друге намене (културна, туризам, рекреација и сл.). Аутори су на примеру Камино де Сантјаго илустровали, како рута ходочашћа кроз време поприма туристички значај, који заправо постаје доминантан у односу на иницијални. Процес се одвија кроз неколико фаза, при чему је финална еволуција ослоњена на диверсификацију производа и ширење тржишта.

Табела 36: Органске културне руте

Руте	Примери
Трговачки путеви/руте	Пут Свиле простире се на 24 земље; Frankincense (Тамјан) рута Африке и Блиског истока (где биљка расте);
Истраживачки, урођенички, миграциони путеви/руте	Засноване на оригиналним иницијалним путевима робова (из Африке), Империјалистичким путевима; Ходочашћа и сл.
Руте ослоњене на индустријско наслеђе/ железнице	Транс-сибирска рута; Гранд Кањон железница и сл.
Канали	Нијгарини водопади, Гранд Кањон канали, Саима канал (Финска/Русија), Канали Холандије, Норвешке, Белгије и сл.
Политичке границе	Руте постављене на границама (Француска/Шпанија-Randonnée Puyéenne и др.)

Извор: Timothy & Boyd, 2015

Органске културне руте постављене су у природни контекст, ослоњене на „map made environment“.

„Циљане,⁹⁹ планиране културне руте су развијане намерно. Ова врста културних рута може, али не мора нужно, да се ослања на иницијално формиране руте (као што је случај са органичним еволуционим развојем). Логан је приметио да сврсисходно планиране руте треба да обезбеђују ефекте синергије односно, како аутор наводи, оне морају да поседују скуп вредности, чија целина је већа од суме делова, те да тачке (атракција) на траси треба да буду схваћене као делови читаве тематске збирке, а не као појединачни делови (Logan, 2002).

Табела 37: Циљане културне руте

Руте	Примери
Кратке руте на историјским локацијама и баште	Руте на најнижој скали, које повезују атракције. Најкраћи путеви (путеви до музеја, археолошких локалитета и сл.)
Поморски путеви	Стаза Наслеђа, повезује океанску трговину, археолошка налазишта, утврђења, острва, рибарство, светионике, поморска места, историјске куће, музеје, луке -Северо-источна обала САД.
Руте урбаног наслеђа	Древне зидине Ђирона (Шпанија); Гаудијеве руте; Меморијалне шетње; Колонијалне, етничког наслеђа, природне, културне (Сингапур);
Књижевне, филмске, музичке руте	Места у вези са стварним животом уметника се на овај начин оживљавају. Стаза Битлса води посетиоце на 18 локација у Ливерпулу, куда су се чланови бенда кретали и тражили инспирацију у раду.
Агрокултурне, гастрономске руте	Италија има доста примера агро-рута; винске и руте хране; руте пива и вискија постоје готово у свим деловима света. Ове руте ојачавају локалну заједницу, кроз све стубове одрживог развоја; Доприносе видљивости и имиџу дестинације; Погодују везивању побочних професија, кроз додатне активности и услуге у понуди за посетиоце.
Религиозне руте (неорганске)	Рута Светог Патрика у Ирској, претпоставља вожњу на око 150 км. тематски значајних локалитета; Исусова стаза у Израелу, 65 км дугачка, која је обликована са циљем аутентичног доживљаја Исусовог кретања, нераван и леп пејзаж Галилеје.

Извор: Timothy & Boyd, 2015

Природне руте и стазе постоје миленијумима. У ову категорију потпадају: скијашке стазе, планински путеви, стазе по дивљини, геолошки путеви, руте уз воду и сл (Timothy & Boyd, 2015).

Еко стазе имају важну улогу у заштити животне средине, а интерпретације ових стаза су обично дизајниране на занимљив начин, тако да скрећу пажњу на значај очувања животне средине. Највећа важност ових стаза огледа се кроз образовну компоненту,

⁹⁹ У оригиналу: purposive cultural routes

усмерену нарочито према деци, са циљем подизања свести о значају очувања природе. Еко стазе омогућавају боље повезивање чланова заједнице, као и посетилаца а у „складу са природом“и њеним окружењем.

Мешовите руте и стазе су од посебно великог значаја за тему ове дисертације, будући да оне повезују природно и културно наслеђе. Мешовите руте се јављају као добро решење на изазове у вези са танко граничним разликама између стриктно природног и културног наслеђа.

Суштински, у пракси не постоје стриктно природне или културне руте. Природне ће увек имати неке елементе антропогених интервенција, и обрнуто, културне руте су увек постављене у природни контекст. Оно што је заједничко за обе врсте рута је да доводе до сличних утицаја у контексту одрживог развоја, као и да и природне и културне руте служе очувању наслеђа које повезују, оживљавају и интерпретирају. Мешовите руте се налазе у урбаним, руралним срединама и заштићеним подручјима. У урбаним срединама то су паркови, који повезују природне и културне елементе. Тимоти наводи да се у ову врсту убрајају: бициклическе стазе, гранични путеви зелених површина, сценске руте којима се вози по више дана (колима или др. транспортним опцијама), руте које прате железничке пруге (Timothy & Boyd, 2015).

Мешовите руте омогућавају најјачу валоризацију наслеђа, јер се задовољство и утисци појачавају синергијским деловањем атракција, заснованих на обе врсте наслеђа, које ове руте повезују.

Аутор Кент 1993. године врши испитивање фактора, који привлаче туристе одрђеним рутама. На основу посебних фактора привлачности, формирана је скала, која је укључила вредновање природних и културних ресурса од стране туриста (Kent, 1993).¹⁰⁰ Од 19 карактеристика, које је одабрао тј. жељених фактора привлачења, на скали од 1-5, са оценом изнад 4 нашли су се: Воде (језера, потоке, реке, обале) 4.7; Планине, брда, топографске веријације 4.6; Видиковци 4.5; Природна вегетација (дрвеће, жбуње) 4.4; Стене 4.4; Јединствена облежја и споменици природе 4.4; Пропланци, ливаде, пашњаци 4.3; ПUTEVI који прате терен 4.2; Знаменитости и историјских места 4.2.

---

¹⁰⁰ карактеристичних пејзажа, историјске, културне, природне разноврсности, руралног карактера, типа и дужине пута (нпр асфалтиран или шљунак), близине градовима и сл.

На основу анкета спроведених на терену НП Ђердап, које су имале за циљ да испитају тражњу, у просеку се може рећи да су туристи заинтересовани једнако за природно и културно наслеђе. Може се рећи да је узорак случајан.¹⁰¹ Од 30 испитаних посетилаца парка 25 се определило да природно и културно наслеђе имају једнак значај за њих. Осталих 5 испитаних су се изјаснили да су примарно дошли за потребе ботаничких истраживања. Такође, истраживање у вези са посетиоцима, спроведено је и са представницима понуде.¹⁰² Овде су резултати нешто другачији, они су углавном дали ставове о процентима заинтересованости посетилаца за природно или културно наслеђе. Ови проценти су се кретали око 60%/40%, за културу или природу, у зависности од перспективе. Представници ТО Кладово су дали 50/50%, Лепенског вира 60%/40% дајући предност културном наслеђу и атракцијама, НП Ђердап 60%/40% предност природном. Свакако, може се закључити да је интересовање посетилаца за оба аспекта наслеђа на високом и једнаком нивоу, те да је потребно веће повезивање институција са циљем формирања и управљања новим мешовитим еко-културним рутама, које би обезбедиле већу видљивост и уживање у наслеђу.

Томоти и Бојд су у свом истраживању у вези са рутама и другим алтернативним облицима путева изнели, кроз кост бенефит анализу, врсте утицаја до којих долази коришћењем рута. Аутори су утицаје категорисали као њихово деловање које се посматра кроз стубове одрживог развоја (и то : еколошке, социјалне и економске).

---

¹⁰¹ Узорак је формиран на основу добровољно прихваћеног попуњавања анкета на територији НП Ђердап, у близини: туристичких организација.

¹⁰² На основу интервјуа са: директором Лепенског вира, ТО Кладово и ренџерима НП Ђердап (који води шетње у првој зони заштите према видиковцима).

Слика 24: Фактори за обликовање тражње за рутама и стазама

Извор: Ауторов приказ (Кочовић, 2016), (На основу: Timothy & Boyd, 2015)

Према мишљењу аутора, у контексту еколошких исхода, трошкови прелазе бенефите. Наиме, коришћењем путева долази до сабијања земљишта, ерозије, губитка вегетације, промена у дивљини (нарушавањем екосистема у случајевима неконтролисане употребе рута), као и до губитка и деградације материјалног наслеђа (Timothy & Boyd, 2015). Дакле, негативни импакти, премашују позитивне еколошке бенефите (очување, едукација, интерпретација, развој простора које руте повезују и др.). У контексту заштићених подручја и/или дестинацијског приступа развоја еко-културних рута, неопходно је водити рачуна о еколошком стубу, кроз контролисане посете (првенствено рањивој зони 1 заштите природе).

Руте и путеви остављају највидљивији друштвени импакт кроз перцепцију, ставове и искуства локалног становништва и посетилаца. Проблеми са којима се суочава локално становништво су: губитак приватности, одговорност за повређене рекреативце у оквиру личних поседа, сезонска гужва, вандализам, криминал и сл. У вези са конзументима рута и алтернативних путева, истраживања на која се аутори позивају показују да су друштвени утицаји последица стања на траси (дужини путева/рута). Аутори наводе проблеме који се тичу пренатрпаности, неприхватљивог нивоа буке и недоличног понашања. Насупрот наведеним манама, бенефити које руте обезбеђују огледају се у побољшаном квалитету

живота, бољим здравственим условима, изградњи идентитета заједнице и већој припадности месту, очувању локалне културне баштине; обезбеђивању неопходних средства за удаљена места и др. (Timothy & Boyd, 2015).

Што се тиче економских импаката који настају коришћењем рута, можда је најтеже говорити о њима. О томе постоји велики број студија случајева, и у зависности од врста рута и простора, које ове линеарне путање повезују, зависиће и утицаји. Истраживања на која се аутори позивају, указују на индиректне економске утицаје, кроз раст понуде региона, нове атракције, тематске кружне руте, и др., које линеарни путеви повезују привлачећи критичну масу. На овај начин омогућава се успех локалних предузећа. Аутори наводе и да су две значајне линије резултата које се тичу урбаног туризма и градског наслеђа: подмлађивање становништва и раст цена некретнина у насељима наомак рута (Timothy & Boyd, 2015).

Руте и алтернативни путеви у протекле две деценије привлаче све већу пажњу, како од стране оних који их посећују, тако и у управљачком смислу.

Табела 38: Међународни програми управљања рутама

Континент/ Савез/Програм	Управљање	Мисија/Визија/Циљеви	Руте
Програм Европских Културних Рута http://culture-routes.net/	Програм је инициран и представљен од стране Савета Европе 1987. године; Помоћ у координацији пружа Европски институт за културне руте, који је основан 1998. г	„Заштита и представљање Европског културног наслеђа“; 4 основна циља: подизање свести о европском културном идентитету; промоција интеркултурног дијалога, као услова за боље разумевање европске баштине; заштити европског наслеђа, побољшање квалитета живота и економски развој; развој туризма заснованог на наслеђу и позитивни импакт одрживом развоју.	Према попису из 2015, постоје 33 Европске културне руте, 5 кандидата за нове руте. Постојеће руте пролазе кроз 52 земље.
Систем Националних Рута САД https://www.nps.gov/nts/	Законски акт је усвојен од стране Америчког конгреса 1968.г; Неколико федералних агенција, задужених за управљање, развој и надзор над наслеђем које руте повезују;	„Промовисање очување, приступ, путовање и уживање у баштини САД“	Производи закона су 4 врсте стаза: Национални Сценски путеви, Националне историјске руте Национално повезане Руте и Национално Геолошке стазе. Ук. бр. до 2014: 33 руте;

	Заводи за заштиту природе, НП, И националне службе за шуме.		уз могућност оснивања нових 1100 мањих стаза и путева.
--	--	--	--

Канадски наслеђа http://chrs.ca/	систем река	ЦХРС је основан 1984. Управљачи су НП и националне агенције.	„Национално признање за изванредне реке Канаде“, подстицање дугорочног управљања у очувању природне, културне и рекреативне вредности за добробит и уживање Канађана, сада и у будућности.	38 рута које прате Канадске реке; четири номиноване; у укупном износу од близу 12.000 км.
--	--------------------	---	---	---

Извор: Ауторов приказ за потребе доктората (Кочовић, 2016), (На основу: Hammond, 2004; Council of Europe, 2015; Timothy & Saarinen, 2013; Kimball, 1989,1997; Seher, 1991; Dolesh, 2003; CHRS 2016; Timothy & Boyd, 2015)

Програм Европских културних рута функционише тако што свака земља, потписница Европске културне конвенције, може да предложи нове стазе.¹⁰³ Док је у САД номинација уређена законским актом, и накнадно проширена са потребом креирања нових врста рута, номинација у Канади укључује прву фазу са пет корака: анкете, истраживања, опсежну студију са историјским подацима, креирање докумената за номиноване предлоге, разматрање и усвајање. У следећој итерацији се дешава процес, који захтева израду стратегије баштине / план управљања уз финално разматрање и усвајање. (Timothy & Boyd, 2015).

Дизајн и врста алтернативних стаза ће зависити од главних циљева развоја, сврхе и тржишта. Различити посетиоци воле различите намене, дужине, нагибе и подлоге терена.

Дизајн елементи ће такође зависити и од тога где се планирани пут налази, односно која одредишта и атракције укључује (нпр. водопади, кањони, кампови и излетишта, тоалети, интерпретативне мапе, елементи нагиба, објекти, снабдевање водом и сл.) (Kirschbaum et al., 1999). Бел указује на то да ће материјали и површине рута/путева

¹⁰³ Нови предлози за руте морају да испуне четири главна критеријума: фокус на тему која представља Европске вредности заједничке за неколико Европских земаља; прати постојећи историјски пут или се предлог огледа у новом креирању руте; подстицање дугорочне, прекограничне сарадње у области истраживања, конзервације, културне или образовне размене, савремене уметничке и културне праксе и одрживог туризма; у управљању рутом мора се наћи најмање једно независно удружење или организована мрежа. (Hammond, 2004).

зависити од степена заштите природе тј. нетакнуте природе, и степена хабања и оштећења које се очекује (Bell, 2008).

Приликом дизајнирања и развоја нових еко-културних рута потребно је узети у обзир инфраструктурне елементе. Обележја, знакови, путокази, информациони панели фале на терену НП Ђердап. Добро обележене еко-културне руте су важне у осигуравању разумевања, заштите ресурса и сигурности посетилаца. Приликом теренског посматрања путева који воде на видиковце у оквиру НП Ђердап, (у првом степену заштите, где је забрањено кретање без стручне пратње), уочено је да не постоје адекватна обележја, те да људи и сами из незнања користе путеве, на којима је могуће срести и опасне дивље животиње. Најважнија улога путоказа огледа се у указивању на ток еко-културних рута. Добро је да знакови на путу информишу посетиоце у вези са дозвољеним радњама у деловима које еко-културне руте повезују. Еко-културне руте би требало да поседују обележја са свим атракцијама које повезују и основним информацијама о њима. Атракције мешовитих рута се односе на природне и културне, и веома је добро укључити на трасу локално становништво, које је отворено за посетиоце и има шта да понуди од својих радиности. Поред знакова, еко-културне руте треба да поседују места за одмор и релаксацију (клупе, столове, просторе за пикник).

Свеобухватни модел за развој рута, који је предложио Хуго, обухвата све менаџмент фазе, па га је могуће применити на заштићеним подручјима и одабраном примеру Ђердапа, уз спајање са Мек Намариним моделом и додатним препорукама.

Хуго је сажео процес управљања еко-стазама, који садржи пет фаза:

- 1) Процена
- 2) Планирање
- 3) Евалуација
- 4) Имплементација
- 5) Мониторинг (Hugo, 1999)

Прва фаза процене почиње са идејом у вези са формирањем нових рута/стаза. Ова фаза претпоставља постављање општих и посебних циљева на што јаснији начин. Такође, у овој фази се врши процена у вези са неопходним циљевима које треба испунити, тако да рута има позитиван импакт на елементе одрживог развоја (заштита животне средине, наслеђа, објекти и услуге). У почетној фази требало би већ одредити: *врсте* алтернативних

путева који ће бити развијани, уз предвиђене *активности* које ће се у оквиру рута развијати (планинарење, вожња бицикла, кајак, посматрање птица, посматрање лептира, гастрономија и сл.), *формат* (нпр: самостална, вођена/интерпретирана, обележена), *сврха* (нпр: образовање, релаксација, вежбе, авантуризам и сл.) и *тржиште* (нпр: посетиоци према разним критеријумима утврђеним на основу истрживања).

Друга фаза планирања долази на ред након прелиминарних информација из фазе процене и састоји се из подфаза. Ове подфазе третирају питања: екологије, културе, простора, а треба да одговоре на психолошке карактеристике са јасним физичким захтевима за посетиоце. Ова фаза подразумева *ad hoc* прикупљање података, мапа, у вези са: посетиоцима, простором, тереном, водом, тј. укупним природним и културним ресурсима.

Трећа фаза је евалуација и претпоставља да менаџер руте/стазе изведе анализе са циљем финалне одлуке у вези са планом креирања руте. (аутор препоручује *кост/бенефит* анализу и студију изводљивости). У овој фази могу и даље да се направе промене, а чак и да се одустане у потпуности од идеје.

Фаза четири представља имплементацију плана. Уколико је након евалуације донета одлука да се настави, кроз фазу имплементације почиње фактичко/физичко стварање, укључивање локалног становништва, рад на стази, обележавање, успостављање и функционисање руте (систем управљања, промотивне активности, администрација, мапе и водичи и сл.).

Фаза пет мониторинга и контроле мора се успоставити како би се осигурало да негативни утицаји туризма и рекреације буду сведени на минимум уз максималне позитивне импакте када је реч о елементима одрживог развоја (економски, социјални, психолошки, културни, еколошки).

МекНамара (McNamara and Prideaux, 2011) имају модел састављен из седам суштински истих фаза. Формално све фазе су стопљене кроз подфазе у планирање са улазним инпутима и аутпутима. Њихов искорак је значајан за партиципативне облике управљања, који су и у докторату препознати као најадекватнији за управљање заштићеним подручјима са припадајућим наслеђем. Такође партиципативно управљање је и у функцији развоја нових еко-културних рута. Наиме, аутори у свом моделу

успостављају улоге органа управљања (међусекторски стејкхолдерски приступ, уз активно укључивање староседелаца и локалне заједнице).

Менаџмент активности, које је потребно предузимати у вези са рутама, јесу изузетно комплексне и зависе од великог броја фактора (врста, простор, терен, корисници, сврха и сл.). Ослањајући се на претходна два модела (која истичу неопходне фазе и значај партиципативног управљања), чини се да је након формирања еко-културних рута у заштићеним подручјима, у менаџмент процесу најважније обезбедити управљање: посетом / посетиоцима, промоцијом дестинације, континуирани мориторинг и управљање ризицима (наслеђа и туриста у оквиру одабраних подручја). О томе ће бити више речи у наредном делу, који се односи на Управљање ризицима наслеђа и посетама.

Већа видљивост понуде може се постићи комбинацијом свих досадашњих традиционалних и савремених медија. У круговима савремених еко-културних путника велики значај имају социјални медији. Ханкинсон препоручује веће медијско отварање према друштвеним мрежама, због напредних технологија, у функцији брендирања (Hankinson, 2010). Брендирање је резултат маркетиншких напора, који омогућава брзу препознатљивост производа/услуге/дестинације. Суштина је у формулацији, која ће финално бити језгровита, кратка и јасна, а да при томе обухвата све значајне аспекте производа/услуге/дестинације коју промовише. Новерс у том смислу наводи да је име и јединственост у вези са брендом опредељујуће важно (Nowers et al., 2002). Интригантна име бренда има за циљ брзо одражавање сврхе и теме повезане са неким коридором/путем/рутом. Бренд рута треба да буде национално и интернационално препознатљива. Добри примери дестинацијски брендираних путева, који имају међународну препознатљивост, су: Пут Инка и Мачу Пикчу, који су за Перу као државу и њихову туристичку индустрију опредељујуће значајни брендови. На сличан начин се може посматрати и Рута Сантјаго де Компостела, као туристички бренд региона Галиција у Шпанији, или рута 66 у САД, која повазује велики број федералних држава. Последња препорука, у делу који се односи на моделовање, тиче се управљања ризицима наслеђа и посетиоца и више речи о томе ће бити у следећем наслову.

Сви поменути примери рута/путева заједно говоре у прилог значају развоја нових туристичких производа стратегијом диверсификације, формирањем еко-културних рута. Према врстама путева и рута, већину поменутих је могуће сажети у мешовите и

имплементирати у оквиру заштићеног подручја Ђердапа, као јединствене прекограничне дестинације, богате природним и културним наслеђем. Нове еко-културне руте требало би обликовати у мреже које ће се надоградити на постојеће (Пут Римских Императора, Винска рута, Еуто вело 6, али и остале мање видљиве: Културна рута Путеви Змајева¹⁰⁴; видиковци Ђердапа, речне туре, културно-историјске туре, еколошки коридор, посматрање птица, посматрање лептира и сл.).

Стратегијом диверсификације могуће је додати нове руте и оживети постојеће разноврсне путеве у оквиру одабраног заштићеног подручја, које ће повезати атракције. Нове еко-културне руте, као и већ постојеће, неопходно је обновити и боље обележити. По правилу ово би требало да буду пешачке и пењачке стазе, евентуално бицикличке (у зависности од зоне заштите). Нове еко-културне руте могу бити од једног до неколико километара дугачке. На примеру НП Ђердап, оне могу бити ослоњене на све видове транспортне инфраструктуре. Ово се посебно односи на речни саобраћај и речне руте, које су недовољно развијене (на локалном нивоу). Познато је да су Пут Римских императора и Винска рута, настале као производи међународних пројеката. Не постоји даљи план управљања овим рутама. Оно на чему је неопходно дугорочно радити јесте видљивост и адекватно обележавање, како би руте могле да „самостално живе“. Различити нивои/ величине путева и стаза ће имати различите изазове у вази са њиховим управљањем.

У контексту одрживог развоја, мешовите еко-културне руте у оквиру НП Ђердап треба да буду формиране тако да обезбеде посетиоцима могућности за истраживање и боље разумевање разноврсног природног и културног наслеђа. Руте Ђердапа треба кроз комуникацију и интерпретацију да омогуће позитивну перцепцију посетилаца у вези са овим динамичним заштићеним подручјем природе. Нове еко-културне руте Ђердапа треба да подстичу и охрабрују све (само)одрживе форме стварања, посебно одрживи туризам, у оквирима заштићеног подручја. Еко-културне руте морају да обезбеде бољи приступ природном и културном наслеђу.

Коначно, нове еко-културне руте могу да осигурају стварање чврстих веза између разних ресора и сектора (туризма, културе, екологије, економије, просторног планирања и сл.). Остварене везе омогућавају партиципативно управљање уз стварање мрежа и

---

¹⁰⁴ Рута која је формирана од стране локалне иницијативе у Голупцу. Производи ове руте су штампана издања старих прича, које су прикупљене од бака из околних села. Могуће је посетити баке које су причале приче. Пројекат је инициран од стране тима ентузијаста из Народне Библиотеке Голубац.

кластера. Приликом формирања еко-културних рута неопходно је предложити фер и креативне начине употребе наслеђа, тако да оно не буде оштећено. Неопходност укључивања већег броја стејкхолдера у партиципативни облик управљања рутама и наслеђем, може довести и до веће социјалне кохезије, и јачих веза заједнице на локалном нивоу. Кроз формиране чвршће везе ојачава се идентитет и повезаност са простором, што у крајњем случају води и јаснијем и већем вредновању и значају наслеђа. Једном, када се заједница заинтересује на обухватнији начин за наслеђе, могуће је радити на даљим активностима подршке, заштите и развоја.

Посетиоци оживљавају руте, а руте оживљавају просторе. Посетиоци такође утичу (на социјална и еколошка питања, културна и економска) директно на чланове заједница кроз остварену интеракцију.

Слика 25: Препоруке у моделовању мешовитих еко-културних рута

Извор: Ауторов додатак на претходне моделе

Тимоти наводи да је управљање посетиоцима компликован подухват који подразумева ефикасно тумачење безбедних метода очувања, добар маркетинг и вешт менаџмент (Timothy, 2011a). Континуирани мониторинг/праћење омогућава менаџерима рута континуирани приступ информацијама у вези са природним и људским утицајима на заштићена подручја, наслеђе, рекреацију и туризам. На тај начин је са повратним информацијама могуће утицати на очигледне последице које ће се десити у будућности.

Задатак менаџера огледа се и у схватању да руте треба да буду успостављене на такав начин, који допушта успостављање равнотеже између разумевања, коришћења и дугорочног очувања наслеђа.

6.3. Управљање ризицима наслеђа и посетама

Природне катастрофе се историјски јављају као једино логично објашњење нестанка цивилизација (Везув је уништио Помпеју и околне градове, Атлантида, Винчанска цивилизација итд). Природно и културно наслеђе (археолошко, изграђено, историјско, амбијенталне целине), је под великим утицајем катастрофалних ризика. Катастрофални ризици, односе се како на на ризике природних катастрофа, тако и на ризике узроковане и настале деловањем људског фактора. Обе врсте ризика за последицу имају огромне материјалне губитке, људске жртве, губитак наслеђа (Ђукић, Кочовић 2016).

Ризици угрожавају одрживи развој: целокупну (националну) економију, друштвену заједницу, екологију и културу. Услед њиховог растућег интензитета и фреквенције, катастрофални ризици представљају све већу претњу одрживом развоју у глобалним размерама. Управљање ризицима, у смислу баштине представља велики проблем (посебно у земљама са ниским дохотком), а уједно процена вредности културног наслеђа једнако је тешка као процена душевног бола у осигурању (Кочовић, 2015). Према томе, штета која може да погоди културно и природно наслеђе у НП Ђердап је додатно оптерећена одсуством адекватних мера у са вези проценом и евалуацијом ризика.

На основу анкете, која је обављена са менаџментом НП Ђердап, дошло је до великих губитака у 2014. током поплава, али и јаким олујних ветрова који су изазвали додатне штете. Процењено је да је тада уништено око 70 кубних метара дрва из делова НП у првој зони заштите, при чему је нестало неколико шумских путева, које је дрвеће блокирало, што представља потенцијално нову опасност од пожара и немогућности да се стигне до места ватре. Није познато да су ове катастрофе угрозиле културна добра. Међутим, локална заједница на територији Ђердапа претрпела је значајне материјалне штете. Национални парк Ђердап усвојио је акциони план управљања ризицима. Верзија је поднета у априлу 2015. године. Локално становништво је укључено у процес мониторинга. Чуvari шуме свакодневно прате и извештавају у односу на могуће промене које су се догодиле на терену.

Постојећи облици осигурања везани су за капиталну имовину (зграде) и осигурање запослених. Није познато да је НП Ђердап добио понуду за било који други производ осигурања. Иако су национални паркови јавне установе, како би преживели приморани су на самофинансирање, јер државни буџет не обезбеђује довољно потребних средстава. Ово је општа ситуација са НП у Србији, не само на примеру Ђердапа. Према томе, јавно предузеће НП Ђердап не може бити одговорно у потпуности за евентуалне штете које настају у оквирима територије НП.

Решења треба тражити паралелно кроз:

1. Нове облике осигурања наслеђа – пулови осигурања
2. Превентивне мере и управљање посетама

6.3.1. Моделовање нових облика осигурања наслеђа- пул осигурања

Осигурање ризика који прете заштићеним подручјима није значајно заступљено у свету а у Србији ова врста осигурања не постоји¹⁰⁵.

Ризици, који настају у оквирима заштићених подручја, првенствено се односе на природне катастрофе. Међутим ту спадају и штете настале негативним деловањем човека. Готово увек је реч о ризицима које је немогуће мерити стандардним статистичким методама, имајући у виду атипичну историју њихових појављивања. НП Ђердап, као јавно предузеће, углавном води ad hoc записе у вези са штетама, па не постоје систематски пописани подаци у вези са : бројем негативних деловања човека / кроз године, или бројем природних катастрофа/ штета а последично нема ни историјских информација ни у вези са бројем и висином штета које настају реализацијом ових ризика.

Приликом терористичког напада на трговински центар у Њујорку неке од најугледнијих осигуравајућих компанија попут Swiss Re-а по први пут у својој дугој пословној историји су исказале губитак, због великих материјалних и нематеријалних штета које су настале. Овај догађај изменио је приступ осигуравајућих компанија (осигуравача) осигурању. Овај екстремни пример осигурања од негативног људског деловања - тероризма све више је присутан у свету, угрожавајући Светско културно

---

¹⁰⁵ Искључени су: ризици од тероризма и ратних опасности.

наслеђе (манастири на Косову, Палмира и сл.). Такође, јављају се проблеми покрића штета које настају. Као резултат, ове штете могу озбиљно да угрозе финансијски положај осигуравача (осигуравајућих компанија), који нису спремни да поднесу сами губитке узроковане штетним догађајима.

Због овакве ситуације долази се до закључка о неопходности увођења јавно-приватног модела осигурања катастрофалних ризика у коме ће држава амортизовати вишак ризика који превазилази финансијске капацитете осигуравача (Ђукић, Кочовић 2016).

Модел управљања катастрофалним ризицима у коме се држава јавља у улози реосигуравача у литератури се означава тржишно подстицајним приступом државе (Lewis, Murdock 1999). Наиме, држава се ослања на административни капацитет приватног тржишта осигурања у обављању одговарајућих функција које укључују: маркетинг, емитовање полиса осигурања, прикупљање премија, процену и ликвидацију штета. Финансијска средства државе се активирају онда када осигуране штете по наступању катастрофалног догађаја превазиђу самопридржај директних осигуравача. Овакав приступ комбинује способност државе да обезбеди широки обухват осигуравајућег покрића са способношћу приватног тржишта да ефикасно примењује принципе осигурања (OECD 2005).

На крају, а не мање важно, осигуравајуће компаније, у име корпоративно одговорног пословања, могу размислити о улагању у заједничка добра, кроз полисе или боље услове осигурања. На овај начин, шаље се позитивна слика у јавност о пословању осигуравајуће куће, која је позитивна за њен имиџ. Уједно ово може иницирати и шире прихватање вредности и вредновања заједничких добара од стране заједнице. Јер да би било вредновано, наслеђе мора бити фактички, смислено и симболично вредновано у свести заједнице (Ђукић, Кочовић 2016).

Решење се види кроз партиципативни облик новог осигурања, заснован на оснивању пула осигурања. Како би могао да функционише пул осигурања наслеђа? Чланице пула су осигуравајуће компаније, чије перформансе би биле оцењене од стране независних стручњака. У овој форми јавно-приватног партнерства и управљања пулом, држава треба да има одговорност при избору реосигуравача на предлог пула осигурања. Државна одговорност је неизоставна, јер је реч о заједничким добрима- стожерима

националних вредности и идентитета. Пул осигурања претпоставља фер распоред учешћа у губицима (осигуравача), који су изазвани катастрофама.

Учешће у губитку (осигуравача, односно исплата осигураницима) одређено је у односу на учешће у премији. Овакав систем пулова у осигурању, обезбеђује да се губици из специфичних догађаја равномерније распореде по осигуравајућим компанијама а њихов вишак ризика се трансферише кроз реосигурање, што умањује вероватноћу банкрота осигуравача понаособ. Реосигуравајућа подршка може бити приватна или државна. Примери пул решења су: Алжирски пул осигурања катастрофе; Тајвански пул стамбеног осигурања у случају земљотреса (ТРЕИП); Турски пул осигурања за катастрофе(ТЦИП); САД Националнои програм за осигурања од поплава, Пул осигурања урагана- Флорида (Smolka, 2006). Пулови постоје већ дуже време у Швајцарској, Француској и Шпанији.

Паралелно, држава треба да формира Компензациони фонд за управљање катастрофалним ризицима којима је изложено наслеђе, у оквиру кога би могла бити издвојена средства за специфичне ризике (вандализам, природно наслеђе, културно наслеђе, еко-културне руте и сл.).

У оквиру рада Ђукић и Кочовић објашњавају како би могао пул да функционише када је реч о културном наслеђу. На примеру Светиња на Косову и Метохији, у моделу који аутори спомињу, Светиње би осигуравао пул осигурања на одређену осигурану суму, а штетне последице изнад тог износа би подносио наменски формиран Компензациони фонд (Ђукић, Кочовић 2016).

Проблеми у вези са осигурањем наслеђа, највише се ослањају на проблем утврђивања осигуране суме, односно вредности наслеђа. О вредности наслеђа је било доста речи у раду. Многи аутори чији ставови су сумирани (посебно Трозби) указују на позитивну корелацију између инвестиција у културу и осталих побочних грана економије и сектора, у времену (кратки, средњи, дуги рок). Према томе, управо кроз синергију коју култура може да ствара са другим ресурсима, могуће је говорити о додатој вредности, која тржишно настаје. Неопходно је спровођење опсежније мултисекторске анализе кроз време, како би се прецизније ове вредности квантификовале. Трозбојеве теорије, самим тим оправдавају и овакав приступ тражења решења за осигурање културног наслеђа (слично томе и природног).

У раду који се односи на управљање ризицима од тероризма, циљ нам је био да укажемо на проблем одређивања осигуране суме, која је детерминисана вредношћу културне баштине (Ђукић, Кочовић 2016). Ризици од тероризма и вандализма, јесу ризици настали деловањем човека, па су значајни и за ризике заштићених подручја, где поред елементарних непогода велики број штета је изазван негативним деловањем човека.

Приликом одређивања осигуране суме (од које зависи износ накнаде из осигурања у случају реализације ризика) требало би користити податке из прошлости о трошковима за обнављање оштећеног и уништеног природног и културног наслеђа на територији Ђердапа. На добијену суму, требало би додати ставку за превентиву, чија би се средства користила за обезбеђење природног и културног наслеђа (рута, стаза) од катастрофалних ризика. Негативни деловања људи који користе еко-културне руте јесу посебан ризик који треба укључити.

У контексту природног наслеђа Кочовић наводи да је један од начина заштите од ризика еколошких хаварија и катастрофа еколошко осигурање (било да су катастрофе инициране природним ризицима или дејством човека) (Кочовић 2015: 451-469). Еколошко осигурање је одавно актуелно у земљама са развијеним тржиштем осигурања. Оно намеће обавезну примену превентивних мера од стране осигураника, попут предузећа и предузетника, чија делатност има за последицу нарушавање функционисања животне средине у заштићеним подручјима. Могу се осигурати све врсте еколошких ризика који загађују природу, нарушавају биолошки диверзитет, ризици од уништења биљних и животињских врста, ризици хаварије нуклеарних електрана и други који могу угрозити заштићена подручја. Еколошки аспект један је од стубова одрживог развоја, као што је и култура (као четврти стуб). Предлог би могао да се огледа у увођењу врсте мешовитог „Одрживо-развојног осигурања“, обавезног за сва правна и физичка лица, „нарушиваче“ животне средине (који непосредно самим тим негативно утичу на остале стубове одрживог развоја, уз претпоставку равноправне расподеле укупних средстава на остале стубове одрживог развоја).

Економска теорија управљања ризицима и пракса појединих земаља упућују државу да оснива фондове намењене за обештећење у оваквим случајевима и да омогућава формирање пулова осигурања. Помоћ државе се огледа у томе што финансира штете које не могу да се покрију средствима осигурања и реосигурања (Вујовић, 2009:274, 481,

Ђукић, Кочовић 2016). У складу с постојећом праксом у Швајцарској, према Вујовићу, и другим земљама у свету с развијеним системом осигурања у случају политичких ризика и ризика од тероризма, циљ такве сарадње би требало усмерити на осигурање наслеђа у опасности и третирати га као још један облик заштите.

Држава би требало уз помоћ свих заинтересованих страна да преузме улогу носиоца разраде и реализације модела за управљање катастрофалним ризицима, који угрожавају природно и културно наслеђе. Она треба да буде координатор партнерства између различитих сектора обезбеђујући прелазак друштва на сигурнију и одрживу развојну путању (Ђукић, Кочовић 2016).

Опредељујуће значајну улогу у покретању иницијативе требало би да имају надлежна Министарства (туризма, културе, природе и сл.). За пример у случају културног наслеђа, Министарство културе може бити иницијатор, коме би била дозначена буџетска средства за финансирање премије осигурања. Односно, Министарство културе као надлежно, требало би да закључује уговор о осигурању културног наслеђа.

Посматрано кроз делегирање на регионални и локални ниво, значајно за НП Ђердап би било да се укључе све релевантне организације (НП Ђердап, Завод за заштиту споменика културе, Завод за заштиту природе, туристичке организације, правна и физичка лица, цивилна удружења) у мрежу за партиципативно управљање: наслеђем, туризмом, ризицима.

Због једнаке важности коју ово питање има за заједницу и становништво, у том смислу конкретне активности могу бити инициране и/или вођене и „bottom-up“ приступом, укључивањем цивилних друштава.

Кочовић (Кочовић 2015: 451-469) у раду наглашава да је културно наслеђе непроцењиве материјалне вредности, те акцентује да се једно од решења у утврђивању осигуране суме за наслеђе може тражити аналогно утврђивању вредности људског живота у животном осигурању. Будући да је живот непроцењиве вредности одређује се осигурана сума на коју желимо да га осигурамо. Ова идеја тражи још разраде, и изнета је Трозбију приликом његове последње посете Србији, у оквиру *школе креативне економије* у Нишу у организацији Христине Микић. Трозбију је веома био интересантан приступ и правац могућег решења за пороблеме управљања катастрофалним ризицима, који се појављују све учесталије. У складу са могућностима државе и осталих сектора партиципативног новог

модела осигурања, одређује се одређена сума осигурања на коју се осигурава конкретно културно и природно добро, а у складу са фреквенцијом и интензитетом ризика који се осигуравају, плаћа се одређена премија и исплаћује штета, максимално до висине, која одговара суми осигурања.

6.3.2. Превентивне мере и управљање посетама

Управљање посетама када је реч о заштићеним подручјима, уско је повезан концепт са управљањем ризика. Посебно је значајан аспект укупног партиципативног управљања заштићеним подручјима, због негативних утицаја о којима је било речи у докторату, које доносе неконтролисане посете. Ниво коришћења односно посете неком подручју, носи са собом ризике угрожавања рањивих елемената подручја. Поменути ризици / посећеност варирају у зависности од локације, сезоне, врста активности, физичких, економских и друштвених карактеристика окружења.

Зато је у укупном партиципативном управљању заштићеним подручјима важно колективно успостављање норми, правила и нивоа коришћења који су прихватљиви за већину, тако да посете не нарушавају одрживи развој заштићених подручја и припадајућег наслеђа. Задатак менаџера огледа се у препознавању ризика повезаних са коришћењем наслеђа у заштићеним подручјима, а који долазе са посетиоцима (ризици туризма, рекреације, екстремних спортова и сл.). Након препознатих ризика, свако ко је надлежан за одређена питања, потребно је да осмисли план управљања својим корисницима. План управљања корисницима/посетиоцима треба да буде међуресорно и међусекторски усаглашен, како не би долазило до удвајања активности. Широм света је имплементиран РОС оквир који се користи за усмеравање и управљање посетама у разним подручјима у природи. Суштински, овај концепт настоји да успостави прагове коришћења, који ће бити примењени приликом постављања граница, како не би дошло до негативних ефеката услед коришћења наслеђа. РОС има јако много варијација, спајајући потребе: посетилаца, управљања наслеђем, утицаја на природу, и друштвене интеракције.

Први развијени систем управљања посетама био је РОС (Recreation Opportunity Spectrum) од стране истраживача и запослених у УС шумском сервису, који су истраживали алтернативну употребу шумског земљишта и дивљине за потребе рекреације и сл. РОС се заснива на 3 принципа:

1. Прво се дефинише и усваја приступ понашања, који комбинује физичке, биолошке, друштвене и управљачке атрибуте,
2. Потом се развија спектар 'могућности подешавања класе' (оцењивали су кретање и понашање посетилаца у односу на руте: рустичне, конзервативне, модерне, примитивне, полу-примитивне, полу-модерне),
3. Идентификација фактора управљања (приступ, употреба не-рекреативних ресурса, управљање на лицу места, социјална интеракција, прихватљиви ниво утицаја посетилаца, и сл.) (Brown 1978, Clark & Stankey, 1979, Timothy & Boyd, 2015).

Након ових фаза, креирају се прихватљиве опције уз могућност утицаја на понашање посетилаца. Тимоти наводи да се РОС показао као атрактивни алат управљања ресурсима природног наслеђа (тј. паркова), нудећи висок степен флексибилности, уз уважавање жеља посетилаца.

Модификацијом РОС оквира од стране експерата из области туризма, усвојен и ТОС облик, применљив за потребе туризма. Аутори Батлер и Валдбрук наводе шест карактеристика значајних за квалитет туристичког искуства:

1) врста и ниво приступа, 2) неавантуристичке користи, 3) ниво развијености туристичке инфраструктуре, 4) социјалне интеракције гост-домаћин, 5) прихватљив ниво утицаја посетилаца, и 6) прихватљив ниво дисциплиновања (Butler & Waldbrook, 2003). Као резултат тога, читав низ опција еко-културно туристичких активности је могуће стварати, уз дефинисање понуде засноване на скали од "тешких" до "меких/софт" авантура.

Све варијације су се даље развијале у односу на потребе. Тимоти наводи да се за потребе авантуристичких путовања модификовани РОС примењивао и у Канадском Арктику. Затим варијација (ЕКОС) за екотуризам у шумама на северу Онтарија (Boyd & Butler, 1996), за културни туризам аутохтоних народа ИПКОСТ (Sofield & Birtles, 1996) и урбани туризам (УТОС) (Jansen-Verbeke & Lievois, 1999). У публикацији о РОС (Federal Lands Highway by the Paul S. Sarbanes 2011), наведено је још примера примене на уже области као што су: дивљина (Flanagan and Anderson 2008), коришћење земљишта (Lichtkoppler and Clouts 1990, Kaltborn and Emmelin 1993, Lynch and Nelson 1997, Bulmer et al. 2002, More et al. 2003), рекреација заснована на води (Orams 1999, Aukerman and Haas

2004, U.S. Bureau of Reclamation 2004, Kil and Confer 2006), рекреативно оријентисани путеви (Brown 2003).

Добар пример који се ослања на идеју у вези са потребом креирања нових еко-културних производа/мешовитих рута је примена РОС-а у Јапану, као стратегије за побољшавање класификације и креирања рута у оквиру националних паркова. Аутор Оиши је спровео истраживање на основу 450 упитника са посетиоцима (у вези са њиховим преференцијама) за потребе имплементације РОС у НП Чубусангаку у Јапану.¹⁰⁶ На основу резултата упитника урађене су кластерска анализа и мултидимензионална скала, које су оумугућиле класификацију посетилаца на седам група, што је резултирало обликовању седам преферираних облика рута и понашања.

Различите варијације РОС алата осмишљене су, да би се могло управљати елементима подручја дивље природе и разним врстама заштићених подручја. Као такав, РОС представља одличан алат за развој нових производа еко-културног туризма, управљање посетама, управљање рутама, повезивање атракција. На овај начин РОС је и превентивни алат за управљање ризицима.

На основу наведених препорука, моделовање новог системског рашења управљања еко-културним туризмом у заштићеним подручјима подразумева партиципативно управљање са већим степеном међусекторског и међуресорног повезивања. Друга препорука се огледа у увођењу нових еко-културних рута, као сценарио који обезбеђује нове производе. Посредством стратегије диверсификације производа, долази до груписања атракција у логична еко-културна језгра, што уједно погодује широј дисперзији посетилаца, а самим тим и ризика који могу настати прекомерним посетама. Ово је начин на који се посете преливају на више повезаних локалитета, при чему се смањују потенцијали негативних утицаја, који могу имати велике штетне последице по заштићена подручја (локалну заједницу и наслеђе). Један од аспеката управљања ризицима негативног дејства деловања човека, посредством управљања посетама, је претходно наведеним могућностима покривен. Друга значајна опција управљања ризицима, који се односе на природне катастрофе и негативне ефекте људског деловања, представљају нове форме осигурања од катастрофалних ризика које су већ објашњене.

---

¹⁰⁶ Евалуација је спроведена на основу параметара: приступ, удаљеност, очуваност природе, (пропратни) објекти, менаџмент атракција, друштвени сусрети, импакт посетилаца, управљање посетама.

7. ЗАКЉУЧАК

У докторату «Допринос еко-културног туризма одрживом развоју заштићених подручја», обављено је опсежно примарно и секундарно истраживање са циљем доказивања основних хипотеза.

Основна научна вредност ове докторске дисертације огледа се у свеобухватности сазнања у вези са проучаваним предметом рада. Посебан допринос сазнању постигла сам синтетизовањем постојећих научних теорија и практичних искустава, што је допринело ширењу и спајању постојећих знања, као и даљем развоју теорија менаџмента у култури и културне политике. Проучавање великог броја научних теорија из поља друштвено-хуманистичких наука, анализа и синтеза прикупљених емпиријских података из земље и света, омогућили су да ова дисертација да допринос у интердисциплинарној области менаџмента у култури и културне политике. Претходно поменуто је омогућило веће разумевање и научно тумачење проблема доприноса *еко-културног туризма* одрживом развоју заштићених подручја на којима се налази туристички атрактивно природно и културно наслеђе.

Теоријско-емпиријско истраживање које сам спровела је интердисциплинарног карактера с мултиперспективистичким приступом. Као такво, омогућило је повезивање већег броја различитих области друштвено-хуманистичких наука (као што су: менаџмент у култури и културна политика, антропологија, економија, макроекономија, туризмологија, економска географија, економика културе, социологија културе, одрживи развој, екологија, просторно планирање и урбанизам). Уважавајући многобројне друштвено-хуманистичке теорије на које је истраживање ослоњено, допринос доктората се посебно огледа у систематском и свеобухватном интердисциплинарном приступу проучавања модела организовања еко-културног туризма, као посебне области културе усмерене на туристичко активирање природног и културног наслеђа у заштићеним подручјима.

Имајући у виду до сада наведено, закључујем да дисертација логичним следом уважених теорија уз њихово прожимање даје допринос и унапређењу научног мишљења о научном проблему који претпоставља интердисциплинарно проучавање. У дисертацији је један од циљева био и то да се феномени посматрају доследно интердисциплинарно. За разлику од

већине теорија коришћених у раду које одређене аспекте феномена и проблема претежно посматрају монодисциплинарно, приликом чега се из фокуса истраживања губе релације између кључних појмова (нпр. еко-културни туризам и одрживи развој) и синергија између феномена који равноправно коегзистирају на заштићеним подручјима и који су од једнаког значаја за одрживи развој (нпр. природна и културна баштина). До сада се углавном са сведеним фокусом на феномене проучавало и управљање различитим облицима туризма заснованим на природним и културним ресурсима (нпр. еколошки туризам, културни туризам) због чега је управљање еко-културним туризмом до сада ретко било предмет научних истраживања.

Последњи и не мање значајан допринос ове дисертације огледа се и у резултатима оствареним применом метода моделовања. Моделовање је омогућило генерисање нових синтеза на основу спроведеног интердисциплинарног теоријског и емпиријског истраживања. Поступком моделовања пројектован је нови, етичнији и тржишно ефикаснији и ефективнији модел управљања наслеђем, с циљем одрживог развоја заштићених подручја уз активно учествовање локалне заједнице. Његова вредност огледа се у практичној применљивости. Као такав, овај модел са препорукама представља концептуални оквир научно утемељеним јавним практичним политикама које се воде на територији заштићених подручја. Моделовање посебно може бити значајно за градске културне политике, институцијама културе и њихов менаџмент, будући да би на основу њега могли бити генерисани нови делотворни и практично применљиви концепти у будућности.

У првом поглављу рада постављен је хипотетички оквир, са предметом и циљем истраживања. Еко-културни туризам се јавио у истраживању као логичан међусекторски, међуресорни, интердисциплинарни покретач и спона, која може обезбедити одрживи развој заштићених подручја, уз оптимално управљање природним и културним ресурсима. Спроведеним анализама, које су подразумевале широк обухват (организационе, економске, социо-културне, правне аспекте) дошло се до логичних претпоставки и предлога за покретање, развој и функционисање еко-културног туризма. Интердисциплинарни приступ и упоредна анализа релевантних теорија и пракси, (које спајају еко и културни туризам у еко-културни), омогућило је доказивање основних истраживачких питања и хипотеза. У

том смислу, на основу овог доктората и спроведених теоријско-емпиријских истраживања, закључујем:

- могућности за развој еко-културног и других алтернативних облика туризма у Србији су велике.

Овај закључак је подржан превасходно домаћом легислативом која је анализирана, за потребе обухватања релевантних феномена. У важећим законима се нигде експлицитно не помиње термин еко-културни туризам, штавише, алтернативни облици туризма су препознати као туристички производи (што је погрешно). Препознат је значај наслеђа, природног и културног, и одрживих облика туризма, који су засновани на наслеђу. Према томе, еко-културни туризам својим значењем, значајем и дометом може да одговори на циљеве одрживог развоја заштићених подручја предвиђене релевантним законима (Законом о туризму, Стратегијом развоја туризма, Законом о култури, Закон о заштити животне средине и др).

На основу теоријско-емпиријског спроведеног истраживања општег и посебно фокусираног на студију случаја НП Ђердап, закључујем да:

- еко-културни туризам, уз адекватне менаџмент изборе и интегративну заштиту (која претпоставља обједињени третман у превенцији и заштити културног и природног наслеђа, као оквир за хармонични одрживи развој) може имати важан и позитиван допринос одрживом развоју заштићених подручја и њима припадајућег културног и природног наслеђа у Србији.

Овај закључак је подржан компарацијом података добијених на основу теоријско-емпиријског истраживања, студије случаја Ђердап, са одабраним релевантним примерима из светске праксе (у табелама у раду дати су примери: управљања НП и припадајућим наслеђем, партиципативни облици управљања наслеђем, форме одговорног туризма у функцији одрживог развоја заштићених подручја, јавно-приватно-цивилна партнерства у функцији подршке парадигми одрживости).

Теоријско-емпиријски оквир представљен је у другом делу доктората. Овај део рада односи се на квалитативну емпиријску анализу претходних научних истраживања, са циљем дефинисања појмова, извршеном систематизацијом домаћих и страних закона и препорука. Улога домаћих јавних практичних политика и међународних организација, са чијим препорукама се углавном домаће политике усклађују је једнако важна, као и

теоријски део. Само комплементарним деловањем науке и праксе, уз интеграцију добрих решења из практичних примера менаџмента, могуће је обезбедити одрживи развој заштићених подручја са припадајућим природним и културним наслеђем (посредством еко-културног туризма). У том смислу, посебна пажња је била усмерена на инструменте еколошке, културне политике, одрживог развоја, просторног планирања, као и препоруке међународних организација у вези са приоритетима и циљевима третмана заштићених подручја. Услови за развој еко-културног туризма дефинитивно постоје, то иде у прилог хипотези три:

***Х3:** Развој инфраструктуре еко-културног туризма у заштићеним подручјима Републике Србије условљен је макроекономским приликама, окружењем и местом еко-културног туризма у релевантним националним, регионалним и локалним политикама и стратегијама.*

Према томе, под претоставком да се у блиској будућности остваре/иницирају услови за развој еко-културног туризма, то погодује и доказивању основне хипотезе:

***Х1:** Еко-културни туризам као алтернативна могућност подстицаја одрживог развоја заштићених подручја у Републици Србији, представља значајан фактор за остваривање овог циља.*

На самом почетку истраживања, отворили су се кључни проблеми у вези са прикупљањем релевантних података и шири проблем у вези са неадекватним законским оквирима. У Србији постоји неколико проблема у вези са правно-политичким оквиром. Први изазов огледа се у непостојању законских оквира и акционих планова, који би обједињено обухватили феномен еко-културног туризма, због хоризонталне ресорне и секторске неповезаности. Постоје појединачна законска решења, која се тичу сваког феномена понаособ (одрживог развоја, туризма, културе, заштићених подручја, просторног планирања, екологије, акциони планови за управљање ризицима). Међутим, основни недостатак огледа се у непостојању акционих планова, који би довели до практичне примене закона и обједињеног третмана феномена. Дакле, иако је суштински, кроз различите синонимске облике поменут, еко-културни туризам у нашем законодавном систему не постоји.

Други вишедеценијски проблем огледа се у политичкој неизвесности, коју прати пракса да чак и када се одређени закони усвоје, они се недоследно примењују. Ови изазови

осликавају стање које генерално карактерише пост-транзиционе земље, где је улога државе и даље велика, а у доброј мери смер деловања и државних подстицаја зависи од актуелне власти. Целокупна слика даље се прелива на институционалну подршку и управљање. Управљање је стихијског карактера углавном ad hoc, услед непостојања институционалних и организационих стратегија. Велики проблем у управљању институцијама огледа се у нејасној надлежности. На примеру НП Ђердап, надлежност за релевантне институције на територији парка је поларизована од високо централизованих (и даље везаних за републички ниво: НП Ђердап, Археолошки музеј (организациона јединица Народног музеја), Лепенски вир туристички простор (у партнерству са Народним музејом), иако се налазе у југо-источном кластеру/региону Србије), до (макар декларативно) аутономних, које се најчешће односе на различите облике организација приватног и невладиног сектора. Са овим изазовима, тешко је говорити о стратегијском приступу и менаџменту, јер већина релевантних институција и нема обавезу стратешког планирања. У вези са претходним, даљи изазови односе се на недостатак система контроле и мониторинга активности, па самим тим је и систем евалуације крајње неадекватан, због унапред нејасних критеријума за оцену. Генерално, неопходно је радити на унапређењу система за прикупљање, обраду, ажурирање, чување података. У складу са претходним изазов је за национални ниво Републике Србије у контексту модернизације: РЗС (у функцији врсте података), као и веће контроле исправности и релевантности података. Само са добрим улазним подацима могуће је изводити квалитетније закључке са већим нивоом извесности у вези са тестираним појавама. Ово је посебно важно због тога што и у друштвено-хуманистичким наукама постоји све израженији тренд увођења квантитативних метода и техника. Уколико су подаци неупотребљиви, што се често верификује изласком на терен, шта онда могу квантитативне методе да нам укажу? Због тога је било значајно спровести теренско емпиријско истраживање, ради добијања примарних података, које је у комбинацији са секундарним подацима допринело откривању и анализи феномена еко-културног туризма.

Претходно је омогућило основ за даље истраживање, кроз дефинисање релевантних појмова: заштићених подручја и природног наслеђа; културних добара, наслеђа и пејзажа. Природно, долазим до изазова у вези са наслеђем: у значењу, значају, вредновању и одговорности за наслеђе. Вредновање наслеђа је проблемски постављено и теоријски

образложено кроз његове функције - као заједничког добра, кроз његове углавном нематеријалне, а истовремено непроцењиве вредности.

Део који се односи на вредновања наслеђа, омогућио је да се схвати фундирана веза између различитих сектора и ресурса, који заједничким деловањем могу да омогуће ефекте синергије. Ефекти синергије дешавају се преливањем вредности на друге привредне делатности, при чему је вредност ослоњена или иницирана наслеђем. Ни једна научна дисциплина, тврдо моно-теоријски постављена, неће моћи из своје перспективе квалитетно да вреднује културно и природно наслеђе. Премошћавање овог процеса огледа се у интердисциплинарним областима и приступима, који вредност практично успостављају на тржишту, кроз међусобна партнерства и веће умрежавање. Алтернативни облици туризма еко, културни и финално еко-културни, свакако се могу наћи у улози покретача развоја, али и помагача видљивости, промоцији и додавању вредности наслеђу. Овај део омогућио је доказивање друге, пете и шесте хипотезе:

X2: *Синергија међусекторског и међуресорног деловања, и активности које претпостављају паралелни ток спајања и припајања делатности и сектора у локалним окружењима која припадају заштићеним подручјима представљају значајан потенцијал за развој еко-културног туризма.* Нпр: економски, еколошки и културни развој урбаних и руралних средина (које могу бити уједно и »предео изузетних одлика/ културни пејзажи, амбијенталне целине« заснован на: еколошко-органској пољопривреди, старим занатима, еко-културном туризму, пермакултурним принципима, ККИ, едукацији и сл.). Сагледавање узајамних веза културне, еколошке и туристичке политике, уз мапирање и систематизацију ресурса, (заштиту животне средине, креирање еколошке, политике одрживог развоја, просторног планирања, и разних других макроекономских мера, на различитим територијалним нивоима, кроз њихову међусобну комуникацију и повезивање) представља услов за ефикасан развој еко-културног и других специфичних облика туризма у заштићеним подручјима. Тестирању ове хипотезе помогао је велики број издвојених практичних примера конкретних заштићених подручја, где су квантификовани економски и некономски ефекти (пре свега посредством тржишних сегмената и малих креативних предузетничких активности: агро комплекса, старих заната и сл.) као и њихових синергијских ефеката на потенцијал развоја еко-културног туризма.

Сумирајући теоријско-емпиријске налазе може се рећи да природно и културно наслеђе индиректно ствара вредност, обезбеђујући директно услов за стварање и обликовање нових креативних и културних израза, кроз економију засновану на знању и иновацијама као и новим формама туризма. Према томе, вредност наслеђа постаје више видљива и прагматичнија категорија деловањем еко-културног туризма, ККИ, разних других облика социјалног предузетништва и привредних побочних грана. Овакав ток указује на друштвено одговорно стварање које креира вредност, претпостављајући већу укљученост локалног становништва у све процесе и отварајући могућности за позитивни раст социо-економских и социо-културних показатеља. У том смислу, могу рећи да је у раду (делимично, уз ослањање на претходна истраживања и примере) доказана додатна хипотеза:

X5: *Између нивоа развијености еко-културног туризма, специфичних облика туризма, културног и креативног предузетништва и одрживог развоја заштићених подручја постоји висок степен квантитативног слагања.*

Да би ова хипотеза била тестирана, то претпоставља конкретне податке и отвара простор наредним истраживањима. Показатељи нивоа развијености сваког параметра који се односи на специфичне, културне и креативне облике туризма, предузетништва и креативно-културног стваралаштва, морају бити компатибилни са показатељима одрживог развоја заштићених подручја, односно морају се односити на економску, социо-културну и еколошку димензију тог развоја. Будући да улазни подаци нису обухваћени званичном статистиком, то отвара простор за будућа истраживања.

X6: *Еко-културни туризам јесте верификатор наслеђа. Еко-културни туризам као интегративни елемент, може повезати наслеђе кроз активности где се обједињено узимају у обзир потребе за адекватним третманом, промоцијом и коришћењем наслеђа. Ова хипотеза је доказана кроз теоријске и практичне примере, као и ефекте које побочне гране имају на укупну привредну делатност (првенствено ефекти: мултипликатора, акцелератора и гравитације, подржани теоријом Микић, Мурзин и др.).*

Област истраживања је изазов за научнике и практичаре различитих профила, па је то позив за различите профиле друштвено-хуманистичких наука да наставе да дају допринос анализи феномена еко-културног туризма (са аспекта екологије, културе, туризма, економије, одрживог развоја, заштићених подручја, природног и културног

наслеђа, планирања простора и сл), њихових интеракција и синергије. Квалитативно и емпиријски фундирана веза између предмета, хипотеза и циља истраживања обезбедила је нову димензију у сагледавању суштине проблема еко-културног туризма и других пратећих феномена. Уважавајући многобројне друштвено-хуменистичке теорије, на које је истраживање ослоњено, уочљив је допринос доктората који се огледа у системском свеобухватном и интердисциплинарном приступу проучавања модела организовања еко-културног туризма, као посебне области културе усмерене на туристичко активирање природног и културног наслеђа у заштићеним подручјима. Менаџмент еко-културног туризма представља интердисциплинарну научну област, која укључује већи број научних дисциплина на које се докторат ослања (културе, екологије, туризма, антропологије, економије, просторног планирања, и др.), па је јасан допринос дисциплини.

Највеће изазове у истраживању доприноса еко-културног туризма одрживом развоју заштићених подручја, отворило је поглавље три доктората. Полазећи од дефинисања одрживог развоја и основног приступа који претпоставља балансирани развој између три основна стуба: економски, еколошки, друштвени, указано је на значај увођења четвртог стуба културе за који се залажу многе међународне организације. Претходно поменуто се јавља као одговор на немогућност праћења одрживог развоја само кроз предложене стубове, а без уважавања културе. Наиме, култура представља *инфраструктуру базу* укупног друштвеног деловања и стожер је друштвених вредности и стварања. Под претоставком да се развојне политике формирају, како би дале решења за важна друштвена питања и допринеле здрављу, развоју и општем друштвеном напретку, јавља се неопходност за већим интегрисањем културе у развојне политике. Агенда 21 за културу као четврти стуб, открива препоруке за локални, регионални и национални одрживи развој, који на бољи начин може и треба да интегрише културу. У обзир су узети пост-миленијумски циљеви UN 2015-2030. у функцији одрживог развоја, као и значај одрживог туризма кроз препоруке UNWTO (усаглашене са пост-миленијумским циљевима). Кроз седамнаест циљева, доследно се може приметити важност веће друштвене интеграције, инклузије, бољих услова за рад, развоја разних облика предузетништва, културе, и одрживих облика туризма. У складу са тиме, еко-културни туризам, добро постављен у менаџмент смислу, заиста може допринети свим елементима одрживог развоја (према датим пост-миленијумским циљевима 2015-2030), а самим тим његов позитиван утицај

недвосмислено је значајан и на одрживи развој заштићеног подручја и припадајуће културно и природно наслеђе.

Након дефинисања и међународних препорука у вези са даљим одрживим развојем, у трећем делу су представљени највећи изазови одрживог развоја:

- заштићених подручја у Србији (на примеру националних паркова), и
- највећи изазови одрживог развоја туризма у оквиру НП Ђердап, па самим тим и еко-културног туризма.

Стуб коме је често највећа пажња посвећена - економски, јесте најкритичнији у смислу одрживог развоја заштићених подручја. На основу финансијских извештаја преузетих са сајта НБС и њихове анализе, као и међусобне компарације показатеља финансијског положаја националних паркова у Србији, НП имају највећи проблем са ограниченим финансијским средствима. Наиме, као јавне институције, свим НП одобрен је одређени буџет, недовољан да покрије три месечне плате за запослене. Несразмерни су износи који НП добијају из буџетских средстава у односу на територију коју покривају, као и у односу на број запослених. Укупни приходи се 50% враћају држави, 30% се може уложити у пословање, док је 20% могуће распоредити на плате запослених. Оваква слика угрожава одрживи развој заштићених подручја, јер готово да је једина делатност коју НП обављају сеча шума. НП генерално имају мањак запослених, а ово питање је још теже решиво одлуком Владе у вези са забраном запошљавања у јавном сектору. Национални парк треба да обезбеди одговарајућу добит како би обезбедио неопходне инвестиције, стога иако се ради о јавном предузећу, које има одређене државне субвенције, требало би да тежи остваривању што веће добити у складу са начелима одрживог развоја. Алтернативе у остваривању добити управо се огледају кроз развој нових делатности, нпр. еко-културног туризма у чијој понуди могу да се нађу и национални паркови.

Други изазов одрживог развоја заштићених подручја, и еко-културног туризма, односи се на туристичка кретања и будуће пројекције посета. На основу прикупљених података из туристичких организација: Мајданпек, Голубац и Кладово, као три главне територијалне јединице територије НП Ђердап, дошло се до прилично песимистичног сценарија. Наиме, подаци за период од осам година су обрађени статистичким програмом SPSS, кроз F тест. Добијени подаци који су узети у обзир, односе се на претходни период. Претпоставка о добијеним вредностима заснива се на постојећим подацима, који су узети

за релевантне. Песимистички сценарио указује на нагли будући пад посећености НП Ђердап, а заснива се на претпоставци да ће се посећеност дешавати у сличном маниру, без уношења нових фактора. Ипак, серије нових података, које у овом моменту није могуће добити и са извесношћу пројектовати, могу да учине будуће трендове другачијим. Без обзира на добијени сценарио квантитативна истраживања, ослоњена на званичну статистику нарочито у области туризма, као аутор одговорно тврдим да морају бити узета са резервом.

Највећи проблем овог и многих других истраживања огледа се, још једном ћу акцентовати - у неадекватној статистици и немогућности лаког добијања секундарних података. Када је реч о области туризма, посебно алтернативних облика (који су чешће ослоњени на приватне смештајне капацитете), званична статистика у Србији није валидна. Приликом теренског истраживања, утврђено је да приватна лица не плаћају боравишне таксе, али исто тако и поједини малобројни хотели. С обзиром да се статистика своди на број посета, које се заводе на основу боравишних такси, логично је да званична статистика у том случају није адекватна за потребе озбиљних истреживања. Ово је највећи проблем са којима се суочавају научници и практичари, којима су потребни реални подаци у Србији.

Кроз ова два основна изазова и додатне који су се отворили, кроз технике интервјуисања и анкетирања за потребе SWOT анализе, на примеру НП Ђердап, евидентно је да јавни сектор, како би био ефективнији и ефикаснији претпоставља хоризонталне промене и већу интеракцију између националних агенција, локалне самоуправе и других организација које ће делити управљачку одговорност на локалном нивоу. Теренска истраживања, са изазовима који су се отворили, довела су до потребе за моделовањем новог системског решења.

Четврти део доктората имао је за циљ да укаже на значај, и разлог стварања алтернативних облика туризма, које су се јавили као одговор на горуће настале проблеме на планети. Алтернативни облици туризма заправо су алат за постизање парадигме одрживости. Ови облици туризма претпостављају интегрисани етички и морални приступ свих учесника у процесу туризма и њиховом односу и одговорности према заједничким добрима и ресурсима, као што је наслеђе. Алтернативни облици туризма, или туризам

специфичних интересовања, јесу део укупне туристичке делатности. У том смислу овај део је погодовао доказивању хипотезе четири:

X4: *Алтернативни облици туризма и еко-културни туризам, представљају тржишне сегменте туризма. Адекватно утврђивање тржишта и тржишних ниша је императив за одрживи развој заштићених подручја, (деловањем алтернативних облика, посебно еко-културног туризма). Уколико су познати сви учесници тржишта, могуће је вршити оптималне симулације.*

У четвртом поглављу објашњене су специфичности алтернативних облика туризма, стране понуде и тражње које карактеришу *NAT – new age tourism*, односно туризам нове ере. Карактеристике туризма нове ере, огледају се у већој повезаности кроз друштвено умрежавање на страни понуде и тражње, већом потребом за индивидуалним изборима, али паралелно и упознавањем нових нетакнутих подручја, локалних заједница и наслеђа. Креирана вредност у туризму новог доба, пре се објашњава као мрежа вредности, него као ланац вредности. У оквиру овог поглавља дефинисани су: алтернативни облици туризма, потом еко, културни и еко-културни, као подрврсте алтернативних облика. Дато је јасно разграничење алтернативних облика у односу на масовни туризам. Поменути су трендови на светском нивоу и промена курса, према алтернативним формама и више моралном и етичком приступу према планети. Указано је на значај ових облика туризма, кроз етички приступ учесника на тржишту специфичних облика туризма, као и на великом броју добрих практичних примера који потврђују позитивни допринос еко-културног туризма сваком од стубова одрживог развоја. Приказана је природа тржишта њу ејд туризма, и алтернативних облика туризма. Апострофиран је значај еко-културног туризма, као форме одговорног туризма, који је више у складу са природом, и више позитивно доприноси очувању наслеђа. Финално, у четвртом делу било је речи о странама понуде и тражње, еко и културним атракцијама, као и препоруци за формирање нових еко-културних рута, које ће се стратегијом диверсификације надовезати на постојеће.

Након утврђеног тржишта еко-културног туризма, стејкхолдера и фактора који утичу на формулисање и развој тржишта, закључила сам да је потребно тражити најразноврсније начине и моделе финансирања и управљања неопходним активностима. Дакле, решење је мешовити модел финансирања, уз помоћ свих заинтересованих сектора, кроз јавно-приватна и међународна партнерства. Без обзира на услове «слободног

тржишта», алтернативе јесу у новим облицима удруживања и партиципативног управљања, како у погледу менаџмента, тако и финансирања.

С обзиром на то да заштићена подручја укључују урбане и руралне зоне, природно и културно наслеђе, то даје простор за велику креативност и подстицајне мере, којима се потенцијали и видљивост припадајућих градова и села могу учинити јачим. Захваљујући «мешовитом» карактеру ових подручја, кроз друштвено-одговорне облике маркетинга, активнију употребу савремених електронских медија, могуће је стимулисати тражњу на више етичан начин. Свако заштићено подручје одликују специфичности каквих нема на другом месту на планети, те то даје простор за активније брендирање са циљем постизања веће видљивости за заинтересоване стране.

У докторату је за конкретну студију случаја узет НП Ђердап. Студија случаја је подразумевала: дијагностиковање стања, природно и културно наслеђе, туристичку инфраструктуру, технику SWOT анализе спроведене на основу добијених примарних и секундарних података. Примарни подаци су добијени техникама интервјуа са руководством значајних стејхолдера (НП Ђердап, Археолошки музеј Кладово, Лепенски вир- туристички простор, 3 туристичке организације) и анкетањем. Резултати емпиријских и теренских истраживања нису се нашли само у оквиру једног поглавља (иако поглавље пет укључује доста резултата), већ су информације логично приложене по поглављима доктората. На основу сумираних предности, мана, шанси и опасности и представљених података закључујем да еко-културни туризам, као спој еколошког и културног туризма уз адекватан менаџмент и уважене препоруке, обезбеђује ефекте синергије и представља најцелисходнију алтернативу масовном туризму, која може обезбедити одрживи развој заштићених подручја.

Посебни допринос дисертације огледа се и кроз (стручне и практичне) препоруке за менаџмент еко-културног туризма и управљање наслеђем.

Прва препорука се односи на формирање оригиналног модела партиципативног управљања, са стратегијом повезивања, као унутрашњег фактора, са циљем постизања најпре одрживог функционисања еко-културног туризма у заштићеним подручјима у Србији, а потом и његовог доприноса одрживом развоју (заштићених подручја на примеру Студије Случаја НП Ђердап). Ова препорука претпоставља уважавање управљачких упутстава предложених од стране IUCN и UNESCO-а, која се односе на интегративни

приступ обједињеног третмана природног и културног наслеђа заштићених подручја, као и препоруке добрих Европских и Светских пракси представљених у поглављу три.

X8 гласи: *Партиципативно управљање са стратегијом повезивања представља ново системско решење за постизање оптималног међусекторског повезивања у функцији еко-културног туризма као покретача одрживог развоја заштићених подручја са припадајућим наслеђем.* На основу примера из доктората хипотезу можемо сматрати потврђеном.

Друга препорука односи се на предлагање нових производа еко-културног туризма-еко-културних рута, као спољашњих фактора, усмерених на тржиште еко-културног туризма и тражњу, са циљем обезбеђивања боље промоције и веће видљивости аутентичног природног и културног наслеђа заштићених подручја на примеру НП Ђердап. Природа тржишта еко-културног туризма је објашњена у четвртном поглављу, као и теоријско-практични приступи. На основу сумираних добрих пракси и теорије, могуће је предложити нове еко-културне руте.

Трећа препорука односи се на превентивне мере, односно на значај управљања ризицима и посетама који угрожавају заштићена подручја, са припадајућим наслеђем. Управљање ризицима претпоставља и нове облике осигурања наслеђа, који могу да функционишу кроз формирање пулова осигурања. Ово је такође партиципативни облик осигурања, јавно-приватног партнерства, где су све заинтересоване стране укључене у једнакој поизицији (делећи ризике који могу да настану). Наиме, пулови осигурања, користе се у свету углавном у случајевима важних и друштвено-одговорних питања (осигурање у пољопривреди или од катастрофалних ризика). Такође, пулови обезбеђују да у случају реализованог штетног догађаја, штета не погоди само једну осигуравајућу компанију. У том смислу пул се јавља и као добро решење за осигурање наслеђа, јер омогућава да се ризици амортизују кроз пул формиран од стране већег броја осигуравајућих компанија.

Све препоруке су детаљније разрађене у шестом поглављу које се односи на моделовање. Препоруке дају решења за менаџмент еко-културног туризма и наслеђа. Такође, оне претпостављају бољу хоризонталну повезаност, са већом међуресорном и међусекторском интеграцијом, са циљем обезбеђивања одрживог развоја заштићених подручја.

Шесто поглавље укључује поменуте препоруке, које представљају посебне доприносе доктората. Кроз рад, у више од тридесет примера конкретних добрих светских пракси (приложених у табелама 22-24 кроз друго, треће и четврто поглавље), а које се односе на:

- управљање одговорним туризмом,
- управљање наслеђем,
- добре примере партиципативног управљања,
- добре примере рута и стаза,

могуће је потврдити основне хипотезе заједно са теоријским и релевантним добијеним емпиријским подацима. Такође, на основу ефеката који су уочљиви кроз дате примере у раду (економски и некономски) и доприноса елемената који конституишу еко-културни туризам, стубовима одрживог развоја и очувању наслеђа, могуће је увидети допринос потврђивању постављених хипотеза доктората.

Према томе, еко-културни туризам, као и његов утицај на одрживи развој (уопште) посебно у случају заштићених подручја и припадајућег наслеђа има позитивне и значајне доприносе. Ефекти специфичних облика туризма, предузетништва у култури, социјалног предузетништва, старих заната, укључивање локалног становништва у еко-културно тржиште и сл. представљају основне покретаче самозапошљавања, друштвеног и економског развоја. Еколошки и културни позитивни ефекти загарантовани су природом еко-културног туризма.

Истраживање за потребе доктората указало је на неопходност увођења ефикасног система података, (мапирања, информисања) мониторинга, контроле и евалуације активности. Важно је, такође, указати на значај заговарања формирања акционих планова, који ће хоризонталним повезивањем омогућити да еко-културни туризам нађе место у економској, културној, еколошкој политици и стратегији на државном, регионалном и локалном нивоу, како би заживео у пракси, ако не експлицитно називом, онда дометом деловања.

Изазови су отворили простор за креирање новог модела који би био етичнији и тржишно ефикаснији од постојећег, а који би се практично могао применити кроз нова системска решења партиципативног управљања и управљања катастрофалним ризицима. Важност овог рада се огледа и у предлагању партиципативних облика управљања, који би

стратегијама повезивања омогућио већу секторску и ресорну повезаност. Решења за политички нестабилну слику, која утиче неповољно на друштвене токове и привреду, а у функцији решавања конкретних горућих питања на локалном и регионалном нивоу у Србији, могу се огледати у комбинованом приступу „bottom up“ и „top down“ пројектним приступима, као и у проактивној већој међународној и транснационалној видљивости кроз заједничке пројекте сарадње.

Еко-културни туризам као специфични облик туризма са препорукама које побољшавају менаџмент активности, може дати позитиван допринос превазилажењу проблема развоја заштићених подручја и припадајућег наслеђа. Иако нормативно није предвиђен, овај алтернативни облик туризма, у паралелној стимулацији и бољем хоризонталном повезивању (економских, правно-политичких и др.) механизма и мера, може покренути и обезбедити услове за одрживи развој заштићених подручја. Наравно, у виду треба имати ниво на којем желимо да развијемо еко-културни туризам (локални, регионални, национални и наднационални), јер од тога зависе различити развојни и управљачки приступи. На основу теоријско-практичних примера закључујем да је ефекте синергије и стварања додатне вредности могуће остварити кроз развој разних одговорних алтернативних облика туризма – као што је еко-културни. Посредством еко-културног туризма, (такође на основу поменутих примера), јасни су и недвосмислени доприноси одрживом развоју (у сваком његовом стубу). Значајно је и то да су одговорни облици туризма, управо коришћени са циљем стимулисања дугорочног развоја наслеђа, који претпоставља често ефекте синергије и преливања на друге привредне делатности.

Важно поље које се отворило за наредна истраживање у вези је са утисцима посетилаца са претходних путовања, који указују на природу тражње и мотивацију за специфичним путовањима и тржиштем.

За крај, надам се да ће релевантни доносиоци одлука бити заинтересовани за тестирање препорука и хипотеза у пракси, јер на тај начин се доказују актуелне друштвене хипотезе: «Наука је значајна, јер је и практично применљива» и «Треба улагати у науку, јер је наука значајна».

8. ЛИТЕРАТУРА

1. ASADUZZAMAN, M; KAIVO-OJA, J.; STENVALL, J. (2015) *Strengthening Local Governance in Developing Countries: Partnership as an Alternative Approach*. New York: Springer Science Business Media.
2. Ashworth, G.J.; Graham, B.; Tunbridge, J. E. (2000). *A geography of heritage: power, culture and economy*. London: Arnold.
3. Ashworth, G.J. (1999): *Tourism in the communication of senses: "Place" displacement in New Mexico*. *Tourism Culture and Communications* pp: 115-128.
4. Atkinson G (1997), *Measuring Sustainable Development: Macroeconomics and the Environment*. Hans –Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
5. BAIOCCI, G. (2003) *Participation, Activism, and Politics: The Porto Alegre Experiment*. In Boccardi, G. (ed.) (2012) *Introduction to Heritage and Sustainable Development*. Paper presented at Special Module on Sustainable Development during the ICCROM's course on Conservation Built Heritage.
6. Baldwin J.R., Faulkner S.L., Hecht H.L., Lindsley L., (2006), *Redefining Culture Perspectives Across the Disciplines*, LAWRENCE ERLBAUMAS SOCIATES,PUBLISHERS Mahwah, New Jersey London. str: 8-15.
7. Bell, S. (2008) *Design for Outdoor Recreation*(2nd edn). Abingdon: Taylor and Francis.
8. *Best Practice Ecotourism Development Guidelines*2015.
9. Bhaskar, R.A. (1998). *Critical Realism Essential Readings*. London: Routledge
10. Blakely, E.J.; Leigh, N.G. (2010). *Planning local economic development: theory and practice*. London: Sage.
11. Boo, E. (1990). *Ecotourism: The Potentials and Pitfalls*. WWF, Washington, D.C.
12. Borseková, V., Petříková, K, & Pevcin, P. (2013). *Creativity and Intangibles in the 103 Public Sector: Sources and Socio-Economic Importance in Slovakia and Slovenia*. *Mednarodna revija za javno upravo*, XI(3–4), 103–120.
13. Bourdieu Pierre, (1984)., *Distinction: a social critique of the judgement of taste*, Harvard College and Routledge & Kegan Paul Ltd, eight print.
14. BOURDIEU, P. (1977) *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge: Cambridge University.
15. Burkart, A., Medlik, S., (1981), *Tourism: Past, Present and Future*, 2nd edn. Oxford: Heinmann

16. Butler, R.W. (1993). Tourism –an evolutionary perspective. Nelson, J. G.; Butler, R.; Wall, G. (eds.). *Tourism and sustainable development: monitoring, planning, managing*, University of Waterloo. 29-40.
17. Butler, R.W., Hinch, T.D. (eds) (1996). *Tourism and Indigenous Peoples*. International Thomson Business Press, Boston, MA.
18. C.A. Scott, (2011), *Measuring the immeasurable: capturing intangible values*, Marketing and Public Relations International Committee of ICOM, Conference Keynote Brno, Czech Republic 19th, crp: 1-20.
19. CALL, T. (2011) Beyond the‘Failed State’: toward conceptual alternatives. *European Journal of International Relations*, 17 (2).
20. CARMENT (2003) Assessing state failure: implications for theory and policy.*Third World Quarterly*, 24 (3).
21. Carroll, C. (1995) Tourism: cultural construction of the countryside. MA thesis, Programme in European Leisure Studies, Tilburg University.
22. Ceballos-Lascurain, H. (1987). *The future of ‘ecotourism’*. *Mexico Journal*, pp. 13–14.
23. Chhabra, D., Healy, R. and Sills, E. (2003): Staged authenticity and heritage tourism, *Annals of Tourism Research* 30 pp: 702-719.
24. Chirgwin, S., Hughes, K. (1997). *Ecotourism: the participants’ perceptions*. *Journal of Tourism Studies*, 8(2), pp. 2-7.
25. Clarke, J., Hall, S., Jefferson, T., & Roberts, B. (1981). Sub cultures, cultures and class. In T. Bennett, G. Martin, C. Mercer, & J. Woollacott (Eds.), *Culture, ideology and social process: A reader* London: Open University. (crp: 53–79).
26. Clifford and Marcus, (1986) *Writing Culture: The Poetics and Politics of Ethnography*, Berkeley.
27. Cloke, P. (1993) The countryside as commodity: new rural spaces for leisure. In: Glyptis, S. (ed.) *Leisure and the Environment*. Belhaven, London,
28. Coccossis, H., (1996), *Tourism and sustainability: perspectives and implications*. In: Priestley, G.H., *Sustainable tourism? European Experiences*. CAB International, Wallingford.
29. CoE, (2009) *Heritage and beyond*;
30. CoE, (2011) *Council conclusions on the contribution of culture to the implementation of the Europe 2020 strategy*;

31. Collier, M. J. (2003). Understanding cultural identities in intercultural communication: A ten-step inventory. In L. A. Samovar & R. E. Porter (Eds.), *Intercultural communication: A reader* (10th ed., (стр. 415-416).
32. Collier, M. J., Hegde, R. S., Lee, W., Nakayama, T. K., & Yep, G. A. (2002). Dialogue on the edges: Fermentin communication and culture. In M.J. Collier (Ed.), *Transforming communication about culture: Critical new directions* Thousand Oaks: Sage. ctp: 231-280.
33. COOKIE, B.; KOTHARI, U. (2001) *Participation: The New Tyranny Zed Books*, London. *Deepening Democracy*. New York.
34. Council of Europe (2008) White Paper on Intercultural Dialogue “Living Together As Equals in Dignity”. http://www.coe.int/t/dg4/intercultural/source/white%20paper_final_revised_en.pdf
35. Council of Europe (2009) , *Heritage and beyond*.
36. Council of Europe (CoE). European Charter of the Architectural Heritage. Committee of Ministers of the Council of Europe, Amsterdam, 21–25 October 1975.
37. Council of Europe (CoE). The Declaration of Amsterdam. Congress on the European Architectural Heritage, Amsterdam, October 1975.
38. Craine, K. (1999): *Incorporating Cultural Tourism into National Tourism Week Activities*. Washington: Tourism Industry Association of America.
39. Crick, M. (1989). *Representation of International Tourism in the Social Sciences: Sun, Sex, Sight, Saving, and Servility*, *Annual Review of Anthropology*, 18, pp. 307-344.
40. *Cultural Landscapes: The Challenges of Conservation*. World Heritage Papers No. 7. - Paris
41. Curry, N. (1997) *Countryside Recreation, Access and Land Use Planning*. London: E & FN Spon.
42. Cuzzort, R. P. (1969). *Humanity and modern sociological thought*. New York: Holt, Rinehart and Winston. ctp: 255
43. D’Andrade, R. (1995). *The development of cognitive anthropology*. New York: Cambridge University (p. 212).
44. Davies, A.J. and Prentice, C.R. (1995): *Conceptualising the latent visitor to heritage attractions*. *Tourism Management* 16, pp:490-498.
45. De Witt, L., van der Merwe, P., Saayman, M. (2011). An ecotourism model for South African national parks, International conference on tourism & management studies, Algarve, 2011, *Book of proceedings*, Vol. II, pp. 1138-1142.

46. DeVito, J. A. (1991). *Human communication: The basic course* (5th ed.). New York: Harper & Row. стр: 431.
47. Drašković, B., (2012), *Ekonomski aspekti ekološke politike*, Institut ekonomskih Nauka i BBA, Čigoja štampa, Beograd.
48. DJUKIC V. (2010) *State and Culture. Studies of contemporary cultural policy*. Belgrade: FDU.
49. DJUKIC, V. (2015) *Problems with insurance of cultural heritage from catastrophe risks caused by natural disasters in Serbia, Catastrophic risks and sustainable development*. Belgrade: Faculty of Economics, Publishing Centre.
50. Dolesh, R.J. (2003) *Blueways and greenways, connecting communities*. *Parks & Recreation* 38 (9), 70–77.
51. DUDLEY, N. (ed.) (2008): *Guidelines for Applying Protected Area Management Categories*.- Gland (IUCN)
52. Đukić Vesna, *The Roads of the Gulag project evaluation, Guide to Contemporary Art in Italy* *UnDo.net*, Managers who think, 2.jul 2001. <http://www.undo.net/cgi-bin/undo/management/management.pl?a=i&cod=58&lang=ita> Културни живот, КПЗ Србије, Београд, бр. 5-6, 1988.
53. Đukić, V., Volić, I., Tišma S., Jelinčić D., (2014) *Responsible Community Based Ecotourism Initiatives in Protected Rural Areas of Balkans: Case Studies from Serbia and Croatia*, *American Journal of Tourism Management*.
54. Djukic, Kocovic (2016), chapter 34: *The role of state in the insurance of cultural heritage from terrorism risk*, Ed: Jelena Kočović, Biljana Jovanović Gavrilović, Dejan Trifunović, Chris Daykin, Marina Evgenevna Baskakova, Drago Jakovčević, Branislav Boričić, *Risk management in the financial services sector* pp: 565-580.
55. Duncan, J., & Duncan, N. (1987). (Re)reading the landscape. *Environment and Planning Society and Space*, 6, стр: . 123
56. Eagles, P.F.J., McCool, S.F., Haynes, C.D. (2002). *Sustainable tourism in protected areas*. International Union for Conservation of Nature and Natural Resources, Cambridge
57. EC (2015) *Getting cultural heritage to work for Europe*. Report of the Horizon 2020, Expert Group on Cultural Heritage.
58. EENC (2015) *Mapping of practices in the EU Member States on Participatory governance of cultural heritage to support the OMC working group under the same name (Work Plan for Culture 2015-2018)*. In Sani, M.; Lynch, B.; Visser, J.; Gariboldi, A. (eds.) (2015) *Short Analytical Report*. June.

59. Eliot, T. S. (1949). Notes toward the definition of culture. New York: Harcourt, Brace, and Company. (стр: 26).
60. Erisman, H.M. (1983). *Tourism and Cultural Dependency in the West Indies*, *Annals of Tourism Research*, 10(3), pp. 37-361.
61. EU Parliament, Directorate-General For Internal policies policy department B: structural and cohesion policies regional development (2015);
62. Evidence from the UNESCO World Heritage List;
63. Fabos, J.G. (1995) Introduction and overview: The greenway movement and use of potential greenways. *Landscape and Urban Planning* 33, 1–14.
64. Fagence, M.T. (2011) ‘Dead men do tell tales’: ‘Teasing out’ the contribution of the folk hero to heritage-based tourism.
65. Faggetter, R. (2001) The Great Ocean Road: From where to where? Paper presented at the Australia ICOMOS Making Tracks Conference, Alice Springs, May.
66. FARAZMAND, A. (2004a) *Sound Governance in the Age of Globalization: A Conceptual Framework*. InSound.
67. FARAZMAND, A. (2004b) *Globalization and governance: A theoretical analysis*. InSound Governance: Policy and Administrative Innovation, Praeger Publishers.
68. Faro, (2005) Council of Europe Treaty Series - No. 199 Council of Europe Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society;
69. Fennell, D.A. (2001). *A content analysis of ecotourism definitions*, *Current Issues in Tourism*, 4(5), pp. 403–421.
70. FISCHER, F. (2000) *Citizens, Experts, and the Environment: The Politics of Local Knowledge*. Durham: Duke University Press.
71. FISCHER, F. (2009) *Democracy and Expertise: Reorienting Policy Inquiry*. Oxford: Oxford.
72. FISCHER, F. (2010) Participatory Governance. *Regulation & Governance Working Paper*, 24.
73. FISHKIN, S. (2009) *When the People Speak: Deliberative Democracy and Public Consultation*. Oxford: Oxford University Press. New Haven, Conn: Yale University Press.
74. Fiske, J. (1992). Cultural studies and the culture of everyday life. In L. Grossberg, C. Nelson, & P. Treichler (Eds.), *Cultural studies* New York: Routledge (стр: 162).
75. Florida, R., (2004), *The Rise of the Creative Class*, revised paperback edition. New York
76. Flew, T., (2009), The cultural economy moment, *Journal of Cultural Science*, Vol 2, No 1(2009): New Directions, <http://cultural-science.org/journal>

77. Formica, S. and Uysal, M. (1998): Market segmentation of an international cultural-historic event in Italy. *Journal of Travel Research* 36 pp: 16-24.
78. Forsyth, P., Dwyer, L., Clarke, H. (1995) *Problems in Use of Economic Instruments to Reduce Adverse Environmental Aspects of Tourism, Tourism Economics*, Vol. 1, pp. 265-282.
79. FUNG, A.; WRIGHT, O. (2003) *Deeping Democracy: Institutional Innovations in Governance*. Policy and Administrative Innovation, Praeger Publishers.
80. Gang, C. (2011). *Sustainable Development of Eco-Cultural Tourism in Remote Regions: Lessons Learned from Southwest China*, *International Journal of Business Anthropology*, 2(1), pp. 123-135.
81. Garrod, B. and Fyall, A. (2001): Heritage tourism: a question of definition, *Annals of Tourism Research* 28 pp: 1049-1052.
82. Giaoutzi, M., Nijkamp, P. (Eds.). (2006). *Tourism and regional development: New pathways*. USA: Ashgate.
83. Golubović Z, *Kultura- izbor načina života*, elektronski časopis Republika, str 450-451. <http://www.republika.co.rs/450-451/20.html>
84. González, A., Houston, M., & Chen, V. (2000). Introduction. In A. González, M. Houston, & V. Chen (Eds.), *Our voices: Essays in culture, ethnicity, and communication: An intercultural anthology* (2nd ed., pp. xiii–xxv). Los Angeles: Roxbury.(crp: xvii.)
85. Graeber, D. (2001) *Towards an Anthropological Theory of Value: The False Coin of Our Own Dreams*, New York: Palgrave.
86. Graham, B., Ashworth, G.J. and Tunbridge, J.E. (2000): *A Geography of Heritage: Power, Culture and Economy*. London: Arnold.
87. Gunn, C. and Var, T. (2002) *Tourism Planning*(4th edn). London: Routledge.
88. Hadžić, O., (2005), *Karakteristike turističkog proizvoda u kulturnom turizmu i marketinške implikacije*, Časopis Departmana za geografiju, turizam i hotelijerstvo *Turizam* 9, crp: 15-20.
89. Hall, C.M. and McArthur, S. (1993): *Heritage Management in New Zealand and Australia: Visitor Management, Interpretation and Marketing*.Oxford, Oxford University Press.
90. Hall, C.M. and Page, S. (2010) *The contribution of Neil Leiper to tourism studies*. *Current Issues in Tourism*13 (4), 299–209.
91. Hall, C.M., Boyd, S. (2003). *Ecotourism in Peripheral Areas*. Channel View Publications, Clevedon, UK.
92. Hamilton, K, (1994), *Green Adjustments to GDP.Resources policy*.

93. Hammond, R. (2004) Cultural and heritage tourism – International. *Travel & Tourism, Analyst*20, 1–61
94. Hampton, M. P. (2005). Heritage, local communities and economic development. *Annals of Tourism Research* crp: 735-759.
95. Hankinson, G. (2010) Place branding research: A cross-disciplinary agenda and the views of practitioners. *Place Branding and Public Diplomacy*6, 300–315.
96. Hardert, R. A., Parker, H. A., Pfuhl, E. H., & Anderson, W. A. (1974). *Sociology and social issues*. San Francisco: Rinehart (crp:47,71).
97. Harris, P. R., & Moran, R. T. (1996). *Managing cultural differences: High-performance strategies for today’s global manager* (3rd ed.). Houston: Gulf. crp:10.
98. Hendry, J. (2005). *Reclaiming culture: Indigenous people and self-representations*. New York: Palgrave MacMillan.
99. Hennayake, N. (2006). *Culture, Politics, and Development in Postcolonial Sri Lanka*. Lexington Books.
100. Hawkes, J., (2013), Hangzhou International Congress, “Culture: Key to Sustainable Development”, Culture: a driver and an enabler of social cohesion, http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/CLT/images/Jon_Hawkes_social_cohesion2.pdf
101. Herbert, D.T. (1989): Leisure trends and heritage market. In: Herbert, D.T. Prentice, R.C. and Thomas, C.J (eds) *Heritage Sites, Strategies for Marketing and Development*. Avebury: Aldershot.
102. Herskovits, M. J. (1965). *Cultural anthropology: An abridged revision of man and his works*, New York: Alfred A. Knopf. (crp: 305–306).
103. Higham, J.E.S., Carr, A. (2003). *Defining ecotourism in New Zealand: differentiating between the defining parameters within a national/regional context*, *Journal of Ecotourism*, 2(1), pp. 17–32.
104. Higham, J. (2007). *Critical Issues in Ecotourism: Understanding a complex tourism phenomenon*. Routledge.
105. Hogan, Z. (1998) The Tsauling Historic Trail. *Travel in Taiwan*12 (11), 34–36.
106. Holden, A., (2000), *Environment and Tourism*. London: Routledge

107. Holden, J (2004), Capturing cultural value: how culture has become a tool of government policy, DEMOS, London crp: 33-34.
108. Holdgate, M. (1999). *The Green Web - A Union for World Conservation*. Earthscan, London.
109. Honey, M. 1999. *Ecotourism and Sustainable Development. Who owns Paradise?* Island Press, Washington D.C.
110. Howard, P. (2003). *Heritage: management, interpretation, identity*. London: Continuum.
111. Hughes, H.L. and Allen, D. (2005): Cultural tourism in central and eastern Europe: The views of indiced image formation agents, *Tourism Management*26, pp 175-183.
112. Hugo, M.L. (1999) A comprehensive approach towards the planning, grading and auditing of hiking trails as ecotourism products. *Current Issues in Tourism*2 (2–3), 138–173.
113. ICOMOS Australia. *The Australian ICOMOS Charter for Places of Cultural Significance*, Australia, 1999.
114. ICOMOS Australia. *The Australian ICOMOS Charter for the Conservation of Places of Cultural Significance*, Burra, Australia, 1979.
115. ICOMOS Canada. *Charter for the Preservation of Quebec’s Heritage*, Quebec, Canada, April 1982.
116. ICOMOS China. *Principles for the Conservation of Heritage Sites in China*, Chengde, October 2000.
117. ICOMOS New Zealand. *Charter for the Conservation of Places of Cultural Heritage Value*, New Zealand, October 1992.
118. ICOMOS. *Charter on the Conservation of Historic Towns and Urban Areas*. 8th General Assembly, Washington, DC, October 1987.
119. ICOMOS. *Historic Gardens*, Florence, Italy, 15 Dec 1982.
120. ICOMOS. *ICOMOS Statutes*, 1978.
121. ICOMOS. *Report on the Constitutive Assembly*, Warsaw, Poland, 21–22 June 1965.
122. IMF work paper,(2009) *Tourism Specialization and Economic Development*:
123. International Development Agency Policy Branch, Gatineau, Quebec
124. Isaac Rami, (2008), *Understanding the Behaviour of Cultural Tourists: Towards a Classification of Dutch Cultural Tourists*. pp: 16-25; 31-37.

125. IUCN (2006): IUCN Evaluation of World Heritage Nominations: Guidelines for Reviewers of Cultural
126. IUCN (2008) *Guidelines for Applying Protected Area Management Categories*. IUCN, Gland, Cambridge
127. IUCN (2008). *Guidelines for Applying Protected Area Management Categories*. IUCN, Gland, Cambridge.
128. IUCN. (1994). *Guidelines for Protected Area Management Categories*. IUCN, Gland, Cambridge.
129. Jamal Tazim, Blanca A. Camargo Sustainable tourism, justice and an ethic of care: toward the Just Destination, *Journal of sustainable tourism*, vol:22, issue:1, 2014, DOI: 10.1080/09669582.2013.786084.
130. Jarboe, K P 2007, *Measuring Intangibles: A Summary of Recent Activity* paper commissioned by the Alliance for Science & Technology Research in America (ASTRA) as part of its Innovation Vital Signs project.
131. Jensen, C.R. and Guthrie, S.P. (2006) *Outdoor Recreation in America*(6th edn). Champaign, IL: Human Kinetics.
132. Jones, S. (2005). *Community-based Ecotourism - The Significance of Social Capital*, *Annals of Tourism Research*, 32(2), pp. 303–324.
133. Jordan de Alberracín, B. (1980). *Sociología*[Sociology] (3rd ed.). La Paz, Bolivia: Talleres Gráficos San Antonio (стр: 145)
134. Jovanović Gavrilović, B., (2007) *Serbia Facing the Challenge of Sustainable Development*, u monografiji *Contemporary Challenges of Theory and Practice in Economics – Economic Policy and the Development of Serbia*. Belgrade : Faculty of Economics of the University of Belgrade-Publishing Centre
135. Kemmerling Clack, J. (1999): *Cultural tourism: an overview of impact, visitors and case studies*; Nickerson, N., Mosey, N. and Andereck, K. (eds) 31 Annual Conference Proceedings.
136. Kent, R.L. (1993) *Attributes, features and reasons for enjoyment of scenic routes: A comparison of experts, residents, and citizens*. *Landscape Research* 18 (2), 92–102.
137. Kerstetter, D., Confer, J. Bricker, K. (1998): *Industrial heritage attractions: types and tourists*. *Journal of Travel and Tourism Marketing* 7 pp: 91-104.
138. Kimball, S.B. (1988) *Historic Sites and Markers along the Mormon and Other Great Western Trails*. Urbana: University of Illinois.

139. Kimball, S.B. (1997) A trail historic resource study: How I did one. CRM20 (1), 6–7.
140. King, B. (1994): Current issues: What is ethnic tourism: An Australian perspective. *Tourism Management: Research, Policies, Planning* pp: 173-176.
141. Kirschbaum, J.B., Axelson, P.W., Longmuir, P.E., Mispagel, K.M., Stein, J.A. and Yamada, D.A. (1999) *Designing Sidewalks and Trails for Access, Part II: Best Practices Design Guide*. Washington, DC: US Department of Transportation.
142. Klein, P., (1999), *New Institutional Economics*, <http://encyclo.findlaw.com/0530book.pdf>
143. KOCOVIĆ, J., PAUNOVIC, B.; JOVOVIC, M. (2014) Mogućnosti upravljanja katastrofalnim rizicima. *Novi ekonomist*, VIII (16), Bijeljina: University of East Sarajevo - Faculty of Business Economy.
144. KOCOVIĆ, M. (2015) The role of protected areas in managing catastrophic risks and contribution to sustainable development. *Catastrophic risks and sustainable development*, Belgrade: Faculty of Economics, Publishing Centre.
145. Kočović, M., Djukuć, V. (2015)., „Partnership as a strategy to achieve optimal participatory governance and risk mitigation (of cultural and natural heritage)”, *The ENCATC Journal of Cultural Management and Policy*, I ISSN 2224-2554, online magazine
146. Kočović, M., (2015)., „Doprinos upravljanja rizicima prirodnih katastrofa održivom razvoju zaštićenih područja“. *Anali Ekonomskog Fakulteta u Subotici.*, ISSN: 0350-2120
147. Konvencija o pejzažima http://whc.unesco.org/documents/publi_wh_papers_26_en.pdf)
148. *Landscapes – The Assessment of Natural Values in Cultural Landscapes*. A Note by IUCN. - Gland (IUCN)
149. Lavergne R and Saxby J, 2001, ‘Capacity Development: Vision and Implications’, *Capacity Development Occasional Series*, No 3 January 2001, Canadian ctp:2-3.
150. Lash, Scott and John Urry (1994) *Economies of Signs and Space*, London: Sage.
151. Leiper, N. (1990) Tourist attraction systems. *Annals of Tourism Research* 17 (3), 367–384.
152. Leisure Information Network (2003) The rails-to-trails and greenway movements. *Parks & Recreation Canada* 61 (1), 44–45
153. Lew, A.A. (1987) A framework of tourist attraction research. *Annals of Tourism Research* 14, 533–575.
154. Lew, A.A. (1991) Scenic roads and rural development in the U.S. *Tourism Recreation Research* 16 (2), 23–30.

155. Lewis, C.M., Murdock, K.C. (1999). Alternative Means of Redistributing Catastrophic Risk in a National Risk-Management System. *The Financing of Catastrophe Risk*. Froot, K.A. (ed.), Chicago: Chicago University Press, p. 54.
156. Light, D. and Prentice, R.C. (1994): Who consumes the heritage product? Implications for European heritage tourism. In Ashworth G.J., Larkham P.J. (Ed.), *Building a New Heritage: Tourism, Culture and Identity in the New Europe*. New York: Routledge, pp 90-115.
157. Littrell, M.A. (1997) Shopping experiences and marketing of culture to tourists. In: Robinson, M., Evans, N. and Callaghan, P. (eds) *Tourism and Culture: Image, Identity and Marketing*. Centre for Travel and Tourism, University of Northumbria, pp. 107–120.
158. Logan, W.S. (2002) Vietnam's Highway No.1: Corridor of power and patrimony. *Historic Environment* 16 (2), 23–26.
159. Lovrić, M., Komić, J. i Stević, S. (2006) *Statistička analiza-metodi i primjena*. Ekonomski fakultet Banja Luka.
160. Lukić Radojko (2010) *Računovodstvo osiguravajućih kompanija*, Ekonomski fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd,.
161. MacCannell, D. (1976) *The Tourist: a New Theory of the Leisure Class*. Macmillan, London.
162. MacDonald, G.M. (2004). *Unpacking Cultural Tourism*. M.A.Thesis. Simon Fraser University.
163. Malešević Đoko, Marinko Vranković: *Poslovna analiza*, Ekonomski fakultet Subotica, 2007.
164. Maxwell, R. (2001). *Why culture works*. In R. Maxwell (Ed.), *Culture works: The political economy of culture*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
165. McCarthy, K Ondaatje, E Zakaras, L and Brooks, A (2004) *Gifts of the muse: reframing the debate about the benefits of the arts*, Rand Corporation, Santa Monica, str:45-46.
166. McKercher, B. (2002a), *Towards classification of cultural tourists*. *International Journal of Tourism Research*, 4, pp:30-35.
167. McNamara, K.E. and Prideaux, B. (2011) *Planning nature-based hiking trails in a tropical rainforest setting*. *Asia Pacific Journal of Tourism Research* 16 (3), 289–305.
168. Mićin Kristina: *Računovodstvo osiguravajućih društava*, Hasibo d.o.o. Zagreb, 2008.
169. Mikić, H., (2015), *Lokalni razvoj i kulturne industrije*, GKE, str:42-53; 108-121.

170. Moore, R.L. and Driver, B.L. (2005) *Introduction to Outdoor Recreation: Providing and Managing Natural Resource Based Opportunities*. State College, PA: Venture.
171. Moore, R.L. and Ross, D.T. (1998) Trails and recreational greenways: Corridors of benefits. *Parks and Recreation* 33 (1), 68–79.
172. Moore, R.L. and Shafer, C.S. (2001) Introduction to special issue trails and greenways: Opportunities for planners, managers, and scholars. *Journal of Park and Recreation Administration* pp: 1–16.
173. Mulvaney, J. (2003) ‘. . .these Aboriginal lines of travel’. *Historic Environment* 16 (2), 4–7.
174. Munn, N. (1973) Symbolism in a Ritual Context: Aspects of Symbolic Action, In: *Handbook of Social and Cultural Anthropology* (J. J. Honigmann, ed.), Chicago: Rand McNally. p. 579–612.
175. Muriithi, Eco-certification and Insertion of Socioeconomic and Cultural Best Practices in Ecotourism Operations in Kenya (2013), Department of Environmental Studies and Community Development, Kenyatta University, Nairobi, Kenya.
176. Murray, M. and Graham, B. (1997) Exploring the dialectics of route-based tourism: The Camino de Santiago. *Tourism Management* 18, 513–524
177. MURZYN-KUPISZ, M., (2012), Vol. 12, No. 2 22/(2012), 113-133: Cultural, economic and social sustainability of heritage tourism: issues and challenges, Krakow University of Economics, Poland ctp: 113-129.
178. Nowers, R., de Villiers, E. and Myburgh, A. (2002) Agricultural theme routes as a diversification strategy: The Western Cape wine routes case study. *Agrekon* 41 (2), 195–209.
179. Nozick, R. (1981), *Philosophical Explanation*. Belknap Press, Cambridge, MA. ctp: 162-164.
180. Nuryanti, W. (1996): Heritage and Post-modern Tourism. *Annals of Tourism Research* 23 pp: 250-260.
181. OECD (2005). *Catastrophic Risks and Insurance. Proceedings Policy Issues in Insurance*, No. 8., Paris: OECD, p. 199.
182. OJHA, H. (2006) *Techno-bureaucratic Doxa and Challenges for Deliberative Governance: The Case of Community Forestry Policy and Practice in Nepal*. Policy and Society.

183. Omar, W.R.W., Patterson, I. and Pegg, S. (2012) A green pathway for future tourism success: Walking trails in Kuala Lumpur. *Tourism Planning and Development* 9 (1), 57–76
184. OSMANI, R. (2007) Participatory Governance: An Overview of the Issues Evidence. In *Participatory Governance and the Millennium Development Goals. New York.*
185. Palau, R., Forgas, S., Blasco, D. and Ferrer, B. (2012) An analysis of greenways from an economic perspective. *Tourism Planning & Development* 9 (1), 15–24.
186. PATRICK, S. (2007) Failed states and global security: empirical questions and policy dilemmas. *International Studies Review*, 9 (4).
187. Paul Lansing & Paul De Vries (2007). Sustainable Tourism: Ethical Alternative or Marketing Ploy? *Journal of Business Ethics* 72 (1):77 - 85.
188. Pettman, J.J. (1997). Body Politics: International Sex Tourism, *Third World Quarterly Journal of Emerging Areas*, 18(1), pp. 93-108.
189. PHILLIPS, A. (2002): Management Guidelines for IUCN Category V Protected Areas. Protected Landscapes/Seascapes. WCPA Best Practice Protected Area Guidelines Series No. 9. – Gland (IUCN)
190. PHILLIPS, A. (2003): Cultural Landscapes: IUCN's Changing Vision of Protected Areas. - In: UNESCO:
191. Phillips, A. (2004). Turning Ideas on Their Head: The New Paradigm For Protected Areas, *Environmental History*, 9(1), pp. 173-197.
192. PHILLIPS, A. (2005): Landscape as a meeting ground: Category V Protected Landscapes/Seascapes and
193. PHILLIPS, A. (2007): A Short History of the International System of Protected Area Management Categories. Paper prepared for the WCPA Task Force on protected area categories.
194. Pierce, Douglas, (2007) Tourism Alternatives: Potentials and Problems in the Development of Tourism, [Univ of Pennsylvania Press](#), pp: 16.
195. Platje, J. (2011). Institutional capital – creating capacity and capabilities for sustainable development. Opole: Opole University Press.
196. Pollock, N., Chase, L., Ginger, C. and Kolodinsky, J. (2012) The Northern Forest Canoe Trail: Economic impacts and implications for community development. *Community Development* 43 (2), 244–258
197. pp. 53–67.

198. Pretes, M. (1995) Postmodern tourism: the Santa Claus industry. *Annals of Tourism Research* 22, 1–15, The cultural dialogue: An introduction to intercultural communication. Boston: Houghton Mifflin. (crp:162).
199. Protected Landscape Approach: Linking Nature, Culture and Community. – Gland (IUCN): 19-35
200. Rainer M., (2005), *Nature Conservation Approaches in Cultural Landscapes of Europe*, disertacija.
201. Recommendation 266 (2009) Council of Europe, on the future of cultural tourism – towards a sustainable model ,adopted by the Congress of local and regional authorities of the Council of Europe on 5 March 2009.
202. Reimer, J.K., Walter, P. (2013). How do you know it when you see it? Community-based ecotourism in the Cardamom Mountains of southwestern Cambodia, *Tourism Management*, 34(2013), pp. 122-132.
203. Reisinger, Y., (1994). *Tourist-Host Contact as a Part of Cultural Tourism*. *World Leisure and Recreation*, 36 (Summer).
204. Repetto, R., (1985) *The global Possible-Resources, Development and the New Century*. A World Resources Institute Book. New Haven: Yale University Press
205. Richards, G. (1996) *Cultural Tourism in Europe*. CAB International, Wallingford, UK.
206. Richards, G. (1999) European cultural tourism: patterns and prospects. In: Dodd, D., van Hemel, A.-M. (eds) *Planning European Cultural Tourism*. Boekman Foundation, Amsterdam, pp. 16–32.
207. Richards, G. (2000) Cultural tourism: challenges for management and marketing. In: Gartner, W.C. and Lime, D.W. (eds) *Trends in Outdoor Recreation, Leisure and Tourism*. CAB International, Wallingford, UK, pp. 187–195.
208. Richards, G., (2001), *Cultural Attractions and European Tourism*, CAB International is a division of CAB International, pp: 15-35; 45-65.
209. Richards, G., *Tourism trends: Tourism, culture and cultural routes* (2011, revisited 2014, 2016) https://www.academia.edu/9491857/Tourism_trends_The_convergence_of_culture_and_tourism
210. Rodić Jovan (1991) *Poslovne finansije i procena vrednosti preduzeća*, Ekonomika, Beograd.

211. RONDINELLI, A.; McCULLOUGH, S.; JONHSON R. W. (1987) Decentralization of Public Services in Developing Countries: A Framework for Policy Analysis and Implementation. *Working Paper in Decentralization in Developing Country Series*. Research Triangle Institute: Research Triangle Park, N. C.
212. RONDINELLI, A.; NELLIS, J. R. (1986) Assessing Decentralization Policies in Developing Countries: The Case for Cautious Optimism. *Development Policy Review*, 4, 3-23.
213. Sarbanes, P, 2011, A Review of the Recreation Opportunity Spectrum and its Potential Application to Transportation in Parks and Public Lands, Federal Lands Highway, Transit in Parks Technical Assistance Center.
214. Sayyed, M.R.G., Mansoori, M.S., Jaybhave, R.G. (2013). SWOT analysis of Tandooreh National Park (NE Iran) for sustainable ecotourism, *Proceedings of the International Academy of Ecology and Environmental Sciences*, 2013, 3(4), pp. 296-305.
215. Schill, B. and Schill, B. (1997) Moseying along the heritage trail: Find peace, quiet and antiquity around New Jersey's Delaware Bay. *Trailer Life* 57 (6), 63–83
216. Scott, (2011), *Measuring the immeasurable: capturing intangible values*, Marketing and Public Relations International Committee of ICOM, Conference Keynote Brno, Czech Republic 19th, ctp: 1-20.
217. Scott, Allen (2008a) „Cultural Economy: Retrospect and Prospect“, in H. Anheier and Y. Raj Isar (eds.), *The Cultural Economy – Cultures and Globalization Series 2*, Los Angeles: Sage, pp. 307-323.
218. Scott, Allen (2008b) *Social Economy of the Metropolis: Cognitive-Cultural Capitalism and the Global Resurgence of Cities*, Oxford: Oxford University Press.
219. Seher, J. (1991) Natural passages: NPS manages thousands of miles of trails that offer both scenic and historic routes. *National Parks* 65 (9–10), 42–44.
220. Shaw, G., Williams, M., (2006), *Critical Issues in Tourism: a geographical perspective*, Library of congress cataloging-in-publication data, UK
221. Silberberg, T. (1995): Cultural tourism and business opportunity for museums and heritage sites. *Tourism Management* 16, pp: 360-65.
222. Silverman, L 1993, ‘Making meaning together: lessons from the field of American history’, *Journal of Museum Education*, vol. 18, no. 3, ctp: 7-11.
223. Silverman, L 1995, ‘Visitor meaning making in museums for a new age’, *Curator-The Museum Journal*, vol. 18, no. 3, ctp: 161-169.

224. Simon Hudson & Graham Miller (2005), Ethical Orientation and Awareness of Tourism Students., *Journal of Business Ethics* 62 (4):383 - 396.
225. Sirakaya, E., Sasidharan V., and S. Sönmez (1999). Redefining Ecotourism: The Need for a Supply Side View, *Journal of Travel Research*, 38(2), pp. 168-172.
226. Smith, V L. (1989): Hosts and Guests: The Anthropology of Tourism, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, pp: 4-6.
227. Solow, R., (1992) An Almost Practical Step Toward Sustainability. Invited Lecture on the Occasion of the Fortieth Anniversary of Resources for the Future. Washington, D.C, str 15 i R.Solow (1991) Sustainability: An Economist s Perspective. The Eighteenth J.Seward Johnson Lecture, Wood Hole Oceanographic Institution
228. Stebbins, R.A. (1996). Cultural Tourism as Serious Leisure, *Annals of Tourism Research*, 23(4), pp. 948-950, *Society and Animals* 17 (2):97-114.
229. Strategy for the Development of Eco-cultural Tourism 2014, in South Pentecost
230. Stronge, W. (2000): The Economic Impact of the Florida Arts and Cultural Industry. West Palm Beach: Florida Cultural Alliance pp: 4.
231. Stronza, A.. (2001). Anthropology of Tourism: Forging New Ground for Ecotourism and Other Alternatives. *Annual Review of Anthropology*, 30, 261–283. Интернет извор, приступ 25.03.2015. <http://www.jstor.org/stable/3069217>
232. Swarbrooke, J., (re print: 2009), *Sustainable tourism management*, MPG Books Group, UK
233. The World Bank (2005) *Linking Community Empowerment, Decentralized Governance, and Public Service Provision Through a Local Development Framewor*, Helling et al., discussion paper, NO. 0535, Washington.
234. Throsby, D., Ginsburgh, A., (2006), *Handbook of the Economics of Art and Culture*, Volume 1, CopyrightElsevier B.V. All rights reserved DOI: 10.1016/S1574-0676(06)01001-5.
235. Throsby, David (2008) „Modeling the Cultural Industries“, *International Journal of Cultural Policy* 14(3), pp. 217-232
236. Tiberghien, G., Gargavenko, V., Ashirbekova, M. (2013). Authenticity and eco-cultural tourism development in Kazakhstan: a country branding approach, *European Journal of Tourism, Hospitality and Recreation*, 4(1), pp. 29-43.
237. Timothy and J. Kay Guelke (eds) *Geography and Genealogy: Locating Personal Pasts*(pp. 115–135). Aldershot: Ashgate.

238. Timothy Dallen J. and Boyd Stephen W., (2015) *Tourism and Trails Cultural, Ecological and Management Issues*, British Library Cataloguing in Publication Data.
239. Timothy, D.J. (2008) *Genealogical mobility: Tourism and the search for a personal past*.
240. Timothy, D.J. and Boyd, S.W. (2003): *Heritage Tourism*. Harlow: Prentice Hall.
241. Timothy, D.J. and Saarinen, J. (2013) *Cross-border cooperation and tourism in Europe*. In C. Costa, D. Buhalis and E. Panyik (eds) *European Tourism Planning and Organisation Systems, Volume I: New Perspectives and Emerging Issues*(pp. 64–74).
242. Tomka Dragica, (1998), *Kultura kroz prostor, vreme i turizam*, Univerzitet u Novom Sadu, Institut za Geografiju, str:10-11.
243. Tuševljak, Rodić, *Finansije preduzeća*, Consseco institut, 2003., str 374.
244. UN, *Compendium of Best Practices in Sustainable Tourism*, Fen Wei Prepared for United Nations Department of Economic and Social Affairs (2013);
245. UN, Resolution adopted by the General Assembly on 20 December 2013 [on the report of the Second Committee (A/68/440/Add.4)] 68/223. *Culture and sustainable development*;
246. UNDP/UNESCO(2008,2013) *Creative economy report, widening local development pathways*;
247. UNESCO (2009)*Framework For Cultural Statistics*;
248. UNESCO (2012) *Measuring the economic contribution to cultural industries*;
249. UNESCO (2013) *Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention*.
250. UNESCO(1998) *World Culture Report*;
251. UNESCO(2005) *Convention on the Protection and Promotion of the Diversity of Cultural Expressions*;
252. UNESCO(2006)*Guidelines for measuring cultural participation*;
253. UNESCO. *Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage*, Paris, 1972.
254. UNESCO. *Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict*, The Hague, 1954.
255. UNESCO. *Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage*. 32nd Session of the General Conference, Paris, 29 September–17 October 2003.
256. UNESCO. *Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention*. World Heritage Committee, Paris, 1999.

257. UNESCO. Recommendation Concerning the Preservation of Cultural Property Endangered by Public or Private Works. 15th Session of the General Conference, Paris, 1968.
258. UNESCO; ICCROM; ICOMOS; IUCN (2013), *Managing Cultural World Heritage*.
259. United Nations (1992). *Convention on biological diversity*. 31 ILM 818, United Nations.
260. USAID (1995) *Assessing Democratic Decentralization*. A CIDE Concept Paper: Blair, H. Washington, D. C.
261. Van Beetz, F. (1988): *Cultuur en steden, Ruimtelijke Verkenningen*, The Hague: RPD
262. Vanhove, N., (2005), *The economics of tourism destinations*, Elsevier Ltd, London.
263. Vesna Đukić, Rural Tourism and development in Vojvodina: The Animation of Tourism Cultural Relationships, *World future*, Vol. 33, 1992, pp 189-197, Gordon and Breach Science Publishers S.A, United States of America
264. Walker, P. (1996) Walking trails in the UK. *Australian Parks & Recreation* 32 (1), 27–30
265. Wall, G. (1997) Tourism attractions: Points, lines, and areas. *Annals of Tourism Research* (1), 249–243.
266. Wall, G. and Wright, C. (1977) *The Environmental Impact of Outdoor Recreation*. Waterloo, Department of Geography, University of Waterloo.
267. Wallace, G., Russel, A. (2004). *Eco-cultural tourism as a means for the sustainable development of culturally marginal and environmentally sensitive regions*. New Delhi: Sage.
268. Walle, A. (1998): *Cultural Tourism: A Strategic Focus*. Boulder: West View Press.
269. WARREN, E. (2007) *Institutionalizing Deliberative Democracy*, // in S. Rosenberg *Deliberation, Participation and Democracy: Can the People Govern? London/NY*.
270. Whalen, Moore., (2007), *Heritage, memory and the politics of identity*, Claval, P., ch 6: *Changing Conceptions of Heritage and Landscape*, School of Environmental Sciences, University of Ulster, UK. ctp: 83-93.
271. World Commission on Environment and Development –WCED (1987) *Our Common Future*, Oxford University
272. World Economic Forum (2015). *The Travel and Tourism Competitiveness Report 2015*. Geneva: World Economic Forum.
273. World Heritage Cultural Landscapes. - In: BROWN, J.; MITCHELL, N. & M. BERESFORD, M. (eds.): *The (UNESCO World Heritage Centre)*: 40-49
274. World Heritage Manual 1 (2002), *Managing Tourism at World Heritage Sites: A Practical Manual for World Heritage Site Managers* Pedersen, A. et.al., UNESCO World Heritage Centre, Paris.

275. World Heritage Report (2014), *Engaging local communities in Stewardship of World Heritage*, paper nr 40.
276. World Tourism Organisation (2004). Indicators of Sustainable Development for Tourism Destinations. Madrid: World Tourism Organisation.
277. WWF (2001) International Guidelines for community-based ecotourism development;
278. Yahaya Ahmad (2006), *The Scope and Definitions of Heritage: From Tangible to Intangible*, International Journal of Heritage Studies Vol. 12, No. 3, May 2006, pp. 292–300.
279. Yi-Ping Zhu (2005), *On the Treatment of the Cultural Differences in Tourist Translation. Philosophy of the Social Sciences* 35 (3):159-164.
280. Zeppel, H. and Hall, C.M. (1992): Arts and heritage tourism. In Weiler, B. and Hall, C.M (eds), *Special Interest Tourism*. Wallingford.
281. Ziffer, K.A. (1989) *Ecotourism: The Uneasy Alliance*. Conservation International, Washington, D.C.
282. Zillinger, M. (2007) Tourist routes: A time-geographical approach on German car-tourists in Sweden. *Tourism Geographies* 9 (1), 64–83.
283. Весна Ђукић Дојчиновић, **Право на разлике село-град**, 1997., Београд, Задужбина Андрејевић
284. Весна Ђукић Дојчиновић, **Сеоски туризам у Србији**, 1992, Београд, Туристичка штампа
285. Весна Ђукић, Маја Тодоровић, **Културни туризам, мост између културне и туристичке политике**, (2008), **Зборник радова Факултета драмских уметности, Београд**, (13-14), 265-283, ИССН 1450-5681, ЦОБИСС.СР-ИД 132673031
286. Весна Ђукић, Политика културног туризма, *Култура*, Завод за проучавање културног развоја, Београд, бр.102, 2002., стр 140-152
287. Весна Ђукић, Традиционално и модерно: сеоске светковине и културни туризам, тематски зборник радова са научног симпозијума *Традиционална естетска култура: свакодневље и празник*, Центар за научна истраживања САНУ, Универзитет у Нишу, **2007.**, [UDK 338.48-6:7/8]:394.2, ISBN 978-86-7025-447-3, СОБИСС.СР-ИД 14589420
288. Весна Ђукић, Фестивалски менаџмент уметничких манифестација у Србији: управљање Европским интеграцијама или локалном светковином, зборник радова са међународне научне конференције *Образовање, уметност и медији у процесу европске*

интеграције, Универзитет уметности, АДАМ ТЕМПУС, Београд, 2008. стр. 158-171, ISBN 978-86

289. Влада Републике Србије (2007) Национална стратегија одрживог развоја Србије-четврти нацрт.Београд.

290. Голубовић Загорка, (2009), *Култура- избор начина живота*, Република гласило грађанског самоослобођења.

291. Група аутора (2010) Посткризни модел економског раста и развоја Србије 2011-2020.Београд.

292. Драгићевић-Шешић,М., Стојковић,П., (2000), *Култура, менаџмент, анимација, маркетинг*, Слио, Београд.

293. Ђукић, Б., (2010), *Држава и култура*, Институт за позориште, филм, радио и телевизију. Факултет Драмских Уметности, Београд.

294. Ђукић, В., (2005), *Културни туризам*, Цлио, Београд
ECTN 2007, <http://www.ectn.eu.com/uploads/FinalECTNReport012007.pdf> internet pristup, 20.10.2012.

295. Завод за урбанизам и просторно планирање, (2012), *Просторни план подручја посебне намене НП Ђердап*, стр: 68.

296. Загорац, А., Тодоровић, М., Бијеговић, Ј.,(2011) *Кутурно-историјска баштина националних паркова у Србији*, Завод за проучавање културног развртка, Београд.

297. Јовановић Гавриловић, Б., (2013), *Привредни развој са људским ликом*, Економски факултет, Чугура принт, Београд.

298. Коџовић, Милка, 2015, „The role of protected areas in managing catastrophic risks and contribution to sustainable development“, *Catastrophic risks and sustainable development*, Belgrade: Faculty of Economics, Publishing Centre, Ch. 25, str. 451-469.

299. Кисић, Вишња, (2014), *СТРАТЕГИЈСКО УПРАВЉАЊЕ БАШТИНОМ КАО МОДЕЛ ЗА ГЕНЕРИСАЊЕ ДРУШТВЕНИХ ВРЕДНОСТИ*, докторска дисертација, Филозофски факултет, Универзитет у Београду.

300. Кочовић, Милица, 2015, *Допринос управљања ризицима природних катастрофа одрживом развоју заштићених подручја*, *Анали Економског Факултета у Суботици*, вол. 51, удк 330, 34. стр: 179-192.

301. Културно Наслеђе, Избор најзначајнијих докумената Савета Европе у области културног наслеђа 2004, Центар за очување наслеђа Косова и Метохије
302. Полић-Радовановић, С., (2012) Херитолошки захтеви за менаџмент у екологији, међународна научна конференција.
303. Смернице за интегрално управљање туризмом на подручју Националног Парка Ђердап(2014), студија настала као део пројекта BioREGIO.
304. Тодоровић Александар, (1982) Социологија туризма, ИРО Привредна штампа стр: 2-16; 32-45.
305. Трозби Дејвид (2012) Економика културне политике, Београд, Клио.
306. Хацић, О., (2006), докторска дисертација: Стејкхолдерски приступ управљању одрживим развојем културног туризма, Универзитет у Новом Саду, природно-математички факултет, департман за: географију, туризам и хотелијерство, Нови Сад

Интернет извори:

1. UNESCO, 2016, *održivi razvoj vs. održivost*, internet izvor: <http://www.unesco.org/new/en/education/themes/leading-the-international-agenda/education-for-sustainable-development/sustainable-development/>
2. <http://article.sapub.org/pdf/10.5923.s.tourism.201402.06.pdf>
3. <http://books.google.ca/books?hl=sr&lr=&id=vqOQBAAAQBAJ&oi=fnd&pg=PP1&dq=Mitchell,+N.,+R%C3%B6ssler,+M.,+%26+Tricaud,+P.,+eds.+2009.+World+Heritage+Cultural+Landscapes+%E2%80%93+A+Handbook++for+Conservation+and+Management.+World+Heritage+Papers+No.+26.+Paris:+UNESCO+World++Heritage+Centre.&ots=SrptUYPLd-&sig=vNnBsqrDfppr1z9C-U8QxeHPWjk#v=onepage&q&f=false>
4. Закон о културним добрима Републике Србије (2015), <http://www.heritage-su.org.rs/wp-content/uploads/2015/10/zakonokult.pdf>
5. <http://books.google.rs/books?id=fY47AAAAQBAJ&pg=PT14&lpg=PT14&dq=wto,+wttc,+ec,+unesco&source=bl&ots=3uTcqo7IA&sig=a8vtXnyt5HWRgSmF8kFTNdWfn4&hl=sr&sa=X&ei=JiZaVMvkCМаВРeupgfgC&ved=0CB4Q6AEwAA#v=onepage&q=wto%2C%20wttc%2C%20ec%2C%20unesco&f=false>
6. European Commission. (2007). Приступљено 15.05.2014 <http://www.consilium.europa.eu/showPage.aspx?id=1296&lang=en>

7. European Commission. (2010). Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social committee and the Committee of the Regions) Regional Policy contributing to smart growth in Europe 2020. Приступљено 15.05.2014.
http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docoffic/official/communic/smart_growth/comm2010_553_en.pdf
8. European Commission. (2010). Europe 2020 – Strategy of smart, sustainable and inclusive growth. Retrieved 10. 10. 2012, from <http://ec.europa.eu/>
9. European Commission. (2012). Promoting cultural and creative sectors for growth and jobs in the EU. Приступ 18.5. 2014, <http://ec.europa.eu/culture/our-policydevelopment/documents/communication-sept2012.pdf>
10. Borseková, V., Petříková, K, & Pevcin, P. (2013). Creativity and Intangibles in the 103 Public Sector: Sources and Socio-Economic Importance in Slovakia and Slovenia. Mednarodna revija za javno upravo, XI(3–4), 103–120. <http://uprava.fu.uni-lj.si/index.php/IPAR/article/viewFile/250/232> Приступљено 8.08.2014.
11. Бура повеља, 2013, интернет извор: <http://australia.icomos.org/wp-content/uploads/The-Burra-Charter-2013-Adopted-31.10.2013.pdf>
12. CoE, (2009), . интернет приступ: [https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?p=&Ref=RES284\(2009\)&Language=lanGerman&Ver=original&Site=Congress&BackColorInternet=e0cee1&BackColorIntranet=e0cee1&BackColorLogged=FFC679&direct=true](https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?p=&Ref=RES284(2009)&Language=lanGerman&Ver=original&Site=Congress&BackColorInternet=e0cee1&BackColorIntranet=e0cee1&BackColorLogged=FFC679&direct=true)
13. Council of Europe (2008) White Paper on Intercultural Dialogue “Living Together As Equals in Dignity”. http://www.coe.int/t/dg4/intercultural/source/white%20paper_final_revised_en.pdf
14. <http://icomos.org/en/about-icomos>
15. Савет Европе, комитет министара бр.Р(98)4 1998, приступ 15.03.2013., <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016804eda6b>
16. Препорука СЕ, бр.Р(95) О интегралној заштити културних пејзажа као сегменту пејзажне политике, <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016804fd025> приступ 15.03.2013.

17. Одлука о изради просторног плана НП Ђердап, интернет извор, приступ 1.05.2016.
http://195.222.96.93/rapp_mape/116/Copy%20of%20odluka%20Djerdap.pdf
18. <http://iucn.org/about/union/secretariat/offices/europe/?10624/Cross-border-eco-trail>
19. http://iucn.org/about/union/secretariat/offices/europe/resources/country_focus/serbia/
20. http://iucn.org/news_homepage/all_news_by_theme/protected_areas_news/?14009/Developing-sustainable-tourism-across-borders-in-the-Dinaric-Arc
21. <http://mtt.gov.rs/download/3/Strategija%20razvoja%20turizma,cir.pdf>
22. <http://portal.unesco.org/es/files/21553/10887732583PAS.pdf/PAS.pdf>
23. <http://whc.unesco.org>
24. http://www.heritage.gov.rs/latinica/Download/pravna_dokumenta/ZAKON_O_KULTURNI_M_DOBRIMA.pdf
25. http://www.heritage.gov.rs/latinica/Download/pravna_dokumenta/ZAKON_O_KULTURNIM_DOBRIMA.pdf
26. http://www.heritage.gov.rs/latinica/pravna_zastita_pravna%20dokumenta.php
27. <http://www.iccrom.org/about/>
28. <http://whc.unesco.org> pristupljeno 3.9.2011.
29. <http://www.iucn.org/about/> pristupljeno 3.09.2011.
<http://icomos.org/en/about-icomos> pristupljeno 3.09.2011.
30. <http://www.iucn.org/?13188/Five-natural-wonders-declared-World-Heritage>
31. <http://www.iucn.org/about/>
32. http://www.iucn.org/about/union/secretariat/offices/asia/asia_where_work/thailand/
33. <http://www.iucn.org/about/work/programmes/business/?6229>
34. http://www.iucn.org/about/work/programmes/gpap_home/gpap_capacity2/gpap_bpg/
35. http://www.iucn.org/about/work/programmes/gpap_home/gpap_capacity2/gpap_wcracap/
36. http://www.iucn.org/about/work/programmes/gpap_home/gpap_capacity2/gpap_pub/gpap_publication/ publikacije turizma
37. http://www.iucn.org/about/work/programmes/gpap_home/gpap_capacity2/gpap_wcracap/
38. ИУЦН, 2005, Културни пејзажи, <https://portals.iucn.org/library/efiles/edocs/2005-006.pdf> стр 37.
39. ИКОМОС, 2004, Венецијанска повеља, интернет извор, приступљено 2.10.2012.
<http://www.icomos.org/venicecharter2004/petzet.pdf> ;

40. http://www.iucn.org/about/work/programmes/gpap_home/gpap_capacity2/gpap_pub/gpap_spiritualpub/
41. http://www.iucn.org/about/work/programmes/gpap_home/gpap_capacity2/gpap_pub/gpap_spiritualpub/?2091/Conserving-Cultural-and-Biological-Diversity
42. http://www.iucn.org/about/work/programmes/gpap_home/gpap_capacity2/gpap_pub/gpap_spiritualpub/
43. http://www.iucn.org/about/work/programmes/gpap_home/gpap_news/?1187/Inca-city-Machu-Picchu-at-risks-from-tourists
44. http://www.iucn.org/about/work/programmes/gpap_home/gpap_news/?9449/A-new-initiative-to-protect-the-sacred-natural-sites-of-the-world
45. http://www.iucn.org/about/work/programmes/gpap_home/gpap_people/gpap_tilcepa/gpap_spiritual/
46. http://www.iucn.org/about/work/programmes/gpap_home/gpap_people/gpap_tilcepa/gpap_healthy/
47. http://www.iucn.org/about/work/programmes/gpap_home/gpap_quality/gpap_pacategories/
48. http://www.iucn.org/about/work/programmes/gpap_home/gpap_quality/gpap_greenlist/gpap_greenlistwhere/?17160/Excellence-in-Park-Management-on-Montague-Island-Nature-Reserve-Australia
49. http://www.iucn.org/news_homepage/?6349/Its-in-our-hands-New-book-on-our-relationship-with-nature-launched
50. http://www.iucn.org/news_homepage/news_by_date/?12646/IUCN-and-UNESCO-World-Heritage-Enhancement
51. Инжењерска комора Србије, интернет приступ 1.05.2016.
http://www.ingkomora.org.rs/glasnik/13/?id=c113_061
52. http://www.iucn.org/news_homepage/news_by_date/?8792/Intangible-Heritage-Committee-recognizes-indigenous-and-traditional-cultural-practices
53. <http://www.iucn.org/waterforum/media/?2744/Water-photo-gallery>
54. <http://www.loznica.rs/cms/mestoZaUploadFajlove/Zakon%20o%20zastiti%20zivotne%20sredine.pdf>
55. http://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_turizmu.html
56. <http://www.rapp.gov.rs/sr-Latn-CS/aktuelnosti/cid258-83327/strategija-prostornog-razvoja-rs>

57. <http://www.routledge.com/books/details/9781844078813/>
58. <http://www.sapub.org/journal/specialissues.aspx?journalid=1071#SpecialIssues>
59. http://www.zzps.rs/novo/index.php?jezik=la&strana=propisi_medjunarodne_konvencije
60. http://www.zzps.rs/novo/index.php?jezik=la&strana=propisi_zakoni
61. <http://www.zzps.rs/novo/index.php?jezik=sr&strana=propisi>
62. <https://portals.iucn.org/library/efiles/documents/PAG-009.pdf>
63. <https://portals.iucn.org/library/efiles/html/Friends-for-life/cover.html>
64. <https://portals.iucn.org/library/efiles/html/PA-protected-landscape-approach/cover.html>
65. <https://portals.iucn.org/library/efiles/html/PA-protected-landscape-approach/cover.html>
66. <https://portals.iucn.org/library/efiles/html/PA-protected-landscape-approach/cover.html>
67. <http://www.iccrom.org/about/> pristupljeno 18.09.2012.
68. <https://www.google.rs/webhp?sourceid=chrome-instant&ion=1&espv=2&ie=UTF-8#q=instrumenti%20kulturne%20politike>
69. https://www.iucn.org/about/union/commissions/sustainable_use_and_livelihoods_specialist_group/sulineews/issue_7/sn7_spiritualvalues/
70. https://www.iucn.org/about/union/commissions/sustainable_use_and_livelihoods_specialist_group/sulineews/issue_7/sn7_tfcas/
71. https://www.iucn.org/about/work/programmes/wcpa_worldheritage/about/list_of_natural_sites/
72. https://www.iucn.org/news_homepage/all_news_by_theme/social_policy_news/?6156/Interactive-Portal-on-Rights-Based-Approaches-to-Conservation
73. https://www.iucn.org/news_homepage/news_by_date/?8883/Ecotourism-in-Nepal--Visiting-an-elephant-sanctuary
74. ICOMOS (1997). *ICOMOS Charter for Cultural Tourism*, International Scientific Committee on Cultural Tourism (preuzeto 01.10.2014. sa <http://www.icomos.org/tourism>
75. ICOMOS world heritage cultural landscapes <http://www.icomos.org/landscapes/Declarados%20PM%20y%20bibliograf%EDa.pdf>
76. Koncept kulturnih ruta https://www.academia.edu/2447281/Concept_of_Cultural_Routes_in_Sustainable_Protection_and_Monumental_Presentation_of_Cultural_Heritage

77. McCormick, K. (1994). Can Ecotourism Save the Rainforests?, Rainforest Action Network (preuzeto 05.10.2014. sa http://www.ran.org/ran/info_center/ecotourism.html)
78. Moli, G. Poyya. "Promotion of peace and sustainability by community based heritage eco-cultural tourism in India." *International Journal of Humanities and Peace* 19.1 (2003)
79. National Trails www.nationaltrail.co.uk/text.asp?PageId=2
i www.nationaltrail.co.uk/faq.asp?PageId=7
80. Projekat i strategije EU u oblasti zaštite životne sredine u jugoistočnoj Evropi http://cmsdata.iucn.org/downloads/training_guidelines_for_involving_csos_from_see_in_implementation_of_eu_nature_relate_2.pdf
81. Raymond, Crispin (2005). *Creative Tourism*. http://www.newzealand.com/travel/media/story-angles/arts-cult_creativetourism_storyangle.cfm
82. Smernice za kulturno nasleđe <http://www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/cooperation/kosovo/publications/Guidelines-SRB.pdf>
83. uredba o ekološkoj mreži i svi relevantni podzakonski akti http://www.zzps.rs/novo/index.php?jezik=la&strana=propisi_podzakonski_akti
84. Concil of Europe, Rec(98)4 17/03/1998 on measures to promote the integrated conservation of historic complexes composed of immovable and moveable property <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016804eda6b>
85. UN, 2015, post-2015 development agenda [file:///D:/downloads/Manifesto_ENG%20\(1\).pdf](file:///D:/downloads/Manifesto_ENG%20(1).pdf)
Интернет приступ 25.04.2016.
86. ИКОМОС, Венецијанска повеља, <http://www.icomos.org/venicecharter2004/petzet.pdf>
87. ИКОМОС, Бура Повеља, <http://australia.icomos.org/wp-content/uploads/The-Burra-Charter-2013-Adopted-31.10.2013.pdf>
88. http://www.culturelink.org/publics/joint/cultid07/Svob-Djokic_Creative_Industries.pdf
89. <http://www.novosti.rs/vesti/kultura.71.html:343594-Mape-sa-destinacijama-kulture>
90. <http://crvenared.wordpress.com/publications/uloga-kulture-i-kulturnih-industrija-u-lokalnom-ekonomskom-razvoju-aida-vezic/>
91. Youngman R 2003, Understanding and Measuring Intangibles: a journey of learning viewed 3rd August and 4th September 2011 <http://www.intangibility.com/wpcontent/uploads/2009/03/prism-understanding-and-measuring-intangibles.pdf>

92. Yúdice, George (2003) *The Experience of Culture: Uses of Culture in the Global Age*, Durham, NC: Duke University Press.
93. WTO, Тимоти & Бојд(2003), Марзин-Купиз 2012. https://www.academia.edu/2624677/Cultural_economic_and_social_sustainability_of_heritage_tourism_issues_and_challenges
94. WTO 2000, <http://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284403745>
95. WTO (2004), <http://www.adriaticgreenet.org/icareforeurope/wp-content/uploads/2013/11/Indicators-of-Sustainable-Development-for-Tourism-Destinations-A-Guide-Book-by-UNWTO.pdf>
96. Вести у вези са НП Шар планина <http://www.vesti.rs/Kosovo/Direktorka-NP-Sar-planina-Vlada-Srbije-da-zastiti-svoju-imovinu-na-Brezovici.html> и <http://rs.n1info.com/a119201/Vesti/Pristinske-vlasti-zauzele-Nacionalni-park-Sar-planina.html>
97. Конвенција о вредновању наслеђа за друштво Европске комисије(2005), члан 2, стр: 2, интернет приступ, 8.04.2016: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=0900001680083746>
98. Уредба о утврђивању просторног плана подручја посебне намене Националног Парка Ђердап интернет приступ, 1.05.2016. <http://www.rapp.gov.rs/Storage/Global/Documents/2014/UREDBE/Djerdap.pdf>
99. Закон о просторном планирању, члан 1 и 2. Интернет извор, приступљено 15.05.2013. http://www.putevi-srbije.rs/images/pdf/regulativa/zakon_o_prostornom_planu_RS-cir.pdf
100. Закон о културним добрима 2015. интернет извор, приступљено 25.03.2015. <http://www.heritage-su.org.rs/wp-content/uploads/2015/10/zakonokult.pdf>
101. Стратегија Развоја Туризма, на основу члана 6. став 2. Закона о туризму ("Службени гласник РС", број 45/05), "Службени гласник РС", бр. 91/2006, интернет извор, приступљено 15.05.2013. http://mtt.gov.rs/download/3/Strategija%20razvoja%20turizma_cir.pdf
102. Др Бранимир Стојковић, Факултет политичких наука, интернет приступ <https://www.google.rs/webhp?sourceid=chrome-instant&ion=1&espv=2&ie=UTF-8#q=instrumenti%20kulturne%20politike> 16.10.2014.
103. ИКОМОС ,1964, Венецијанско поглавље члан 1: http://www.icomos.org/charters/venice_e.pdf

104. УНЕСКО 1968, „cultural property“ (moovable/ imoovabe) str 4:
<http://unesdoc.unesco.org/images/0016/001601/160145eb.pdf>
105. УНЕСКО, 2009, Културни пејзажи, http://whc.unesco.org/documents/publi_wh_papers_26_en.pdf стр 21
106. http://www.heritage.gov.rs/latinica/pravna_zastita_pravna%20dokumenta.php
pristupljeno 20.10.2014.
107. <http://www.zzps.rs/novo/index.php?jezik=sr&strana=propisi>Internet pristup, 20.10.2014
108. <http://www.zzps.rs/novo/index.php?jezik=sr&strana=propisi>Internet pristup, 20.10.2014.
109. UN, Transforming our world:the 2030 Agenda for sustainable development, A/RES/70/1, New York, UN. Интернет приступ 10.04.2016. <http://www.un.org/sustainabledevelopment/sustainable-consumption-production/>
110. Виртуелни музеј Дунава, интернет приступ: 1.05.2016.
<http://virtuelnimuzejdunava.rs/srbija/prirodno-nasledje/dunav-kroz-srbiju---formiranje-sa-geoloskog-aspekta/dunav-kroz-srbiju---formiranje-sa-geoloskog-aspekta.109.html>
111. Европски покрет, интернет извор: http://www.emins.org/sr/aktivnosti/projekti/dunav/dunav_istrazivanje.pdf
112. НП Ђердап: http://www.npdjerdap.org/?page_id=1601 приступ 1.05.2016.

9. БИОГРАФИЈА

Милица Кочовић рођена је у Београду 1985. године. Завршила је трећу београдску гимназију. На Економском факултету у Београду, дипломирала је 1.09. 2009. године на смеру Маркетинг, са општим оствареним успехом 8,52 у току студија и оценом 10 (десет) на дипломском испиту.

Од 2009. студира докторске научне студије Менаџмент у култури и уметности на Факултету драмских уметности. Досадашња просечна оцена на докторским студијама је 9,27.

У периоду од 2009. до 2012. године радила је у Институту за осигурање и актуарство, као стручни сарадник. Паралелно са послом је волонтирала при организационом одељењу "Академије 28"- Д.О.О. Ђуро Салај, учествујући у организацији цез фестивала међународног карактера. Такође, спроводила је маркетинг и ПР активности за позоришну представу "Плау Швејк".

У периоду 2011-2013 била је ангажована као асистент предавач на основним и мастер студијама, на предмету Менаџмент Људских Ресурса, при Универзитету Војске, на Војној Академији.

Од октобра 2012. ради као интердисциплинарни истраживач сарадник у Институту економских наука у Београду. Учествује на два пројекта које финансира Министарство науке и технолошког развоја Србије:

- ИЗАЗОВИ И ПЕРСПЕКТИВЕ СТРУКТУРНИХ ПРОМЕНА У СРБИЈИ: СТРАТЕШКИ ПРАВЦИ ЕКОНОМСКОГ УСКЛАЂИВАЊА СА ЗАХТЕВИМА ЕУ, Евиденциони број: 179015. Руководилац пројекта: др Иван Стошић

• ЕВРОПСКЕ ИНТЕГРАЦИЈЕ И ДРУШТВЕНО-ЕКОНОМСКЕ ПРОМЕНЕ ПРИВРЕДЕ СРБИЈЕ НА ПУТУ КА ЕУ, евиденциони број: 47009. Руководилац пројекта: др Срђан Реџепагић.

У школској 2016/17 години ангажована је за помоћ у припреми и извођењу наставе на мастер и докторским студијама на Факултету Драмских Уметности у области менаџмента у култури.

Библиографија:

1. Kocovic, M., „Uticaj makroekonomskih kretanja na tržište kulture, preporuke za unapređenje marketinškog nastupa“, Časopis Marketing za teoriju i praksu, Beograd, 2011, broj 4, str: 276-287.
2. Kocovic, M., Uticaj ekonomske krize na preduzetništvo u kulturi“, Menadžment - časopis za teoriju i praksu menadžmenta, Beograd, 2011, broj 61, str: 119-126.
3. Kocovic, J., Kocovic M., „Impact of Global financial crisis on insurance industry in selected western Balkan countries“, стр. 707-726, Faculty of Economics of the University of Coimbra, 2012 ISBN 978-972-9344-06-0, COBISS.SR-ID 512190306
4. RADOVANOVIĆ, Bojana, KOČOVIĆ, Milica. Industrial policy for economic development : the perspectives for Serbia. У: STOŠIĆ, Ivan (ur.), et al. *Economic Sciences on the Crossroad : proceedings from the international conference*. Belgrade: Institute of Economic Sciences, 2013, str. 216-226. [COBISS.SR-ID [512230754](#)]
5. RAKONJAC ANTIĆ, T., RAJIĆ, V., KOČOVIĆ, Milica. Perspectives of Voluntary Health Insurance in Serbia. У: KOČOVIĆ, Jelena, et al. *Product Specifics on the Markets of Insurance and Reinsurance*. Belgrade: University of Belgrade, Faculty of Economics Publishing Centre, 2013, str. 305-317. [COBISS.SR-ID [512214626](#)]
6. JOVOVIĆ, M., MITRAŠEVIĆ, M., KOČOVIĆ, Milica. Assessment of Financial Strength of Insurance Companies in Serbia. У: KOČOVIĆ, Jelena, et al. *Product Specifics on the Markets of Insurance and Reinsurance*. Belgrade: University of Belgrade, Faculty of Economics Publishing Centre, 2013, str. 335-353. [COBISS.SR-ID [512214882](#)]
7. KOČOVIĆ, Milica, MITRAŠEVIĆ, M., KOČOVIĆ, J. Marketing Aspects of Insurance Companies' Operating. У: KOČOVIĆ, Jelena, et al. *Product Specifics on the Markets of Insurance and Reinsurance*. Belgrade: University of Belgrade, Faculty of Economics Publishing Centre, 2013, str. 429-443. [COBISS.SR-ID [512215138](#)]
8. Pantić Olivera, Kočović Milica, Filimonović Dragan, (2014), Sistem zaštite životne sredine i aktivnosti upravljanja otpadom u poljoprivredi Republike Srbije, ECOLOGICA, vol.21, br.76, str. 817-821
9. Kočović Milica, Pantić Olivera, (2014), Achieving food security through sustainable agricultural transformation in Serbia, Toward Green Economy: Opportunities and Obstacles for Western Balkan Countries, Bloomington, IN, USA. str. 148-162
10. Pantić Olivera, Kočović Milica, Filimonović Dragan, (2014), Sistem zaštite životne sredine i aktivnosti upravljanja otpadom u poljoprivredi Republike Srbije, Knjiga apstrakata- Međunarodna naučna konferencija Održiva privreda i životna sredina, Naučno-stručno društvo za zaštitu životne sredine Ecologica, Beograd. str. 56-57

11. KOČOVIĆ, Milica, RADOVANOVIĆ, Bojana. Novi podsticaji agroindustrijskom sektoru i njihovi doprinosi uravnoteženom razvoju. U: DRAŠKOVIĆ, Božo (ur.). *Deindustrijalizacija u Srbiji : mogućnosti revitalizacije industrijskog sektora*. Beograd: Institut ekonomskih nauka: Beogradska bankarska akademija, Fakultet za bankarstvo, osiguranje i finansije, 2014, str. 606-616. [COBISS.SR-ID [512253794](#)]
12. RADOVIĆ-MARKOVIĆ, Mirjana, KOČOVIĆ, Milica, MILIVOJEVIĆ, Saša. (2014) The importance of operational risk management in insurance industry. U: КОЧОВИЋ, Јелена, et al. *Risk Measurement and Control in Insurance*. Belgrade: Faculty of Economics Publishing Centre, 2014, str. 311-327. [COBISS.SR-ID [512265314](#)]
13. Kočović, J., Jovović, M., Kočović, M. (2015). „Aktuarski efekti prevremenog raskida ugovora o osiguranju života“, XLII Simpozijum o operacionim istraživanjima, Srebrno jezero, 15-18.09.2015., Zbornik radova (u elektronskoj formi), editori: Mladenović, N., Urošević, D., Stanimirović, Z., Matematički institut SANU, Beograd, str. 77-80.
14. Kočović, M., Jovović, M. (2015). „Doprinos analize pokazatelja finansijskih performansi osiguravača identifikovanju rizika nesolventnosti“, *Ekonomске идеје и пракса*, br. 18 (septembar), Beograd: Ekonomski fakultet, ISSN 2217-6217, COBISS.SR-ID 184934668.
15. Jovović, M., Rajić, V., Kočović, M. (2015). „Upravljanje rizicima unit-linked životnog osiguranja“. *Novi ekonomist*, br. 18 (jul-decembar), Bijeljina: Fakultet poslovne ekonomije, Univerzitet Istočno Sarajevo, ISSN: 1840-2313
16. Kočović, M. (2015). „The role of protected areas in managing catastrophic risks and contribution to sustainable development“, *Catastrophic risks and sustainable development*, Kočović, J., Jovanović Gavrilović, B., Đukić, V. (eds.), ISBN: 978-86-403-1418-3, COBISS.SR-ID 215406092, Belgrade: Faculty of Economics, Publishing Centre, Ch. 25, str. 451-469.
17. Kočović, M., (2015)., „Doprinos upravljanja rizicima prirodnih katastrofa održivom razvoju zaštićenih područja“, *Anali Ekonomskog Fakulteta u Subotici*., ISSN: 0350-2120
18. Kočović, M. , Đukić, V. (2015)., „Partnership as a strategy to achieve optimal participatory governance and risk mitigation (of cultural and natural heritage)“, *The ENCATC Journal of Cultural Management and Policy*, I ISSN 2224-2554, online magazine
19. Djukic, Kocovic (2016), chapter 34: *The role of state in the insurance of cultural heritage from terrorism risk*, Ed: Jelena Kočović, Biljana Jovanović Gavrilović, Dejan Trifunović, Chris Daykin, Marina Evgenevna Baskakova, Drago Jakovčević, Branislav Boričić, *Risk management in the financial services sector* pp: 565-580.
20. VICENTIJEVIC, D.; KOCOVIĆ M. (2016) Tourist valorization of the Gracanica monastery based on the Hilary du Cross model, *Thematic proceeding I*, pp.452-468, *The 1st International Scientific Conference*, Vrnjacka Banja. Faculty of tourism. University of Kragujevac.
21. Kocovic, M., Djukic, V., Vicentijevic D., (2016), Making heritage more valuable and sustainable through intersectoral networking, *The ENCATC Journal of Cultural Management and Policy*, online magazine.

10. ПРИЛОЗИ

Прилог у вези са насловом 4.4.1. NAT тражња, прецизно у вези са дефиницијама усмереним на тражњу VS понуду :

Дефиниција	Перспектива понуде	Перспектива тражње
Gang, C. (2011) версус McIntosh and Goeldner	Културни туризам користи материјалне (попут музеја, традиционалне архитектуре и рукотворина) и нематеријалне (нпр. религиозне манифестације, ликовне изложбе и традиционалне фестивале и знања) културне факторе у привлачењу туриста.	Сви аспекти путовања, при чему путници бивају упознати са историјом и наслеђем других (популација) или начином живота и мисли
WTO	<p>1) Уметност, занати, игре, ритуали и легенде које, у ризику од заборављања од стране млађих генерација могу да се ревитализују када туристи покажу велико интересовање за њих;</p> <p>2) Туризам заснован на наслеђу, који је дефинисан као урањање у природну историју, људску баштину, уметност, филозофију и институције другог региона или земље. Према овој дефиницији термин туризам заснован на наслеђу ... укључујући и културне пејзаже, изграђено окружење, уметничка дела и историјске артефакате, али и живу културу: традицију и ритуале, традиционалне вештина, историјске амбијенте и генеалогичку места.</p>	<p>1) Покрети особа суштински културно мотивисани: студијска путовања, перформинг артс и културне туре путовања на фестивале и друге културне догађаје, посете споменицима, пут ради изучавања природе, фолклора и ходочашћа;</p> <p>2) <i>«Сва кретања људи са јаком културном мотивацијом- лепе уметности, путовања до фестивалских и других културних догађаја, посете споменицима и знаменитостима, због задовољавања људских потреба за разноврсношћу, усмереним ка повећању културног нивоа појединца и стварању нових знања и искустава»</i></p>
International Scientific Committee on Cultural Tourism, (1997)	3) Културним туризмом се промовишу начин живота, друштвени обичаји, религија и културно-историјско наслеђе друштвених заједница, а нарочито “примитивних” и	3) Културни туризам као активност, која оспособљава људе да искусе различите начине живота других људи

	“егзотичних” култура	
McIntosh and Goeldner, 1990; Zeppel, 1992; Ђукић 2006	4) Културни туризам је облик туризма посебног интереса, где култура представља основу привлачење туриста; 5) Културни туризам је појава која, по дефиницији, омогућава да места која нису искључиво туристичка и немају туристичка кретања током читаве године могу да креирају туристичку понуду, захваљујући својим културним и уметничким потенцијалима; економска функција културе.	*Културни туризам је облик туризма посебног интереса, где култура представља основу привлачење туриста и мотивише људе да путују.
Tighe 1990	6) Културни туризам претпоставља путовања која су условљена постојањем историјских локација, музеја, ликовним/ представљачким уметностима	*Културни туризам претпоставља путовања која су условљена постојањем историјских локација, музејима, ликовним/ представљачким уметностима, али одређена и доживљајем туристе.
Richards 1996 Reisinger, Y., (1994)		4) Сва кретања људи, са циљем задовољења потребе за различитостима, усмерена ка подизању културног нивоа индивидуе, што доводи до просветљења, кроз сусрет и појаве; 5) Културни туризам је жанр туризма специфичног интереса који се темељи на потражи за и учествовањем у новим и значајним културним искуствима (било естетским, интелектуалним, емотивним или

		психолошким)
Irish Tourist Board (ITB)		6) Културни туризам је путовање које се предузима са намером у целини или делимично, повећања нечијег уважавања културних ресурса у Европи
Richards 1996 Vs. European Association for Tourism and Leisure Education (ATLAS)	7) Сва кретања особа према специфичним културним атракцијама: као што су културно наслеђе, уметничке и културне манифестације, уметности и драме изван њиховог пребивалишта (мотивација није централно питање)	*Кретање особа према културним атракцијама изван њиховог уобичајеног места становања са намером сакупљања нових информација и искустава како би задовољили своје културне потребе
Европска мрежа културног туризма (ECTN) версус McCarthy 1992	8) Културни туризам може бити дефинисан као туризам заснован на локалним и регионалним културним ресурсима (културна традиција, језик, историја, култура, пејзажи, изграђено окружење, археолошка налазишта, музеји, културне активности, институције културе, занати, друштвена историја, начин живота)	*Културни туризам карактерише феномен људи који путују због доживљаја или неке друге културе (концепата, навика, способности, вештина, инструмента, институција и тд. датог региона у одређеном периоду цивилизације) или културне атракције одређеног места (музеји, фестивали, галерије, уметници, музичари, позориште, архитектура, и тд.)
Richards, 1996; Raymond, Crispin (2005)		7) Културни туристи су мотивисани да путују из различитих разлога у односу на остале туристе. Мотивација мора бити узета у обзир као важан елемент приликом Дефинисања културног туризма 8) Рејмонд дефинише као облик туризма који се развио из културног туризма и који укључује учење и посебне вештине

		за време годишњег одмора,
--	--	---------------------------

Извор: Рами Исак и Милица Кочовић, преглед дефиниција за које су се аутори определили у докторатима

Еко туризам

Хетзер(1965) версус Себалос-Ласкурин	<i>Екотуризам</i> - туризам који се примарно заснива на “природним и археолошким ресурсима, као што су пећине, фосилни остаци и археолошка налазишта”	*Путовања у релативно ненарушена или незагађена природна подручја са посебним циљем проучавања, дивљења и уживања у флори, фауни и културним манифестацијама које се сусрећу у овим подручјима.
The International Ecotourism Society - TISE, 1991		*Екотуризам обједињује одговорна путовања у природна подручја којима се чува животна средина и побољшава благостање локалног становништва.
Во, 1999; Forsut et al., 1995; Zifer, 1989; McCormick (1994); Honey, M. (1999)(обе стране понуде и тражње) Higham2003	*Усмерен ка осетљивим, нетакнутим и обично заштићеним подручјима, екотуризам помаже едукацију туриста, обезбеђује средства за конзервацију, директно доприноси економском развоју и политичком јачању локалних заједница и промовише поштовање различитих култура и људских права. Предуслов одрживог развоја	Генерисање економских користи за локалну друштвену заједницу; сврсисходна путовања у природна подручја како би се разумела њихова културна и природна историја, водећи рачуна о очувању интегритета екосистема и креирајући економске прилике у којима заштита природних ресурса доноси користи локалном становништву; упознавање природног окружења; поштовање природног окружења;

Еко-културни туризам

Расел и Валас 2004, версус Молі 2003; Цамал, Камарго 2013;	Истичу да еко-културни туризам представља модел коришћења културног и екотуризма од стране локалног становништва за изградњу снажније, одрживије будућности у	
---	---	--

	постојећим условима	
Sirakaya et al. 1999 обе стране	*Еко-културни туризам обухвата путовања кроз која се друге културе сагледавају у њиховом природном окружењу, са посебним акцентом на историји и култури датих локалитета	Многобројни аутори кроз еко-културни приступ управо виде етичку употребу наслеђа, са циљем решавања разних друштвено одговорних питања: <i>фактор мира; приступ о једнакости и правди за угрожену локалну заједницу;</i>

Прилози у вези са техникама анкетирања и интервјусања који су коришћени у докторату за потребе студије случаја НП Ђердап. Резултати су представљени у раду, највише у поглављу 5. за потребе SWOT анализе :

Питања за институције (НП Ђердап, ТО: Голубац, Доњи Милановац, Кладово; Туристички простор Лепенски Вир, Археолошки музеј Кладово; (У зависности од институције, питања су преформулисана. У наставку је дат оквир:

- 0) Да ли постоји сарадња између институција (културе, туризма, НП, и др.) у оквиру територије НП Ђердап?
- 1) Да ли је познат број институција (културе, туристичких, нво..и сл.) у оквиру територије НП Ђердап?
- 2) Да ли постоје међународни и домаћи пројекти који обједињују питања у вези са природом и културом у којима сте учествовали? Молим Вас да набројите.
- 3) Да ли сматрате да је податке у вези са реализованим и планираним пројектима (у култури, туризму, повезаним са еколошким питањима, наслеђем и др) могуће добити у надлежној општини, која је општина надлежна за Ваш рад, као и пројекте који се тичу обједињеног (интегралног) третмана културе и екологије (наслеђа)?
- 3.1. Да ли бисте могли да набројите институције (културе и др релевантне) у оквиру Ваше општине (оне које раде, оне које не раде)?
- 4) Да ли постоји сарадња на регионалном нивоу институција културе?
- 5) Каква је сарадња са Београдским институцијама културе? Каква је организациона структура и релација Народни Музеј- Лепенски Вир ?
- 6) Да ли је успостављена сарадња са НП Ђердап, Туристичким организацијама, Локалним становништвом, ХЕ Ђердап; Другим приватним и цивилним организацијама(којим/каква) ?
- 7) У чему се огледају ови облици сарадње, молим Вас да их укратко опишете?
- 8) Да ли сте заинтересовани за формирање нових еко-културних рута?
- 9) Да ли постоји међусекторска сарадња (јавни, приватни, цивилни сектор), у оквиру НП Ђердап, оцените је од 1-5 (1недовољна..., 5 одлична)?
- 10) Да ли Вам је познато да постоји обједињена еко-културно туристичка понуда која се односи на природно и културно наслеђе у оквиру НП Ђердап? Молим Вас да набројите све што Вам је познато.

- 11) Да ли су Вам познате (еко)културне руте на територији НП Ђердап, које? (земљане, водене?)
- 12) Како културно наслеђе доприниси туристичким знаменитостима/производима? (на скали од 1-5 оценити, при чему је 1 недовољно- најнижа оцена, а 5 одлично – највиша)
- 12а) Да ли постоје специјализовани интерпретатори за ове области, или „универзалци“, или су у оквиру институција надлежних за ова питања већ запослени?
- 12б) Ко је задужен за креирање контролисаних посета локалитетима, да ли контрола постоји?
- 12ц) Да ли су сва идентификована добра/знаменитости по Вашем мишљењу адекватно обележена?
- 12д) Да ли постоје системи путоказа за сваки објекат и/или природну/културну целину / руте/од значаја за туризам у оквиру НП Ђердап (прецизно Ваше општине)?
- 13) Како природно наслеђе доприноси туристичким знаменитостима/производима/ атрактивности? (на скали од 1-5 оценити, при чему је 1 недовољно- најнижа оцена, а 5 одлично – највиша)
- 14) Да ли постоји заједничка туристичка понуда „природног и културног“ наслеђа у форми еко-културног туризма и сл.?
- 14а) Да ли сте сарађивали са туристичким организацијама и другим (којим?) у вези са формирањем ових производа?
- 15) Да ли постоје и који туристички производи у вези са природним и културним светским наслеђем?
- 16) Да ли је наслеђе представљено кроз интерпретацију посетиоцима (културно, природно)
- 17) Да ли постоје културни пејзажи и природни прејзажи у оквиру НП Ђердап (природни, културни) ?
- 18) Да ли постоји једнако интересовање за природно и културно наслеђе, који проценат је у питању ових туриста?
- 19) Да ли располагете информацијама у вези са укупним приходима ваше организације за период од 5, 10 или 20 година, од делатности којом се ви бавите? (да ли је могуће добити ове податке?)
- 20) Да ли постоје активности у циљу аутентичних доживљаја околине од стране посетилаца? Које? (Интерпретација, културна природна..)
- 21) Да ли за све производе из Ваше понуде постоје материјали (штампани, електронски) вишејезични на основу којих се туристи (страни/домаћи) могу информисати?
- 22) Каква је сарадња са локалним становништвом на тему екологије, културе, етнологије, старих заната, уметности?
- 22а) Да ли постоји међународна сарадња са Румунијом, и др. земљама које излазе на Дунав, пројекти и сл. На пољу културе (и повезаних ресурса: туризам, екологија, етнологија, антропологија, археологија, култура, туризам и сл....) ?
- 23) Да ли располагете информацијама и на који начин су оне видљиве за туристе у вези са културним туризмом? Нпр: Споменици; Музеји; Руте; Забавни центри; Музичко-историјски догађаји и Уметнички догађаји (изложбе, фестивали, верски, фолклорски, вашари и сл.)?
- 24) Који су највећи проблеми и изазови са којима се носите, као организација?
- 25) Које су ваше предности и шансе које видите као организација?
- 26) Који су највећи потенцијали развоја алтернативних облика туризма (културни, еко, еко-културни и

сл.) према Вашем мишљењу?

27) Да ли мислите да би повезивање и интердисциплинарни приступ, заснован на стручности и знању у планирању (стратегијском) могао да доведе до иновација које би подигле капацитете и повољно деловале на одрживи развој заштићених подручја са припадајућим природним и културним наслеђем?

27а) Да ли мислите да би стара инфраструктура (фабрике, задруге које не раде) могла да се искористи за реструктурирање у нове форме институција културе? Интерактивни музеји, еко-културни музеји? (Где би локално становништво било едуковано у вези са неопходним знањима о функционисању тржишта, еколошким и културним питањима, а уједно ово би био простор за продају производа које имају да понуде; Где би се локално становништво нашло и у функцији едукатора (стара знања, рукотворине, обичаји, влашки језик, магија и сл.. за заинтересоване културне туристе.) Ово би уједно могло да буде и сервисно место за информисање и разне друге корисне производе и услуге којих сам утврдила да нема у оквиру НП Ђердап.)

28) Ко је, према Вашем мишљењу задужен за реализовање потенцијала из питања бр. 27 и 27а и како Вам се чини идеја ?

29) Који су модели финансирања Ваше институције?

30) Да ли је Ваша институција јавна, приватна, цивилна?

31) Ко је оснивач Ваше институције?

Питања за превознике речног саобраћаја:

0) Да ли Вам је познат број бродића и речних превозника, који раде исти посао на територији НП Ђердап?

1) Да ли је познат број пловила који раде овај посао у оквиру НП Ђердап (међуопштински ниво)?

2) Да ли Вам је познат број пловила који овај посао раде на међуградском нивоу у оквиру Србије?

3) Да ли постоји сарадња између ваших колега који се баве истим послом?

3а) Да ли постоје иницијативе да људи из ДМ који се баве овим послом удруже како би одредили боље услове за рад?

4) Који је просечан број интернационалних посета пловилима који долазе у НП Ђердап ?

5) Да ли сматрате да овим подацима располаже капетанија или нека друга институција?

6) Да ли је успостављена сарадња са НП Ђердап, Туристичким организацијама, Локалним становништвом, ХЕ Ђердап; Другим приватним и цивилним организацијама(којим?)

7) У чему се огледају ови облици сарадње, молим Вас да их укратко опишете.

8) Да ли сте заинтересовани за учествовање у формирању нових речних рута које би објединиле природу и културу?

9) Да ли постоје државни бродови који се баве оваквом врстом понуде?

10) Да ли су Вам познате културне руте на територији НП Ђердап, које? (земљане, водене?)

11) Колико су туристи заинтересовани да виде културно наслеђе знаменитостима ? (на скали од 1-5 оценити, при чему је 1 недовољно- најнижа оцена, а 5 одлично – највиша)нпр Трајанова Табла

- 12) Колико су заинтересовани да виде природне знаменитости/производе/ атрактивности? (на скали од 1-5 оценити, при чему је 1 недовољно- најнижа оцена, а 5 одлично – највиша)
- 13) Да ли наслеђе представљате /објашњавате посетиоцима (културно, природно)?
- 14а) Да ли сте сарађивали са туристичким организацијама и другим колегама (којим?) у вези са формирањем нове понуде производа?
- 14) Колико година се бавите овим послом?
- 15) Када је сезона према вашем мишљењу?
- 16) Колико се дуго остале колеге баве овим послом?
- 17) Како људи према Вашем мишљењу најбоље могу да доживе НП Ђердап и околину, да схвате обичаје, традицију, стара знања, занате?
- 18) Да ли за Вашу понуду постоје материјали (штампани, електронски) вишејезични на основу којих се туристи (страни/домаћи) могу информисати, где? Интернет?
- 19) Каква је сарадња са локалним становништвом на тему екологије, културе, старих заната, знања, да ли су према Вашем мишљењу заинтересовани да се укључе и раде неке од сличних послова?
- 20) Који су највећи проблеми и изазови са којима се носите?
- 21) Које су ваше предности и шансе у односу на друге?
- 22) Да ли мислите да би повезивање и интердисциплинарни приступ, заснован на стручности и знању у планирању (стратегијском) могао да доведе до иновација које би подигле капацитете и повољно деловале на одрживи развој заштићених подручја са припадајућим природним и културним наслеђем?
- 23) Да ли мислите да би стара инфраструктура (фабрике, задруге које не раде) могла да се искористи за реструктурирање у нове форме институција културе? Интерактивни музеји, еко-културни музеји? (Где би локално становништво било едуковано у вези са неопходним знањима о функционисању тржишта, еколошким и културним питањима, а уједно ово би био простор за продају производа које имају да понуде; Где би се локално становништво нашло и у функцији едукатора (стара знања, рукотворине, обичаји, влашки језик, магија и сл.. за заинтересоване културне туристе.) Ово би уједно могло да буде и сервисно место за информисање и разне друге корисне производе и услуге којих сам утврдила да нема у оквиру НП Ђердап.)
- 24) Ко је, према Вашем мишљењу задужен за реализовање потенцијала из питања бр. 22 и 23 и како Вам се чини идеја ?
- 24) Да ли је Ваша институција јавна, приватна, цивилна?
- 25) Да ли је ово ваша главна професија?

Преформулисани упитник за потребе доктората. Оригинална питања формирана су од стране ATLAS групе за истраживање у вези са културним туристима ¹⁰⁷. Питања су преформулисана, како би била

омогућила обухватање и природног наслеђа, фокусирана посебно на пример НП Ђердап. Интересне групе су: страни, домаћи туристи, водичи/ ренџери у зонама I заштите, директор туристичког простора Лепенски вир, директори ТО. На основу овог упитника, добијене су информације у вези са тржиштем еко-културног туризма на простору НП Ђердап.

Pitanja za posetioce- pitanja za stranu tražnje

Modul A: Motivacija

A1) Da li ste nekada ranije bili u ovom kraju?

Da Ne

Da li ste koristili rečni put u okviru NP Ђердап, u posmatranju znamenitosti?

Da li planirate/(bili ste) da odete do drugih atrakcija prirodnih/ kulturnih, zemljanim putem (kojih)?

A2) U kojoj meri se slažete ili ne slažete sa sledećim izjavama?

(Zaokružite broj od 1 do 5)

Ovo iskustvo je povećalo moja saznanja

Ne slažem se 1 2 3 4 5 Slažem se

Bilo je veoma prijatno biti ovde

Ne slažem se 1 2 3 4 5 Slažem se

Ovde ima puno interesantnih stvari za videti

Ne slažem se 1 2 3 4 5 Slažem se

Volim atmosferu ovog mesta

Ne slažem se 1 2 3 4 5 Slažem se

A3) Koja je osnovna svhra Vašeg putovanja, u okviru NP Ђердап?

- Godišnji odmor
- Poseta kulturnoj atrakciji
- Poseta prirodnoj atrakciji
- Prisustvo kulturnom događaju

Poseta rodbini I prijateljima

Posao

Konferencija

Sportski događaj

Kupovina

Drugo

A4) Kako bi ste opisali svoj put Đerdapu?

Sunce/plaža

Odmor na selu

Zdravlje/sport

Kružno putovanje

Kulturni odmor

Obilazak grada

Ekoturizam/priroda

Sportski odmor

Kreativni/obrazovni odmor

Ekokulturni turizam (Prirodno i
kulturno nasleđe)

Modul C: Boravak I aktivnosti (samo posetioci)

C1) U kojoj vrsti smeštaja boravite?

Soptvenoj kući

Vikendici

Hotelu

Apartmanu

Sobi u privatnom smeštaju/ noćenje I doručak

Kamp prikolici/šator

Kod rođaka I prijatelja

Omladinskom hostelu

Nisam siguran još – drugo

C2) Koliko noći ćete ostati u ovom kraju?

Napišite broj _____

C3) Da li ste posetili, ili nameravate da posetite neku od sledećih kulturnih atrakcija ili kulturnih događaja u ovom kraju?

☐ Muzeje	☐ Bioskope
☐ Spomenike	☐ Pop koncerte
☐ Umetničke galerije	☐ World music događaje
☐ Religiozna mesta	☐ Koncerte klasične muzike
☐ Istorijska mesta	☐ Plesne događaje
☐ Pozorišta	☐ Tradicionalne festivale
☐ Zadužbine I zanatske centre	

C4) Koliko ste zadovoljni sa posetom ovom kraju, na skali od 1 do 10 ?

Veoma nezadovoljan					Veoma zadovoljan				
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10

Modul D: TROŠKOVI (Samo posetioci)

D1) Možete li navesti koliko ste potrošili ili će te potrošiti tokom svog boravka?

Valuta _____

Putovanje _____

Smeštaj _____

Hrana, piće, kupovina _____

Ukupno _____

Modul E: Izvor informisanja (samo posetioci)

E1) Kako ste organizovali svoje putovanje I / ili smeštaj za svoj put?

- All-inclusive aranžman
- Prevoz I smeštaj rezervisan odvojeno
- Ništa nije rezervisano unapred

E2) Ako ste svoj prevoz I smeštaj rezervisali, da li ste

Rezervisali lino u turističkoj agenciji

Rezervisali preko interneta

Rezervisali direktno (telefonom, faxom ili emailom)

E3) Koje izvore informacija ste koristili o ovom kraju PRE NEGO ŠTO STE DOŠLI ovde?

Porodica/prijatelji   TV/Radio

Prethodna poseta   Novine I časopise

Internet   Brošure turoperatora

Toristički info centar   Štampane vodiče

Turističku agenciju

E4) Koje izvore informacija ste koristili POŠTO STE DOŠLI u ovaj kraj?

Porodica/prijatelji   Lokalne brošure

Toristički informacioni centar   Štampane vodiče

Internet   TV/Radio

Informacije turoperatora   Vodič

Novine I časopise

Kako informišete ljude nakon vaših puteva i koga?

1) Lično interaktivno

2) internet (blog, socijalne mreže)

3) Drugi načini, navesti

Šta podrazmeva dobar put, nakon što ste se vratili sa poslednjeg na kom su Vaša sva očekivanja bila ispunjena, šta biste naveli (nabrojati vrednosti koje iskustvo puta donosi, opisati rečima na SVE načine ☺)

Modul F: Profil

F1) Gde trenutno živite?

U lokalnom području   U inostranstvu

U drugom delu zemlje   U matičnoj zemlji rođenja,
koja? _____

F2) Molimo Vas navedite kog ste pola

Muški   Ženski

F3) Navedite kojoj starosnoj grupi pripadate

15 ili mlađi   20-29   40-49   60 i preko

16-19   30-39   50-59

F4) Koji je Vaš najviši nivo obrazovanja?

Osnovna škola   Fakultetsko obrazovanje

Srednja škola   Magistratura ili doktorat

Srednja stručna škola

F5) Koja od sledećih kategorija najbolje opisuje Vašu trenutnu poziciju?

Zaposlen   Domaćica/brinem se o bolesnoj osobi

Privatnik   Student (*idite na F 7*)

Penzionisan   Nazaposlen

F6) Molimo Vas prevedite svoju trenutnu (ili prethodnu) vrstu posla

Direktor ili menadžer

Diplomirani stručnjak (lekar, pravnik, nastavnik itd)

Tehnička služba (tehničar, medicinska sestra itd)

Službenik/administrativna služba

Uslužna delatnost I prodaja

Zanatlija

Frilenser (Kultura, Umetnost, Ekologija, ostalo..)

F7) Da li je Vaše trenutno zanimanje (ili prethodno) povezano sa kulturom?

Da   Ne

F8) Koja kategorija najbolje opisuje Vaš godišnji prihod?

5,000 Evra ili manje   30,001-40,000 Evra

5,001-10,000 Evra   40,001-50,000 Evra

10,001-20,000 Evra   50,001-60,000 Evra

20,001-30,000 Euro   Više od 60,000 Evra

Pitanja u vezi sa posetiocima za vodiče i predstavnike relevantnih institucija (Lepenski vir, TO, rendžeri zaposleni u np Đerdap- tj pitanja za stranu ponude)

Modul A: Motivacija

A1) Koji odgovor preovladava prilikom dolaska posetilaca na pitanje: Da li ste nekada ranije bili u ovom kraju?

Da

Ne

A2) U kojoj meri se slažete ili ne slažete sa sledećim izjavama?

(Zaokružite broj od 1 do 5)

Ovo iskustvo posete našoj organizaciji povećava saznanja za posetioca

Ne slažem se 1 2 3 4 5 Slažem se

Ovo iskustvo je interaktivno i povećava saznanja naše organizacije u neposrednom kontaktu

Ne slažem se 1 2 3 4 5 Slažem se

Turistima je u glavnom je veoma prijatno da koriste rute, nasleđe i sl. u okvirima NP Đerdap

Ne slažem se 1 2 3 4 5 Slažem se

Meni je u glavnom je veoma prijatno da budem u kontaktu sa posetiocima

Ne slažem se 1 2 3 4 5 Slažem se

Postoji plan kretanja/razgovora unapred osmišljen kog se pridržavamo

Ne slažem se 1 2 3 4 5 Slažem se

Posetioci vole atmosferu ovog mesta

Ne slažem se 1 2 3 4 5 Slažem se

A3) Koja je osnovna svhra putovanja posetica muzejima/ koji koriste uslugu NP za šetnje rutama?

Godišnji odmor

Poseta kulturnoj atrakciji

Poseta prirodnoj atrakciji

Prisustvo kulturnom događaju

Poseta rodbini I prijateljima

- Posao
- Konferencija
- Sportski događaj
- Kupovina
- Drugo

A4) Kako u interakciji turisti u toku šetnja opisuju preferirani odmor?

- Sunce/plaža
- Odmor na selu
- Zdravlje/sport
- Kružno putovanje
- Kulturni odmor
- Obilazak grada
- Ekoturizam/priroda
- Sportski odmor
- Ekokulturni (priroda i kultura)
- Kreativni/obrazovni odmor

Modul B: Poređenje posetilaca prema gradovima/državama, ukoliko je moguće opisno izraziti broj dosadašnjih poseta turista

B1)

☐ Amsterdam (Holandija)	☐ Glasgov (Škotska)	☐ Pariz (Franciska) *Rumunija
☐ Atina (Grčka)	☐ Helsinki (Finska)	Prag (Češka)
☐ Barcelona (Španija/Katalonija)	☐ Istanbul (Turska)	☐ Rim (Italija)
☐ Beograd (Srbija)	☐ Linc (Austrija)	☐ Sibiu/ Hermanstad
☐ Berlin (Nemačka)	☐ Lisabon (Portugalij)	☐ Stokholm (Švedska)
☐ Brisel (Belgija)	☐ Liverpool (Velika Britanija)	☐ Venecija (Italija)
☐ Budimpešta (Mađarska)	☐ London (Velika Britanija)	☐ Beč (Beč)
☐ Dablin	☐ Madrid	

(Irska)

(Španija)

***Države bivše
Juge, procentualno (
prve 3 prema
najvećem stepenu
posećenosti NP)

Edinburg

Moskva

((Škotska)

(Rusija)

Varšava

• Države
bivšeg
SSSR

(Poljska)

Firenca

Italija

Modul C: Boravak I aktivnosti (samo posetioci)

C1) U kojoj vrsti smeštaja borave posetioci NP sa kojima imate kontakt?

- Soptvenoj kući
- Vikendici
- Hotelu
- Apartmanu
- Sobi u privatnom smeštaju/ noćenje I doručak
- Kamp prikolici/šator
- Kod rođaka I prijatelja
- Omladinskom hostelu
- Nisam siguran još – drugo

C2) Koliko dana uobičajeno ostaju u ovom kraju?

Napišite broj _____

C3) Da li razgovarate sa posetiocima i namerama i planovima njihovog puta, koji se odnosi na prirodno i kulturno nasleđe?

Odgovor: Da   Ne (zaokružiti)

Da li im dajete savete i da li su zainteresovani da čuju u vezi sa znamenitostima koje bi trebalo da vide? Na koju vrstu nasleđa se Vaš savet odnosi? Od čega zavisi?

Objašnjenje:

Da li turisti pored prirodnog imaju nameru uobičajeno da posete neku od sledećih kulturnih atrakcija ili kulturnih događaja u ovom kraju?

☐ Muzeje	☐ Bioskope
☐ Spomenike	☐ Manifestacije i Tradicionalne festivale
☐ Umetničke galerije	☐ World music događaje
☐ Religiozna mesta	☐ Koncerte klasične muzike
☐ Istorijska mesta	☐ Plesne i folklore događaje
☐ Pozorišta	☐
☐ Zadužbine i zanatske centre/aktivnosti	

C4) Koliko ste zadovoljni sa posetom ovom kraju, na skali od 1 do 10 ?

Veoma nezadovoljan Veoma zadovoljan

1   2   3   4   5   6   7   8   9   10

Modul D: TROŠKOVI

D1) Možete li možete da ocenite koliko su posetioci sa kojima ste u kontaktu voljni da potrošiti tokom svog boravka u okviru NP?

Valuta _____

Putovanje _____

Smeštaj _____

Hrana, piće, kupovina _____

Ukupno _____

Da li smatrate da bi nešto trebalo uraditi po pitanju posećenosti NP Đerdap? U kom smislu?

Modul E: Izvor informisanja

E1) Kako organizuju svoje putovanje i / ili smeštaj za svoj put?

- All-inclusive aranžman
- Prevoz I smeštaj rezervisan odvojeno
- Ništa nije rezervisano unapred

E2) Ako su svoj prevoz I smeštaj rezervisali, kako su to uradili?

- Rezervisali lino u turističkoj agenciji**
- Rezervisali preko interneta
- Rezervisali direktno (telefonom, faxom ili emailom)

E3) Koje izvore informacija su koristili o ovom kraju PRE NEGO ŠTO SU DOŠLI ovde?

- Porodica/prijatelji
- TV/Radio
- Prethodna poseta
- Novine I časopise
- Internet
- Brošure turopetarora
- Turistički info centar
- Štampane vodiče
- Turističku agenciju

E4) Koliko govore o utiscima nakon posete i kome?

- Porodica/prijatelji
- Internet (blog, socijalne mreže is l.)

Modul F: Profil

F1) Gde trenutno žive u glavnom?

- U lokalnom području
  - U matičnoj zemlji
  - U drugom delu zemlje
- van matične zemlje
_____

F2) Molimo navedite odnos polova koji su zainteresovani za ovakve ponude (U procentima)

- Muški
- Ženski

F3) Navedite kojoj starosnoj grupi pripadaju posetioci

- 15 ili mlađi
- 20-29
- 40-49
- 60 i preko

16-19   30-39   50-59

F4) Koji je najviši nivo obrazovanja posetioca?

- Osnovna škola   Fakultetsko obrazovanje
 Srednja škola   Magistratura ili doktorat
 Srednja stručna škola

F5) Koja od sledećih kategorija najbolje opisuje njihovu trenutnu poziciju?

- Zaposlen   Domaćica/brinem se o bolesnoj osobi
 Privatnik   Student (*idite na F 7*)
 Penzionisan   Nazaposlen

F6) Čime se trenutno bave ili su se bavili u bliskoj prošlosti?

- Direktor ili menadžer
 Diplomirani stručnjak (lekar, pravnik, nastavnik itd)
 Tehnička služba (tehničar, medicinska sestra itd)
 Službenik/administrativna služba
 Uslužna delatnost I prodaja
 Zanatlija

Slobodne profesije (Umetnost, IT, Kreativni sector, Ekologija, Alternativne profesije)

F7) Da li je i u kom procentu njihovo trenutno zanimanje (ili prethodno) povezano sa kulturom, umetnosti, prirodom?

F8) Koja kategorija najbolje opisuje Vaš godišnji prihod?

- 5,000 Evra ili manje   30,001-40,000 Evra
 5,001-10,000 Evra   40,001-50,000 Evra
 10,001-20,000 Evravra   50,001-60,000 Evra
 20,001-30,000 Euro   Više od 60,000 Evra

Прилог Подаци о НП Ђердап , уз поглавље 5. , наслов 5.2. Територија Национални парк Ђердап и зоне заштите

Најпознатије тумачење о настанку Дунава дао је Јован Цвијић. *Панонски И Влашко-понтски Басен су били испуњени морима. Та Мора су била одвојена са ниским Карпатскоо-балканским планинским венцима, али су међу њима на неколико места постојале и везе. Једна*

таква веза, постојала је трасом којом данас тече Дунав. Ниво Влашко-понтског Мора почео је нагло да опада па се вода преливала из вишег Панонског, у ниже Влашко формирајући оток између два басена. Оба Мора су се постепено претварала у језера а ђердапска отока се и даље одржала. Пред почетак леденог доба сачували су се системи језера, мања самостална језера и мочваре. Тада је потекао и Дунав, који је у Панонском басену повезивао низове језера, а у Ђердапу је наследио долину "Ђердапска отока", наставио је да удубљује своје корито у долину у току леденог доба, а то ради и данас. Током тог времена, Карпатско - Балкански Венци су се полако издизали, а Дунав је приближно истом брзином усецао своју велелепну клисуру (Виртуелни музеј Дунава, интернет приступ: 1.05.2016). Река тече кроз (или чини границу са) десет држава.¹⁰⁸ Од настајања, према ушћу то су: Немачка (7,5%), Аустрија (10,3%), Словачка (5,8%), Мађарска (11,7%), Хрватска (4,5%), Србија (10,3%), Бугарска (5,2%), Румунија (28,9%), Молдавија (1,7%) и Украјина (3,8%) (Европски покрет у Србији, интернет приступ 1.05.2016.).¹⁰⁹ Такође, НП Ђердап се налази у близини источног Медитеранског путног правца, на једном од три главна туристичка тока у Европи и речних коридора: Рајна-Мајна-Дунав. Такође, Дунав и територија кроз коју протиче је транснационално атрактивно подручје, на коме се у горњем току одвија пројекат Мура-Драва-Дунав, који је под Унесковом заштитом од 2012. Године и представља ИПА, ИБА, рамсарско подручје.

НП Ђердап је уједно и гранична област Србије са Румунијом (у којој се на граничној области са НП Ђердап налази парк природе), Дунавом омеђена. Дунавски ток и Ђердапска клисура укључују веома богато културно и природно наслеђе, које претпоставља велике развојне потенцијале. Историја коју сведочи река Дунав, је веома интензивна, дуга и драматична. Дунав у делу Ђердапске клисуре и НП Ђердап, сведочи постојање цивилизација од минимум осам хиљада година пре нове ере, преко рано хришћанског периода, до средњевековне историје. У релативно новијој историји разне националне Европске државе су полагале приоритетна права на транспорт у дужини Дунава, све до 1948. године када је сазвана конференција са циљем формирања Дунавске конвенције. Том приликом Југославија потписује *"Осигурање слободне пловидбе Дунавом у складу са интересима и сувереним правима подунавских земаља и учвршћивање економских и културних веза између како самих подунавских земаља тако и са другим земљама"*.¹¹⁰ Ђердап са Дунавом укључује: пловне речне културне и еколошке руте. Дунав је туристички коридор, међународног, регионалног и локалног потенцијала, који се огледа у могућности одрживог развоја заснованог на богатом наслеђу.

Национални парк Ђердап налази се на националној листи предлога за мрежу резервата биосфере (UNESCO- MAB пројекта) и заштићених природних подручја светске природне баштине под заштитом УНЕСКО-а (UNESCO World Heritage). Део је ИУЦН и Еуропарк пројекта "Подршка заштићених прекограничних подручја" који су садржани у Акционом плану "Паркови за живот". Ово је уједно и Транс-национална граница заштићеног подручја у контексту заједничке заштите са Румунијом и део мреже европских прекограничних природних подручја (European Green Belt). НП Ђердап представља значајно станиште птица – ИБА (Important Bird Area) и значајних биљних

---

¹⁰⁹ Речни слив Дунава обухвата девет других држава: Италија (0,15%), Пољска (0,09%), Швајцарска (0,32%), Чешка (2,6%), Словенија (2,2%), Босна и Херцеговина (4,8%), Црна Гора, Македонија ја Албанија (0,03%) (Исти извор).

¹¹⁰ Река Дунав и Дунавска Стратегија, Библиотека Народне Скупштине за потребе народних посланика и Службе Народне Скупштине.

врста, просторно-ИПА (Important Plant Area), а препознат је и као важно станиште лептира. Парк је део европске мреже заштићених подручја- Емералд (Emerald Area).

Пројекти који су у току/ реализовани:

BioREGIO Carpathians је пројекат који је окупио партнере из интранационалних организација, научних институција и заштићених подручја из шест различитих земаља у циљу заштите и развоја планинске регије Карпата. *"Интегрисано управљање биолошке и предеоне разноврсности и циљу одрживог регионалног развоја и еколошке повезаности на Карпатима"*. Danubeparks step 2.0 је пројекат утемељен на успеху трогодишње транснационалне сарадње између заштићених подручја током реке Дунав. Циљ пројекта је *побољшање речне морфологије, екотуризма и очување дунавских водећих врста*. У оквиру грант шеме пројекта „Социјално економски развој Дунавске регије у Србији“ који ће бити финансиран из фондова Европске Уније и Аустријске развојне Агенције (АДА) при амбасади Аустрије, Општини Неготин одобрен је пројекат *“Доње Подунавље – лепше лице туризма” (Changing Face of Tourism Space in Lower Danube)*). Носилац пројекта је Туристичка организација општине Неготин, а партнери су Туристичка организација општине Кладово и ЈП „Национални парк Ђердап“. УНДП програм „Подришка креирању и промоција путева развоја за еко и одрживи туризам у НП Ђердап“ представља развијање и унапређење принципа одрживог коришћења природних и културних вредности НП Ђердап кроз развој нових производа одрживог туризма, заснованих на природним и културним атракцијама Парка, јачање капацитета ЈП „НП Ђердап“ и капацитета локалне заједнице и отварање нових радних места и јачање видљивости дестинације уз коришћење нових технологија. Ови пројекти су планирани и/или реализовани од 2012- и даље. Може се приметити да сваки пројекат кроз међународно повезивање доследно прати принципе одрживог: развоја, туризма, наслеђа.

Зона I заштите је површине 5632,99 хектара и обухвата осамнаест (18) засебних целина: (1) "Голубац", (2) "Бојана", (3) "Босман - Соколовац", (4) "Чока Њалта - Песача", (5) "Лепенски вир, (6) " Бољетински - Гребен (7) "Татарски Вис", (8) "Шомрда", (9) "Цигански поток", (10) "Велики и Мали Штрбац" (11) "Руђине", (12) "Огашу Казан", (13) "Чока Кулејаши ", (14) " Голубинска Глава ", (15) " Градашничка ", (16) " Видиковац - Ковилово ", (17) " клисура Брњице " и (18) " Тилва Томе ". Ова зона обухвата простор највреднијих и најочуванијих делова националног парка (репрезенте вегетације Ђердапске клисуре, односно делове савремених и реликтних полидоминантних и осиромашених биљних заједница са буквом, храстовима, мечјом леском, орахом, макленом, јоргованом, зелеником, тисом и др.врстама).

II Зона заштите је површине 13 414,99 ха. Простире се на петнаест засебних целина у категорији осталих природних вредности националног парка, које обухватају простор у залеђу или окружењу подручја и локалитета са I степеном заштите, изворишне амфитеатре и долине притока Дунава, стеновите и стрмо нагнуте одсеке у дунавским клисурима, крашке пределе, истакнута узвишења и друге делове подручја од значаја за заштиту живог света, геодиверзитета, са изванредном лепотом предела, материјалног и нематеријалног културног наслеђа:

(1) „ Голубачка клисура“, површине око 11,42 km², обухвата природну предеону целину у непосредном окружењу Голубачког града и Чезавског поља (и састоји се из западне, централне и источне подцелине које нису обухваћене површинама у режиму заштите I степена); (2) „ Басен Брњице“, површине око 1,59 km², обухвата природну предеону целину у непосредном окружењу Клисуре Брњице (која није обухваћена површинама у режиму заштите I степена); (3) „ Штрбачко корито – Мироч“, површине око 41,79 km², обухвата природну предеону целину

односно континуирани појас простора на темену и падинама планинског гребена Мироч ка Дунаву (који није обухваћен површинама у режиму заштите I степена), од Голубиња, на југу, до Петровог села, на северу; (4) „Соколовац – Власац”, површине око 12,04 km², обухвата природну предеону целину од ушћа реке Кожице у Дунав до Бољетинског брда (и састоји се из северне, централне и јужне подцелине које нису обухваћене површинама у режиму заштите I степена); (5) „Чока Њалта са Песачом”, површине око 0,43 km² обухвата простор између заштитног појаса државног пута I реда бр. 25.1 и акваторије Дунава; (6) „Лепенски вир”, површине око 0,30 km² обухвата простор између заштитног појаса државног пута I реда бр. 25.1 и акваторије Дунава и непосредну околину праисторијског неолитског локалитета изузетног значаја „Лепенски вир”; (7) „Шомрда – Тилве Томе”, површине око 61,77 km², обухвата природну предеону целину односно континуирани појас простора на темену и падинама планинског гребена Северног Кучаја (који није обухваћен површинама у режиму заштите I степена), од Ранитовог врха (648m нв) на северу до врха Кулмеа Обре (728 m нв) на југу; (8) „Балту Алушонту – Папренички поток”, површине око 0,25 km², обухвата простор који окружује споменике природе језеро Балту Алушанту и део клисурасте долине Папреничког потока; (9) „Главица”, површине око 0,06 km², обухвата простор, који окружује непосредну околину споменика природе купастог узвишења Главица (тригонометар 286 m нв); (10) „Велика Пештера”, површине око 0,07 km², обухвата простор који окружује непосредну околину споменика природе спелеолошког објекта Велика Пештера; (11) „Градашница-локалитет”, површине око 0,09 km², обухвата простор непосредне околине споменика природе спелеолошког објекта пећине Градашница (у делу који није обухваћен зоном са режимом заштите I степена); (12) „Чезава – Каструм”, површине око 0,66 km², обухвата шири природни простор око археолошког локалитета римског каструма и средњовековне некрополе у Чезавском пољу; (13) „Хајдучке воденице - Трајанова табла”, површине око 1,60 km², обухвата шири природни простор око археолошког локалитета „Хајдучке воденице” и непокретног културног добра од изузетног значаја „Трајанова табла” (између државног пута првог реда 25.1, приближно од излаза из тунела бр. 1, из правца Београда ка Кладову и акумулације са земљиштем у приватном поседу и појас земљишта у јавној својини, до ушћа Суве реке у Дунав); (14) „Диана – Караташ”, површине око 0,22 km², обухвата шири природни простор око непокретног културног добра од изузетног значаја “Диана”; (15) „Власац-локалитет”, површине око 0,10 km², обухвата шири природни простор археолошког локалитета „Власац” на приобаљу Ђердапског језера (у делу који није обухваћен зоном са режимом заштите I степена).

III Зона заштите је површине 44 760 ха, обухвата простор од спољне границе Националног парка према државној граници између Републике Србије и Републике Румуније на реци Дунав, у делу који није обухваћен зонама заштите I и II степена. Располаже вредностима предеоног, биолошког и гео диверзитета и првенствено је у функцији обезбеђења целовитости подручја Ђердапа као заштићеног природног добра. (Обликовано према информацијама са сајта НП Ђердап).

Прилог уз наслов 5.3.1. Непокретна културна добра НП Ђердап

У даљем делу текста су набројана НКД, пописана за потребе просторног планирања на територији НП Ђердап.

Општина Голубац¹¹¹:

---

¹¹¹ Текст и фотографије коришћење са сајтова: Републички завод за заштиту споменика културе; Регионални завод за заштиту споменика Смедерево; И документ: ИЗВЕШТАЈ О СТРАТЕШКОЈ ПРОЦЕНИ УТИЦАЈА

Тврђава Голубац, средњовековни фортификациони објекат из XIV века је споменик културе (СК) НКД од изузетног значаја (Сл.гл. СРС, број14/1979). Средњовековно утврђење обале Дунава¹¹², налази се на самом почетку Ђердапске клисуре и НП Ђердап, код Голупца. Тврђава је саграђена на делу каменог брда, који припада огранку Хомољских планина, тако да бедеми града прате конфигурацију терена.

Слика 6. Голубачка Тврђава

Извор: Интернет приступ сајту Завода за заштиту споменика културе Смедерево

Састоји се из девет масивних кула, које су повезане бедемом и распоређене тако да бране град (са копна и воде). Први писани документи у вези са тврђавом, датирају из 14. века, иако време настанка није познато. Истраживачки и конзерваторски радови започети су 1969, а завршени 1987.

Слика 7. Црква Св, Николе

Извор: Интернет Завод за заштиту споменика културе Смедерево

Црква Св. Николе, XIX век(1830-40) - сакрални објекат, (СК), регистровано НКД. Црква Светог Николе у Голупцу подигнута је око 1840. године на месту старије цркве брвнаре из XVIII века. током осамдесетих. Црква поседује вредне примере икона, богослужбених књига и сасуда, као и комада црквеног мобилијара. Од њих се нарочито издвајају иконе са старог иконостаса које је осликао Андрија Дијак 1847. године.

Манастир Туман манастирски комплекс XIV век/ XX век представља идентификовано добро. Налази се јужно од села Двориште (9 km од Голупца).

ПРОСТОРНОГ ПЛАНА ПОДРУЧЈА ПОСЕБНЕ НАМЕНЕ НАЦИОНАЛНОГ ПАРКА«ЂЕРДАП» НА ЖИВОТНУ СРЕДИНУ (стр20-25).

¹¹² Десна обала Дунава- страна Републике Србије и НП Ђердап, ова одредница се односи на сво наслеђе које наводим.

Брњица је римско утврђење (преградни каструм), некропола- I век, АН регистровано НКД, обала Дунава, село Брњица.

Мала Орлова средњовековна некропола- X век. АН регистрована НКД, обала Дунава, између села Добре и Брњице.

Чезава- римско утврђење (Castrum Novae), цивилно насеље, I-Vв;- средњовековна некропола, XI-XII в. АН регистрована НКД. Обала Дунава, између села Добре и Брњице.

Турски поток римско утврђење, II век. АН регистровано НКД. Обала Дунава-између села Добре и Брњице.

Зиданац (Speculum) римско-византијско утврђење- спекулум- II и IV век, евидентирано добро. Обала Дунава код села Добра.

Кожица 1 и 2, праисторијски локалитет- насеље од V-IV века п.н.е. Обала Дунава код села Добра, евидентирано добро.

Салдум римско и византијско утврђење, I-IV век. АН регистрована НКД-1966. Обала Дунава код села Добра.

Босман римско утврђење, I в АН регистровано НКД. Обала Дунава код села Добра.

Госпођин вир- праисторијски локалитет- насеље неолита, бронзаног и гвозденог доба; - римски локалитет- стражара и мање насеље; остаци римског пута, са Тиберијевом, Клаудијевом и Доминицијановом таблом, I-II век;-средњовековно насеље, XIV-XVIII век са једнобродном црквом. АН, регистрована НКД. Обала Дунава, клисура Госпођин вир.

Падина- праисторијски локалитет- насеље мезолита и саријег неолита; - антички локалитет; - средњовековни локалитет. Евидентирана добра. Обала Дунава, клисура Госпођин вир.

Стубица, праисторијски локалитет- насеље старијег неолита. Евидентирана добра. Обала Дунава- клисура Госпођин вир.

Песача- праисторијско насеље из касно бронзаног и рано гвозденог доба; - римско утврђење из III и IV века; - средњовековна некропола (X и XI в); Евидентирана добра. Обала Дунава- клисура Госпођин вир.

Црква Соколица Средњовековни локалитет XIV-XVI в., евидентирана добра. У близини села Бољетин.

Слика 9. Зграда у Ул. Вељка Дугошевића

Извор: Интернет, Завод за заштиту споменика културе Смедерево

Зграда у Ул. Вељка Дугошевића 110 , XIX век (1893) - објекат јавне намене, (СК) Регистровано НКД. Налази се у главној улици у Голупцу, која је једно време носила име по народном хероју Вељку Дугошевићу, а данас је то Улица Цара Лазара. Кућу је 1893. године подигао богати голубачки трговац Вићентије З. Недељковић. За средину у којој се налази ова грађевина је репрезентативан објекат. Подигнута је по строгим принципима академизма, са богатом архитектонском и декоративном пластиком на уличној фасади.

Слика 10. Зграда у ул.Вељка Дугошевића

Извор: Интернет, Завод за заштиту споменика културе Смедерево

Зграда у улици Вељка Дугошевића бр. 102 XIX век (1890-91) - објекат јавне намене, СК Регистрована НКД. У главној улици у Голупцу, која данас носи назив Голубачки трг, а некада је носила име народног хероја Вељка Дугошевића, налази се зграда из 1890/1. године, популарно названа „Косач“, а заправо је кућа житарског трговца Алексе Поповића.

Археолошко налазиште (АН) Ливадица, регистровано НКД. На обали Дунава уз десну обалу потока Ридањ (Ливадички поток), 6km низводно, према истоку од Голубачког града, налазе се остаци мањег римског утврђења. Представљало је део утврђене војне границе – лимеса, која се пружала дуж Дунава. У време изградње ХЕ Ђердап локалитет је делимично истражен. Том приликом су откривени темељни остаци утврђења неправилне квадратне основе. Његов северни бедем је потпуно уништио ток Дунава, док је јужни био дуг 29 m, источни 17 m, а западни 25 m. Било је у употреби у II и III веку, а о томе сведоче грнчарија и други покретни налази откривени приликом истраживања.

Општина Кучево¹¹³

Слика 11. Краку Лу Јордан

---

¹¹³ Текст и фотографије коришћење са сајтова: Републички завод за заштиту споменика културе; Регионални завод за заштиту споменика Смедерево; И документ: ИЗВЕШТАЈ О СТРАТЕШКОЈ ПРОЦЕНИ УТИЦАЈА ПРОСТОРНОГ ПЛАНА ПОДРУЧЈА ПОСЕБНЕ НАМЕНЕ НАЦИОНАЛНОГ ПАРКА«ЂЕРДАП» НА ЖИВОТНУ СРЕДИНУ (стр20-25).

Извор: Интернет, Завод за заштиту споменика културе Смедерево

Краку Лу Јордан је рударско-металуршки комплекс-касно антички локалитет (III–IV век). Налази се у атару села Бродице, 15 км од општине Кучево. АН НКД од изузетног значаја (Сл.гл. СРС, број 28/1983). Краку лу Јордан је археолошки истраживан са прекидима од 1971. до 1991. године, а упоредо су темељни остаци конзервирани. Бедеми утврђења су снажни, зидани од камена и прилагођени конфигурацији терена. Поред три куле квадратне основе, откривени су и темељи већег броја просторија унутар утврђења. Простор ван утврђења је слабије истражен. У рудоносној области Пека, која је због производње злата имала веома важну улогу, нарочито после губитка Дакије, заузимао је централно место, не само у процесу вађења и прераде злата, бакра и гвожђа, већ и као место надзора, производње, чувања и даље дистрибуције метала. На територији Римског царства представља утврђени металуршки центар јединственог концепта. Налазио се у оквиру важне римске рударско-металуршке области Метала Пинкенсиа (*Metalla Pincensia*), која је обухватала области у сливу Пека и Млаве. Унутар утврђења су откривени и материјални трагови који потичу из бронзаног доба. Највероватније је подигнут крајем III века, а трајао је и развијао се до краја IV века, када је страдао у великом пожару, вероватно у хунској најезди. Сматра се да након тога није обнављан, иако има трагова средњовековне грнчарије.

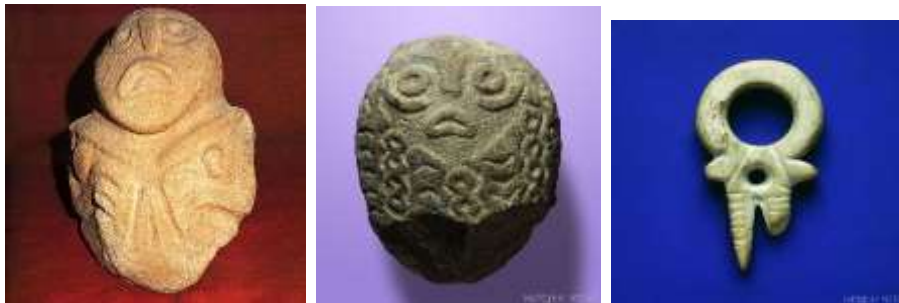
Општина Мајданпек (са Доњим Милановцем)¹¹⁴

У даљем тексту навешћемо најважније локалитете општине Мајданпек од историјског, културног и скралног значаја као и где се налазе.

Слике: 12., 13, 14. Фигурине из Лепенског Вира

---

¹¹⁴ Текст и фотографије коришћење са сајтова: Народни Музеј у Београду, Републички завод за заштиту споменика културе; И документ: ИЗВЕШТАЈ О СТРАТЕШКОЈ ПРОЦЕНИ УТИЦАЈА ПРОСТОРНОГ ПЛАНА ПОДРУЧЈА ПОСЕБНЕ НАМЕНЕ НАЦИОНАЛНОГ ПАРКА «ЂЕРДАП» НА ЖИВОТНУ СРЕДИНУ (стр20-25).

Извор: Народни музеј Београд, интернет приступ

Лепенски вир, праисторијски локалитет- мезолитско и неолитско насеље (7000-6000. година пре н.е.) АН НКД од изузетног значаја (Сл.гл.СРС, број14/1979). Обала Дунава, у близини села Бољетин.

Етно-парк "Лепенски вир" XIX век– Народно градитељство на локалитету "Лепенски вир" Рурално наслеђе. Идентификована добра. У близини села Бољетин.

Клисура, праисторијски локалитет- насеље бронзаног доба (налази Ватинске културне групе, налази из гвозденог доба) Евидентирана добра.Обала Дунава, у близини села Бољетин.

Лепенска поткопина ,праисторијски локалитет- сезонско станиште из неолита Старчевачке културе. Евидентирана добра. Обала Дунава, у близини села Бољетин.

Катаринине ливаде, праисторијски локалитет- насеље из позног неолита (Вучедолска култура), евидентирана добра. Обала Дунава, у близини села Бољетин.

Потопљена обала- у близини села Бољетин¹¹⁵

Равна (Цампса) - римско и рано византијско утврђење II-IV век; - средњовековно насеље и некропола IX-XI век, АН потопљено). Регистрована-потопљена НКД. Решење Републичког завода за заштиту споменика културе (РЗЗСК) бр. 552, од.1966)

Мала ливадица - праисторијски локалитет- насеље старијег гвозденог доба - римско утврђење – осматрачница АН (потопљено). Регистрована -потопљена НКД (Решење РЗЗСК бр. 571/1 од1966).

Велика ливадица - праисторјски локалитет- сезонски карактер насеља (Коцофени култура); - римско утврђење I век; средњовековно насеље VI и поч.VII века. АН (потопљено). Регистрована-потопљена НКД (Решење РЗЗСК бр. 567/1 од 1966).

Бољетин (Smogna)- римски и рано византијски логор I-V, VI век; - средњовековно насеље и некропола, XII. АН (потопљено). Регистрована-потопљена НКД (Решење РЗЗСК бр. 553/1 од1966).

Власац, праисторјски локалитет- мезолитско насеље (култура Лепенског Вира). Евидентирана добра. Обала Дунава, 3 km низводно од Лепенског Вира.

Поречко острво- праисторијско насеље;- римска осматрачница; - средњовековна црква XIV-XVI век. Евидентирана-потопљена НКД. Потопљено острво у Доњомилановачкој котлини.

Насеље Мајданпек- стара топионица у Мајданпеку, индустријско наслеђе (период изградње: 1853-55. године). СК Регистрована културна добра.

¹¹⁵ Текст и фотографије коришћење са сајтова: Народни Музеј у Београду, Републички завод за заштиту споменика културе; И документ: ИЗВЕШТАЈ О СТРАТЕШКОЈ ПРОЦЕНИ УТИЦАЈА ПРОСТОРНОГ ПЛАНА ПОДРУЧЈА ПОСЕБНЕ НАМЕНЕ НАЦИОНАЛНОГ ПАРКА«ЂЕРДАП» НА ЖИВОТНУ СРЕДИНУ (стр20-25).

Црква Светих апостола Петра и Павла, сакрално наслеђе (1856-1858. године)
Идентификована добра. Центар насеља Мајданпек.

Рудна Глава- праисторијски рудник- рудник бакра у раном неолиту;- римски рудник гвожђа; Атар села Рудна Глава. АН НКД од изузетног значаја (Сл.гл.СРС, број28/1983).

Стара црква св.Николе сакрално наслеђе (период изградње: 1840.-1845)

Евидентирана-потопљена НКД. Потопљена обала, стари Доњи Милановац.

Д. Милановац - Црква Светог Николе (нова) XX век- сакрално наслеђе- предмети пренети из старе цркве(потопљене) и остаци зидног сликарства, као и вредни предмети из старе поречке цркве (претече старе цркве, период изградње: 1970). Идентификована добра

Д. Милановац- Капетан Мишин конак и Тенкина кућа XIX век- примери народног градитељства. Идентификована добра

Д. Милановац- Стара поречка чаршија, урбано наслеђе; старо градско језгро Д.Милановца. Идентификована добра.

Велики Градац-Taliata римско византијски каструм, I–IV век и рановизантијска базилика са некрополом АН. Потопљена обала - код Д. Милановца. Регистрована, потопљена НКД (Решење РЗЗСК бр. 543/1, од1966).

Рибница- праисторијско насеље (касно бронзано и рано гвоздено доба); - римско утврђење (4.век);- средњовековно насеље са некрополом из XIV-XVI века АН. Потопљена обала, код Д. Милановца. Регистрован, потопљена НКД (Решење РЗЗСК бр. 545/1 од1966).

Цигинија- римско утврђење АН (потопљено) Регистрована-потопљена НКД (Решење РЗЗСК бр. 544/1 од1966). Потопљена обала код Д. Милановца.

Обале Поречког залива, Поречка река- римски сабирни центар за снабдевање војних трупа у Ђердапу; средњовековно веће насеље са некрополом(XII-XIII век). Евидентирана добра. Обала Поречког залива код Доњег Милановца.

Мрфаја- праисторијски локалитет, више налазишта, слојеви Басараби културе раног гвозденог доба, Ватинске и Отомани културе средњег бронзаног доба. Евидентирана добра.

Стара црква у Старој Мосни XIX век- сакрално наслеђе. Евидентирана, потопљена добра. Потопљена обала Поречког залива, у атару села Мосна.

Велико Голубиње- римско утврђење, III и IV век. Потопљена обала Дунава код В.Голубиња. АН (потопљено) Регистрована-потопљена НКД (Решење РЗЗСК бр. 542/1 од1966).

Мало Голубиње - римски локалитет са остацима осматрачнице, кастел, остаци мањег утврђења из III и IV века. Потопљена обала Дунава код М.Голубиња. АН (потопљено) Регистрована-потопљена НКД, Решење РЗЗСК бр. 541/1 од1966.

Село Мироч, село Мироч XIX век етно наслеђе (народно градитељство). Идентификована добра.

Остаци фортификације „Кастел" на Мирочу, римско утврђење АН Заштићено културно добро.

Општина Кладово¹¹⁶

Потопљена обала Дунава код Малог Казана:

---

¹¹⁶ Текст и фотографије коришћење са сајтова: Републички завод за заштиту споменика културе; И документ: ИЗВЕШТАЈ О СТРАТЕШКОЈ ПРОЦЕНИ УТИЦАЈА ПРОСТОРНОГ ПЛАНА ПОДРУЧЈА ПОСЕБНЕ НАМЕНЕ НАЦИОНАЛНОГ ПАРКА«ЂЕРДАП» НА ЖИВОТНУ СРЕДИНУ (стр20-25).

1. Пецка Бара- праисторијски локалитет из касног халдштата; римски локалитет- мањи фортифика-циони објекат типа стражаре (III и IV); средњовековни локалитет- црква (XIV-XV век). АН (потопљено), регистрована-потопљена НКД (Решење РЗЗСК бр. 546/1 од 1966).

2. Хајдучка воденица- праисторијски локалитет- насеље каснобронзаног, раног гвозденог доба и Коцафени културе са некрополом;- римско утврђење, I-IV век; средњовековно насеље са некрополом, XI-XV век АН (потопљено), регистрована-потопљена НКД (Решење РЗЗСК бр. 539/1 од 1966).

Насеље Костол код Текије Трајанова табла, део римског Лимеса и део пута римски локалитет- обележје завршетка радова на изградњи пута кроз Доњу Клисуру, прелаз I-II в, СК НКД од изузетног значаја (Сл.гл. СРС, број 28/1983)

Сигнална станица "Варника", индустријско наслеђе- регулисање пловидбе у Ђердапу пре бране. Идентификована добра. Између Малог и Великог Казана.

Потопљена обала Дунава код Текије

1. Голо Брдо - римско утврђење АН (потопљено). Регистрована-потопљена НКД (Решење РЗЗСК бр. 570/1 од 1966).

2. Transdierna римско утврђење I/II и III/IV век, АН (потопљено). Регистрована-потопљена НКД (Решење РЗЗСК бр. 538/1 од 1966).

Петрово село- етно наслеђе, идентификована добра.

Слика 15. Диана Караташ

Извор: Ауторова фотографија

Diana - Караташ римски и рановизантијски логор, I - VI век. (каструм Диана, летња резиденција императора Трајана), АН НКД од изузетног значаја. Обала Дунава код Новог Сипа (Сл.гл. СРС, број 28/1983)

Слика 16: Остаци Трајановог моста

Извор: Ауторова фотографија

Трајанов мост- отворен 105. године на Дунаву. Дужина моста је била 1.097,5 метара и око 1.000 година је важио за најдужи мост икада саграђен у свету, налазио се у близини данашњег села Костол код Кладова са српске стране и Турн Северина са румунске стране. Археолошки остаци Трајановог моста и римског насеља Понтес се налазе на неких пет километара од Кладова, источно од села Костол.

Каструм Сип римско утврђење, III век АН (потопљено). Потопљена обала Дунава узводно од улаза у некадашњи сипски канал. Регистрована-потопљена НКД (Решење РЗЗСК бр. 537/1 од 1966).

Село Манастирица - манастир Манастирица, Манастирски комплекс. Идентификована добра.

Према просторном плану специјалне намене НП Ђердап, осмишљена је и препоручена интегрална заштита материјалних и нематеријалних културних вредности и природних вредности подручја Националног парка, према моделу територија-музеј који се већ примењује у развијеним земљама. Примена овог модела подразумева минимум промене аутентичности и минимум интервенција, како на НКД тако и у његовом окружењу. У складу с тим, приоритет има предузимање мера техничке заштите и реконструкција НКД, презентација добра и његове заштићене околине и интерпретација културног наслеђа (Просторни план подручја посебне намене НП Ђердап , 2012).

Манифестације у оквиру НП Ђердап

Манифестације у Општини Голубац за 2016. годину

Сајам Дунава Голубац 29/31.07.2016.

29.07.2016. Две гостујуће позоришне представе

30.07.2016. Спортска смотра:

Државно првенство у једрењу; Скијање на води: Одбојка на песку; Aqua bike – такмичење скутера на води; Пецање на пловак (јуниори и сениори)

Пешачење кањоном Брњичке реке.

ЕТНО ДВОРИШТЕ :

Гастрономија: Вез и рукотворине; Стари занати; Промоција књиге "Голубац и села кроз векове" ; Змајево село (дечије радионице и изложба дечијих радова);

Мото скуп

V Међународна ликовна колонија "Гвоздена капија"; 51. Голубачки котлић; Свечано отварање САЈМА ; Проглашење победника ЕТНО ДВОРИШТА: Гастрономија, вез и рукотворине, излагачки штанд: Проглашење победника у пецању на пловак (јуниори и сениори); Проглашење победника Aqua bike такмичења; Проглашење полуфиналиста котлића;

Музички програм:

Рок група "ERROR BAND" Голубац

Рок група "THE KIDS" Голубац

Рок група "TREĆE STANJE" Голубац

Концерт рок групе "KERBER"

Манифестације у Општини Мајданпек за 2016. годину

15-17. април ДОЊИ МИЛАНОВАЦ, , ФЕСТИВАЛ ГИТАРЕ «ЗЛАТНА НОТА»,

16.април-16.мај, МАЈДАНПЕК, «ЖЕНЕ СЛИКАРИ» уметничке радионице и фестивали

1.мај МИРОЧ, «ЈОРГОВАН ФЕСТ», изворно народно стваралаштво,

2.мај ЦРНАЈКА, «УСКРШЊИ ДАНИ ФОЛКЛОРА», изворно народно стваралаштво,

28.мај, РУДНА ГЛАВА, «СЕОСКА СПОРТСКА ОЛИМПИЈАДА», спортско-рекреативне приредбе,

29.јун, ДОЊИ МИЛАНОВАЦ, «ДАН ДУНАВА», привредне и промотивне манифестације,

9.јул, ДОЊИ МИЛАНОВАЦ, МЕЂУНАРОДНИ ФЕСТИВАЛ ДЕЧИЈЕ И ЗАБАВНЕ МУЗИКЕ ЗА МЛАДЕ "ТИН",

12-17.јул, МАЈДАНПЕК, МЕЂУНАРОДНИ ФЕСТИВАЛ ФОЛКЛОРА „ОРФЕО“, изворно народно стваралаштво,

4.август, ЈАСИКОВО, «БАЧИЈА ЈАСИКОВА» изворно народно стваралаштво, влашки обичаји

6.август, ДОЊИ МИЛАНОВАЦ, «ПОРЕЧКИ КОТЛИЋ», спортско рекреативна манифестација,

19-28.август, ДОЊИ МИЛАНОВАЦ, «ЕВРОПА КУП»И«КУП ЂЕРДАПА У ЈЕДРЕЊУ», спортско-рекреативне приредбе,

10-15.август, ДОЊИ МИЛАНОВАЦ, «ДАНУБЕ ФАН ФЕСТ», уметнички и спортско рекреативни фестивали,

18.септембар, РУДНА ГЛАВА, «САЧУВАЈМО ГАЈДЕ И СТАРЕ ИГРЕ ОД ЗАБОРАВА», изворно народно стваралаштво,

септембар, МАЈДАНПЕК, «XVI УМЕТНИЧКА РАДИОНИЦА ЗА ДИЗАЈН НАКИТА " МАЈДАН АРТ"», конгреси, саветовања, симпозијуми

21-25.децембар, МАЈДАНПЕК, НОВОГОДИШЊИ САЈАМ

«КУЛТУРА, ОБРАЗОВАЊЕ И СТВАРАЛАШТВО»

Манифестације у општини Кладово 2016. година

14.фебруар Прослава Светог Трифуна- Виноградарска слава

26. април -Прослава Дана општине - Весела чаршија

почетак маја - регата Трагом текијских аласа

6.јун - Прослава Дана Дунава

2.јул - Blue Week Danube Festival

8.јул - Сабор дијаспоре- Љубичевац

22-24.јул Етно фестивал - Кладово 2016.

28-29. јул- Ђердапска регата (од Текије до Кусјака)

почетак августа- Међународна ТИД-ова регата

середина августа- Златна бућка Ђердапа

крај августа - Сајам меда и лековитог биља Ђердапа

почетак септембра - Сајам меда и пчеларских производа

Прилог уз наслов 5.3.2. Природно наслеђе НП Ђердап

Биљни свет НП Ђердап

Према Правилнику о проглашењу и заштити строго заштићених и заштићених дивљих врста биљака, животиња и гљива (Сл.гласник РС, бр 5710 и 47/11), 43 врсте на подручју НП Ђердап су строго заштићене, а 124 заштићене.¹¹⁷ Биљни свет може бити подељен у неколико група према значају и врсти заштите:

---

¹¹⁷ Сајт НП Ђердап и Правилнику о проглашењу и заштити строго заштићених и заштићених дивљих врста биљака, животиња и гљива.

I. Реликтне врсте биљака, 13 врста терцијарних реликата (*Berberis vulgaris*, *Celtis australis*, *Comandra elegans*, *Cotinus coggygria*, *Hedera helix*, *Ilex aquifolium*, *Juglans regia*, *Ostrya carpinifolia*, *Ruscus aculeatus*, *Ruscus hypoglossum*, *Staphylea pinnata*, *Syringa vulgaris*, *Taxus baccata*). Терцијарни реликти чине 1,28% од укупног броја врста истраживаног подручја. Значајна реликтна и ендемична врста Балканског полуострва која расте широм Ђердапске клисуре, а нарочито на окомитим кречњачким странама Мироча и бочних кањона дунавских притока, јесте јоргован (*Syringa vulgaris*). Присуство великог броја терцијарних реликата објашњава се улогом Ђердапске клисуре и њених стрмих кречњачких падина као прибежишта древне терцијарне средњоевропске шумске флоре. Биљне врсте су бежећи пред леденим добима сигурна станишта нашле управо у широкој и дубокој Ђердапској клисури, влажној тзв. “Ђердапској клими“ без великих температурних колебања и са умањеним климатским екстремима.

1. Балкански ендемити, међу Балканским ендемитима утврђено је присуство 14 врста (*Acanthus hungaricus*, *Acer hircanum* subsp. *intermedium*, *Betonica scardica*, *Campanula sparsa* subsp. *sphaerotrix*, *Cytisus procumbens*, *Genista subcapitata*, *Viola macedonica* subsp. *macedonica*, *Eryngium palmatum*, *Cerastium rectum* subsp. *rectum*, *Heliosperma pusillum* subsp. *moehringiiifolia*, *Trifolium dalmaticum*, *Trifolium medium* subsp. *balcanicum*, *Sesleria latifolia* I *Festuca panciciana*) што чини 2,56% од укупно 547 ендемичних биљних таксона Србије. Флора истраживаног подручја Ђердапа са својих 1013 врста и подврста чини нешто више од четвртине укупне флоре Србије. НП Ђердап са непосредном околином је због рефугијалног карактера и постојања великог диверзитета биљних врста различитог порекла, означено као подручје од међународног значаја за очување биљака тзв. ИПА подручје које је за око 1584 ha има већу површину од површине парка.

2. Шумска вегетација Тërдача броји укупно 57 шумских и жбунастих заједница. Главна карактеристика вегетације је присуство реликтних шумских заједница које граде: орах, копривић, мечја леска, брдска буква, јоргован и друге врсте. Од 37 дрвенастих врста, значајне реликтне врсте су мечја леска, орах и копривић који је типична медитеранска врста. Подручје Тërдача због топле кречњачке подлоге и специфичне благе климе, представља малу енклаву медитеранске и субмедитеранске флоре, где поред копривића своја станишта налазе маклен, грабић, медунац, руј и друге врсте. Један од ретких четинара, који аутохтоно расте на овом подручју, је тиса која је уз то реликт и врло ретка угрожена врста.

3. Вегетација пукотина стена Тërдачке кречне стене прекривене су вегетацијом. У питању су примерци зељастих биљака који се јављају појединачно из пукотина кречног камена. На сајту НП Тërдач издвојене су врсте: длакави трижањ (*Erysimum commatum*), камењарска жумениа (*Alyssum petraeum*), звончић (*Campanula crassipes*) и жбунасте и полужбунасте формације као што је тиса (*Taxus baccata*).

4. Медитеранске и субмедитеранске врсте Тërдач и његова околина, због конфигурације терена у клисурама, кањонима и увалама у којима је повећана релативна влага ваздуха и умањени климатски екстреми, поседује специфичну, измењену климу која пружа довољну топлоту у летњем периоду и добро распоређене падавине у току године. То је допринело појави малих енклава субмедитеранских и медитеранских биљака, као што су: маклен, белограбић, руј, копривић, златна папрат и друге. Копривић (*Celtis australis*), типична медитеранска врста, која у Тërдачу достиже најсевернију тачку распрострањења на Балканском полуострву, је типичан реликт дендрофлоре.

5. Ишчезле и угрожене врсте На територији НП Ђердап идентификовано је присуство 83 биљна таксона, који су ретки и угрожени у флори Србије и због своје угрожености налазе се на „ Прелиминарној Црвеној листи флоре Србије“. Забележено је 15 биљних врста које се налазе у „ Црвеној књизи флоре Србије 1“, при чему су 3 таксона ишчезла са подручја Ђердапа (*Veronica bachofenii*, *Crocus banaticus* и *Tulipa hungarica*). Врсте су ишчезле потапањем станишта услед изградње хидроелектране и формирања акумулационог језера. У оквиру међународно значајних биљних врста забележено је присуство 12 таксона. Исто толико их има и на листи Конвенције о међународној трговини угроженим врстама дивље фауне и флоре (CITES-Вашингтон, 1973).

Животињски свет НП Ђердап

НП Ђердап је од 2015. године покренуо базу података животиња, а претрагу је могуће вршити према критеријумима.¹¹⁸ Према категоризацији са сајта, у даљем делу текста биће наведене врсте.

1. Сисари- простор НП Ђердапа настањује најмање 55 врста сисара. Овај број чини преко половине до сада регистрованих врста сисара на простору Србије, што подручје Парка, као и читав регион Карпатске Србије, опредељује као зону умерено високог и високог диверзитета, и као подручје од изузетног значаја за очување целокупне фауне сисара у земљи. Строго заштићене врсте сисара које насељавају парк су: видра, шарени твор, рис, све врсте слепих мишева и др. Већина осталих врста се налази у категорији „заштићене дивље врсте“. Од изузетног значаја су и врсте које су ловно атрактивне, те су начини њихове заштите и коришћења регулисане и одредбама Закона о дивљачи и ловству. Најзначајније од њих су дивокоза, европски јелен, дивља свиња и срна.

¹¹⁸ Интернет приступ бази података: <http://www.bpzivotinje.npdjerdap.org/>

2. Птице, чине најбогатију фауну Ђердапа. Ту борави близу 200 врста. Због разноврсности орнитофауне и присуства ретких, угрожених врста птица, подручје Националног парка Ђердап је под именом “Ђердап“ укључено у листу значајних подручја за птице- ИБА подручја (Important Birds Areas). У посебно значајне врсте птица за Ђердап спадају: мали корморан (*Phalacrocorax rugosus*), орао кликтавац (*Aquila pomarina*), патуљаста орао (*Hieraeetus pennatus*), белорепан (*Haliaeetus albicilla*), сури орао (*Aquila chrysaetos*), сиви соко (*Falco peregrinus*), прдавац (*Circus cyprinus*), црна рода (*Ciconia nigra*), буљина (*Bubo bubo*), уралска сова (*Strix uralensis*), ћук (*Otus scops*), бела чиопа (*Apus melba*), даурска ласта (*Hirundo daurica*).

3. Гмизавци и водоземци, На подручју Националног парка Ђердап регистровано је 13 врста водоземаца и све су према Правилнику о проглашењу и заштити строго заштићених и заштићених дивљих врста биљака, животиња и гљива („Сл. гласник РС“, бр 5/10 и 47/11), строго заштићене, осим зелених жаба. Такође на територији НП Ђердап пронађено је 14 врста гмизаваца, од којих 9 спада у строго заштићене врсте, према истом правилнику. Овде спадају између осталих следеће значајне врсте: шумска корњача (*Testudo hermanni*), барска корњача (*Emys orbicularis*), зелембаћ (*Lacerta viridis*), поскок (*Vipera ammodytes*) – једина отровница, смук (*Zamenis longissimus*), белоушка (*Natrix natrix*), шарени даждевњак (*Salamandra salamandra*), зелена жаба (*Pelophylax kl. esculentus*), шумска жаба (*Rana dalmatina*), гаталинка (*Hyla arborea*) и др.

4. Бележи се присуство од око 60 врста риба у Дунаву и притокама на подручју Националног парка Ђердап, што говори о њиховом богатству и разноврсности. Изградњом хидроелектрана “Ђердап 1“ и “Ђердап 2“ на Дунаву заустављени су миграторни токови црноморских риба које су се мрестиле у Дунаву. Богатство и разноврсност рибљег света Ђердапа веома су значајни за становништво, јер је риболов био

занимање великог броја људи. Дунавски аласи су пре изградње дунавских хидроелектрана ловили црноморске икромношице, моруне (*Huso huso*) које су достигале дужину и до 7 метара и тежину од 1300 килограма, јесетре (*Acipenser guldemstadtilchius*) која је достигала дужину до 2 метра и тежину до 50 килограма, као и крупне примерке кечиге (*Acipenser ruthenus*) тежине до 15 килограма. Због промена до којих је дошло: хемијски састав воде, конфигурација дна, успорени Дунав (који је језерског карактера дужином НП Ђердап), морске рибе више не долазе на мрест у Дунав, рибе које преферирају брзу воду нестају, док се дешава појава раста јединки беле рибе и др. врста којима погодује данашњи дунавски екосистем.

5. Инсекти ¹¹⁹ На територији НП Ђердап, евидентирано је преко 100 врста лептира. Ово је претпоставило препознавање Ђердапа као међународно значајног подручја за дневне лептире ПБА подручје (Prime Butterfly Areas).

Геолошка разноврност

Под Ђердапом се подразумева импозантна дунавска клисура чији назив потиче од староперсијске речи „giordar“ што у преводу значи вртлог. Други или овдашњи назив за истоимену клисуру јесте „Гвоздена врата“. Ђердап је једна од најдубљих и најлепших клисура у Европи. Она одваја Банатске планине од планина источне Србије. Ђердапска клисура почиње низводно од Голубачког града а завршава се код румунског места Гура Вај. Према неким истраживачима Ђердап нема обележје јединствене клисуре, већ је састављен од више теснаца и котлина које се међусобно смењују. Доњомилановачком котлином клисура је подељена на Мали и Велики Ђердап. Од Голупца низводно, Дунав улази у прву – голубачку клисуру која се простире до Чезаве, а затим се даље наставља у Љупковску котлину. У периодима ниског водостаја из Дунава провирују поједине стене као што је кречњачки шиљак Бабакај и гранитна катарка Стенка испод села Брњица. Од Љупковске котлине до Гребена простире се клисура Госпођин вир, која је добила назив по средовековном манастиру. У Госпођином виру корито је јако сужено, стране се стрмо уздижу до висине преко 500 м. Од Гребена до ушћа Поречке реке простире се Доњомилановачка котлина у којој се Дунав нагло шири и преко 2 km. Испод Голубиња Дунав улази у трећу и најлепшу кањонску клисуру, која се састоји из Великог и Малог казана. У Великом казану ширина Дунава достиже само пар стотина метара, а стрме кречњачке литице уздижу се вертикално изнад воде. Напуштајући Казан Дунав улази у Оршавску котлину, а од ушћа Черне поново се сужава у Сипску клисуру која се пружа до места Гура Вај на коме је подигнута ХЕ „Ђердап 1“. На траси Дунава налази се велики број такозваних циновских лонаца, од којих неки имају дубину преко 80 метара, тако да Дунав на неким местима пада испод нивоа светског мора за 14 метара.

¹¹⁹ Слика преузета са сајта организације која се бави проучавањем угрожених лептиртриа, Интернет извор: http://habiprot.org.rs/rsg2014/index_sr_lat.html

Изјава о ауторству

Потписани-а _____ Милица Кочовић

број индекса _____ 16/2009 _____

Изјављујем,

да је докторска дисертација / докторски уметнички пројекат под насловом

Допринос еко-културног туризма одрживом развоју заштићених подручја са припадајућим природним и културним наслеђем

_____
_____
_____
_____

- резултат сопственог истраживачког / уметничког истраживачког рада,
- да предложена докторска теза / докторски уметнички пројекат у целини ни у деловима није била / био предложена / предложен за добијање било које дипломе према студијским програмима других факултета,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

Потпис докторанда

У Београду, _____

_____

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторске дисертације / докторског уметничког пројекта

Име и презиме аутора Милица Кочовић

Број индекса 16/2009_____

Докторски студијски програм

Менаџмент у уметности и медијима_____

Наслов докторске дисертације / докторског уметничког пројекта

Допринос еко-културног туризма одрживом развоју заштићених подручја са припадајућим природним и културним наслеђем

_____
_____
_____

Ментор: проф.Весна Ђукић_____

Коментор: проф.Биљана Јовановић
Гавриловић_____

Потписани (име и презиме аутора)

Милица Кочовић_____

изјављујем да је штампана верзија моје докторске дисертације / докторског уметничког пројекта истоветна електронској верзији коју сам предао за објављивање на порталу **Дигиталног репозиторијума Универзитета уметности у Београду.**

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука / доктора уметности, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета уметности Београду.

Потпис докторанда

У Београду, _____

_____

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитет уметности у Београду да у Дигитални репозиторијум Универзитета уметности унесе моју докторску дисертацију / докторски уметнички пројекат под називом:

Допринос еко-културног туризма одрживом развоју заштићених подручја са припадајућим природним и културним наслеђем

која / и је моје ауторско дело.

Докторску дисертацију / докторски уметнички пројекат предао / ла сам у електронском формату погодном за трајно депоновање.

У Београду, _____

Потпис докторанда
